

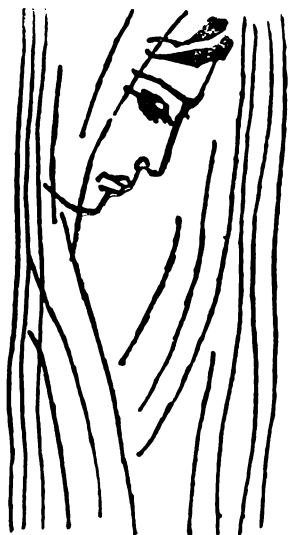

ХИЗГИЛ АВШАЛУМОВ

ДУХДЕР

НЭХИРЧИ

ХИЗГИЛ
АВШАЛУМОВ

ДУХДЕР
НЭХИРЧИ

ПОВЕСТГЪО
ВЕ
ИХДИЛОТГЪО

ДАГЕСТАНСКОЕ КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МАХАЧКАЛА 1963

КИШДИ ХЪОМОЛИ

(Повесть)

ТОЗЕ ОДОХЛУ

Сер поизи бу, себэхьмунде. Гьово серин бу. Велгьгой доргьо пушотеинере хуно кову бугеш, оммо дие ун-гьэде тов-тови ние дорембируйт. Э гьэриш хьэетгьо кошде гуьлгьо эз эвир поизи рафде, суьпенже зеребируйт. Э ён догь, э зверсер эн шегьер Дербенд э уьт-кеми ве олхогьиниревоз гьуьндуьре муьхькеме гьэей эн сенгьире хуно поисдебу куьгьне гьэлечей эн куьгьне хонгьой Дербенд. Чуьшмей себэхьмундеи э зар-зарие ригазгьой хуьшдеревоз эдембу товуш сохде дэгьмелуьс, яралуь сенгьгьой эн боруй энуре.

Эз гьэрей тенге пичире кучегьгой эн звери бэхш шегьер эдембуьруйт рафде е мерд не е зен. Мерд мибисдо гьечи эз гьуьмуьр е сивхьофд-сивхьэшд сала. Э тен энуде вебу е зерде бенек-бенеке пинжек, ковре тенге шовол, э пойгьгой ю дараме сиегье туфлигьо. Бузгьгой эн туфлигьо назук, тиж бу, бешгей эн гьоб хэнжеле

хуно. Э сер эн мерд ковре шляпа вебу. У шляпай хуш-дере э уьткемиревоз зевер вешенде еново ведоробу. Эз зир эн шляпа веди бу муйневрие бирэхънеи эн сер энү. Эз партал, гешдемун эн мерд ведибуки, у эз «муд» пес ние мунде, дануьсдени чуйтам пой кешуьге «э земоневоз».

Оммо сер-тен э мердевоз бугьо келе зен лап эз э гъэдимие вэхдгьо вокурдембириуьтгьо келе зенгьой жу-гьюрيره хуно бу. Партал энү эз сер те ве пой гъеми сиегь бу, гъеми фирегь, егІни, дануьсдебошит, и парта-ле вокурдегоре одоми гъеми хъээменди, гъеми обурлуй. Суьрме гуьрде пожогьой эн фирегье шовол энү эдемби-руьт тузгьой кучегьоре жару зере. Сер ебо е чуйкле вор-вори оморе, пожогьой энү гъечи пuffedдире хуно лов бирембу, гуйге сэхьиб энуре гъейсэгІэт шаре хуно микешуь меберуь зеверо. Ижире фирегье дуразе поже-гьо вебиреи э пой энү миесде егІни нушу доре э гъи-рогъдеки. ки гъеми и зен дуьруьсде одомини, гъеми ворлуйе одоми. Э сер сиегье келегъэи энү е ковре мен-дил атласи бесде бу, мендил эн хьожире хуно. У мен-диле бесдебу: эз е тараф хэлгъ винуь у эзи гъэдимие хуьурметлуйе одомигьои гуфдире, эз е тарафиге, юре середерди негируь гуфдире. Сифет эн келе зен гъуьж дироморе пажире гІэрмуре хуно, винию тиж бу, дун-дугъ эн шилолире хуно, чуней ю назук, чумгьой ю чуйкелеле, гиргине, кемер ю екем буруне ведироморе. У дениширеш э иловле шилорире хуно дениширембу: нислими гьерчуь бисдо эй палунде.

Мерд — стилиага э келеи зен неденишире, уре э гуш негуьрде, десгьоре э куьф донере эдембу зури-зури рэхъ рафде. Оммо зениш неденишире э келезени хуш-де пой вечире, хьэрекет сохдембу эзу эй пес немунде. Угьо гъечи оморе куьнд бисдорут э гъирогъ эн шегьер эн ён эн келе боругьой сенгьи, гирошдуьт эз «Гьирхлар гьопу».

Гьетте гьопуре гирошде э пушой чум энугьо веди бисдорут фирегьуне богъгьой онгури. Э зофру, э расди-лой богъгьой келе ковре мейдузире хуно эз зир чуйшмей себэхьмвндеи эдембу руьгъ-руьгъ доре дерьегъ. Э кими жигегьо гІов эн дерьегъ эз товвш эн чуйшме гуйге жо-вогьиле хуно эдембу дегесире сүхде. Зеверо, э чепилой онгур богъгьо келе, гъуьндуьре савзелуье тепеигьоре хуно ведибуьруьт догъгьой эн СэгІбуново.

Мерд денишире э иловле шори-шори, э энгуьшдери дерие дес хуьшдеревоз дуразе сифет ве назуке снегье бигълегьой хуьшдере тимор сохде, э лой келе зен неде-нишире гуфди.

— Туь гуфдиренигьо холей Зарангил, духдер омбар раче духдери дие?

Зарангил гоф мерде шиновусде мунде зури-зури омо раси э ён энугу, э сифет энугу денишире гуфди келе-келе э хоши, э мезеревоз.

— Гье эзу расди энугу гофме сад сал мунош, э хосдегоргьойтуьревоз, сэхьиб кукле-духдер гердош, э нике метлебгьойтуь расош, гъэдоволим. Духдер е духдер гьисди тов-тов доре, духдер падшогьини, худо мебууро. Ме беге эритуь, Оврум, гьер духдере мивихуьм, чум миденуьм.

— Бошгу, дие, холей Зарангил, туь гуфдире бугу,— жугьоб до Оврум эз куьф хуьшде портсигар нуьгъреире ведешенде.

Эз гъэд рафде-оморе мошингьо э ишу туз незенуь гуфдире—угьо эз сер рэхь фураморе зофруво эдембириуьт эз жилгъэ рафде. Эз ён вечаруьсде пилоконлуье келе гьоврехоней эн сенгьи эн куьгъне хон Дербенд giroш-деки, бирден эз нимелит торике куьнж эн гьоврехоне, сессуьз пар зере ведиромо муш гьовой (килэхь пару). Тозе дегесунде папрус гье усэГэт офдо эз дес эн Оврум, рангию екем дегиш бисдо.

— Э жун ишму, эй ники нисди и муш гьовой э иму оmore расд бирей,— э гъэгъревоз туф шенде, гуфди Оврум.

— Бедгъуьл хуни ведирово эри Мирьён, хъэсрэт э дуьл дери миро у,— э Оврум гуьре лэгИэй хуьшдере э нифри вокурд Зарангил, хуьшдере лой доре-доре, эз ён куле-лугъгьо э хьнтиетиревоз giroшде, пожегьой эн шоволию домунде пара небу гуфдире.

Оврум гье у туьтем бирэхънее пушони хуьшдере гъуьж дировунде, гуьзгъулогь бире, еново, чеппи чуме е кем хисунде, дениши э Зарангил.

— Мирьён кини, холей Зарангил? — пуьрси у эз келе зен.

— Е жегьендеми, е ализи — снегьи, е сер-герде хуьрд...,— диеш Гюси бирере хуно фугъунд Зарангил, нефес ю гуьрде-гуьрде эз зури-зури пойвечире...— Духдер эн хуние гьуншимуни... Эхтер, гье эз лэгИэй гьопу

ведироморейме еки несибдо, и э гьул бебе-дедей домунде Мирьён омо э тие бедирегьоревоз себэхь-себэхь садан-гъэлифоре хуно э чумме вохурд.

Е гъэдер вэгІдо эз ён гьендэгъгьой эн богъгьо угьо гоф не сохде рафдуът рэхь ишуре. Чуьшме оmore-оморе эдембу зеверо вероморе, герми лов сохде.

Зарангил гуфдигьо гоф деш дуъл хуърд сохд Оврум. Э сер энижире кор э рэхь вери, гьелбет хуб небу оmore э одоми э буше бедирегьоревоз расд оmore, енебуге э мушгьовой вохурде э нокуми.

Е гъэдер вэгІдо угьо рэхь ишуре рафдуът гьечи гоф несохде. Оврум э пушо, Зарангил э песо. Эз лой завод эн «Огни» эдембу бежид автобус оmore пассажиргьо вери. Гье и туьтем е сара хэр ведироморе поисдебу э минжи эн рэхь. Э хьисобовоз шофер виники э минжи эн рэхь хэр поисди, сер гуърд машине евоште эй берде. Хэриш еново денишире эдембу дире э е чумевоз машин эдее куьнд бире гуфдире, оммо кефел хуьшдере чарунде э лой энуге, гуйге э уревоз э хуьжет поисде, эз жигей хуьшде нисе жуьмуьсдембу. Машин оmore-оморе лап эдембу куьнд бире, у е дуразе сигналиш до хэр эз рэхь тоймиш бу гуфдире, оммо у гье э жигей хуьшде поисдебу.

Оврум диренге чуьтам хэр э бэхьс поисдиге э мошиневоз, рэхь ние дореге уре эри гиросше, гье усэгІэт назуке ловгьой ю э хэнде верафд. Уре эзи хосиет эн хэр хьэз омо. «Туь хэре гьечи мевинишо,— мугу у э дуъл хуьшде,— хэр э хуьжет хуьшде поисдге машин э мошини хуьшдеревоз е кориш сохде нидануь э у...» Машин евош-евош рэхь хуьшдере оmore, лап куьнд биребу эз хэр. Шофер пес-песоеки эдембу сигнал зере, кими пассажиргьо сере эз пенжерей эн машин ведешенде э томоше ве мэхьтелиревоз дениширебируьт э и кор, э дуъл хуьшде хэре нифри сохде, э хэр хэндугьше. Оммо Оврум э хэр денишире эдембу шори сохде эз у кор, гуйге эз дуьли энуге бу у э мошиневоз, э шофер не пассажиргьоревоз э хуьжет поисдеи...

Машин лап куьнд оmoreнки, эз гІэрей энуге, не эз гІэрей хэр е метро рэхь зиедте недемундебу, бирден шофер е келе дуразе сигнал зе. Хэр гуйге эз нокуми э хуьшде дироморере хуно, гьебо, э пойгьою пар вероморере хуно пертово до хуьшдере, эз терс не эз гъэгьр. ГІэрини зере-зере, сере тик гуърде вирихд э лой тепей-

гъо. Пассажиргъо шэгъгъэ зерс хэндүүсдуът. «Чуыш гүфдириге хэр э мошиновоз борж ниберуь», — э хэр езугъбери сохдере хуно гүфди Оврум рэхъ хуышдере рафде-рафде.

Дуъл энү гене гьемин, уьткем ве шор бисдо. Хосиет энү небу эри э кор омбор думит сохде, хъэйф, енебуге гъэгър кешире. Иловлере, дерьёгье, богъгьоре, догъгьоре томоше сохде, у э дуъл шориревоз гүфди эз Зарангил:

— И чин чуьклеи духдер эн Шевруьти дие, э гүфдирейтуьревоз?

— Эри гъэдоволим, — жугьоб до э мэхъэнефиревоз Зарангил — кунчоли эн Хонуми. Духдер томом бисдире верасди э бисдеки пойле донори.

Э пушой чум эн Оврум омо поисд чигърет эн раче духдер э гъэд онгур богъ. Инни у э лов хэнде, э дуъл-хуширевоз куьнд бирени эз у. Чуьтам лоигъ гьисдиге э элегантний мерд, Оврум духдере рузэхэйрбу доре, шляпаре вегуьрдени эз сер, э хуьурметевоз, десе э сине веноре, гъуз бире сер зерени э у. Духдер э хьисобовоз колхозница зиедте нисди. Е сенигІэт хундеи бугъо одоми, юш раче гуьзеле духдер оmore э колхоз кор нисоху. Оммо и кор лап эз дуьли эн Овруми. Ужире духдере унгъэде сике не келе войге нибу. Сер-тен Овруме, геймиш-гейдуьрмиши энуре, гоф сохдемун, хуышдере гуьрдемун энуре духдер диге, гье у сэгІэт могосу э у. Эзу бэгъэй эгенер у дануьсдге, ки Оврум э ченд келе шегъергъо бири, уре хуб-хубе парталгъои эри гІэруьс, пулюш омбари, духдер ю хуышдению тэгІди мисоху эри зури-зури э шуьвер оmore э ю.

Ижире хубе шоре фикиргъо хээлгъо э дуъл, угъо оморут расируьт э ён богъ, э жеки мердгъо, зенгъо кимигъо пура севергъой онгур э душ вери эдембириуьт онгур ведеберде эз богъ э челеггъо эй декуьрде, кимигъойге гъуз бире эдембириуьт онгур чире. Эз дорун богъ эдембу е раче сес мэгІни хунде оmore.

Эз ён е тэхдей богъ э ён е тэхдейге оmore, Зарангил десе э пушони веноре эз колхозчигъо е гъэдер дур поисде эдембу эз гІэрей зен-зору гІэруьс-духдер Марале сечмиш сохде.

— Веди нисди беге? — битоби сохдере хуно пуьрси Оврум.

— Ализе чумгъойме гьелемеле чи сечмиш сохдени беге, — эз хуышде гІоси бирере хуно гүфди Зарангил.

Оврум десгьоре э куьф донере сере жумунде суьпле хэнде сохде э руьхшендкимиси гуфди:

— Ме мидануьсдуьмге дурби миевурдум э чумгьой-туь эй веноре.

Гьей туьтем е чордегь-паздегь сала гІэил гьэрзинкей пура онгур э душ вери эдембу эз ён энугьо зере гиросше. Оврум поюнд уре.

— Эй, патсан, гу гьери винуьм Марал духдер эн Шевруьт инжо, э и десе кор сохде, небуге э е жигейгеи?

Эз хосиет гоф сохдемун эну, эз «патсан» гуфдирен уре, гІэил гьэргьри бире, гьошгьобогьлуь дениши э лой эн папрус э лэгІэ енбоки доноре поисдебугьо Оврум.

ГІэил пой но эри зере гиросше, оммо гье у сэгІэт Зарангил гуьрд пушой энуре, э мэхьэнефи, мигьровуниревоз гуфди э у.

— Нэхогьтуь гьэргьри мебугу, гьэдойтуь э ме, гу балайме, Марал гуфдиренигьо духдер инжо кор сохде?

— У мере «патсан» эйчуь гуфдире,— гирисдере хуно бире, гуфди гІэил, хуни-хуни денишире э лой эн Оврум,— песе е кем э хуьше домунде гуфди э е сесигеревоз, э чумгьоревоз бирмунде э лой кор сохдембириуьтгьо одомигьо—Марал уни, унжиге эдее кор сохде, у звеновоймуни. Бебей энугьо лелей Шевруьтиш э имуревози.

Оврум лап куьнд омо эз гІэил, чеппи чуме гьуьжунде, расди гьоше вешенде лове э хэнде веберде гуфди:

— Вот, эте дило другой.— Эз куьф хуьше е аббаси ведешенде, неденишире э гофгьой эн гІэил, доно аббасире э куьф ю — Гьэрзинкей туьре тигьи сохде вогьошденки, э гушлей эн Марал мугуи,— Оврум дениши э иловле, песе э десевоз бирмунде э тараф келе энжил дор, э расдило э дорун богь, мугу,— унжо э зир энжил дор э туь е одоми деншири, мией мираси...

ГІэил рафдки, Оврум чаруьсд э лой эн келе зен, гуфди:

— Туь, инжо те ме вогьоше, холей Зарангил, э зир эн е тегьенг е хубе далда оф эритуь, остгьугьой туьре рэхьэти ди, е хуб гьэйлеш кеш эри туь. Эз жигейтуь невэхьышдеки дес кеш, коми раче хушей онгуриге чи, ху эритвь.

Оврум эз гІэрей тегьенггьо омо зури-зури э ён энжил дор. Э зир энжил дор э сер хори зир пой бире гиевгьо добу, э биней дор ченд буше. гьэрзинкегьо э сер-сереки

дечире бируйт. Э куьндигьой эн дор, э зир эн тегьенгьо нешире папрусгьо, буше бонкегьой эн консерв, пуьлкегьой жэГ, когьозгьой руьгъэни лов-тум бируйт. Веди бу инжо колхозчигьо эри рэхъэти сохде, эри чи хурде ведироморенуьт.

Эзир эн дор э тэхде вебу «Крокодил э сер богъ чирегьо». Э дес эн Крокодил е келе буьлуьнг дебу. Э сирот е хэндее шекуьл эн е мерд вебу. Мерд дегешдебу десгьоре э зир сер доноре, занире э сер зани веноре, эдембу пих зере. Э дуь куьф энэ бутылкегьой эрэгъи дебу, э лэгГэйюш, э шекуьл кешире оморебугьо тегьенгьош э жигей эн хушогьой онгур шишегьой эрэгъи вебируйт.

Оврум э гужевоз, домунде-домунде хунд э ён сирот нуьвуьсде оморебугьо хэте: «Колхозник Шемей Бесендилов э вэхд онгур чирегьо эз кор поисде э пиенискеи сер донори»...

Е пертовуш сес одоми куьнд омореире шиновусде, оврум гьеусэгГэт чаруьсд песово, парталгьой хуьшдере тимор сохд. У гьейсэгГэт винигьо духдер эз расдиш лац рач бу. Ведини, Зарангил дургу негуфдири. Сифет духдер назук бу, е кемлей сиегье черде. Эз зир дуразе гьошгьой энэ дуь чум энэ тара сиегье бэГлире хуно эдембу тов-то^п доре. Э зир пушосиней энэ ведибугуьндуьре сине, жонлуье душгьо. Оврум гье усэгГэт шляпаре эз сер хуьшде вегуьрде, десе э сине веноре, сер зе э духдер.

— Руз туь э хэйр бу! Туь Марали?

— Эгъибетишму эхэйрбу,— е кем поисде, э мэхътели ве томошеревоз денишире э нешинохэ мерд, гГэйб кеширере хуно, оммо э обуревоз жугьоб до Марал. —Эри, Маралуьм. Бэхшлемиш сохит, гьуллугъ ишму чуьи, ишму кинит?

Оврум э энгуьшдевоз «тузе» темиз сохде эз шляпай хуьшде, вено э сер, песде чеппи чуме гьуьжунде, расди гьоше вешенде зверо лове э шоре хэнде веберде, э хуши ве муьгьревуниревоз денишире э сифет духдер, гуфди:

— Ме меджнуьнуьм...

Духдер е кем домунд э хуьшде, песде э сер офдо, ки и омориго мерд гуйге эдее зарифат сохде, дие гГэйб некешире эзу, денишире уьз-беуьз э сифет энэ, гуфди:

— Меджнуьн эже ижире сер-тен э же... Меджнуьн бега гьечи геймиш бире э ки Лейли э онгурбогъ оморобу?... Еккейге, дур эз руйгьошму, Меджнуьн эзи гьозор сал пушо муьрди...

Овруме хош омо эз гофгьо эгъуьлгьой эн духдер, эз е тарафиге у дуьлпесоре хуно бисдо: эгенер и духдер соводлуье одоми, дилможлуье зугъу гьисдиге, кор ю божэхьэт гируь э духдеревоз.

— Ме, гегей, тозе Меджнуьнуьм,— э хуши, э мигъ-ровуние сесевоз гуфди Оврум, э мэхъэнефиревоз денишире э сифет эн духдер.— Меш езугъэ Меджнуне хуно ошугъ бирем э е духдер, сабуьрмере, гьэрол мере вир сохдем эз серботи эну...

— Бэхшлемиш сохит, леле,— э гужевоз хэндере гуьрде жугьоб до Марал,— вессит зарифат ишмуре, ме эз гьэд кор оморем ведироморе. Ишму эри емуьш, онгур восдоре оморейтге, э дес ме гьичиш недери, ме звеньевой бэгъэй нисдуьм, бурайт эки эн председатель.

Овруме юре духдер «леле» гуфдиреи хош неомо, оммо эз и кор гьовой эн у е тикелеш хэреб небисдо. Гофгьой Марале шинире, э дуьл эн у е хубе гоф оморере хуно у чек зере хэндуйсд, песеде у энгуьшдери суьрхи дерие энгуьшде тик гуьрде мугу:

— Вот именнэ... Туь гьэгъигъэтиш дуз гуфдире, ме эз расдиш эри емуьш восдоре оморем, жон гегей. Оммо у ме восдоренуьмгьо емуьш эз гьеме емуьшгьой эн гъуьлом ширини. Расди доре-восдорей эн у емуьше э кесовоз нэгI, э сэхьибюревоз гоф сохденинуьм, ки уре кошдиге, веровундиге. Коргьой кемирсантгьо гуфдиренигьоре хуно: «пул эн ме, мол эн туь».— Оврум э уьт-кемиревоз зе десе э куьф эн шовол хуьшде.

Марал дениши э Оврум э рухшенди не серкуширевоз.

— Мере, леле, можол эн гофгьо-зарифатгьо шиновусде нисди. Сер мере дорд медит, бигьилит бурайт.

Марал чаруьсд песово эй рафде, оммо гье у сэгIэт эз гIэрей эн тегьенгьо шуш нефес гуьрде, эз теретэгIди, видовусде гьутинегьою гуне доре омо ведиромо хэгергили эн у, член звеной ю — Хумор.

— Марал! — гуфди у келе-келе, шори-шори, э гужевоз нефес кешире. Оммо гье усэгIэт виники э зир дор поисдебугьо нешинохэ мерде э дуьлхоши ве темэхьэвоз томоше сохдембугьо ю не Марале, гоф хуьшдере бурра,

э чумгьоревоз бирмунд, лове э хэнде вешенде, э лой Оврум, егӀни у кини!

Марал э лой эн Оврум нечаруьсде, сере жумунде, душгьоре вешенд, э руьхшендиревоз лове э хэнде веберд. Оврум э сер офдо, инжо дие поисде герек нисди, духдергьо юре э рухьшенди медеберуь шляпара вегуьрде келе-келе гуфди, сер зере э угьо.

— Раче гуьзелгьо, бэхшлемиш сохит, ме дие рафдени бисдорум.

Духдергьо э жигей жугьоб вогордунде, шэгьгьэ зере хэндуьсдуьт э песой эн Оврум.

Хуморе лап воисдембу пуьрсире дануьсде и оморе-бугьо, э Маралевоз гоф сохдембугьо мерд кибуге, чуй воисдембуге уре, оммо у лап эдембу тэгӀди сохде эри шоре бошорей доре уре, унегуьре непуьрси.

— Бошорей мере, хэгьергили, Ошир омори, Ошир, — гьэл гуьрде Марале гуфди келе-келе Хумор.

Марал гье усэгӀэт вешенд хуьшдере, эз нокуми хьэрой шиновусде одомире хуно, сифет ю гуне до, раче сиегье чумгьой эн у лилов рафдере хуно бисдо.

— Э же дирей туь уре? — э битобиревоз пуьрси у.

— Э председателевоз э гоф сохдеки дирем есэгӀэ-тойге. Э юревоз гофиш сохдум. Уре э колхоз иму агроном фуьрсори. Туьреш пуьрси эз ме.

Марал теретэгӀди дениши э пушосине, сер пой хуьшде, ковре сефгире э сер хуьшде дуз сохд. Хумор э хэгьергили хуьшде денишире вегуьрд эз куьф хуьшде чукле гузгире эри э у доре. Оммо гье у туьтем эз гьэд богь э гуш энугьо дерафд сес келе хьэрой-хьэрой. Ки буге э гьемей богь хьэрой дешенде, эдембу гьелебуле доре.

— Э жун бебейме... колхозе хэребе мисохум!.. Одомире микуьшуьм!..

Угьо э дуьлпесоиревоз чаруьсдуьт песово. Эз дурине веде бу, чуьтам хэлгь кура бириге э сес хьэрой-хьэрой.

— И сес лелей Шевруьте хунои? — денишире э хэгьергили хуьшде, гуфди э мэхьтелиревоз Хумор.

— Гьери кеш бурайм, — э дуьл дэгьдэгьэи ве жуьргӀэтевоз гуфди Марал.

Дуй минутиш негиросд Марал не Хумор оморот расируьт э звено онгур вечирембугьо жиге. Э минжи эн кура бирегоргьо, девриш э мейду вежесдере хуно Шевруьт эдембу вешенде-фушенде хуьшдере, хьэрой сохде,

гьелебуле гуърде, эз гъэгр жун хуыште тегъенгъорс э поевез додоре, зирпой сохде.

— Э жун бебейме, дорбодогъун мисохум колхозе,— хуни-хуни денишире э гъеме эдембу делуьре хуно хъэрой сохде у.— Коми куксегиге е эз дуьшмени, енебуге э и бедмозоле рузме руьхшенд сохдеи вегуърди пэхъни сохди кишди хьомолимере. Ме е лэгъэзойге э буру рафдеки. Э жун бебейме гъуьломе мечарунум...

Э иловлей энэ чэрх хурде э минет синетевоз, э гирь-ёлуье сесевоз десгъоре э пушо лов сохде, эдембу гуфдире эз Шевруьт Хонум зен энэ, е сара денуьшдее зен, гиргине сифет:

— Э хотур худо, руьхшенди месох имуре, э пушой эн хэлгъ, vessией!

Хонум диренге, ки гофгъой ю э гуш шуввер энэ нисе дерафде, гуьрд эз гъул энэ эри ведировунде уре эз гъэрей эн хэлгъ. Шевруьт деш туьндлемиш бире э е зарбевоз е муьшд зе эз синей энэ. Хонум эз дорд дорен е некумие ноле зе, эз синей хуыште гуьрде, песово-песово до хуьшдере.

Кура бирегоргъо кимигъо эдембириуьт хэндуьсде, кимигъойге эз дуьли нифри сохде «кишди хьомоли» келе мерде дуьздирогоре. Оммо омбардеки кура бирегоргъо э мэхътелиревоз эдембириуьт томоше сохде бидэгъэти коргъой эн Шевруьте.

Марал поисдебу, ранг рафде, гъоси бире, номус хижолети кешире, эзи бебешу вокурдигъо томоше э пушой эн хэлгъ. Бошорен эн Хумор эз товун севгилию омориш ведерафд гъейсэгъэт эз ёр энэ. Чум энэ э лой эн бебешу гъисди, киниге эз песо, у недиреки омо доно э дес эн Марал «кишди хьомоли бебей энугъоре». Эри энэ гъейсэгъэт гъечу омо, гуйге э дес энэ гуьрде маре дорут. Уре воисдембу у маре тасунну эз бугъоз, шенуь э хори, зирпой, хьэл-хьэлим соху. Оммо у сэгъэр хурде одомире хуно, гъош гъобогълуь, ведиромо э пушо, зерде дуразе кишдире э дес гуьрде поисд э пушой эн бебешу, хуни-хуни денишире э сифет энэ.

— Весси, биёбур месох имуре э и песмунде биебуре коргъо-хосиетгъойтуьревоз,— мугу у эз бебешу, кишдире шенде э сер энэ, е негире чире хуно,— веги, бесд кишдитуьре. Теимугъой эзу дирейгъо кереметгъоре эзин-бэгъдойгеш мивини,— э хьурш ве охмуриревоз гуфди духдер.

Гъеме сес несохде кимигъо э биразиревоз, кимигъо э руьхшендиревоз дениширебуьруьт э лой эн Шевруьт. Оммо гофгъой эн духдер деш гюси ве туьндлемиш сохд уре. Э зарбевоз вегуьрде куьшдире эз хори, хуни-хуни денишире э духдер хуьшде, эз гIэйби-гIори ведерафде, кишдире э пушой сифет духдер хуьшде вежегъунде, гуфди келе-келе.

— И кишдире э тенме бесдейтгъо туьни, хэгьергъой-туьни, дедешмуни. Гъеле мере серкушиш зеренит?!

— Бебе!

— Бур сестуьре! Ме бебе нисдуьм. Ме бебе мибисдорумге э сер гIэйлгъойме сефги нэгI, килэхь мибисдо!..

ХЬОФД ДУХДЕР — ХЬОФД ЯРА

Себэхъмунде Шевруьт хэбер бисдо эз сес мэгIни хундей эн духдер хуьшде Марал. Богъчирегъо верасдебу. Эгенер у гъейсэгIэт эз сес Марал хэбер нибисдоге, гене михиси, е ченд сэгIэтигеш рэхъэти мегуьрд. Э сер онгур чирегъо угъо гъемееки эз себэхь мунде те торики шохьонгум кор сохдет, гъемей гъувот ишуре венорет, те ворущгъо оморе бегъере зури-зури вечирет. Имугъой э динжи саламатиревоз феригъэти вегуьрде мибу.

Шевруьт имугъой неки эз кор, эз салгъой хуьшдеш вомундере хуно бу. Имугъой у шасдпенж сала мерд бу. И пенж сали колхоз уре э пенсие фуьрсоре, оммо э вэхд онгур чирегъо, суьмергъэндил вечирегъо у гъемише оморе кумеки сохдембу э колхоз.

ГъейсэгIэт у эз духдер хуьшде гIосире хуно бисдо, сес энү хэбер сохд гуфдире уре. МэгIни хундей эн духдер, хэндуйсдей энү, вежегъисдей энү, э кесевоз иллогъки э мердмулеревоз поисде гоф сохдей энү гуйге нешдере хуно сула сохдембу пире дуьл энуре. У терсирембу э хори е кор нисдики хэлгъ зен-зоре негую духдер эн Шевруьт хъэменд нисди, лэгълэгъи, э обур хуьшде нисе поисде, эз песою нум неведешенуь. Унегуьре, э гуфдирей энуревоз, духдер бие сер бурра гусбенде хуно гешдуь.

Шевруьт гъошгъоре дуллу сохде, гуш вено э мэгIни духдер хуьшде, гъери егIни, у чуь хундеге. Марал эдембу хунде эз дуьли, гуйге гъемей жун, эшгъ, хуьшдере доре э и мэгIни.

Эй ээз кешире буьлбуьл,
Дусд эн офодо не гъуьзургуьл
Гъечи темеруз эричуь дуьл
Эри весали гъуьзуьргуьл..

Туь нишонн эй севгилгъо,
Дусд эн гуьлгъо беневшегъо
Хун гъери ебо, жон буьлбуьл.
Эй чуьймуни соьмнишигъо..

Шевруьт дие довом недоре, э гъэгъревоз шенд лубъуьфе эз кул хуьшде, фурамо эз кровать. Зури-зури у сер-тен хуьшдере, гъобой хуьшдере вокурд. Ламбалуше у тик гуьрд, эз бонилей хуьшде, «нум худой» сохде, кишди хьомолире вегуьрд эри бесде э кемер хуьшде. Бирден э ер ю омо ки у гъеле дес-руй нешушди гуьфдире. Э чуьлкие десевоз и поке кишдире вегирде гъэмел ниев. У ламбалуше но э жигей хуьшде, омо э лэглей дер, э ён умывальник, дес-руй хуьшдере шушд, сипре фирегъе рушгъой хуьшдере тимор сохд э пушой эн гузги, э дивор вебугъо. Песде омо бесд кишди хуьшдере.

Шевруьт келе мердиш буге, эдембу дирe, духдер ю и песини рузгъо сорхоше одомире хунон, эдее мэгИни хунде, эз хуьшде хэндусде. Э одомиревоз э гоф сохдеки фикир ю, гил-гулию гуйге э е жигейгеи. Эзи кор дуьл энудинж небуь. Гъисди у эз духдер хуьшде теимугъой е гъэйб, кор-чи недири, оммо чуьш бисдогеш гъэрез нум эни — духдери. Э е гъурумсогъ, лути-пути ошугъ бире эз сери-вери хуьшде гъишде нерав, биебур несоху уре э и пире мэхьэл энуд.

Э ер энудомо, чуьтам эзи е орине пушо, э сер онгур чирегъо у эз кор ведироморе, нуьшдебуге э биней эн куле.. кишди хьомоли хуьшдере векенде норобуге э гъирогъ, комини нолоигъиге э муьрдале десгъой хуьшдеревоз вегуьрде кишди энуре пэхъни сохдебуге, эз товун эни кор чуьтам у келе гъолмогъол взхизундебуге э гъэд кор ве Марал духдер ю э руй ю поисде охмуре гофгъо зеробуге э у э пушой эн хэлгъ, диеш биебур сохде уре.

НэгI, и духдере оморе-оморе эдее зобуне хосиетгъо вероморе. И дуь сали эзи ире звеньевой нори, поисдени э одомиревоз бир-небир гоф сохде. Эз бирей эни дух-

дергъо е хэйр нисди, зарал семе мебугу эри нум, гIуь-
зет эн бебе-деде.

Оммо дуьл эн Шевруьте эмин сохдембугъо у кор
бу: Зарангил гъе у руз оморебу э ки энун э богъ, гоф
дешновундебу э у эз товней Марал, еГни эри Оврум
эри хосде. Шевруьт шинохдембу Овруме. У эз гIуьмуьр
е паздегъ-гъевдегъ сал келе бу эз Марал. Гъисди
вокурдемун Оврум, гешдемун энун, келегеди, текебури
энун эз дуьли энун небу. Оммо чуьш буге, у гъэрез мерди,
эн мерд гъер кориш эз сер рафдени, эри энун гъеме гIэ-
мел оморени, у михэнете чи нисди духдере хуно. Оврум
гъечиш гъисдиге, худо мабуру сэхъиб пул-моли. Эдее
гуфдире у келе алваригъо сохде. Эз нуминей колхоз
э дуре шегъергъо шоробгъо, емуьшгъо берде э вогуне-
воз, эзунжогъо э шелеревоз пул овурде, молгъо овурде.
У молгъоре инжо фурухде э бугъолуье гъиметгъо келе
гъэзенжгъо сохде.

Зарангил э у гуфдиренге Марале эри доре э Оврум,
гоф дешновундебу э у, ки Оврум хъозури эри доре
Шевруьте е гъозор ним рэхъ эри духдер э тозе пулгъо.
Шевруьт гоф разименди хуьшдере дореву Зарангиле
имбуруз дилов гуфдире э илчиети Марале эри хосде
эри Оврум, коре бурра кутэхъ сохде. Э шуьвер хуьш-
деревоз песде воисд хурузе хуно гIуьгIуь зере гешдуь-
гу, воисд дайчере хуно шиллогъ вешенде гердуьгу.
Ишу хуб мидануьт кор ишуре.

Чуьш бисдоге те э духдеревоз гоф сохде, егиле
э зеревоз гоф сохде гереки, зениш гъисдиге и нолоигъ
зенди эхи и духдере, коргъой гуьгъоре хуно «Итте
олсе гъуногъдыр».

Эз и гофгъо, хэлгъо себэхьмундеи нумаз хундеиш
фурмуш бисдо эз ёр энун. Десгъоре э кишди доноре, омо
у э ён дер эн буруни хуне, поисд э домой дер, сер гуьрд
эй огол зере зен хуьшдере.

— Эй! Эй, ой зен.

Хонум поисдебун э пушой эн кинле эдембу дуьшпере-
гъо депучунде.

— Чуьш? — евош жугъоб до Хонум эз кухни.

— Туь невинигъон,— гIоси бире, келе-келе хъэрой
дешенд Шевруьт.— Туь сур-сургум бирей беге, гъелемеле
ние ведироморе туь эз жигейтуь?

Хонум э десгьой хэмниревоз келегъэире э сер хуышде дуз сохде диromo, зурн-зурн э хуне, э хэнде ве рухшендиревоз денишире э шуьвер хуышде.

— И чуьн? Чуь хъэрои?! Сур-сургуи гердо хэгьегьойтуь ме бирейнжо. Делилоре хуно су гуьрди де дейтуь?

Шевруьт э гъэгьеревоз дениши э сифет зен хуышде.

— Теимгуьой су негуьрдемге эзимбэгъдойге мигуьруьм,— келе-келе гуфди у деш глоси бире.— Э и гофгьой эннре дей туь-о. Э жун бебейме туьш духдер туьре хуно делуьни. Негьогъ ннсе гуфдиреки: «Жингнре гове жингнре гуселе мнбу».

— Жингнре гов жингнре гуселе хэгьегьой хэгьегьерегьой туьни. Себэхь-себэхь чуь хъэлово бирей мунде туь э жун нму? — Хонум гъэгьри бире, чаруьсд песово эри ведерафде э кухни, оммо Шевруьт гье усэглэт эз бел энугуьрде поюнд уре.

— Пой ебо, меведара,— е кем хомуш бирере хуно гуфди у,—песеде э рухшендинне серкуширевоз мугу:— ме туьре инжо эй хэнделегьо-возилегьо сохде огол не зерем. Лап фикир туь гуьрди мере, туь мунош гьезу расди.

Хонум десгьоре э уьткемиревоз вено э сер базугьой хуышде, куьнд бире, лове э рухшендине хэнде веберде, гуфди эз шуьвер хуышде:

— Эйчуь, егнни, фикирме негуьрди туьре? Эри туь ме кук незендем гуфдире?.. Мере хьофд духдер гьисди, е бурра нэхуьшуре э дегь небуде кукгьой мердум нндуьм. Шеш домор гьисди мере, худо согь сохо ишуре, гьеми дэглэм кукеш доренуьт, гьеми дэглэм эн домореш. Оммо туь и ченд салгьо и кишди хьомолнре эдее бесде гешде.

Хонум гуьрд эз кишди эн шуьвер хуышде евошлей шувунд уре, оммо Шевруьт глоси бирере хуно дес энуре пертово до. Е минут гьердуьй энугьо гоф несохде поисдуьт гьечи, денишире дуь э сифет еки.

— Вессней,— угут-неснглэт дорере хуно гуфди Хонум десе э пушой сифет Шевруьт вежегунде — эзи глуьломиш глэйби, рухшендини, эри духдергьойтуьш хижолетини. Туь угьоре глэйл хьисоб ннсе сохде беге кишди хьомолн бесдей?!

Шевруьт десгьоре э кишди доноре сер гуьрд эри

гешде э песо-пушой хуне. Э зен хуыште неденишире, у гуфди думутлуть:

— Нарине небугьо мерд — у гІэилсуыз хыисоби. Туь эритуь мадан нарине гереки мере эри доре-дошдеи нэгІ. Э метелегьо гуфдиренуьт: «Е бебе дегь кукке мидору, оммо дегь кук е бебере нидору» Э девр иму бебе э ферзенд ние вомунде. Борух гьешим мере пенсиейме гьисди, э жофоймеревоз гъэзенмиш сохде пенсие эри пире руьзме, дануьсдени? Оммо бебе муьрденге духдер эри энэу гъэдуьш нисе зере. Ме и кишди хьомолире бесдем худо э гъэвлме расуь гуфдире...

Хонум э шуьвер хуыште денишире, сере жумунде, шэгьгъэ зере хэндуьсд. Шевруьт поисд, гьош-гьобогьлуть денишире э зен хуыште, мугу э гъэгьревоз.

— Шэгьгъэ зере эйчуь хэндуьсде туь, туь мунош? Чуьи инжиге эри хэндуьсдейтуь, хэр вечехэр!?

Хонум омо нуьшд э сер эн стул, дуьлхуьрде хуно дениши э шуьвер хуыште, десгьоре э сер зани веноре.

— Эз гофгьой туь, зинде одомире нэгІо, буьржире керггьореш хэнде мигируь,—жугьоб до у. — Хуби, туь кишди бесде гешди гуфдире, эзинбэгьдойге ме не туьнире гІэил биренини? Е чи имугьойле, гІэйбиш буге эри гуфдире, и дегь сали э сер хуьшге чойгьо, хуьшге нуькерегьо, хуьшге доргьо, хуьшге тегьенггьой эн бебеле-гІэмлейме хуьшгуьм, эзинбэгьдойге мере гІэил биренини. Гьич э сер туь эгъуьл вери мерд?

Шевруьт рушгьой хуьшдере тимор сохде, гене сер гуьрд песово-пушово рафде э гъэд хуне, сере чарунде э лой эн зен хуыште, у э олхогьини не бовориниревоз гуфди:

— Гьеме э дес худо дери, зен, худоре воисдге мibu. Худо е чи Одоме эз хок сохде дануьсд, Хьоворе эз дендей ю, туь пенжогь пенж сала зени гуфдире, туьре гІэил доре недануьсд?—Гене оmore э пушой зен хуьшде поисде, десгьоре э кишди доноре гуфди Шевруьт.— Ме и пушогь э ки раби Эсеф рафдебируьм эз товней туь исэгІэт гуфдидиригьо гоф гуфдиребируьм э у. У эз ме чуь гуфдиге дануьсди?

— Чуь?

— Гьич фикир мекеш, Шевруьт, мугу. Одоми бие гьемише э худой хуыште имид соху. Оврогьом Овину не Сара зен юре суьфдеи гІэил Исхьогьовину биренге, мугу, Сара дуз навад сала бу, Оврогьом сад сала. Гьечи

мугу вери э турой Миши. Зентуь мугу э пушой эн Сара лап жогъили.

Нум Раби Эсефе гуьрденки, гофгьоюре гуфдиренки, э пушой чумгьой эн Хонум гуйге сироте хуно омо поисд бухуре чигьрет эн раби. Раби Эсеф е Сара пура одоми бу, сипре кутэхьэ рушлегьо, шефде чумгьо. Уре э гIуьмуьр хуьшде е доне гIэил, не кук, не духдере не биребу. Раби Эсеф эри хэлгь мол керг-вече шэхьидо сохдембу, гIэруьс-духдере мегьр сохдембу, гIэилгьоре мило сохдембу, э нумаз хьэзони сохдембу, эри гьемей эни коргьо пул вечирембу эз дин-догIот дошденуьтгьо одомигьо. Гьемеш дануьсдембу у э гьэд эни ченд салгьо рабиети сохдеи сэхьиб эн келе пул, эн мол бири, э хуней эню сер-сереки бугьолуье холинчегьо дечиреи. Оммо гьемей шегьер, э диндогIот бовор сохдогоргьош ве бовор несохдегоргьош дануьсдембу эзи раби Эсеф зиедте божэхьэт офд миев одоми сэгьэт темэхькор, лугьошумор. Эз у кими дусдгьою мугуфди е етима, е кук е небуге духдере вегируь эз детдом, веровуну эри хуьшде гIэил соху. Раби Эсеф и коре гьич э герде нисе вегирдембу. «ГIэил кесе биерум сэхьиб эн пул, хуне-жигейме сохум!»—Жугьоб мидо у гIоси-делуь бирере хуно, гуйге нуьгь-дегь одоми уре эй талан сохде омори.

Раби Эсефе чуькле бирорзерегьо етимгьо бу. У е вогьне офде эри е хьэзиш эз зенбирор хуьшде гьэгьри мибисдо, э хуней эню рафде, э етимгьой бирор хуьшде сер некешуь гуфдире, эз куьф хуьшде е кепик пул хэржи несоху гуфдире. Келеи духделей бирор эню и пушогьо гIэруьс биребу, сэгьэте раби эзи гIошири — бирей хуьшде е бэхшле вегуьрде неберд эри эню, — вогьне офде э гIэруьси энюш не рафд. Ишу хуьшдени эн келе зенгьо, э худо бовор сохдембируьтгьо одомигьо, мугуфдируьт, ижире коргьо-хосиетгьой эн раби Эсефе дануьсде: «се лапатка зиедие хок э сер гьоврей эн зенгьо нэгI, эн суьфде э сер гьоврей эн раби Эсеф веноре гереки».

Раби Эсеф ченд жогъиле зенгьо хосде, гене ведекуьрдебу, белки эз еки нэгI, эз екиге уре овлод мибу гуфдире. Оммо у омо пириш бисдо, рушгьой ю сипи бисдо, гьэрез гIэил бирей хуьшдере э чум хуьшдеревоз невини.

Хонум гофгьой эн шуьвер хуьшдере шиновусденге,

чуьтам у э ки раби Эсеф рафдиге эри гІэил бире-неби-реи, ю гоф сохдиге э уревоз, тоб недоре эз жигей хуьшде вэхуьшде, хуни-хуни э руьхшенди ве гьэгьревоз денишире э лэгьэре, сиегье сифет эн Шевруьт, э зарбевоз десе э базугьой хуьшде зере, гуфди:

— Дениш е гиле э и мерд о, э и коргьой эни!? Песеде мугу ю делуь нисди, иму делуьним. Гьич эгьуьл э сер вебугьо одоми эри эни кор мэхизуь э ки раби Эсеф мурав? Эз дес раби Эсеф моромоге, ю эри хуьшде чоре мисохд, эри гІэил бире зен юре... Негьогь негуфдирей туь э у питик хьэйкел мисохд эритуь. Туь уре е монет мидориге, у неки хьейкел-питик, у пусд назуреш кенденигьо одомини.

И гофгьоре шиновусде мунде, Шевруьт эз хьуьрш дуьл хуьшде гьирмизи бисдо, хуни-хуни дениши э зен хуьшде.

— Дениш ебо, — мере худо э и руз гьишдигьо, овлодсуьз гьишдигьо гьеме эз и коргьойтуьни, эз бовори несохдейгьойтуьни, худосуьз!..

— Весси бура,— гІоси бире жугьоб до Хонум,— э туьревоз эри хьуьжет сохде одоми себэхь-себэхь биё е гусбэнд хуру ведиров, руруйтуь киреи.

Хонум чаруьсд эри дерафде э кухни, Шевруьт зуризури омо гуьрд уре эз гьул ю, поюнд.

— Егьертуй э сер гІэсб вери беге? — мугу у эз зен хуьшде, туьндлемиш бире,— пой ебо, нэхьсуьн бири нэхь, мере э туьревоз гофи эхи.

— Дие туьре гоф гьисдиге мере и се сал э силис эйчуь гуьрдей гьишде, гу бура гуфдирение гоф туьре дие.

— Бошгу, бошгу, нуьш инжиге гуьом эритуь,— э бо-ришмиширевоз гуфди Шевруьт.— Имбуруз э хунейму илчигьо дироморенини Марале эри хосде.

Хонум и гофе шиновусденге, гуйге гьеебо шориш бисдо, эз елойге дуьлпесош бисдо, вэхуьшд эз жигей хуьшде, куьнд омо эз шуьвер хуьшде.

— Кук кини! — пуьрси у э сифет шуьвер хуьшде денишире.

— Овруми! — кутэхь жугьоб до Шевруьт.

— Оврум кини? — э мэхьтелиревоз пуьрси зен эну.

— Овруми дие, Оврум,— гІоси бирере хуно гуфди Шевруьт, десгьоре эз кишди хуьшде вегуьрде, песеде

зере серкуш зерере хуно мугу — Овруме гьемей эни г'уьлом шинохдени, туь нешинохди?!

Хонум домунд э хуьшде. Песде гьеебо э ёр ю чуьнгө оmore гуфди эз шуьвер хуьшде.

— Туь Оврум кук гушбурагьоре гуфдире?

Шевруьт эз сес зен хуьшде гье усэг! Эт шек сохд ки у э чуь Овруми домор рази нисди. Унегуьре э у гуфдире гофгьо у бегьем жогьоб недо.

— Эри уни,— гуьзгьулогъ бирере хуно гуфди Шевруьт.

— У алверчи, хьожиг'Иэлемхур?

— Гьери, гье уни.

И гьечи э олхогьиниревоз жогьоб дорей эн Шевруьт лап гьэгьр до Хонуме. У э шуьвер хуьшде тиж, бирази денишире, чек зере келе-келе гуфди:

— Немунди Оврум э хосдегоргьой хуьшдревоз ме вегируьм е жейроне духдермере э у дуьм...

— Эйчуь,— эз зир чум енбоки дениши э зен хуьшде Шевруьт.

— У эвелимуьнжи эз г'Иэилме филонгьэдер келен. И еки. Ве дубореимуьнжи, у ченд гиле зен хосде одо-мини. И дуьду. Ве сеимуьнжи, у кини ме э у духдер дуьм? Е дуьруьсде пушолуье корсохи, небуге хундогори: учителя, духдири, агрономи? Алишверишчи, гьовоихур, луги-пути бэгьэй гьисди?!

— У туь гуфдиренигьо гофгьо гьеме ногьогьини, зен,— хоши-хошире хуно гуфди Шевруьт, хьэрекет сохде Хонуме э лой хуьшде эй чарунде.— Мерд дегь паздегь сал эз зен хуьшде келе бисдо гуфдире э у кор е кориш недери. Песде Оврум дуь гиле зен хосди гуфдире тэхсир э у невери. Гьемеш дануьсдени е зен муьрди еккейге ошне бире вирихди э еккеревоз. Имугьой у хунденгор нисди гуфдире чуьни инжо беге. Ме э туь гуьм, мере эзу инженер-минжинер, учитель-мучитель, дохтур-мухдир чуь Овруми пул гьэзенмиш сохденигьо одоми хьэз оmore. У эдее э пулевоз вежегьисде. У Марале бикере хуно мидору. Ме у кореш эхи э фикир вегирденуьм.

Хонум шарп сохде зе гене десгьоре эз базугьой хуьшде, сере э серкуши, схмуриревоз жумунде-жумунде гуфди эз шуьвер хуьшде:

— Валлагь, мерд, эз и коргьойтуь ме лап, буржунде кергьоре хуно догъ биренуьм рафде дис. Гьич э сертуь

эгъуыл вери?! Эз пул не мол беге одомире шуьвер бире. ГЭйбиш бу гуфдире: пул-не моле беге одоми э кешей хуьшде доноре. Хун одоми бие эри эдоми дуьш зенуь, эз дуьли еки бошут, э дуьли еки-и...

Шевруьт десгьоре эз кишди хуьшде вегуьрде, руш хуьшдере тимор сохде, суьпле хэнде сохд, э руьхшенди-ревоз э зен хуьшде дениши.

— Бебегьо дедегьойму имуре эри еки хосденге лап хунме эритуь дуьш зеребу, тозе шире э челег шороби дуьш зерере хуно, туь мунош гьезурасди,— жэгъли вену у э сер зен хуьшде.— Ини чуьл сали, дуьл екире зереймгеш: эдее зигьисденим, угьош мизигьуьт муравт эришу.

Хонум гьэгъри бире эз гофгьой шуьвер хуьшде омо, хэсде бире одомире хуно нуьшд э сер стул, сере дуллу гуьрде, э бел келегьэиревоз чумгьоре покурде, гирисдере хуно гуфди:

— Рэхь-руз мере худо миесде гьэлет сохде ме э туь оморей. Ме э уьз ихдиериндейме мибисдорумге, э эгъул мидебисдорумге гьич э туь ниоморум. Худо гьовуне э ишу мегиро, фэгъире бебейму не дедейму мере, е сиздег сала сер-зуьгьу надане э ишму дорут сухунд...

Шевруьт лап эз хуьшде ведерафде, чумгьоре чарунде, руше вежегьунде э хуьршевоз гуфди эз зен хуьшде:

— Туь лэгГэйтуьре инжо э гирьё мовоку себэхь-себэхь э сер иму. Ме туьре одоми хьисоб сохде, огол зерем э туьревоз эри меслэхьэт сохде, оммо туь инжо эриме зар-домо вокурдей, гуйге бебешму эзи бисд сал пушо нэгГ, гьейсэгГэт офдори муьрдиге. Гьеле кеми, гуйге эритуь хьофд духдер зендей, эриме — хьофд яра веноре э синейме. Усделуьге...— Шевруьт домунд э хуьшде, песде гуфди э хьэроевоз,— бигьил бура э песой кортуь!

Хонум дир-дир вэхуьшд. У э кухни э ведерафдеки, Шевруьт эз хуьрш хуьшде гьеле сокит небире, гуфди э песой энү:

— Энжэгъ эдее э туь гьэдэгъэ зеренуьм, э ён илчигьо э сер гоф ме гоф меер, небуге, э жун бебейме ху мисохум э и хуне!

Чуьшме гьеле э песой эн догъгьой Дербенд пэхьни небиребу, кейки илчи Зарангил ве Оврум оморут э хуней эн Шевруьтигьо. Дере эри энугьо вокурд хуьшдени

Шевруът, э мигъровуниревоз текелиф сохд угьоре э хуне.

Э зир зерде шол терекемеи хуьшде Зарангил пура чорекей шоробе пэхьни сохдебу. Гьетте Шевруът ведерафде зен хуьшдере эри огол зере, Оврум чум зе Зарангиле, чорек шоробе э зир эн стол денуь гуфдире. Песде гьердуьй энугьо нуьшдуьт э раче-берачей еки, сэхьибгьой духдере гузет сохде. Суьфде угьо эри муьхшулишу диворгьо, иловлей хунере фегьм сохдуьт. Хуне тип-темиз, хуб руфде вечиребу, оммо э диворгьо холинче-сумогъ невобу. Э хори хуне е ранги-рангие палас дебу, э куьнж хуне вераюнде никилированная кровать, э минжи дивор келе гузги вебу. Песде Оврум не Зарангил лов хэнде, дуь эз еки рази бире одомигьоре хуно, денишируьт э еки.

— Гьеме хуби,— е кем э хуьшде домундере хуно гуфди Оврум.— энжэгъ духдер лап урмони, сикелуьни гьэдерсуьз. Духдер бие е кем овом бу.

— Гьэдоти, гьэдоволим,— э ширине зугьун хуьшдеревоз гуфди Зарангил, мендил сер хуьшдере дуз сохде,— гьэдоти, е раче одоми, енебуге пуллуье одоми гьемише сикелуь мибу. Туь ние дире духдер эз рачи, худо мебуро эдее нуьгьрере хуно тов-тов доре?

Оврум лов хэнде денишире э Зарангил э разимендиревоз сере жумунде, луьнге э сер луьнг веноре, тиже бешгей пой эн туфли хуьшдере вежегьунде-вежегьунде, сере э уьткемиревоз тик вешенде, мугу:

— У туь гуфдиренигьо гоф лап дузи, холей Зарангил. Раче одоми енебуге пуллуье одоми сикелуь мибу. Оммо уре е рачиниге, мере гьеми пули, гьемиге рачини. Гьисди небуге нисди?

— Эйчуь нисди, худо-мабура,— недуьл-недуьл гуфди Зарангил.

Овруме генс чуь буге гуфдире воисдембу, оммо гье у сэгьэт эз дер диromo Шевруът песде е кем гьэре доре диromo Хонумиш. Эз сифет диromун веди бвки, угьоре, зен-шуьвере те инжо, э ки гьуногьгьо диromоре, э гьэрей еки сэхд гофе-гоф бири.

Хонум эй хотур — гевил немундеи недуьл-недуьл шохьонгум э эхэйр бу до гьуногьгьоре, песде стул хуьшдере гьырогь кешире кенор нуьшд, еново чаруьсде, э бел келегьэиревоз лэгьэй хуьшдере дегуьрде.

Сер гофе суьфде веровунд Зарангил.

— Иму инжо э шоригьо-никигьо вэхуьшдейм оморейм э хунешму, гъэдоволим,— э Шевруът не Хонум денишире, дилможе зугьун хуьшдере э кор оворд Зарангил, — худо шоре гьисметгьоре э пушо биёре, дие песой гофе дураз некеширеки гуьм бурам эришму метлеб омореймуре. Э метелегьо гуфдирени: духдер эн кеси, духдер э рэхь дерие одомире хунои. Дир-зу и э шориникиревоз бие э шуьвер бурав. Гьемише э одоми хубе одомиш ние офдоре, гьисмет нисе бире. Ини и мерд омори э хунешму, воисдени юре э кифлет ишму гьэриш бу, екишмуре эй хуьшде бебе гируь, еккейгере — деде. Э сер эни косибиш гилгулгьо омбар омори. Те руш сипи сохде дуь гиле е гилгул офдори. Е зен эни, дуразруй гIэйлгьошму, эн шиновусдегоргьойме, э сер зендеи фетге вегуьрде муьрди, гIэйллеюш, егилелеш дэгIэм шир дедее недире, э гьул дедей верафди. Дуьимуьн зен эни гириге, духдер эн гудеге Петэхь и э хоригьой Урснет эри шороб колхозире фурухде гьисди э кук эн хуние гьунширевоз ошне бире вирихди...

— Гофтуьш мундге, холей Зарангил, эз духдер эн Петэхь хэбер нисди. Белки оморембу ведироморе у э хуне-жигей хуьшде?,— мугу Хонум, э гьэсдевоз, лове э руьхшендие хэнде вешенде.

У дануьсдембу, ки эри мерд келе хуьрдини, номуси, зен эню ошне бире э кесигеревоз вирихденге. Унегуьре Хонуме воисд э гьечиревоз семе гоф зенуь э Оврум, гьэьр хуьшдере ведешенуь.

Оврум исэгIэт эзи езугьэ динже одомигьоре хуно нуьшде, сере дуллу гуьрде эдембу гофгьой Зарангиле гуш веноре. Оммо гоф Хонуме шиновусдки эз товней зен ю э ошнеревоз вирихде гье усэгIэт эз гьэьр не эз номус хурузе хуно гьирмизи бисдо, чумгьою чаруьсд, хуьшедере вешенде-фушенд гуфди э хуььршевоз:

— Биевгу ведировгу инжо, э жун гьовре хуней бебейме, шуьгьэм энуре э хэнжелевоз ширп сохде пара мисохум, рохьо мидуьм.

Зарангил э биразиревоз гьош гьобогьлуь дениши э лой Оврум. Э хуней кес эри духдер хосде диоровгьо одоми, егIни, хуьшдере бие сабуьрлуь, обурлуь гуьруь, э руй ние веров. Зарангил ю, эдее э хуби-хоширевоз коре э гIэре оворде, оммо Оврум э и гьэлетие гофгьохоснетгьой хуьшдеревоз эдее зере вечарунде.

Зарангил гье усэглэт хоши-хоши, э муьгьревуниревоз дениши э сифет эн Шевруьт, э лой эн Хонум, гуфди э мэхьэнефирево:

— Э жун ишму нен глэйлгьошму гъэдо марасо, Оврум е мужинереш куьшденигьо одоми нисди, ингъэде худо мебуро динж, хъэеменд, саламат гьисди. Э сер глов-глэтош гьерчуь бисдо эз лэглэй хуьшде эдее пертово доре гьишде рафде.

— Догъ донори у эхи э руриме, номусмере э хори зери,— э жуьрглэтевоз гуфди Оврум, э гьеме денишире, чорчумире хуно.

Ловгьой эн Хонум гье усэглэт э шефде хэнде верафд. «Еки туйни хъэеменд, саламат, екигейге у» — мугу у э дуьл хуьшде э лой Зарангил денишире.

Зарангил шек сохд эйчуь диглее ловгьо сохдеге Хонум э лой ю денишире. Оммо у хуьшдере э недиреи недануьсдеи веноре, сер гуьрд песой гоф хуьшдере, хубигьой эн Овруме гуфди, хоснетгьоюре тэгриф до, гуфди чуьтам бэхдевер, бикере хуно мизуьгьуьге духдер энугьо, эгенер Шевруьт не Хонум рази бисдоруьтге духдере эри доре э Оврум.

— И мерде,— бирмуде э Оврум, гуфди Зарангил,— хуней ю гьисди, пулию гьисди, молию гьисди, э хуне ире не хэгьер; не деде недери эз глэруьс гилеи соху, инжимиш бу. Э хуней эн зобуне хуьсуьр дараво духдер эн дуьшме. Кими зенхуьсуьргьо гьисди, чорешу буге чум глэруьсе мекенуьт, угьо эй гъэгъ-негьогъ э песой глэруьс нум ведеберде, лугьмеюре шуморде, чорешу буге, глэйбиш бу гуфдире, эз Шевруьт, уш бирормере хуно, кук хуьшдере э глэруьс хуьшдерево зени-шуьвериш сохде нигьилуьт, ингъэде усоле, беде хоснет дери ишуре.

Зарангил е дэгъдэгъэ поисд, лугьонд нефес векоши, песде э муьгьревуниревоз денишире э сифет эн Оврум нен Хонум, гуфди ширин-ширин:

— Эйчуь гуфдиренум ме и гофе? Чуьнки эни мерд, коргьой э метелегьо гуюгьоре хуно «Хуне хэвлети, боже девлет». Дит, гъэдовалим, духдер ишмуре э и мерд, биьв хуней энуре сэхьибн соху, дуьл эни фэгьриш динж бу.

Оврум эз расдиш эзи фэгьирлегьоре хуно нуьшдебу, сере ён гуьрде. Эз Хонум дуьл энунгъэде динж небу, у эри хуьшде шек сохдембу, ки ю, унгъэде эз дуьли

эну нисди. Шевруйтиш чуй кориге эз лэгIэ гьеле е «хуб» зобу неведировунд. У энжэгъ гIэре-бир хуни-хуни чум шендембу э лой эн зен хуыште, гуйге уре нисе воисдембу Хонум гоф ведировуну эз лэгIэй хуыште. Унегуьре дуыл эн Оврум гьеусэгIэт паруьсдеке хуно эз шори вежегьисд, ловгьюю э шоре хэнде верафд, шиновусдки эз Шевруьт, ки уре разини духдере эри доре э Оврум, энжэгъ домор дуь гьозор монет дуьгу уре эри рэхь.

Оврум гье у сэгIэт пушотеиней хуышдере хуно сер тик бире, э уьткеми ве шориревоз денишире э Шевруьт, гуфди келе-келе.

— Э жун синейтуь, лелей Шевруьт, гье себэхь-себэхь мунде е хуышдениме миёрум, енебуге э дес эн е куьнде одомиме мидуьм мифуьрсуьм. Дуь гьозор монете, бисдпенжи э сер бисдпенжи хьозур сохдем гьиште.

Зарангил гьеусэгIэт гьуз бисдо, уьгъ зере-зере, гуж зере вегуьрд пура чорекей шоробе эз зир эн стол, но э пушо, шори-шори гуфди:

— Дие имугьой чуйтам гIэдот гьисдигьоре хуно гьуьдуьш сохим э хотур эни шоре-нике кор э барасд оморей.

Шевруьт гьишд зен хуышдере овурде нун, закуске. Зарангил э дилбоширевоз декуьрд пейлегьоре, гофгью, зарифатгью сохде, эзи усдое томодегьой эн межлуьсе хуно, пура пейлере вегуьрде, мугу:

— Омбореки ники бу,— э лой эн Оврум чаруьсде гуфди.— Э пой эни духдеревоз мозол, девлет биево э хунейтуь, сэхьиб кук-духдер гердошI..

Шевруьт рушгьой хуышдере тимор сохде «омин» гуфдире, вегуьрд пура пейлей хуышдере, зе э Зарангил не э Оврумевоз. Виники Хонум пейлей хуышдере эз жиге ние вегуьрде, эз зир чум хуни-хуни дениши э хонум. Э пушой эни оморегоргью женг невэхизуь, гьолмогьол небу гуфдире, Хонум недуьл-недуьл вегуьрд пура пейлей хуышдере, зе э пейлегьой энугьоревоз эз серлей пейле е кемлей хуьп зере но э хори.

Е дуь тозе хэбергью гуфдире эз коргью-боргьой шегьер, Зарангил вэхуьшд. Э песой эну вэхуьшд Оврумиш. Согьбоши гуфдире эз Шевруьт, Зарангил шол терекемеире э сер душгьой хуыште дуз сохде, омо э ён эн гьэгьрире хуно нуьшдебугьо Хонум.

— Э шоригью никигью, никигью хубигью биевом э туь, гьэдоволим,— десгьоре э душгьой эн Хонум зере гуф-

ди эз Хонум, э е чумевоз э лой кишди хьомоли эн шув-
вер энү денишире, эз руй э дуьлсухуниревоз, эз дуьл
э дуьшмени-руьхшендиревоз. — Туьре вином эй худо, е
мундение куклей нарине гердо, эхиртуь ник гердо.

И гофе э гуфдиреки ловгьой эн Зарангил, кемлей
мундебу э хэнде верафдени. У дануьсдембу ки эхир эн
Шевруьт дие «гьич ник нибу», гьечи эй хьэз эдембу
руьхшенд сохде э угьо, иллогьки э Хонум. Песде э лой
эн Оврум чаруьсде ,гуфди:

— Кеш бурайм, гьэдоволим.

— Кеш холей Зарангил,— гье усэгIэт хьозур бирсере
хуно, гуфди Оврум.

Уш согьбоши гуфдире, э Зарангилевоз омо э лэгIэй
эн дер. Гьердуй энугьо поисдуьт, дуь екире э пушо эри
рэхь доре.

— Туь кеш э пушо, туь эз ме келеи,— десе кешире,
текелиф сохдере хуно мугу Оврум.

— НэгI, туь ведара э пушо,— жугьоб до э хьемен-
диревоз Зарангил,— туь мерди, мерд мунде зен э пушо
ведерафде гIэйби.

— НэгI, нэгI кеш э пушо,— сэхд поисде э гоф хуьш-
де, э хотур келезени энү гIуьзет гуьрдере хуно, гуфди
домор.

— НэгI, туь кеш э пушо, мерд мундеки лоигь нисди
э зен э пушой энү эри ведерафде.

Угьо ведерафденки, Хонум эз лэгIэй дер куьнд
оморе, туф шенд э песой энугьо.

— Гьи рафдешму гердо, оморешму нэгI,— гуфди
у э гьэгьревоз.

— Эйчуь, чуь сохди угьо э туь? — гьэгьри-гьэгьри
денишире э зен хуьшде, десгьоре э кишди доноре пуьр-
си Оврум.

— Чуьк-чоне сохо угьо,— хьуршлемиш бисдо Хонум.
— Гьемей эни тэхсиригьо э туь вери. Духдере хэбер
нисдики уре эри кук кес, мерд кес хосдехунд сохдей,
гьеле себэхь пулиш вегуьрдени эзугьо?

— Вэхд ю бисдоки духдереш хэбер мибу,— э олхо-
гьиниревоз жугьоб до Шевруьт.— Угьо чуьтам гIэдот
гьисдигьоре хуно дироморет э имуревоз, э сэхьибгьой
духдеревоз, игьрол сохдет, эзумбэгьдойге иму, туь не
ме гоф мисохим э Маралевоз, э сер менгеним уре.

Хонум руе чарунде, ох кеши, эз дуьл сэгIэр хурде
одомире хуно.

— Э гэйсэгГэтине духдэргьоревоз гэчу гоф сохде ние бире, э мерд,— эз сабуър ведерафдере хуно мугу Хонум,— кук не духдер бие екире винуът,— рази менди дуът екире, эзунбэгъдойге илчигъо дефуърсуът. Оммо туь хьэрмэхь энуну куьгъне гГэдотгъо мундей рафде... ме гуфдире туь шиновусде, туь имугъой виниш Марал э у пире мерд, хэспуш, алверчи э шуьвер рафдеире э герде вегуърдге.

Дуьл эн Шевруът и гофе шиновусденге дуьлпесо бисдо, битоби сохд. Белки эз расдиш омо Марал, э пул, мол эн Оврум неденишире э герде невегуърд э у э шуьвер эри рафде. У вэхди гоф ю зирпой мибу, дуь гьозор монетиш эз дес ю медарав. Ужире доморгъо гэйсэгГэт кеми, эз комигъоки пул векенде мибу эри рэхь духдер.

Гьеэбо эз зен не духдер хуьшде гГоси бирс, Шевруът хьэрэй дешендере хуно гуфди эз Хонум:

— Зугьунтуьре чуь бири? У дуразе, дилможе зугьунтуь мараш эз луле медешенуь уре воисдге. Мегири гоф мисохи э духдертуьревоз, э сер менгени юре, э руйме, э сер гофме гоф нееру, бебешу юре э ки дориге гэе у бие бурав.

— Ме у гофе гуфдире нидануьм э Марал, нидануьм! — жугъоб до Хонум э гээгьр не жуьргГэтевоз.

Дуьл эн Шевруът лап гээреболугъ бисдо, нефес энуну вечи э гуж-зэхьмет офдоре одомире хуно. У сере Жумунде, хуни-хуни э дуьшмениревоз дениши э зен хуьшде:

— Эз духдер зендеи бэгъэй, не жинжинегъоймере веровундеи бэгъэй дие чуь дануьсде туь? — Бирден туьндлемиш бире хьэрэй сохд э сер энуну, десгъоре вежегъунде э пушой сифет эн Хонум, песде гене хуьшдере э дес вегуърде, гуфди хомуш бирере хуно— хуб, туьре э и хуне хун, женг биебури нисе воисдеге, бошгу, гоф месох гьич э гГэилевоз эри рафде-нерафдей энуну э Оврум, ме хуьшдениме гоф мисохум, оммо э лэгГэй эн гГэйиле гээлетие гоф дешендиге, э жун бебейме э эхиртуь мадарам. Э бедГэсуьл, хунехэреб,— дуьлхуьрде хуно гуфди гене Шевруът,— эритуь чуь бешгъэи Марал э ки рафдеге?! Ингъэде сал э гГуьлом зигъисдей муй сипи сохдей, тримугъойш нисе дануьсде: гГэсб эн венуьшдегори, пул эн кеф сохдегори, духдер эн хосдегор... Усоле одоми, гГоние одоми буге гене гуьом гьери.

Хонуме войсд е-дуй хубе гоф гую эз товун эни кор ээ шуввер хуьшде, оммо у дануьсдембу э сер гоф энугьейсэгIэт гоф овурдиге, энжэгъ хуьжет, женг мибу, унегуьре лэгIэй хуьшдере гуьрд, пезде е кем поисде, гуфди э жуьргIэтевоз:

— Бошгу, ме не хуб, не zobу нигуюм э Марал эри э Оврум рафдеи нерафдеи, гьери виним муравге Марал э у сергерде хуьрд, темэхъ мисохуге э пулгьо-молгьой энуге, туь думит сохдере хуно.

— Уре пезде иму мивиним. Те э чой расире одоми шовол нивекену.— Эз гофгьой зен хуьшде бирази бире жугьоб до Шевруьт,—эгенер у хубе духдер гьисдиге, гIэсуьллуь гьисдиге эз гоф хуьшде ниеведарав.

Гье и туьтем сес дер вокурде омо эз кухни. Э хуне зури-зури омо диromo Марал, шори-шори, лов хэнде.

— Дедей! — гуфди у куьнд оmore эзу. Уре воисдембу гую э гьердуй энугьо чуй шори дериге исэгIэт э дуьл энуге, оммо диренки угьоре, эз еки гьэгьри поисдет, шори энуге усэгIэт гиросд, у могьбуле хуно бисдо. Э сифет дедешу нен бешешу денишире, Марал дуьл хуьрд пешмуре хуно пуьрси.— Кидан ишму э еки женг гуьрдейтге?

Шевруьт деш гьошгьоре дуьллу сохде, кишди хьомоли хуьшдере э десевоз сэхд гуьрде, жарунде, гуйге гье и туьтем у эдее бугьоз дуьшмере шишире, хуни-хуни дениши э зен хуьшде, э дениширемун хуьшдеревоз билдирмиш сохд э Хонум, егIни зугьун туьре ги, мегу э духдер имуре эз серботи энчуй женг бири гуфдире. Хонум э сифет эн Шевруьт дие недениши, сере еново, гьуз гуьрде у-е минут поисд гоф несохде, пезде э лой духдер хуьшде чаруьсде, э гужевоз лове э хэнде веберде, гуфди гьич е корлеш небирере хуно.

— Женг эйчуь? Гьич е кориш нисди, холуйтуь муно... Бие нуьш, чи декинуьм эритуь. Е хубе дуьшпере ме сохдем...

ЛЕЛЕ НЕ БИРОРЗЕРЕ

Оврум дегешдебу э сер эн диван, луьнге э сер луьнг веноре, эдембу папрус кешире, э сергьови денишире думитгьо, ниетгьо сохде эри хуьшде. Э дивор, э звер

сер энү е келе сумогъ вобу, э расдилой энү, э сер стол десдей эн тозе гуылгъо э бонке доноре бу. Э ён эн десдей гуыл нимелит бире пуйтуъркей эрэгъи вебу, дуь бишбогъ э нимелит домунде чигъоревоз, сер вокурде консерва. Хьэловгъо э сер эн кровать невечире, гъэребелугъ бируът. Э сер хори, э гъиругъ эн кровать е нимелит хуърд бире сипре шуней эн зени, не дуь шпилке офдоре гъерки э ело бируът. Веди буки эзи е сэгIэт-е сэгIэт ним пушо, белки е кем зуте, белки е кем диртеш, эзинжо зен ведерафди.

Хьэлгъой эн Оврум гъейсэгIэт э лой эн Марал не бирорзерей ю, эн Ошир бу. У эз рачи, жовони, буй-бай эн Марал омбар шор бу. Э пушой серхоше чумгъой энү оморембу, чуьтам у жогъиле раче духдере гIэруьс сохде, э хуне овурде, руз, кеф хуьшдере мигировунуге э урезоз. Э худои гуфдире гереки, Зарангил эри энү хубе духдер офди. Дуь гъозор монет эри энижире духдер э ю, э Оврум гуьре, э куьнди чуьл сале мерд ченд бо зен хосде одоми, омбар нисди. Оммо ведини, духдер ю мигърову гъисдигеш, уьткеме хунои. Гъечу сикелуь бирей эн духдер эз ело хьэзиш оморембу Овруме, эз елойге у терсиренбу. Хьэз оморенбу чуьнки и ченд салгъои у э е сикелуье, уьткеме зеневоз небири, незигъисди. Эри энү келегеди оморембу, Марал рач жогъил, сикелуь биреки зен энү мибу, у сикей энуре хуърд мисоху, усдо туьнде — хомемейруе гIэсбе э кулию егъер веноре динж сохдениге. Эгенер э гофевоз, э дэгIнеревоз у э пушой эн Оврум сике сохдей хуьшдере нешендге, э руй ю поисдге, Оврум дануьсдени чуь чоре сохуге. Назуке ловгъой эн домор э шефде хэнде верафд э ёр энү омоки метелей эн жугъури: «Чолтуке не куфде, дуне нибу, зене некуьфде одоми нибу». Бигъил егиле у зен энү бу, герек бисдоге ю Оврум хуб дануьсде чуьтам небеледе усдо сохуге.

Оммо дуьл эн Оврум эзу кор мундембу, омо белки духдер э ю, э Оврум оморере э герде неведуьрд. У гъеле э богъ, эзи е орине пушо диренге уре, э зир энжил дор, гофгъой эн Овруме гъемере эдембу э зарифат, руьхшенди ведеберде, юре э хуьшде гуьре келе мерд хьисоб сохде, чуьтам Марал юре «леле» гуфдирембуге. Ужире сикелуье духдер бежехьэт э гоф бебе-деде денишире э юре невоюгъо одоми э шуьвер бурав. Оврум гуфди-ребу эз Зарангил, ебо ю хуьшдению гоф соху э дух-

дерево: миевге э ю Марал небуге нэгI. Гьелбет Оврум унгъэде хом, небелед нисди. У дануьсдени э духдер чуь гуюге. Э «жогьили», «рачи» хуьшде у дие ужире духдере э хуьшде вогосунде нидануь. У хуьшдере эри духдер э де коргьойгеревоз, э де гофгьойгеревоз ширин мисохд. У мугуфди, чуьжире парталгьо, бэхшгьо у э сундугь доноре пэхьни сохде гьишдиге эри гIэруьс, чуьжире энгуьшдеригьо, сэгIэтгьо сопушкегьо восдоре гьишдиге эри эню. Э Оврум биевгьо гIэруьс е дес ю э руьгъэ мидебу, е десигею э гIэсел. Уре кор сохде эйчуьни, хуьшдере э зэхьмет венгесе. ГIэруьсе воисдге Оврум уре э хуьшдеревоз э шегьергьо миберу, э пирохудгьо, самолетгьо, э нерме вагонгьо мигердуну. Ини, ижире гофгьо мугуфди, у э Марал. Рази мибисдоге у эри оmore — хуб, нибисдоге имугьой э герден эни расе дешенде э гужевоз ниерики э хунейтуь. Коргьой э метелегьо гуюгьоре хуно: «могь-могьинен гелен гьуин эьсине хэйр вермез» э гьейсэгIэтинe зомоне. Оммо илчи Зарангил овурд е рэхьиге но эри эню. Бие е гиле, мугу, туь духдере виниш, хьэз омоге туьре, те э духдеревоз гоф-игьрол сохде, чуьтам гIэдот гьисдигьоре хуно, егиле разименди сэхьибгьой духдере вегирим. Сэхьибгьой духдер рази бисдоге, эри рэхь эню эз ю, Оврум пул вегуьрдге, угьо хуьшденишу эз Оврум зиедте омбарте хьэрекeт мисохут духдере э у эри гIэруьс сохде доре. Эгенер, гьоргой духдер оморени небисдоге э Оврум, сэхьибгьой эню пул Овруме нихурут, согь-саламат могордунут. Э гуфдирей эн Зарангилевоз, ченгъэде у пул рэхьэ зу доге бебей духдере, унгъэде хуби, кор ю зу пушо мурав.

«Белки Зарангил дузи? — эдембу гуфдире э дуьл хуьшде Оврум, хуьшдере дуьл доре.— У куьгьне гьурти, эзи жире коргьо-гIэмелгьо сер эню хуб ведерафде. Гьери виним дие...» Оммо Оврум юш хом-небелед нисди. Зарангил эзу э пушо пенжогь монет хосдебу эри и коре э гуьнжо овурде, оммо у Зарангиле дегь монет зиедте э пушо недори. Мундигьо пуле у Зарангиле гоф дорeбу дорени гьетте гIэруьси нушунде серзиеди — е хубе келэгъэиш, Зарангил эри кор ю хуб хьэрекeт соху гуфдире.

Ди у не Зарангил э хуней Шевруьтигьо рафденге, у гоф дорeбу Шевруьте имбуруз пуле овурде расундени э у. Пул кук сег, зурбое томоше дери э и пул, лове э

хэнде веберде гурди у э дуьл хуьшде. Э ёр энү омо эз киниге шиновусде гоф, э туьро веригьо: «Гьекисиф егІэни ит гьекуьл», мэгІной эн комиреки Оврум верасирембу гьечи: «Э пулевоз чуьш туьре воисд, сохде мида-ни». Ини, у дануьсдембу эгенер у Шевруьте дуь гьозор монет рэхь нидоге эри духдер, Шевруьт божэхьэт рази мибисдо и е марале духдер хуьшдере эри э у э шуь-вер доре.

Эз елойге у э думит эн бирорзерей хуьшде эн Ошир оморей домундебу. У гьелбет ние дануьсдембу, ки эзи е орине пушо э богъ эн колхоз эри Марале дире ю тэхьно не омореву у руз, Ошир бирорзерей энүш омореву.

Ошире у нэхэбереки вини эзи чор-пенж руз пушо э гьирогъ дерьёгъ. Вэхд пишнеи бу. Сер поизиш буге, гьово герм бу, чуьшме согъ руз эдембу товуш доре. Екишобот бу. Омбаре одомигьо, иллогьки жемжогьил оморевируьт э гьирогъ дерьёгъ, кимигьо эри нуьшде феригьэти вегуьрде, кимигьойге эри тен шушде. Э сер эн «жигъ-жигьэгьо гозете лов сохде э пушошу э жигей эн суьфре, тен бирэхьне э офдои нуьшдебу Оврум э е хьэрмэхь хуьшдеревоз, гьолинде пура мерд, фирегье гиргинее сифет, келевини. Э сер эн гозит пуьтуьркей шороб вебу, душунде хоегьо, консерв жэгІи, нун, е десе савзеш. Э пойней энугьо дерьёгъ фирегье савзелуье сэхьро — мейдузире хуно веди бу. Дерьёгъ социт бу, гуйге э хифлет рафдере хуно. Чуькле шарлегьо дуь э песой еки омореву, гуйге гІэиллегьо дуь эз бел еки гуьр-дере хуно э возгъ сохдеки, сес сохде гьирогьгьой дерьё-гье шушде, лисире тар сохде вогешдембируьт песово. Эз лой звер веди бу богьго, куьгьне гьэле, догьго. Оврум не хьэрмэхьню чум доноре э тен шушдогоре гІэ-руьс-духдер, э темэхьэвоз денишире э бирэхьне буд-гьо-базугьошу э еки чуьиге гурдире, михэндуьсдуьт.

Бирден чум эн Оврум вохурд э е гьуьндуьре раче кук, гьиргьире сиегье муйгьо, э синей эн костюмию значок вери. Куке сие фирегье гьошгьо вебу, ковре чум-гьо. У плаще э сер гьул вешенде, э иловле денишире-денишире э тегьнимиревоз эдембу омореву. Э зир пой энү жигъ-жигьэгьо гьэребече хуно эдембируьт сес сохде. Сифет эн Оврум гье усэгІэт дегиш бисдо, чум-гьою тиж дениши э кук. У имугьой дегь сали у куке недиревугеш, гье усэгІэт шинохд. Чум эн Оврум э лой

эн Ошир гьисдики, гьолинде хьэрмэхь энү, гьирмизине вини, пейлей хуьшдере водо. Песде э бирэхьне душ энү дес веноре, вэхуьшд юре хуно гурунд пой норе-норе дерафд э дерьёгь, шэгьгьэ зере хэндуьсде. Оврум дуьлдэгьдэгьэре хуно вэхуьшд, пой бирэхьне герме жигь-жигьэгьоре шишире-шишире омо эз гIэрей хэлгь, пушой эн куке ведабури.

— Бирорзере!? — гуфди, сесию дегиш бире, денишире э сифет энү.

— Леле!? — мэхьтел мунде жугьоб до кук, эзу чум неведуьрде.

Оврум гьэл гуьрд, моч сохд уре, хош оморид сохд, дес юре гуьрде, озурд нуьшунд э кин хуьшде.

— Гьери гу, туь кей оморей, эже бири песини вэхд? — денишире э чигьрет эн жогьиле кук, пуьрси Оврум.

— Пери оморем, леле,— э олхоиниревоз гуфди Ошир.

— Пери?! — гуйге дуьлхуьрде гоф шиновусдере хуно э биразиревоз пуьрси Оврум.— Туьре э и жэгIми гIуьлом гьисдигьо-нисдигьо е теке лелеи. Э жигей гьетте эз вагон фураморе, пуьрсире, гешде офде мере, туь и дуь руз олхоин-саламат гешдей поисдей эритуь э шегьер? Зурбое дуьл дебире бебей туьре...

Жогьиле кук сере гьуз гуьрд, могьбуле хуно хэндуьсд, оммо эз лэгIэй хуьшде е гофиш не ведировунд.

Леле дениши э синей бирорзере, бирмунд э энгуьшдевоз э синейю веригьо значок:

— И чуьни, медали, ордини?

— И значок ме Тимирязовская академияре верасдем гуфдире э Масков дори мере,— жугьоб до Ошир, песде е кем гIэре доре, гуфди — ме и дуь руз корсуьз негешдем... Мере инжо э колхоз агроном фуьрсори.

— Ме лап шорум туь гьечи согь-саламат, хундегор-вегирлуь оморе ведиромореи,— муьлуье синей хуьшдере совусде э десевоз гуфди Оврум.— Песде гьеебо э ёр ю оморере хуно гуфди э пейле шороб декуьрде.— Е пейле шороб ху, е тике закуске сох, песде партал туьре веке тен шу э имуревоз, эзинжо бурайм э хуне.

— НэгI, нэгI, леле, согь боши,— гье усэгIэт десе э пушой хуьшде гуьрде гуфди жогьиле агроном.— Ме гьейсэгIэт чи хурдем э столовой, эз елойге мере рафдение жигеи, э ме одоми денишири.

Ошир вэхуьшд э пой. Оврум е чуме хисунде э лутие-тиревоз дениши э сифет эн бирорзерей хуьшде, лове э хэнде веберде.

— Ки денишири? Баришнеи?

Ошир гІэйбе-гІэйб е пертовушле хэндуьсд, сере жумунд.— Эри духдери, леле.

Леле хэндуьсде, зе десе э бирахънее зани хуьшде, дуь чуме э раче сифет эн бирорзере доноре.

— Мере хэбер нисди, туь эз ме зиедте луги — хъэриф биребебей. Оморейтуь е орине нисди, уже духдер офдей эй гешдейтуь... Маладис, и кортуь лап эз дуьлимени, бирорзере, гешд э у духдеревоз, кеф сох эритуь...

Кук гоф энуре те эхир гуш недошде, согъбоши гуфди эз лелешу, рафд э лой эн вогзол.

— Фурмуш месох, ди́ро э лойме,— эз песой энукеле-келе гуфди Оврум.

Ошир чаруьсд енево э сес лелешу, жугъоб до:

— Бошгу!

ГъейсэгІэт Оврум э сер диван дегешде думит эн бирорзерей ю оморе ведиромсреиреш эдембу сохде. Гъэгъигъэтиш ю, э бирорзерей хуьшде чуьтам гуфдиребуге э гъирогъ дерьёгъ, шор бу у эри оморе ведиромореи, согъ-саламат, хундегор. Оммо эз елойге бирорзере омореи эри энугъечи оморембу, гуйге е шогъод э нехэбереки омори куьгъне пэхъникие эз зуревоз фурмиш бире шефде коргъой энуре э пуьгуьл эри ведировунде.

...Ошир гъеле чор сала томом небиребу довгІо сер гуьрде оморебугъо. Те довгІо е сал мунде дедей энугъо э дигъ Мемреч, э хуней бебешу эри сер кешире рафденге э сер мошин э авария домунде, муьрдебу. Суьфдеи рузгъой эн довгІо бебей энугъоре, келеи бирор эн Овруме берд э фронт. Дуь салиге ги́рошде бэгъдо эз военкомат хэбер омо у э довгІо пуч бири гуфдире.

Ошир лап чуьклеле бу эри э сер офдоре чуь жире гуруне яра зериге э у дуьшме, унегуьре хэбер эн пуч бирси бебешу эри энугъо увэхди унгъэде гурунд неомо. У э чуькле гІэйиллегъой хъэти-мэхъэлеиревоз вози мисохд, довгІо-довгІо мози, муьрде муше эз дуьм бесде е небуге сенгъэчопоневоз куьшде гъилогъэ эз пой э дор кешире. Гитлери гуфдире шори мисохдуьт. Нимелит гиснеи, пойбирэхънеи́гъо э гуш эн гІэйил недебу. Оврум ю жогъиле одоми у вэхди, шаздегъ-гъевдегъ сала бу

довгlo сер гуьрденге. Уш бирор хуьшдере хуно э колхоз кор сохдембу.

Чигьрет дедей э ёр эн гlэил немундебу, бебеш эз ёр энду фурмуш бисдо рафд. Эри чор сала Ошир гьечи оморембу, гуйге уре эз лелешу бэгъэй гьич э гlуьлом е куьнде одоми нисди. Унегуьре Оврум унгъэде мигьровун небугеш э гlэилевоз, эри энду унгъэде гъэйгъу, дуьлсухуни ние кеширембугеш, гlэил уре омбар хосдембу, э у сэхд вогосиребу. Шевгъо у дир миемоки, гlэилле ведироморе э пушой эн гъопу мипоисд, чуме э рэхь энду доноре, мигирисд, чуьк-чуьки мисохд те Оврум оморе. Эзিনি минутгъо гиснеиш, хэсдеиш, терсиш э гуш ние дебирембу. Гъеме мэхъшево фикир эн гlэил э у кор бу, кей миев ебо лелешу, кей мивинуь уре. Кимивэгlдо э дуьл эн Ошир оморембу, кидан дие у лелешуре нивинуьге, кидан уре гlэлбуьсгъо бердиге, эждогъо фубердиге. Увэгlдои чуькле дуьллей эн гlэил э тур гуьрде бэгlэвечере хуно, лерзире, у зар мидоно мигирисд, э торики шев лелешуре огол зерезере. «Ой, леле, ой ой леле», гуфдире-гуфдире. Оммо эзিনি вэхдгъо гьетте у лелешуре эз дурине дире, гуйге гlэиле пардушгъо вероморембу. У серсоне хуно шив кенде мивидовусд эз жигей хуьшде, э шори не гьирке «леле омори», «леле омори» гуфдире божэхь дешенде, шуш нефес гуьрде миомо, гъэл мигуьрд занигъой лелешуре, гьутинегъо, чумгъой хуьшдере совусде э белгъой шовол энду, десгъой энуре моч мисохд, синесов мибисдо. Оммо кимивэгlдо Оврум шевгъо э хуне нисе оморембу, у э чуьнтои хьэрмэхъгъой хуьшдеревоз э песой эн гьуморвози мундембу. Увэхди зенгъой эн гьунши э гlэил езугъбери сохде, гlэрс чумгъоре покурде, э гужевоз хоши гуьрде, бердембуьруьт э хунегъошу, е тике нун доре, хисундембириуьт э ки эн гlэилгъошу.

Е сал giroшде бэгъдо, Оврум юре э довгlo неберуь гуфдире, дарафд э рэхь мошин эри кор сохде. У шиновусдебу, ки омбаргъоре, э рэхь мошин кор сохденуьтгъо одомигъоре э довгlo нисе берденуьт гуфдире. Э хэлгъ, э гьирогъдеки у мугуфди, ки юре э довгlo рафде ние воисде энжэгъ э хотур энду кор, етима гlэиле, бирорзере хуьшдере эй дошде гуфдире. Е дуь сал giroшде бэгъдо гьуншигъо-мэхъэлеигъо э гуж-хушевоз гьишдуьт Овруме зен хосде, э Ошир мугъоет бирогор бу гуфдире. У шев, Оврум тозе зен хуьшдере э хуне овурдебугъо,

гъемишелуыг домунд э ер эн гІэил. ГІэруыс е легъэре жогъиле духдер бу, сиегье гъошгъо, сиегье чумгъо. Гье эз суыфдеи рузевоз бала э деде вогосугъоре хуно гІэил вогоси э зенгІэмлешу. Хоши ве ширине гоф дедее эз зуревоз нешиновусде Ошир лап шор бисдо эз зенгІэмлей хуыште. Уш, э чуыкле етим езугъбери сохде, э у хуб мугъоет мибисдо, э вэхд ю сер-тен гІэиле мишушд, михисунд, пелуь-пиней юре мисохд.

Оммо косибе жогъиле зен е хубе руз недири эз Оврум. Оврум кими рузгъо пиён оморе, э сер гъумор пул норе, эри гъэгъ-негъогъ хъэлово мибисдо э зен хуыште, те жендек эню кову бире мукуфд уре, хуьрш дуыл хуышдере, гъэгър дуыл хуышдере тигъи мисохд э сер эню. Зене куфде эри эню келегди оморембу. У дануьсдембу, ки ю ченгъэде зене куфдгеш, зен рафде э хъэет дерд хуышдере нигую, э хъокимгъо шуькеет нисоху. Эри зен жугъуру «лоигъ» нисди, мерд ченгъэде бед усол, сурулиш бисдоге, ведерафде э пушой кес «хуьрди» эн шуьвере гуфдире. Э гІэдетевоз мерд ченгъэде зобуш бисдоге эри зен, зен бие зобунигъой энуре пэхъни соху, энжэгъ «хубигъой» энуре гую.

ГІэил ченд гиле э зэхълележэгъиревоз диренбу чытам пиёне, э гуьрг чаруьсде лелешу доноре куфденбуге Либоре. У э вэхд эн и жире женггъо зиловлей эн лелешу вечерусде, эз терс сзугъбери, пар-пар сохде, божэхъ миденшенд, некуьшуь гуфдире зэгІэмлере. КимивэгІдо эз терс, хъэлегигери лерзире-лерзире миомо у, мигуьрд эз дес эн лелешу Либоре некуьшуь гуфдире. У вэхди Оврум эз зен хуыште дес кенде, е-дуйгерме синле веноре э гІэил, бебе-дедей эн зере нифри-офри сохде, дере э зарбевоз зере, мурафд э ки хъэрмэхъгъой хуыште.

Гъемише э песой эни женггъо, жогъиле ГІэруыс не чуыкле етимле э куьнж хуне лос бире, эзи ГІожизлегъо, бисэхъибгъоре хуно нуыште, дуй екире гъэл гуьрде, гъирке сохде чумгъой ГІэрсисууре мипокурдуьт.

— Нисди мере екиш, не бебе, не деде,— гъэл гуьрде гІэиле, сер юре э синей хуыште веноре, гирисде-гирисде мугуфди зенгІэмлешу хуышдере жумунде-жумунде,— небуге ме е рузиш инжо нипоисдуьм, не туьреш э ки эни сурул-хунхур нигъишдуьм. Песде эз елойге терсиренуьм, кими гъэйсергъо эз песой ме гоф мисохут, мугуют: э шуьвер рафдей эни се мегъиш нисди, э шуьверевоз э рэхъ нерафди, эз ки шуьвер вирихди ведиромори,

тологъэку бири. Шуввер ченгъэде зобуш бисдоге, гене гІэйбе э сер эн езугъэ зен вешенденуыт...

Ошир у вэхди нисе верасирембу мэгІной эни гофгъо-шувкеетгъой эн зенгІэмлере. Оммо у дануьсдембу, ки леле гуж, зулум сохде э зенгІэмле, косибе зенгІэмлере эри рафде жиге нисди.

Либо гье эз бинедениш лэгъэр, зэгІиф, кемгъувот, бу. Эз куфдеигъой Оврум, гъэгър, дуьлесди кеширеигъо, бегъем нэхурде-небердеигъо у э гъэд эн е ченд мегъ эслогъ эз хьол, эз гъувот офдо. Песини мегъ бордори у бегъем э поиш поисде нисе дануьсдембу эз гъувотсуьзи. Коргъо, гъуллугъгъой энуре Ошир сохдембу. Вэхд'зендеи Либо бисдоқи, уре бердуыт э больница. Дие эзунжо у э хуне невогошд. Гье эзугІэре бердуыт Либоре гъовре сохдуыт.

ЗенгІэмле муьрденки Ошир суьфдеи гиле дануьсд чужуруне тэхъле чиниге э гІуьлом етим мундеи. ЗенгІэмле согъ гьисдики дуьл энугъемише гьорм, гьомин бу, у э дуьлшориревоз э хуне оморембу. Либо уре тимор мисохд, чи мидо, гофгъо мисохд эри энугъемише мисохд мисохд. Ошир ние дануьсдембу у вэхди ки лэгъэре муьгъревуниие, оммо гъемише домогълуье зенгІэмле хуьшдению гъеле гІэйл бу, шаздегъ сала духдерле бу. Дуьл энугъемише эз вози, хэнде, шори сирои небу, оммо э жигей шори дуьл энугъемише дерд дуьлесди пур бу. Имугъой шохьонгумгъо Ошир э хуне оморенге, гуйге э есири оморере хуно миомо эри энугъемише и хуне нисди торике сегъе мугъореи.

КимивэгІдо эри Ошир гъечи оморембу, гуйге зенгІэмле гье э и туьтем, гъейсэгІэт мидиров лов хэнде эз дер эн хъэет, гъэл мигуьруь уре, тимор мисоху, хоши мигуьруь. У хьозур бу эри энугъемише верафде э гъугъ эн дор э хъэет вебугъо, шенде хуьшдере эзунжо, гъэрез зенгІэмле э ки ю биев. КимивэгІдо шевгъо э хов мивини уре, песде эз хов хэбер бире, зенгІэмлере огол мизе, жугъоб энуре, сес энуре нишиновусдики гІэйл сере э зир лихьиф эн хъэлов пэхъни сохде, лелешу нешинову гуфдире, зар мидоно мигирисд. Хъэшл-нуьгъ сала гІэйл оморе-оморе э сер офдо: ховгъо дургуни, овосунегъош дургуни гуфдире, лелей Оврумиш ченд е чороклеш юш уре хосденигъо, Ошире нисе хосде... у кимивэгІдо думутлуь, дуьлхуьрде хуно гешдембу, келе дердименде одомире хуно, энжэгъ

э гІэилгѳоревоз э вози сохдеки ижире гуруне фикиргѳо
фурмуш бирембу эз ер эню.

Муърдеи эн зен не юхсули эн гІэил э Оврумиш омбар
кори сохд. Эз и кор бире эйло гуйге хосиетгѳо, дивэгІ-
гѳой ю дегиш бисдо. У эз хьэрмэхгѳой хуьшде дур бис-
до, шенд гѳуморвозире, ичку хурдере. ДовгІо верасден-
ге, омбаре колхозникгѳо э довгІо рафдегоргѳо, пуч бис-
дорут, эз довгІо невогшдуьт. Э колхоз одоми вес ние
сохдембу э боггѳо эри гѳурлуггѳ бире. Е руз председа-
тель эн колхоз винире Овруме э куче, дуьндуьрмиш
сохд уре, гуфди э у биев кор соху гуфдире э колхоз,
имид е ченд меггѳ кор сохде бэггдо уре звеньевой норе-
ни. Оврум рази бисдо. Гьемин сер эн весал 1946 сал
бу, э боггѳо вэхд эн бил зерегѳо бу, у вэгІдои омбар-
декиш боггѳой онгури куьгѳне гьэтмэггѳэриш кошде
тегьенггѳо бируьт. Унегуьре хэйли онгурбоггѳоре э де-
сезов бил зере, ологгѳ сохдембируьт. Гье у шохьонгум
Оврум э хуне вогошденки эз сарай вегуьрд куьгѳне парс
гуьрде бил хуьшдере, еге зе, покурд, темиз сохде, но
хьозур э куьнж эн хуне. Себэхьимуьн бил-димбили
хуьшдере, туьфенге хуно э душ веноре, рафд э колхоз
эри кор сохде.

Ошир у вэхди э сеимуьн класс хундембу. Е руз Ов-
рум эз кор поисде овурд Ошире э вогзол, билет вегирде
эри эню берд уре э шегьер эн Буйнакск. Ебо пушой эн
рафде, песде э сер эн вагониш у эри гІэил гуфди э же
бердеге уре. Эз гофгѳой эн лелешу Ошир верасики юре
эдее берде э шегьер Буйнакск гуфдиренигѳо. Унжо
е хунеи, чуй Ошири етимгѳо, бебесуьзгѳо-дедесуьзгѳо
зигьисденуьт, хундеш хунденуьт. Э угѳо унжо хуб му-
гѳоет биренуьт э вэхдию чи, тозе парталгѳо доренуьт.
ГІэил эз ело шор бу э и ижире тозе жиге э ки тозе
хьэрмэхгѳо эдее рафде гуфдире. Эз елойге у амбар
пешму бу: у «гьемишелуьг» мумуну гуфдире э у неши-
нохэ шегьер. Зиндегуни эню э хуней эн леле ширниш
небуге, уре эзунжо, эз мэхьэлей хуьшде омбар дур бире
нисе воисдембу. Хуней леле эри эню тэхъл бугеш, э ер
эну хуб мундебу у чуйжире хошигѳо, хубе коргѳо дире-
буге э и хуне эз косибе зенгІэмлей хуьшде. Оммо у иму-
гѳой, гІэилиш буге, дануьсдембу, ки у эз лелешу гуфди-
ре нидануьт биггил мере э хунейтуь, дор мере, гѳуллуггѳ
сох мере, чуйнки у эню бебе нисди, энжэггѳ лелеи, рэхь-
медуьле леле нисди. Унегуьре у гьич э лелешу негуфди

юре рафде нисе воисде гуфдире э у «етимхоне», чен-гъэде унжо эз хуней леле хубиш гьисдиге эри эну.

Оммо гІэиле э директор, э е пуре, зен сипре муйгьо, муьгьревуне чумгьо доре тапшуьрмиш сохденки, Оврум пушой ведерафде дес эн директоре гуьрде, согъбоши гуфди, песеде гъуз бире Ошире эз пушонию моч сохдки, гІэил бирден терсирере хуно, э дуь десевоз сэхд гуьрд эз гъул лелешу, кеши э лой хуьшде, келе-келе хьэрой, зар дешенде гирисд:

— Леле, ме инжо нисе поисденуьм, ме инжо нисе поисденуьм, бер мере э хуьшдеревоз э хуне...

Директор не Оврум э мехьэнефигьоревоз, э гужевоз хоши-диври гуьрде поиндуьт уре. Эз детдом ведироморе, э мошин венуьшде омоки, эри Оврум гьечи омо, гуйге эз кул эну е гуруне шеле офдори. Дие имугьгой эз товун э бирорзере денишире, мугьоег бире, дуьлпесои кешире уре фикир немунд. Эз елойге у эри хуьшде норебу, ки хуькуьмет уре хунде, сенигІэткор сохде э е рэхь медекинуь, сер эн Оврум дорд нодереки, э ки ю гІэил белки е бегьеме хундеи, енебуге е сенигІэтиш хуте небисдоге.

Эзу рузевоз Оврум те и вэхди бирорзерей хуьшдере недиребу. Гьисди егиле диребу у бирорзерей хуьшдере гье э шегьер эн Буйнакск, се сал гирошде бэгъдо эз у Ошире э детдом норе эйло. Оврум увэгІдои колхозник немундебу, у э «комерсант» чаруьсдебу. Оморебу эри эз колхозгьо емуьш восдоре, берде э дуре шегьергьой уруснет э пенжвойне гьимет эри фурухде. Сертен эну, геймиш биремун эну ужире Ошир дирегьо немундебугеш, гІэил гьетте дире шинохд лелешуре. Ошир у руз э гІэилгьой детдомовоз эдембу э хьомум рафде. Бирден э ён базар э чум эну вохурд е хуб геймиш бире одоми. ГІэил дениши э лой эну ебо-дубо, гье усэгІэт гьогь мэхьтел бире мунд э жигей хуьшде. Бирден э хове хуно у шор бире, гьирке вепичире э бугъоз ю, хьэрой дешенд

— Леле, ле-ле!..

Леле эз нокуми терсире одомире хуно, вешенд хуьшдере, дениши песово, эз зир чум, вини Ошире. Оммо гье усэгІэт хуьшдере э недиреки веноре, десе тик гуьрде поюнд эз куче евош-евош гирошденбугьго таксире, венуьшд э ён шофер, рафд зури-зури.

Ошир-серсоне хуно видовусд э песой эн такси, э тэхьлиревоз гиристе, хьэрой сохде э куче.

— Леле, леле!

Э е жиге пой эн гІэил э чухури домунде, офдо у руе сифет э сер эн сенгъгьо, винигъо сифетгъой энэ э хун домунд...

Имугъой хэйли салгъо гирошде бэгъдо эз у руз, у эз пушой чум эн бирорзерей хуьшде вирихде пэхьни биребугъо. Оврум э дуьл хуьшде гуфдирембу, дуьл хуьшдере жэгІм сохде, еГІни Оврум у руз э етим бирор хуьшде мохурдге, белки у э детдом поисдере э герде нивегуьрд, мивирихд эз унжо. И кор не эри энущ хуб небу, эри Оврумиш бологъ бу эри э Ошир мугъоет бире.

Оврум белки э «комерсант», туняец ничаруьсд, теимугъоиш кор мисохд э колхоз, эзи дуьруьсде одомигъоре хуно, э жофой хуьшдеревоз нун хуьшдере михурд, эгенер э е гъэлете рэхь у ниофдоге. Гьемин гье у сал, у э колхоз эри кор сохде вогосденге, колхоз энугъо э дуре шегьер эн Сибирь э Новосибирск шороб туку вокурдебу, шороб колхозе эри фурухде. Правлений колхоз теслих сохд Овруме э у туку шороб эри фурухде. И кор унгъэде эз дуьли эн Оврум небугеш, у э герде вегуьрд э и игъролевсз, эз е салиге бэгъдо э жигей энэ э шороб туку е одомигере фуьрсорени. Гьемин гьей вэхди Оврум тозе зен хосдебу, е гъолинде сара духдере, Неспет гуфдиренигъо. Дуьимуьн зен Оврум суьфдеире хуно гІожиз небу. Э хуне гоф-хужет мибисдоки, у э Оврумевоз бир-небир поисдембу, эз гьелебулегъо, муьшд гъово вегуьрдеигъой энэ е тикеш ние терсирембу.

— Гьери э ме е пингъолле зе, — хуни-хуни денишире, э сифет эн Оврум мугуфди Неспет, — э жун бибелебироме нум дуьре э гьемей гІуьлом перти-пурти мисохум. Э ме гуфдирет туь чуй гужгъо, догъгъо венорейге э суьфдеи зентуь. Ме эйтуь сер бурра гусбенд нисдуьм...

Оврум гиники эз и зен у борж берде нидануь, сер гуьрд э уревоз э мэхъэнефигъо, хошигъоревоз эри гоф сохде. У Овруме тэхьно не э кино, не э межлуьс, не э гІэруьси рафде руьхсет ние дорембу, гьемише гьишдембу юре э хуьшдеревоз берде, те кепик пуле эз у восдоре, гьишдембу э хуне.

Тозе зен рази небу шуьвер юре э дуре жигегъо эдете фуьрсоре гуфдире эри шороб фурухде. Оммо Ов-

рум хоши гуьрд уре, мэхэнефигьо сохд эри эну, имид до зен хуьшдере, эз е ченд мегь э Новосибирск хуне гуьрдени, бердени э ки хуьшде. Энжэгь э ижире игьролевоз у рази бисдо уре эри фуьрсоре.

Суьфден рузгьо э Новосибирск Оврум тенги, гьэри-би кеширембу. Эри эну, э кор вердиш бире одоми руьхшенди, хуьрдире хуно оморембу э песой эн достуркей туку поисде э пейлеревоз шороб фурухде. Омбар омбариш э тукуй эну оморембу э серпой эри шороб хурде пиенискее мердгьо, зенгьо.

Чор мегь зиёдтелеш гирошдебу эз Оврум э Новосибирск оморе эйло. Вэхд зимисду бу. Кучегьой шегьер верф те сугьрезани бу, гуйге сипре хэрегьой пембе гьембизгьоре хуно дечире оморет э кучегьо, тротуаргьо. Хиники лап э остгьунгьой одоми кори сохдембу. Оврум дуьл песой эну кор бу, ки у теимугьоиш зене огол зере э ки хуьшде неовурдебу. Э хуней эн е келе зен у е утогь гуьрдебу.

Е руз сер шохьонгум у е кем эз вэхд пушоте ведиромо эз туку, дере сэхд соху бурав гуфдире э почта телеграмма эй доре э сер Неспет биев гуфдире э кию э Новосибирск. Дере э беисде десгьоревоз э килит венореки, когь зере-зере эз хиники, с гьолине, денуьшдее сипре зен, гьуьндуьре сер-сине, фирегье кефел, ранг зере ловгьо, папрус э лэгьэ дери омо дес зе эз душ эн Оврум эз песой кемер.

— Хозяин, эй зури э же рафде туь, небуге туьре свиданини? — э мэхсереревоз гуфди у.

Оврум гьоси бирере хуно, килите сэхд несохде вьгьишд э ризей эн дер, гьэгьри-гьэгьри дениши э лой зен. Оммо чумгьой эну э хушлуье чумгьой эну вохурдки, буй эн духигьой нешинохэ зен э винигьой эну верафд ки, у нерм бисдо, лове э хэнде веберде, э муьгьревуниревоз гуфди эз зен.

— Божалисте, чуй воисде ишмуре?

Зе гьечу лов хэнде, гуйге э нехэбереки раси э гьуьндуьре синей хуьшдеревоз э синей эн Оврум, э духиревоз тар бире муйгьой сер хуьшдере куьнд овурде э бине-буз эну. Сер эн Оврум гиж рафдере хуно бисдо, зугьун эну гуйге бесде омо. У э хуьшде недерире хуно, гоф несохде векенд дуборе килите эз ризе, вокурд дере, дебезд зене э туку, сэхд сохд эз дору... Е сер нимешь, лул пиен ведиромо Оврум эз туку. Э пиене десгьой

хуышдеревоз, килите э гужевоз сэхд сохде, гъул зене гуърде, у лойлум хурде-хурде рафд э уревоз э хуне.

Гъово нимешев биребу, эз лэгIэ э нефес кеширеки эдембу эз хиники дурере хуно бугъ ведироморе. Оммо Овруме лап герм бу. У гофгъой урусире э пичире зугъун хуышдеревоз гъэриш сохде э гофгъой жугъуриревоз эдембу фугъунде эри зен гъерчуь эз лэгIэй ю омо. Зен шэгъгъэ зере хэндуьсде, деш сэхдте модо хуышдере э душ Оврум, герме гъутиней хуышдере э гъутиней эню.

Эзу шев эйло зен гъемише оmore рафдембу э ки эн Оврум, кими вэгIдо э согърузгъоревоз нуышдембу э туку, э ен касса, эз муышдериго пул вегирде, пул вогордундембу, Оврум э жой-чи ведерафде вэгIдо, енебуге э гъурлугъ рафде вэгIдо зен э жигей эню мунде э туку шороб фурухдембу.

Овруме хэёл бу е кем вэхд гиросше бэгъдо е ю дес микенуь эз ошне, е у мишенуь мурав уре. Увэхди телеграмм мизенуь эри зен хуышде биев гуфдире. Оммо рузгъо, оринегъо, мегъгъо эдембируьт оmore гиросше, у эри зен хуышде хэбер ние фирсорембу биев гуфдире.

Оmore-оmore ижире пише, э согърузгъоревоз нуышде э ён достурке, э ён эн раче келчее, хуб сер сине верие зен, шороб фурухде юш гъемише сорхош бире, лап хъэз омо Овруме. Имогъой у даже терсирембу, юре эз шороб туку вегуьрдге, чуьтам могорду э богъгъо, де колхозникгъойгере хуно бил, гъупи вегуьрде эз себэхъ те шохъонгум э хинике вэгIдогъо, э гъызгъин гермигъо кор мисохуге. Эзи зене ошне гуьрде эйло, Неспет эз чум эн Оврум офдо. И зе эз зен ю келеш буге, оммо гъеме руз тозе гIэруьсе хуно геймиш бирембу, эз у эз гъуьзуьргуьл хушбуй оmoreре хуно гъемише буй раче духигъо оmoreмбу. Оммо зен ю е эй гешдегъо рафде бэгъэй геймиш ние бирембу э пушой эню, эз у гъемише буй эн пиез нен бугълеме оmoreмбу. Неспет эз сери-вери хуышде е гилеш уре гъэл гуьрде моч несохди, оммо тозе ошнейю, гъе эдембу гъэл гуьрде, моч сохде уре. Гуйге эз и ошнере дире эйло Оврум суьфделе дануьсд э гIуьмуьр хуышде чуь жире руз одоми эз зен дире мидануьге, эгенер э у мезелуье эшгълуье зен офдогс.

КимивэгIдо эз хурде шоробгъо, гуьрде гъэле-гъэл, моче-мочгъой эн Луиза, (Зен нум хуышдере э Оврум Луиза гуфдиребу), эз туьнде духигъой эню не буй герме чогъэ жендек эню Оврум сере-гиж бире, э шори хъэй-

рониревоэ э сугърезани поисде э пушой энэ келе-келе мугуфди: «Ты мой — рихьон, ты мой — гуьлсебэхьы, ты мой — шербет, ты вонаешь как рихьон, кирасив как гуьлсебэхьы, исладкий как шербет». Луиза гуйге ээ шори гофгьо не коргьой Оврум гъили-гъили гуьрде одомире хуно, шэгъгъэ зере хэндуйсде, деш сэхдте, гъэл муьгуьрд уре, э синей хуьшде жарунде.

Оврум инжо э туку шороб колхозе э пейлеревоэ, литиргьо ве чорекегьоревоз фурухдеки дирэбу ченд жире туняецгьоре. Угьо э нуминей эн колхозникгьоревоз, кимивэгИдо ээ нуминей эн колхоз миовурдуьт э ешиггьо, э вогонгьоревоз сиб-гИэрму, сир, огьодей, э чорвойне-пенжвойне гьимет мифурухдуьт. Э инжо, дур ээ пушой чум эн колхоз, эн коллектив, дур ээ хуне, мэхъэлей хуьшде, э ижире кор оmore — офдоре, чуьтам рузберуз мунде, мугьоег небире емиш пусирениге, гьечу эдембу хэрэб бире хосиетгьо-дивэгИгьой эн Оврум. Пул э ошной хуьшдеревоэ хурде шоробгьоре, сохде хэржигьоре эри ведешенде у сер гуьрд э шоробгьой колхоз эри гИов гъэриш сохде. Оммо шоробгьо ээ декуьрде гИовгьо буш нэбу гуфдире, Оврум э гъэд эн гьер челег спирт декуьрдембу, мохуркере э гИов жарунде, у гИове э челег декуьрдембу.

Э гьечиревоз Оерум э куьнди эн се сал мунд э Новосибирск. Э гъэд эни се сал се гиле зиедте ээ колхоз одоми не оmoreбу э ки энэ гъэгъ-хьисоб энуре эри шуморде, дануьсде. Денишире диренге ки ээ Оврум «не кеми, не зиед», оmoreгор, бухгалтер енебуге председатель эн ревизионная комиссия, е дуь руз мумунд инжо, мухурд э Оврумевоз, кеф мисохд, песде могошд гене э колхоз.

Бирден е хубе руз офдои гьеэбо ээ нокуми гьово дегуьрде биренгине-гром зерере хуно, гьечи ээ нокуми гьеэбо е ченд жире дуьлесдигьо омо э сер эн Оврум, дуьздире пулгьо, хурде шоробгьой колхози, сохде кефгьо ээ чумгьою ведиромо. Е руз поизи се жогьиле одоми ээ ОБХС оmoreут дироморуьт э тукуй эн Оврум, нуьвуьсдуьт э когъоз э туку деригьо челекгьо, шоробгьоре, песде Овруме не Луизере ээ туку ведекуьрде, тукуре печать зеруьт.

Оврум ээ е одоми дануьсд, киниге ээ муьшдеригою берди дори шоробе эри анализ сохде, шороб усол ведиромори. Себэхьимуьн ээ гъэд шегьер гИэлбуьсе хуно вир

бисдо «мой рихьон, мой гуыл себэхьи, мой шербет» эн Оврум. Овруме гьейсэгIет дерд эн Луиза эз ки энү вирихдеш унгъэде негуърдебу. Э хуне е ченд гьозор пул эн колхоз дебу. Луиза у пулгьоре те песини монете вегуърде э хуышдеревоз вирихдебу. Коргьой гуюгьоре хуно, гуселеш вирихд, расереш берд. Дуь рузиге гиросде бэгъдо эз Дербенд е хэбер омо эри Оврум, эгенер гье у туьтем жун энү э дес энү мидебисдоге у рохьо мидо уре эз гьэгър, эз номус. Е дусд энү нуьвуьсдебу эри энү, Неспет зен энү э е одомиревоз ошне бири вирихди гуфдире.

Могъбул, сергерде хуърд вогошд Оврум э Дербенд. Пулгьо, гьэрдгьой колхозе эри вегордунде, у офд е Гошире муышдерире, фурухд эз бебешу мундебугьо хуней сенгьире, э гьечиревоз эз гьэрдгьой колхоз хилос бисдо, е гьэдериге пуле доно э куьф хуыше. Оммо дие Оврум э колхоз невогошд эри кор сохде. У сер гуьрд у дургуне колхозчигьоре хуно рафде э районгьо, восдоре емишгьо, эз нуминей эн колхозгьо берде фурухде угьоре э бугьолуье гьиметгьо э дуре хоригьой эн Уруснет. Эзунжо эз келе шегьергьо у миовурд жуьр-бе жуьре молгьо, раче парталгьой зенуне, духдерине, эз зир дес э дувьойне гьимет мифурухд э хунегьо.

...ГьейсэгIэт э сер диван серхош дегешдеки гьемей эни коргьо омо э пушой чум эн Оврум. Эзу вэхдевоз имугьой дегь-дуваздегь сал гиросдебу. Омбаре коргьо, рузгьо гиросди эзумогьой теимугьой эз гIуьмуьр эн Оврум. Оврум шор, рази бугеш эз коргьо, гьисметгьой хуыше, у верасирембу ки, весси лути-путире хуно тэхьно зигьисде, хурде-гешде. У имугьой эйзуригьо эдее чуьл сале мерд бире. Уре э хуне не зен дери, не гIзил. Дие имугьой уре унгъэде хьэвес темэхьиш нисди э песой эн зенгьо видовусде, коргьой гуюгьоре хуно, гьизгьини гьеминон энү гиросди, поиз энү эдее куьнд бире. Унегуьре у рафде дирету илчи Зарангиле е хубе раче хьэеменде духдер хуне. гердуь офу гуфдире эри ю, эгенер герек бисдоге ю хьозури гуфдире дуь гьозор монет эри рэхьиш доре бебей эн духдере.

Думит эн тозе одохлу гьейсэгIэт э мувэхь энү омо гьэриш бисдо э думит эн бирорзеревоз. Бирорзере имугьой келе жогьили, хундегори, эз дирумун, гоф сохдемун ведини, эгьуьлменди, уьткеми. Оммо эз леле унгъэде рази нисди. Гьич э фикиргьо-хэелгьой эн Оврум недебу

у чуйкле езугъэ етим бирор ю гъечи мизенуь медиров гуфдире. Э ёр эн у омо метеле: «етим дирилер шерменделугъ мелкомуте гьолер», эй и гофгьой эн метеле гье у сэгІэт гьирмизи бисдо. Э ёр гІэил гьелбет мунди у сохде гужгьо, э гъэд эни ченд салгьо у еболеш рафде э у сер некеширеигьо. Э сер эн зенгьо-ошнегьо, кефгьопиенискенгьой хуьшде ингъэде пул хэржи сохдэки жиге, Оврум эри бирорзерей хуьшде е кепик пул гьимиш сохде нефуьрсоребу. Сер зиеди у эз бешу мундебугьо хунере, э комики бэхш эн Ошириш дери, эзу ихдиерсуьз фурухди, гьэрдгьой колхозе эй доре.

Э гъэд эни ченд салгьо бирорзере эслогъ фурмуш биребу эз ёр эн у. У гьечуь дануьсдембу у э е дуре шегьери, зугьун хуьшдере, ватан хуьшдере эз зуревоз фурмуш сохди, дие э и хоригьо нивогорду. Эз е тараф у шориш бу эри эни кор. Оморе-ведироморей эн у серкуши, хижолети бу эри Оврум.

Оммо эзи дуь сал пушо у шиновуслебу Ошир согьсаламати, э Дербенд, э колхоз э практика оморебу гуфдире эри кор сохде э дуь-мегьи. Оврум увэгІдои уре дире недануьсд. чуйнки увэхди у э хоригьой Урсиегь бу, э песой эн алвери хуьшдебу. Э гъэд эни дуь сал эз бирорзере хэбер небиренки у гене фурмуш бисдо ведерафд эз ёр эн у. Оммо имугьой бирорзере эз нокуми оморе ведироморенге, у э жийгей пешму бире, гьебо шор бисдо. ГьейсэгІэт лап эз дуьли эн у бу Ошир ижире хундегор, сенигІэткор бири гуфдире. Ижире бирорзере одомире э гъэд шегьер дебире дуьлхошини, келегеди, у имугьой чуйш мисоху, хуьшдере эри бирорзере хуб эри сохде. Эз бэхш хуне расиренигьо пул юре могордуну, е хубе духдер миёфу эри эн у, хуьшдере гьемише э у менуь.

Ижире думитгьо-хэелгьо э дуьл эн у дерики, бирден дер эн хуне куйде омо.

— Диройт! — десгьоре гье усэгІэт эз песой сер, луьнгьоре эз сер эн дивор диван вегуьрде, вэхуьшд гьебо Оврум, чуме э лой дер доноре.

Дере евош вокурде, э тегьнимиревоз диromo Ошир, руз эхэйрбу до лелешуре. Оврум муй неверие бирэхьнее мазалей хуьшдере тимор сохде вэхуьшд, дес эн бирорзерей хуьшдере гуьрде, э мигревуниревоз теклиф сохде, нуьшунд уре э сер эн стул.

Леле не бирорзере е минут лове хэнде денишируьт

э еки гоф несохде. Гьердуй энугьо э дуьл хуьшде да-
нуьсдембируьт ишу лап куьнде одомигьой еки биреки,
ченгъэде дур, ёд биретге эз еки э гъэд эни ченд салгьо.
Овруме гуйге эз сифет эн Ошир, эз чумгьою дануьсде
воисдембу мундиге э ёр энугьо, чуьтам эз и хэйли сал
пушо у э шегьер эн Буйнакс у немерд, немуссуьзе
хуно эз пушой чумгьой гІэил вирихде, э такси пэхьни
биребуге. Чуьтам у эз песой ю гирисде-гирисде, хьэрой
дешенденбугьо гІэиле дире «Ле-ле! Ле-ле!» гуфдире, эз
шофер гуфдиге, мошине зури-зури гьей соху гуфдире.
У э дуьл хуьшде гуьрдиге, чуьтам э гъэд ченд сал-
гьо у е гилеш э бирорзерей хуьшде оморе сер некеши-
риге, е бэхшлеш необурдиге эри энугьо... Оврум вераси-
рембу: эгенер гІэил э ужире тэхьэревоз у руз э песой
эну видовусдембуге, четин небу эри дануьсде ки, дуьл
эн гІэил омбар дуьлпесой кеширембу, лелешуре, куьнде
одоми хуьшдере эри дире у тешне, хьэрсот бу.

Э ер бирорзере гьемей эни гирошде коргьо лап хуб
мундебу. У гьейсэгІэт э дуьл хуьше гумон сохдембу,
чуь жире фикиргьо, хэелгьо гирошдениге эз дуьл эн
лелешу. Гьич э хэелгьой эн лелеш небу, ки бирорзере
эз ежире кор энугьо хэбер гьисди, оммо гьич э ховгьо-
хэелгьой эн Оврумиш недери бирорзере дануьсдени
гуфдире у коре.

Суьфде сер гофе веровунд Оврум. Э лов хэндеревоз
денишире э сифет эн бирорзерей хуьшде у гуфди э зар-
рифеткимси, сер хуьшдере тимор сохде, чеппи чуме гьуь-
жунде, расди гьоше вешенде.

— Гьери, жон бирорзере, коргьой гуьгьоре хуно,
хурдегьо хьэлол туь, шиновусдегьоре гу.

Ошир раче сиегье гьир-гьире муйгьо верие сер
хуьшдере гьуьз гуьрд, думутлуь, э хори денишире, лове
э суьпле хэнде веберд. Чуь гуьу у э лелешу. Эз ижире
коргьо гирошде эйло э гІэрей энугьо, гьич бире мида-
нуьми у очугъ, э суьгьде леле, бирор, хубе хьэрмэхь
гуьгьоре хуно гуьу гьемере, чуьтам зигьисдиге у э гъэд
эни ченд салгьо, чуь думитгьо, хэелгьо гирошдиге эз
дуьл энугьо? Сарф мибуми и гофгьо эри леле?

Ошир сере енбоки гуьрде, гуфди э лелешу:

— Ме туьре э гьирогьдерьёгь диренге гуфдируьм
ки эритуь: верасдем хундеире, оморем имогьой э Дер-
бенд, эдее э колхоз агроном кор сохденуьм.

Гьисди Овруме юреш унгэде нисе воисдембу бирорзере э ёр биеру гирошде рузгьой хуьшдере. Увэхди войгеш-невойгеш гIэйбгьо, усалигьой эн Оврум миомо гене э пушо медиромо. Унегуьре у эз елойге шор бу Ошир бегьем жугьоб недо гуфдире.

Бирден э дуьл эн Оврум е хубе кор оморере хуно, у вэхуьшд э пой, э шоре сифетевоз куьнд омо эз стол, вегуьрд нимелите пуьтуьркей эрэгьире э дес, э дусдиревоз э сифет бирорзерей хуьшде, гуфди.

— Бие, бирорзере, е сад грамм вешеним э шори эн оморентуь.

— НэгI, нэгI, леле, ме эрэгьи нисе хурденуьм,— гье у сэгIэт десе тик гуьрде, гуфди Ошир.

Оврум пешму бирере хуно вогошд нуьшд э жигей хуьшде. Э вогьнеки гьэгьри бирере хуно гуфди у эз бирорзерей хуьшде.

— Погь, чуй жире одомини туь. Эз и хьеэменде духдергьоре хунои. Эрэгьи мэху, папрусиш э хьисобвоз нисе кешире. Дие чуйжире жогьили туь? Эз туь чуй жире агроном-винодель биренини?

Ошир евош хэндуьсд э гофгьой эн лелешу, песде гуфди:

— Шороб хурденуьм кем-биш, леле, оммо э эрэгьиревоз гIэрейме нисди. Бега жогьили, мердьети эн одоми э эрэгьи не папрус кешире кор вери?

Е кем вэгIдо угьо эзило зууло гоф сохдуьт. Ошир дениши э иловлей эн хуне. У э негиреиревоз дениши э вечире неоморе, гьэтмегьэриш бире хьэловгьо-руьйхьэловигьо. Э чум энү вохурд э сер хори, э ен кровать фурмуш мунде нимелит хуьрде шуней эн зенуне, шпилкегьо. Уре гуйге гьейсэгIэт хэбер бисдо чуйтам буй эрэгьи, эн папрус, эн духи не эрэгь жендек бугьунтире хуно бире домундиге э и хуне. Песде денишире э сифет эн лелешу, Ошир пуьрси э серкуширевоз:

— Туьре теимогьоиш, леле, зен нисди, э хьисобовоз.

— Хосдем, хосдем,— гье у сэгIэт вэхуьшде эз сер диван, денишире э бирорзерей хуьшде шори-шори гуфди леле,— эй зуригьо гIэруьси минуьшунум. Туь серпой мибоши э гIэруьсима.

Ошир сере гьуз гуьрд, сере жумунде, супле хэнде сохде. Оврум сер хуьшдере тимор сохде, вегуьрд эз пачке, э сер стол вебугьо, е папрус доно э лэгIэ. Эз

лэгIэ дуре ведешенде-ведешенде, гуфди гене, гьечу э дуьлшориревоз.

— Ди хосдем духдере. Духдер эн Шевруьти, Марали нум ю, э колхоз звеньевой кор сохде у, э туь э агрономи оморейгьо колхоз.

Нум Марале шиновусде мунде, Ошир эз нокуми терсирере хуно гьеебо вешенд хуьшдере, сифет ю гьирмизи бисдо, гушгьой ю гуйге дегесире сухдере хуно бисдо. Оврум э и туьтем еново поисдебу, унегуьре у невини, чуьтам кори сохдге и гофгьой ю э бирорзерей ю.

— Марали?! — э дегиш бире сесевоз гуфди Ошир, хьэрекет сохде леле э сер неофдону эз дуьл эну гьейсэгIэт чуь гиросдге.

Оврум чаруьсд э лой эну, шор бирере хуно гуфди:

— Туь уре шинохдени, бирорзере?

— Эри, шинохденуьм, — э гужевоз ведешенд эз лэгIэй хуьшде Ошир.

Оврум десгьоре э куьф доноре, сере тик гуьрде, папрус кешире-кешире э тегьнимиревоз сер гуьрд эй чэрх хурде э иловлей эн хуне. Э бирорзерей хуьшде неденишире, у пуьрси эзи кеф ю куьк бире одомигьоре хуно.

— Хубе духдери, гьи? Чуьтам оморе эритуь.

— Амбар хубе духдери, — э сифет лелешу неденишире жогьоб до жогьиле кук, дуьл хуьрде одомире хуно.

Бирден э фикир эн Оврум омо бирорзерей хуьшдере эри фирсоре э ки эн одохлуй хуьшде нен Шевруьт. У ди э илчи Зарангилевоз рафденге Марале эри хосде, у имид дореду Шевруьте имбуруз е ю, енебуге э дес эн е дусд, эн куьнде одоми хуьшде пуле — дуь гьозор монет эн «рэхьэ» эй духдер эри доре фирсоре.

Оврум дениши э десдей эн гуьлгьо, э гьэд эн гIов пур бугьо ваз дебугьо, песде мугу э дуьл хуьшде.

«Бигьил Ошир эз нуминейме дуь гьозор монете Шевруьте дуьгу и десдей эн гьуьзуьргуьл — одохлуйме Марале. Теимугьой бебе-дедей эну э у негуфдире нибу, угьоре гоф-игьрол бири гуфдире уре э ме эри доре. Бигьил Марал дануь мере чуьжире раче, образованни, культурни бирорзере гьисдиге». Ижире бирорзере бирей эри ю, эри Оврум келегедини, хуььрмети, вегирлуьини. Данугу, эй хуьшде духдер, фикир сохугу, ки лелей энижире одоми зобу нибу. Гуфдиренуьт э метелегьо: «Гьингэлиш чэрх гIэребере гуьрде». Ижире бирорзере бирмунде э гIэруьс уш эриме е хубе кумекини,

скем гье э хотур энүш дуьл энү эйме герм, нерм мибу. Оммо э герде мегируьми Ошир и гьуллугь энуре эри бегьем сохде?

Оммо э дуьл эн Ошир гьейсэг! Эт ежирейге фикиргьо-дебу, э пушой чумгьой энү ежирейге шекуьлгьо оморембу. Э ёр энү омо, чуйтам эзи дуь сал пушо у сгудент э чоримуьн курс академия гьисди эри дуь мегьи оморевуге э Дербенд, э колхоз онгури э практика эри кор сохде. Э зверсер эн богъгьой онгури муьхькеме гьоиме боругьоре хуно поисдебируьт догъгьо, э зофру — дузе савзелуье чеменлугъэ хуно ведибу ковре дерьёгь. Руз гьеминон бу. Э кими хушегьой онгур, солгьум-солгьум дуьлу бируьтгьо эз тегьенггьо, е пертовуш суьф-деле нишон дешендебу, омбар герм бу, гуйге эз гьово эдембу гьэтош рихде. Э тегьенггьо гьэзор лов небу гуфдире колхозчигьо эдембируьт гугурт-купарос шенде. Э богъ эжеки вебируьт, э жергеревоз кошде оmore тегьенггьо э тракторевоз эдембируьт гугурт-купарос шенде, оммо э куьгьне богъгьо, эжеки теимугьоиш тегьенггьо гьэтмегьэриш вебируьт унжо — э десевоз.

Ошир эз е бригада э е бригадейге рафде фегьм сохдембу, чуйтам кор сохденуьтге колхозникгьо, механизаторгьо, э герек гьисдигьо жиге гуфдирембу, чуйтам дуз шенде герекиге гугурт-купаросе э велггьо, э хушегьо локо нерасуь гуфдире.

Гьечи эз е тэхдей богъ э е тэхдейге гирошде, Ошир омо раси лап э гьирогъ богъ. Инжо е бэхш тегьенггьо лап э ен гьумлугъ, э гьирогъ дерьёгь бу. Эзинжо те дерьёгь е дивисд метро зиедте рэхь недебу. Эз зофру сесгьой шаргьой дерьёгь эдембу оmore, эз дорун богъ сес эн тракторгьо.

Э и гьирогъ богъ оmoreнки э чум эн Ошир вохурд е жогьиле духдер, гьевдегь-гьеждегь сала эз гьуьмуьр. Сифет энү е кем сиечерде бугеш, омбар хун ширин бу. Эз зир ковре гуьле-гуьле касынке веде бу сиегье, э тигьэтевоз шуне зере муйгьой эн духдер. Чумгьой энү сиегье бэгьлире хуно эдембируьт тов-тов доре, гьутинегьой ю эз герми гуне доре, эрэгъ шиширебу. Духдер эдембу гьэрей эн тегьенггьоре, эз трактор гирошде бэгьдо ологъ вомундебугьо жигегьоре темиз сохде э гьупиревоз.

Ошир духдере диремунде поисд, руз эхэйрбу до. Гьеле э духдеревоз гоф несохдеки, хуб нешинохдеки, эз

е дирумун уре эз духдер хош омо. Духдер тик поисд, гъупире э дес расди гирде, чупон чомах хуьшдере гируьгьоре хуно, э бел сефигиревоз эрэгъ сифет хуьшдере покурд, э тов-товие чумгьой хуьшдеревоз денишире э Ошир, г1эйбе-г1эйб хэндуьсде, руз эхэйрбуй эн нешинохэ кукке вогордунд.

Ошир поисд, воисде э духдеревоз гоф соху. Вогъне гешде эри гоф сохде э духдеревоз, у пуьрси, э лап гъирогъи тегъенггьо бирмунде.

— И тегъенггьоре гъум шишири эхи?

— И гъуме эз гъирогъ дерьёгъ кулок овурде э хуьшдеревоз,— э лой эн Ошир бегъем неденишире, гуфди Марал, э шек офдоре, ки и омориго кук э хъисобовоз е специалисти, енебуге эз е келе учреждение оморегоре одомини.

— Энкини и участке? — пуьрси Ошир, куьнд оморе э ки духдер.

— Эн звеноймени,— сере гъуз гуьрде гуфди духдер.— Мере и перигъо правления нори звеновой... песде е кем э хуьшде домунде гуфди гене,— ме чуй сохум, э дерьёгъ вероморе бире, кулок эдее кешире овурде гъум дерьёгъе.

Ошир э дуьл хуьшде шориш сохд сер эни гоф веро-мо гуфдире, уре е хубе вогъне бисдо гуфдире эри поисде, э духдеревоз меслэхъэт сохде.

— Ишму инжо е дуь-се жерге доргоь корит э гъирогъ эн богъ, корит энжил, бигъ, г1эрму, гьерчу ишму-ре воисд. У доргоь боруре хуно рэхъ эн кулоке мигируь, нигъилуьт гъумгьоре оморе э сер тегъенггьо. Песде у доргоь гъеми рачи эн богъ мибу, гъемиге эз е ченд салиге бэгъдо бегъер мидуьт эри колхоз. Хуби гъечи бисдоге, небуге усали? — пуьрси Ошир лове э хэнде веберде.

Марал сере жумунде, асдалей хэндуьсд, шори-шори.

— Хуби, гьелбет хуби гъечу,— денишире э сифет Ошир жугьоб до Марал.— Эз гофгьошму веди бирени — ишму э хъисобовоз агрономит?

— Э агрономи эдее хунденуьм, эз дуь салиге бэгъдо верасденинуьм, э колхоз ишму э практике оморем,— э дуьлхоширевоз жугьоб до Ошир.

— Шор хунде, шор вогордошит,— э хуьрметевоз гуфди Марал хош оморе юре эз гоф сохдемун эни жогъиле раче кук, тигъэтлуьте, мигьровуните денишире э у.

Э гъэд эни дуь мегь Ошир гьер руз е вогъне гешде миомо мохурд э Марал, гоф мисохд э уревоз, членгъой звеной эн Маралевоз, меслэхъэт мисохд эри энугъо, чуйтам э тегъенггъо гъуллугъ бире герекиге, эзугъо бегьер эри омбар вегирде, хэнде, зарифат мисохд э угъоревоз.

Ошире неки эз рачи духдер, эз дилбоши, кордани, хосиетгъой энугъо руз-беруз зиедте хъэз оморембу. Практика верасденге, пушой рафде уре имид бу э Дербенд вогошдени бисдоге егъин э Маралевоз хуб куьнд шинох бирени, ки дануьсде, эгенер угъоре эз хосиетгъой еки хъэз омоге, белки дуь екире гоф доре э еки гъисмет бисдорут.

Ошир дануьсдембу, ки Маралеш эз ю хош оmore. Оммо угъоре эз товун муьгъбет, дуь екире хосдеи не хосдеи е гофлеш э гIэрей еки гъеле небиребу. Унегуьре, эз и е орине пушо у суьфдеи руз, академияре верасде бэгъде, оморенге э колхоз агрономи эри сохде, у гъетте э председателевоз гоф сохде верасде, ебо дуьлпесо, тэгIди-тэгIди омо вини Марале.

Марал у руз дуьлхурд, гIоси бугеш эз бидэгIэти томошегъой эн бешу, комики эри кишди хьомоли хуьшдере вир сохдеи, женггъо, биебуригъо вэхизундебу, оммо у гъетте Ошире дире лов ю э хэнде верафд, дуьл ю омбар шор бисдо.

Марал «хош омори» сохде уре, хьол руз юре пуьрси. Песде е кем поисде э еки меслэхъэт сохде бэгъдо, берд уре бирмунд э тозе жогъиле доргъо, комиреки звеной эн Марал кошдебу э гоф Ошир денишире. Доргъо э жергеревоз поисде, велггъошу эз кулок, пел-пелуьре хуно вежегъисде, ведабуррабуьруьт гъэлхэнде хуно эз лой гъумлугъ богъэ.

Э гешдеки эз гIэрей доргъо Ошир э дуьлдэгъдэгъэ-ревоз пуьрси, евош, терсирере хуно эз Марал.

— Туьре одохлү нисди, Марал?

Марал е дэгъдэгъэ поисд, э у сиегъе тов-товие чумгъой хуьшдеревоз гъэгъри бирере хуно дениши, песде сере гъуз гуьрде гуфди.

— Мере одохлү нисди, ужире дуьле хоюгъо эз дуьлиме гъисдиго оломи гъеле эри ме недиромори.

И гофгъоре Марал бирази, гъэгъри бире одомире хуно гуфдигеш, и гофгъо эз мэгIниш ширин омо эри жовоне кук. Эз и гофгъо гуйге уре пар веромо. Имогъой

угьо э е шегьер, э е коллектив деруът. Инжо угьо гьер руз э еки мохурут, мидануът дуъл екире, чуй э дуъл ишу дериге мугуют дуй эри еки.

У руз э гъирогъ дерьёгъ Ошир э лелешу вохурденга, у негьогъ тэгИди ние сохдембу эз ки Оврум эри зури-зури рафде. У руз сершохьонгум Ошир не Марал екире гоф доребу э парк эри вохурде.

Эри Ошир исэгІэт бидэгІэтигъ гъэрише хове хуно оморембу эз лелешу шиновусде гофгъо. Неужели дуъл эн Марал хосденигъо и чуй Овруми куьгъне мерд, луги-пиениске, спекулянт, бишэгІре одомини? Белки у э пулгъо подаркегъой эн Оврум гуъл бири, ошугъ бири. Чуй егІэлмиш, гъэлет, надан биребебей у, Ошир, недануьсд чуй жире темэхькор, михэнете одоминге Марал. У гъеле уре е темизе, хъеменде, очугъэ духдер, одоми дануьсдембу...

Э ижире думитгъо дебу Ошир, кейки лелешу эри хуьшде фикир сохденге Ошире эри фуьрсоре э хуней одохлуй хуьшде.

— Хуб, леле, ди дуй гъозор монетиш, десдей эн гуьлеш,— эз жигей хуьшде вэхуьшде э жуьргІэтевоз гуфди Ошир,— эдее рафденуьм.

Э рэхъ э хуней Маралигъо э рафдеки эри энугъечи оморембу, гуйге у э дес хуьшде десдей гуьле нэгІ, десдей гъэретиконе эдее берде. У гъэретикон эдее чум энуре, дуъл энуре бизгьоре хуно сула сохде. Эз куче оморегоре гиросдегоре у исэгІэт ние дирембу. Эз минжи эн е куче э гиросдеки у гъейсэгІэт эз серсони хуьшде кем мундебу э зир эн мошин домундени. Шофер эз пенжерей эн кабина сере ведешенде, э муьшдевоз гъелебуле гуьрде нифри сохд Ошире, оммо Ошир гуйге уре невини, нешиновусд. Эз куьнж эн е куче эз репродуктор эдембу оморе сес эн мэгІни хундеи эз товней муьгъбет, дусди, боворини, оммо сес не гофгъой эни мэгІни дуъл энуре эз мунде жигеш эдембируът буланмиш сохде. У гъейсэгІэт гуйге э сер офдо, дануьсд чуйтам сэхд хосдениге у Марале. У эдембу хуьшдереш гІэйб сохде, серкуш зере: эйчуй, эйчуй негуфди у эз Марал теимугъой: «ме туйре хосденуьм, э кес мара». Эз елойге у эри хуьшде думит сохде, гуфдирембу: бегем и гофгьоре ме э у негуфдиреки у нисе дануьсдембу ме уре хосденуьм гуфдире. Ошире хъэйф езугъиш оморембу и жовоне гІуьлом недире, недануьсде духдер э надани хуьшде

э пенжей эн ижире муърдале одоми, эн Оврум эдее офдоре гуфдире. Марал э у хогьин, михэнет, бейбофо ведироморигеш уре э Марал езугъ оморембу. Ебо-ебо уре воисдембу вогорду дуборе э ки лелешу, пертово дуь гуьлгьоре э хори, пулгьоре — э сифет ю шенуь, туф шенуьгьоре хуно, ведарав бурав эзинжо. Оммо эз елойге у хээл сохдембу, ки Марал жовони, недани, белки у э гофгьой бебегьо-дедегьой хуьшдеревоз эз сер ведерафди, рази бири эри рафде э Оврум. Эгенер Марал э у, э Ошир неомогеш, буьрж энуни эри гуфдире э Марал, э сер венгесде уре чуьжире усале одоминиге уре хосдигьо мерд, у гьич э уревоз шори, мозол нивинуь. Мугую, чуь герек гьисдиге, эзумбэгьдойге юре гьерчуь воисд сохугу.

Э ён лэгIэй гьопуй эн Шевруьтигьо оmore расиренге Ошир поисд, гене домунд э хуьшеде. Дуьл энуну верафдфурамо. Бирден э дуьл энуну омо: белки Марале эзи коргьо гьеле хэбер нисди. Шевруьт не Хонум эз сери-вери хуьшеде эз Марал непуьрсире, разимендиюре недануьсде дорет Марале э шуьвер э пул Оврум темэхь сохде? Ошир дануьсдембу чуьжире песмунде одоми буге Шевруьт. Уре гьич гьэйгьуй эн духдергьой хуьшеде не гуьрди, угьоре у гIэил-ферзенд хьисоб ние сохде. Эзуну одоми фурухдгеш мифуруху духдер хуьшедере э пулевоз э е чуь Овруми одоми. Ини, гьейсэгIэт гьеме очмиш мибу.

Ошир куфд дер эн гьопуре, суьфде асдалай, песде сэхд пес-песоеки. Эз хьэет гьеусэгIэт сес равусдей эн сег омо, песде поисд.

Е пенж минутиш негирдош дер гьопу вокурде омо. Марал вини Ошире десдей гуьл э дес дери.

— Ошир!.. Диройт,— шори сохде гуфди у, рэхь доре уре эри дироморе.

Ошир гьич эз лэгIэ е гофлеш неведировунде диromo. Э хьэет тегьенгьо, доргьо вебируьт. Э куьнж эн хьэет, э биней бору Шевруьт эри хуьшеде эз чубугьгьо, тэхдегьо е куме вокурдебу. Диворгьой энуну эз гьер чор тараф э гуьлсебэхьигьо не тегьенгьой онгуревоз ведабурра бируьт.

— Кеш э хуне,— э мигьревонуривоз текелиф сохд Марал Ошире.

Ошир эз думитгьо, теретэгIди эн дуьл хуьшеде фурмуш сохд духдере «шохьонгум эхэйрбуш» эри доре.

Оммо э теклифи эн Марал у гьеусэГІэт жугьоб доре, гуфди:

— Э хуне нэгІ, кеш е ченд минут дарайм э кумелугъ нуьшим, мере э туь гуфдирение гофи.

Дуьл эн Марал гъуше хуно вежегьисд. У эри хуьшде фикир сохд, ки Ошир э десдей гуьлевоз омори, уре гуфдире воисденигъо гоф егъин эз товней муьгьбети, угъо екире хосдеини.

Гьердуьй энугъо эз сер тенге жилгъэле, эз гІэрей пичире тегъенгъо, доргъо гирошде оморут э кумелугъ. Е минут угъо гоф несохде денишируьт дуь э еки. Марал эдембу дире, Ошир могъбул, пешмуре хуно бу, уре э гъенегевоз воисд пуьрсуь: беге э ки духдер э десдей гуьлевоз биевгъо одомиш гъечи могъбул оморе, оммо те Марал лэгІэре вокурде, Ошир десдей гуьле доре, э Марал, денишире э сифет энугъо гуфди:

— И гуьлгъоре эритуь одохлуйтуь бэхш дори.

Марал вегуьрд гуьлгъоре, гъэл гуьрд, сере гъуз гуьрде гІэйбе-гІэйб шори-шори гуфди.

— Согъбоши.

ГъейсэгІэт эз дуьл эн гьердуьй энугъо эн гьерки ежире фикир гирошд. Марал хзел сохд эри хуьшде, ки Ошир эзимбурузине рузевоз, ведини, юре, Марале, эри хуьшде одохлу хьисоб сохде, эри энугъо десдей гуьл бэхш овурди. Оммо Ошир эри хуьшде фикир сохд, ки Марал егъин разименди хуьшдере дори э Оврум эри рафде, унегуьре Марал мэхътел немунд, не терси, гуфдиренге ки и «гуьлгъоре эритуь одохлуй туь бэхш дори». Дуьл эн Ошир дэгъдэгъэй он есиене хуно доно десе э куьф, ведешенд дуь гъозор монет пачкей эн пулеш до э Марал.

— И пуле ме миесдуьм э хьисобиревоз э бебешму доре, ги, туь хуьшденитуь миди, и пул эн рэхътуни.

Марал мэхътел мунде, тиж дениши э сифет Ошир.

— Нехогътуь егІэлмиш бири, мере рэхъ эричуьи. Ме нивегуьруьм.— Марал э хуьшде домунде, гуфди гене гІэйбе-гІэйб — песе эгенер туьре воисдениге мере хосде, туь э бебегъо-дедегъоймеревоз эричуь гоф ние сохде.

Ошир дуь луьнг песово рафд, дениши э духдер, гуйге лап эз куьнди у сифет энуре хуб дире нисе дануьсдембу. У екем шек сохд ки, белки, эз расдиш бебегъо-дедегъой эн Марал уре хэберсуьз хосдехунд сохди эри Оврум. У сер гуьрд гуфди эри Марал, гьемере чуь гуф-

дириге э ю Оврум лелешу эз товней уре хосдеи, дуь гьозор монет кирой эн рэхъэ дорен Шевруьт бебешуре...

И гофгьоре шиновусденге, гуйге эз сер Марал чэрх рафд, ранг ю зерд бисдо, чумгьою эн терсире одомире хуно чаруьсд, десдей эн гуьл офдо э хори кумелугъ, э ён пойгьой эню.

— Бебейме жон, и чуй гофгьои ме шиновусденуьм! — терсире, гирисдере хуно гуфди Марал.— Веди биреники, мере бебегьо-дедегьойме мол-хъэйвуре хуно, эз ме непурьсире э пул фурухдет?!

Бирден э жигей эн гоф е келе гьирке ведиромо эз бугьоз эн духдер, воруже хуно г'эрс рихд эз чумгьой эню. Ошир эз ело шор бисдо, Марал екиреш гоф недори эри э шуьвер рафде. эз елойге уре э г'эрсгьо, дуьлесдигьой эн Марал езугъ омо. Ошир куьнд омо эз духдер, нэхэбереки э поевоз шишире лелешу доригьо десдей гуьле, гуьрде эз гьул эн Марал, э хоширевоз гуфди:

— Марал, хосденуьм эз туй мегирис. Меш имугьой гьемере э сер офдорум... Туьре невоисде екиш туьре э шуьвер доре нидануь.

Марал э гужевоз гьиркей хуьшдере гуьрде, гуфди сэг'эс хурде-хурде:

— Меш дануьсденуьм мере екиш э гужевоз, э ме невоисде одоми э шуьвер доре нидануь, оммо эриме гурунд, хуьрди оmore, чуьтам бебегьо-дедегьоиме разименди мере непурьсире мере э шуьвер доретге, пулиш вегирдет эри рэхъ ме.

Дуьл Ошириш эдембу дуьлесди кешире эз гирисдеигьой эн Марал. Бирден Марал хомуш бирере хуно поисд, г'эрсгьой чумгьой хуьшдере покурд, песде гьебо сифет эню дегииш бире, у гуфди э жуьрг'этевоз, хьуршленмиш бире, пой норе э лой хуне эри рафде.

— Пой егиле дарам э хуне жугьоб энугьоре дуьм, биебур сохум угьоре!

Ошир гье усэг'эт гуьрд эз гьул эн Марал, поюнд уре, хоши-хоши гуфди:

— Герек нисди, ара. Ме гьечи мисохум, ки бебешму не дедешму хуьшденишу мидануьт чуй жире элчэгъэ одоминиге Оврум, ишу хуьшденишу пиш мисохут уре, э чум дире нигогьут.

Марал э тара чумгьой хуьшдеревоз мэхьтел дениши э Ошир.

— Эри, эри,— э гьэгьр ве жуьрг'этевоз гуфди Ошир

деш туьндлемиш бире. Э нэхэбереки э поигеревоз хьэл сохд лелешу доригьо десдей эн гуьле,— омбариш никешу, гье себэхь очугь мисохум и коре. Гьелелуьге хосдеңуьм эз туь, е донé гоф меведировун эз лэглей туь, хуьшдере э недануьсдеи вени. Имуре эз еки — екиш жейле сохде нидануь. Ме энтуьнуьм туь — эн ме.

Илчи Зарангил

...У руз илчи Зарангил э Оврумевоз эз богь вогошденге, согь шев уре хов неомо. Э богь э рафдеки Марале эри бирмунде э Оврум, у шори-шори рафдебу, оммо эз богь у вогошд дуьлхуьрд, сер-герде хуьрде хуно. Согь шев хов энуре бужу сохде э ер энү, э пушой пире, нимелит тор бире чумгьой энү омо гирошде куьгьне рузгьо, коргьой энү.

Э жогьиле вэхдгьой Зарангил, эзи чуьл-пенжогь сал пушо, э гьэриш гIэруьс-духдер эн Дербенд, кем офд миемо чуь Зарангили раче сер. У духдер эн е косибе хьэлвочи бу. Бебей энугьоре э пушой эн «фэхьле базари», э гьэд эн е саре хунэ е чуькле тукулей эн хьэлвои бу. Омбаре жогьилгьо эз бебей энугьо э хьэлво восдореки. хьэлвой энуре хурдеки э гьенег не темэхэвоз мигуфдируьт дуь эз еки: «Духдер эн хьэлвочи деш ширини». Сифет эн Зарангил гиргине бу, сипи бу, шире хуно, гьошгьой ю назук бу, дураз, э сие гьэлем кеширере хуно, чумгьой ю кип-кову гуьлсебэхьире хуно. Сигье бендгьой муйгьой энү гьеми гьолинд бу, гьеми дураз. У эз душгьо фирегь бу, пур бу, оммо лап инчел бу. У сере шушде, гьуьжуьм хуьшдере хуб гуьрде, ругьэ зере, тов-тови сохде э куче ведироморембуге, эн омбаре жогьилгьо, мердгьо дуьлгьошу билбул бирембируьт. Зарангил юш дануьсдембу рачи хуьшдере. Оммо уре хьэз оморембу рачи хуьшдере эри бирмунде, шори, уьткеми сохде. Кими жогьиле зенгьо, духдергьо э рачи энү бэхили сохде, песде у очугь, лов хэнде ведироморе гешде гуфдире э песой энү дургуне гофгьо мугуфдируьт, э сер ю небире хьэшогьоре вешендембируьт.

Э рачи эн Зарангил ошугь бире уре хосд е гIэлсуьзе чуьл сале гюшире мерд Истохор Чэнэх гуфдиренигьо. Истохор е пура гьолинде одоми бу, кутэхьэ зерде рушгьо. У гьемише гьечи рэхьэ евош-евош рафдембу, гуйге э зир пой ю хоеш хуьрд нибу, пуф зере-зере геш-

дембу. Хэлгъ мугуфди Истохор Чэнэх евош, пуф зере-зере гешдени эз гүври, келегеди, текебури хуьшде. Оммо угъо нисе дануьсдембируьт ки евош рэхъ рафдемун энү, пуф зере гешдеи энү эз гүври, гъизмиши небу, эз нечогъи энү бу. Дуьл Истохор Чэнэх хэреб бу, эз-гиф бу. У э рэхъ рафдеки гуйге гье эдембу тасире, эз дерьёгъ э сер герме гьумлугъ кешире ведешенде жэгIэ хуно. И гIэилсуьзе мерде е дегъ гьопо онгур богъ, э дувжиге тукугъой шороби бу, е келе, бору кешире хьэет бу, дув тебегъи хуней эн сенгъи. Оммо не эз гIошири, не эз раче жогъиле зен у бегъеме кеф, хьэз дире нисе дануьсдембу. Эзу хубе лезетлуье буле хурекгъой хуьшде, дэгIэмлуье щоробгъой хуьшде у хурде нисе дануьсдембу. Духдиргъо уре эз тигъие шир не суьзме зиедте де хурекиге хурде нисе гъишдембу. Эз Зарангиле хосде эйло у диеш евош-евош рэхъ рафдембу, деш пуф зере э гужевоз нефес кеширембу. Оммо Зарангил эз пушотейней хуьшдеш зиедтеш рач, тов-тови, сер-синелуь биребу.

У э шуьвер гьисдики гьургъэй эн э песой энү бирембугъо гофгъо бурра оморут. Дие э песой энү гоф сохдегор небу. Оммо эз е-дуь салиге бэгъдо гофгъо, коргъой эн Зарангил гуйге сэгъуьз бисдо гене э лэгIэй эн хэлгъ домунд. Кимигъо э руьхшендиревоз, кимигъо э темэхъвоз, кимигъойге э дуьлхьиллеиревоз э песой энү сер гуьрдут жире-бежире гофгъо эри гуфдире. Оммо омбардекиш имугъойле гуфдире оморембируьтгъо гофгъо, ихдилотгъо эз товун энү дургу небируьт.

Дув сал giroшде бэгъдо эз Зарангил гIэруьс бире, у е руз себэхьмунде хэбер бисдо мивини шуьвер ю э гъэл ю дерики «нешумо дори», муьрди. Раче, жонлуье Зарангил эз Истохор Чэнэх е бегъеме зени-шуьвериш ние дирембугеш, у эз шуьвер хуьшде е бисд сал жогъил бугеш у э шуьвер хуьшде дурусд, боворин бу. Э у езугъбери сохдембу, э гIэил гьуьллуьгъ бугьоре хуно гьуьллуьгъ сохдембу. У геймиш-гуйдермиш, э зар-суьрх безетмиш бире, э фейтун венуьшде, эз кучегъой Дербенд giroшденки эри э богъ рафде, эз дуьл энү келе шори, келегеди giroшдембу. Партал ерашуьгъи не девлет, эз некуми сэхьиб ижире гIошири бирей эри энү эз гьеме кефгъо, хьэзгъой эн гIуьломи зиедте оморембу.

Иллогъки Зарангиле хьэз оморембу чуьтам эз тенге рэхъгъой эн богъгъо фейтун энү нен шуьвер энү рафде-

ки, косиб-кусуб хуышдере гье усэГэт гъирогъ дорембуге, э хэревоз бриегоре одомигъо, хэре куфде-куфде, гъуыл зере-зере бердембу э гъирогъ гьендэгъигъо. Рэхъ доре фейтун энугъоре, э хуърметевоз угъоре руз э хэйрбу дорембируйтге. Э сер рэхъ, э гъирогъ богъ энугъо е гъуындурегиргине, рэхъое гъопуй эн сенгъибу. Э сер эн гъопу э дуъруыжде сенгъ, гъирогъгъой ю дигил-дигил вечире нуьвуысде оморебу э зир эн «Мегин Довид» нум эн шуьвер Зарангил, еГни, сэхъиб эни богъ, хори уни гуфдире теГуьмуърлугъ.

Зарангил омбаре гЭрс рухунд, дуыл ю омбар могъбул бисдо, сэгЭр хурд шуьвер ю муърденге. У е ченд мегъ э сиегъи геймиш бире, эз дер э буру неведерафд, сирот эн шуьвер хуышдере э пушой хуышде норе, синере куфде зар мидоно мигирисд эри эну, эри э жогъиле вэхд тэхъно гЭилсуыз бие зен мундеи эн хуышде. Зенгъо, гъуншигъо, мэхъэлеигъо миоморут-мирафдуыт э ки эну, мугуфдируыт э Зарангил у хуышдере ингъэде зэхъмет недуь гуфдире, эзу гирисдегъо, дерд-туылесди кеширеигъо эри муърде е хэйр, е кумеки нисди, энжэгъ у хуышдере нечогъ хэсде мисоху минуь...

Эз расдиш эз Истохор Чэнэх муърде эйло Зарангил лэгъэр биребу, ранг сифет ю е кем рафдебу. Оммо сиегъе партал, сие келегъэи, е кем ранг рафде гъутинегъой эну гуйге деш рач сохдебируыт и жогъиле бие зене. Э лэгЭй эн гьемей шегъер дебу, чуытам и жогъиле раче сер эри муърде шуьвер хуышде хуышдере сэгЭр дорениге.

Е дуь-се мегъ гиросд те дерди-мендие Зарангил э хуышде дироморе. Дие у имугъой гене э сие партал геймиш бугеш, э дуыл эну унгъэде дерд, сэгЭр недебу. Имугъой у сие партал эн ёсире ние векедембу эз тен хуышде, чуьнки юш дануысд, ки ижире партал уре деш рач гирде. Эз ело у гуйге э пушой хэлгъ теимугъоиш эдее ес гуърде, эз елой ге бигъил мердгъо, зенгъо гьеме винуьгу и э ес дерие зен чуь раче сериге.

Дие имугъой у сирот шуьвер хуышдере э пушой хуышде норе гирисде дердежери нисе сохдембу. Сирот энуре у э гъиче веноребу. Имугъой у кимивэгГдо э у гъэгъри-гъэгъри дениширембу. У сер гуърд имогъойле, омбар-омбариш эри э ёр овурде хубигъой эн шуьвер хуышдере нэгГ, гЭйбгъо, кемсуьгигъой энуре. Уре гьей-сэгГэт гъэгър оморембу ижире вемасире, нечогъэ, эхте

сохде одомире хуно шуьвер бу гуфдире уре. У жогьил, жонлу:, хъэвеслуье, раче зен биреки эз шуьвер хуьшде е бегъеме руз, хъэз невинири гуфдире. Дуьл энү, жун энү хосдембу юре тозе шуьвер бу гуфдире, сер ю э сер шуьверевоз гене э сер е болуш верав. Эри энү ченд одомигъо диромореву уре эри хосде. Оммо Зарангил жуьргIэт нисе сохдембу эри э шуьвер рафде. У хуб дануьсдебу, ки ю э шуьвер рафдге, уре дие ихдир нисди сэхьиб эн богъгъо хунегъой Истоход мунде, чуьнки уре эз шуьвер овлод немунди. У э шуьвер рафдге э гъонуневоз богъгъо, хунегъо бие ведарав эз дес энү, гирорут э дес шебироргъой энү, комигъоки гуьрг э чогъэ гусбенд чум донорере хуно чум донорет поисде э богъгъо, хунегъой эн бирор хуьшде. Угъо эдете эз худо хосденуьт Зарангил э шуьвер бурав, девлет эн шуьвер энуре э гIэрешу бэхш сохут. Эз товун эни кор не Зарангил шебироргъой хуьшдере, не шебироргъой эн Зарангил уре э чум дир нисе хосдембируьт. Угъо эз руй бирори-хэгъери гердундембируьт, хьол-руз екире пуьрсирембируьт, оммо эз дуьл эри еки гуйге хуние дуьшмегъо бируьт.

Зарангил эз ело э мол-девлет темэхъ сохде, эз елойге эз гъэгър эн шебироргъой хуьшде э шуьвер нерафд, мунд гьечу бие зен.

Э согъи шуьвер эн Зарангил угъоре фейтунчи бу Нофтоли — етим гуфдиренигъо. Истоход Чэнэх муьрде бэгъдо Зарангил уре руьхсет дореву, у рафдебу э ки е бондурчи э шегуьрти поисде. Э вогънеки эри хъэете гъуллугъ сохде Зарангил дуборе овурд Нофтоли — етима, э гъэд эн хуне е угогъ до уре, гъишд э ки хуьшде. Нофтоли — етим е гъевдегъ-гъеждегъ сале кук бу. Уре е куьнде мирос, одоми недебу э гъэд эн шегъер. Ченд салгъо у э сер тонугъо, гъейвугъой эн хэлгъ келе биреву, эз лугъэпарей эн хэлгъ зигъисдембу те Истоход Чэнэх уре эри хуьшде фейтунчи гуьрде.

Нофтоли — етим омбар бираче одоми бу. У е сар, денуьшде одоми бу кутукире хуно, сифет энү сипсиегъ бу, алат эн чекмере хуно, чумгъою хьир, рэхъ рафдей юш эн шуьле хуно. Нофтоли — етим эз эгъуьлиш е кем буш бу.

Дуь орине гирше бэгъдо е шев Зарангил э е зиршейниривоз, сер бирэхъне, сине рэхъо омо асдалей куфд дер эн Нофтолире.

Нофтоли гье усэглэт хэбер бире, серсоне хуно хьэрой сохд:

— Кини?!

— Менуым, хьэрой месох,— асдалай гуфди Зарангил, сес ю лерзирере хуно.

— Чуьи беге?! — гьир-гьире сер хуьшдере эз дер ведешенде ховолу пуьрси Нофтоли келе-келе.

Зарангил деш куьнд омо эзу. Эз Зарангил буй этир нен герме жендек эн бисембее зен эдембу оmore.

— Нофтоли, ме э тэхьно терсиренуым,— евошлей душгьоре жумунде, гуфди Зарангил,— имишев гье эдее соей эн фэгьире Истохор оmore э пушой чумгьойме. Бие нуьш екем э киме, терс ме гирору.

Шефде чумгьой эн Нофтоли — етим эз мунде жигеш хьир бисдо, верафд зверо.

— Чуь?! Нэгл, нэгл, холей Зарангил,— хьэлегигер бирере хуно жугьоб до гье усэглэт Нофтоли — етим хуьшдере песово-песово доре.— Ме эз соей муьрде лап терсиренуым, лап терсиренуым!

Зарангил э гужевоз хоши гуьрде эз терс жуьжере хуно гьуьж дироморобугьо огьжигере Нофтолире, эз гьул ю кешире деберд э утогь хуьшде...

Чор мегьиге гирошде бэгьдо эзу шев эйло е руз Зарангил билет восдоре рафд э Боку, е гьундогь пул вегуьрде э хуьшдеревоз. Э гьуншигьо, дире-шинохдегор мэглум сохд ки уре э хуб-хомуш нуьшде жиге суьпуьл воромори, у эдее рафде э хьокимгьо «суьпуьл» хуьшдере эй хьэл сохде. Эзи коргьо бире эйло жогьилгьо, дире-шинохдегор сер гуьрдуйт Нофтоли — етиме э руьхшенди, номус венгесде. Нофтолиш эз глэйб не эз номус хэлгь, те Зарангил «суьпуьл» хуьшдере хьэл сохде оmore, хунегьоре серберэхьи шенде вирихд эз ки эну.

Зарангил эз Боку вогошде бэгьдо э гуш эну дерафд чуьжире гофгьо, хэбергьо лов бириге э гьэд хэлгь эз товун пэхьникие коргьой эну э Нофтоли — етимевоз. У е гьэдер вэглдо гьич эз дер э буру ние ведерафдембу эз глэйб, биебури.

Оммо е пенж-шеш мегь гирошде бэгьдо у гене сер гуьрд бугунее керг хуруз гешдуьгьоре хуно эри хуьшде ошне гешде. Е вэхд ошней эну бисдо е богьбончи ю, пелде е мерд холинчефурух. Оммо эз гьеме омбарте ошнеети сохд э и гьуьре, чогьэ раче сипре зеревоз сэхьиб богьол туку Шафадие. Шафадие е гьуьндуьре

лэгъэре раче, лутие мерд бу. Рушгъо, чумгъо, гъошгъой эну сип сиегъ бу зулфе хуно. Оммо руз худои небу Шафадие сорхош небугъо, не э шегьер ужире раче гӀэруьс — делине э комики чум энундомунде бу. Унегуьре тукончи Шафадие гӀэруьс-духдер э руьхшендире-воз «чумшуре богъолчи» гуфдирембируьт. Эри шороб не эри э зеневоз кеф сохдеи чумшуре Шафадие жун хуьшдереш доренигъо лути бу. Чуь Зарангили ошне, жогъиле, раче, хъэвеслуйе зен, сэхъиб буле шоробгъо, лезетлуйе хурекгъо лап эз дуьли-жуни эн Шафадие бу. Э герме асдарае Шевгъой гъеминон Шафадие гъич эз гӀэйб, биебури нетерсире э зир эн келе хэретутдор эн хъэет Зарангилигъо мигъишд холинче дешенде. Э ён зани Зарангил нуьшде, шороб хурде, сорхош бире, у сер мигуьрд э раче сес хуьшдеревоз келе-келе эри мӀгӀни хунде. Кими гофгъой эн мӀгӀни туьроире «Шир гъеши-риме» эз зугъун гӀиврит э зугъун тати воисдей хуьш-дере хуно чарунде гъэриш сохде у хундембу эз товней эн ошней хуьшде, Зарангил, келе-келе, э гъемей хъэет.

Моч ди мере эз мочгъойтуь,
 Зарангил!
 ГӀэсел рихде эз лӀгӀӀэтуь,
 Зарангил,
 Эз шир — гъӀймӀгъ ширини туь
 Зарангил
 Серхош бирем эз муьгбет туь
 Зарангил?
 Герден туь лап ширмовини,
 Зарангил
 Дондугъой ту — эршефини,
 Зарангил
 Дуь синейтуь — гъучкигъини
 Зарангил,
 Буй-балайтуьш гуьл-рихъони,
 Зарангил...

Э мӀхӀӀэлей эн Зарангил дебируьт гъуншигъо, сесгъой мӀгӀни эн пиене Шафадие не шихъиней хэндей эн Зарангил ошней ю э гуш ишу дарафде, э пӀхъники, э сербугъо вероморе, томоше мисохдуьт угъоре михӀэндуьсдуьт.

Э 1919 сал э Дербенд деникинцигъо гъисдики келе-

гьой шегьер е белогвардейски офицерс овордебируйт жиге доребируйт э фирегье утогъгой эн Зарангил. Офицер е бигъбуран бу маузер э расди кишдию, шушке э чепи кишдию вебу. Те белогвардейский офицер э хуней Зарангилигьо дебугьо тукончи Шафадие жуьргIэт сохде ние оморембу э ки эню, не Шафадие гьейсэгIэт дуьл эню коргьош небу. Гуьлом гьэт-мэгъериш бу. Э шегьер саламати небу. Е гъушунгьо оморембу, е гъушунгьойге рафде. Гоширгьо, рабигьо, севдегергьой шегьер унгъэде эз гъушунгьой Бичэрахов, Деникин, Нури-Паша нисе терсирембируйт, эз большевикгьо терсирембируйтгьоре хуно. Уне гуьре угьо эз дес ишу вероморе гъэдер кумеки сохдембируйт э белогвардейцгьо большевикгьо оморе шегьере невегируйт гуфдире.

Деникинцигьо вирихде бэгъдо, э Дербенд туркгьо оморенге э хуней Зарангил поисд е жогъиле бисд-бисдуь сале офицер эн туьрк. Офицер е назуке шивите геде бу. Сифет эню сифет эн духдер хунере хуно тимор, шевгълуь, муй-руш невери бу. Гуфдирембируйт у кук эн е вегирлуье келе Гошире поше бу, э Турция. Эз э хуней эн Зарангил дироморе эйло, жогъиле туьрк э вогънеки нечогъ бире э гъуллугъиш ние рафдембу шев-руз э гъэл эн Зарангил домундебу рафде. Е ченд мегъиге гиросде бэгъдо е шев пушой себэхь офицер тере-тэгIди хэбер сохд Зарангиле.

— Ханум, ханум, вэхиз, вэхиз — сер-суре хуно гуфди у эз Зарангил.

Зарангил тенбирэхъне вэхуьшд эз хьэлов, э гиже ховолуье чумгьоревоз дениши э сер-тен хуьшдере вокурде поисдебугьо офицер. Сифет эню гьейсэгIэт эн чешмише одомире хуно бу.

— Ханум, вэхиз сергентуьре воку, дени э бухче туьре гъисдигьо суьрхгьоре бие э меревоз э Турция. Большевикгьо эдее шишире оморе э сер шегьер. Угьо инжо омоге гъеме девлеттуьре мегируь туьреш микуьшуь, зубош, тэгIди сохI!..

Зарангил терси, рангию рафд. Эз хьэлегигери у фурмуш сохд ю тенбирэхъне поисди гуфдире. Оммо у ховолуш буге э фикир эню омоки ю бие зен, э и жогъиле туьркевоз, комики эз ю е дегъ сал жогъили, э нешинохэ рэхъгьо, вилеетгьо вирихуь унжо, кидан чуь жире четинигьо, гилгулигьо миевге э сер ю, офицер белки

суьрхгьоюре хурде уре э рэхь шендге... И фикиргьо э ер энү оmore, Зарангил терси, лерз офдо э жендекию.

— Кеш, воку сер-тентуьре,— буйругъ дорере хуно гуфди офицер, э битобиревоз.

Зарангил гье усэгІэт сине, занигьой хуьшдере пэхьни сохде э руй хьэловиревоз, вэхуьшд эз хьэлов, терсе-терс денишире э ковре чумгьой хуьшедеревоз э офицер, песо-во рафде-рафде э куьнж хуне, хьэрой дешенде, гирисде-гирисде гуфди:

— НэгІ, нэгІ, нэгІ!..

Тиморе, муйневерие сифет эн жогьиле офицер шефд бисдо, эз хьурш гьирмизи бисдо. У зури-зури ведешенд эз гьоб тапинжере гьэележ негуьрде зе Зарангиле. Руй-хьэлови гьэусэгІэт э хуревоз билосумол бире, офдо эз дес эн Зарангил гье у туьтем юш е буьруьж вегуьрде эз э хуневоз биетмиш бире бирэхьне синей хуьшде гуьрде офдо э хори. Жогьиле туьрк хуьрш ю хомуш не-бире зе э тапинжеревоз э сергьови, э диворгьой хуне гузгире, песде жингире хуно видов-видов ведерафд эз хунегьо, хьэетгьо.

Ярай эн Зарангил унгьэде гурунд небу. Гуниле эз расди пушдун энү расире, э остгьу кор несохде, зере гиросшебу. Се орине гиросше бэгьдо, у хос бисдо вэ-хуьшд эз хьэлов.

Те колхозгьо бире Советская власть э богьгьо хунегьой Зарангил дес незе, оммо сал-бе сал эзу келе налог-гьо бердембу. Зарангил эз хуькуьмет разиш небуге гьелелуьге дуьл энү жэгІм бу. У сер ебо э богь рафде дениширембу э гиргине, дер-недерие гьопуй эн сенгьи, эжеки э зир эн «мегин Довид» нум эн шуьвер ю вебу э хэтгьой турои не урусиревоз. Э дуьл энү гьечи оmoreмбу те и гьопу поисдигьо, хуне, девлет энүш гьоим мимунут. Эз елойге куьгьне дусд энү Шафадиеш гьемише уре дуьл-жэгІми дорембу, гуфдирембу, егІни, советски власть гьемише мунденигьо нисди, гедегьо-гиснегьо гьич э келеети поисде гІуьломе э рэхь берде нидануьт, земонегьо дегиш мибошут, гене куьгьне девргьо миьвт. Гьич худо э худосузьгьо рэхьм ниберуь...

Оммо гиросшд салгьо, сие рушгьой тукончи Шафадие сипи бисдо е вэхд назуке черкесие балай энү гьэд бисдо, тукуй ю догьуногь бисдо, юш муьрд рафд эз гІуьлом, хок бисдо, оммо советски власть мунд, деш гьоим бисдо.

Э 1928 сал э Дербенд колхозгъо биренге косиб-кусуб эн шегьер э бейдогъгъо, гъовол-зурновгъоревоз, гуйге э гӀэруьси, э мигӀид рафдере хуно рафдуьт вегирдуьт богъгъой эн гӀоширгъоре, песде хунегъошуре. Богъгъо хунегъой эн Зарангилиш гирошдуьт э дес эн косибгъо.

Богъгъо, хунегъой эн Зарангил эз дес ю вегуьрдебугъо вэгӀдо у э куьнди чуьл салагъо бу. Зарангил дерафде э колхоз э дигъне фэхълегъо, батракгъой хуьшдеревоз кор сохде эри ю гурунд, келе хуьрди оморенбу, енебуге э е жигейге фэхълеети сохде. Е ченд салгъо у зигъисд эз хуьукуьмет пэхъни сохде суьрхгъо-эршефигъой хуьшдеревоз. Те у пэхъни сохде суьрхгъо верасде юш омо пир, келе зен бисдо. Гьечи гӀуьмуьр энугирошд. Эз хотур гъеумогъой гӀошири эз дес ю неведерафдеи у мунд шуьверсуьз, гӀэилсуьз, кифлетсуьз э пире руз хуьшде, уьсделуге е ченд жире биёбуригъош гъэзенмиш сохд эри хуьшде. Суьрхгъой энуги верасденге Зарангил сер хуьшдере гьерчуьтамиш гири эри дошде сер гуьрд э пэхъники момуети эй сохде, гогъ бир фол вешенде, э тас денишире, илчieti эри сохде, духдергъой кесе эри хосде.

Ини чуьжире одоми буге «холей Зарангил».

И е хэйли салгъо э гӀошири, бэхдевери зигъисдигъо келе зен гьейсэгӀэтиш эз дуьл э негиреи, дуьшмениревоз дениширембу э чуь Оврумигъо, Шевруьтигъо, Хонумигъо оммо эз руй у межбур бу кор хуьшдере дуланмиши хуьшдере э асанте жиреревоз эри э рэхъ берде мэхъэнефи сохде эри энугъо, ширин зугъу бире, э хэсдеи, келезени хуьшде неденишире жуьр-бежуьре гъуьллуьгъой кесе эри веровунде.

Зарангил эз богъгъо, хунегъой хуьшде эз зуревоз дес вегуьрдебугеш, сер ебо э лой богъгъо рафде у э лой эн куьгъне богъ хуьшде сер кеширембу. Э согъи шуьвер энуги кешире эморебугъо гиргине, дер недерие гъопуй эн сенгъи те имугъоиш мундебу. Гъопу куьгъне биребу «мегин Довид» не хэтгъо, вебируьтгъо э сер эн гъопу эз ворущ, чуьшме кулок, туз нимелит пузмиш бире, тор хэреб биребируьт. Оммо Зарангил сер ебо инжо оmore, э пушой энуги гъопу поисде, э келлей энуги вебугъо хэтгъо хэйли дениширембу, э худо-туро бовор сохденигъо зен э шэгӀм шоботи дениширере хуно. Дуьл энуги хомуш бирембу у гъопуре, у хэтгъоре диренге. Уре у еровурд хъисоб сохдембу эри хуьшде, эз шуьверню э н гӀуьлом,

гирошде «бэхдевере» рузгьой энү э ер ю оморембу дигьне гиросде рузе хуно.

Оммо у руз Зарангил э Оврумевоз эз богъ э вогошдеки, эз Оврум жейле бире эз рэхъ фураморе у рафд куьгьне гьопуй эн сенгьире эри дире э хэтгьой энү эри денишире. Оммо и дес гьопу э жигей ю немундебу. Эри эн Зарангил суьфде гьечи омо, белки ю егІэлмиш бири, и ю оmore поисдигьо жиге, жиге гьопу нисди, гьопу согъ саламат мунди, энжэгъ у э е жигейгеи. Оммо Зарангил дануьсдки у ю егІэллмиш нечи нисди. Жиге гье у жигеи, энжэгъ гьопуй сенгьи вегуьрде омори. Э ён эн гьопу бугьо жиге у вини е дуь се эз гьопу мундигьо сенгььгоре. Э гІэрей энугьо гьемин дебу гье у сенгъ гьирогьгьой ю дигил-дигил гьисдигьо, э зир эн «мегин Довид» э хэт туроиревоз не э хэт урусиревоз нүм эн шуьверию нуьвусде гьисдигьо. Сенгъ енбоки дегешдебу э гьэд эн чуькле эрхле. Эз эрх гьейсэгІэт гІов ние оморембу, оммо гьэриш эрх малади бу.

Дуьл Зарангил бил-бул бисдо, верафд-фурамо и сенгъ гьечи диренге, нефесию вечи. У гьуз бисдо, э дуь десевоз гьэл гуьрде сенгъэ дуьл ю омбар буланмиш бире, э хьэсретевоз моч сохд уре ченд гиле эз ченд тараф, гІээзизе баларе моч сохугьоре хуно, комики э хьолет муьрлеи. Эз тор бире чумгьой энү шур-шур гІэрсгьо рихд. Гунилей эн офицер эн туьрк э пушдуй энү расиренге дуьл энү унгьэде дорд недо, сула небисдо, чуьтам дорд доре сула бисдоге и сенгъэ э и хьол диренге.

У хьэрекет сохд сенгъэ эри кешире эз гьэд эрх, малад эри ведеберде, е одоми, енебуге е гІэребере гуьрде берде уре э хуне, еревурд гьишде эри хуьшде, оммо гьувот энү нерафд сенгъэ эри кешире.

Эз Зарангил поисдебугьо жиге е бисд-си метро дурте эдембу булдозер рэхъэ дуз фирегъ сохде-сохде пушово оmore, сес сохде-сохде. Те Зарангил э сенгъэвоз синесов бире, сенгъэ кешире бульдозер омо раси э ки энү. Э терс, э дуьшмениревоз денишире э сер ю оморембугьо бульдозер, Зарангил теретэгІди кеши хуьшдере э гьирогъ, хэсде, вомунде, гирье вокурде-вокурде омо и рэхъэ э хуне. Э гьечиревоз уре те себэхъ хов не омо. Энжэгъ пушой себэхъ у чум хуьшдере э гужевоз э хов веберд, чуьнки себэхъ те Оврум эз хуне велерафде у миесде рафде э ки энү, гоф-игьрол сохде э уревоз, кей буравтге э ки бебе-дедей эн Марал эри хосде уре.

ШЕВРУЪТ ШЕНДЕНИ КИШДИ ХЪМОЛИРЕ

Шевруът имбуруз эз хъэлов вэхушд, думутлуь, дуьл-песое одомире хуно. Ди у согъ руз эз дер э буру неве-дерафдебу, дениширебу Оврум дуь гьозор монете, е ю, енебуге э дес эн гьерки бисдо мидуь мифуьрсуь, чуьтам ю хуьшдению гуфдиребуге. Те дуь гьозор э дес недиров уре гьеле э Маралевоз гоф сохде нисе воисдембу. Оммо руз омо гирошд не эз Оврум хэбер бисдо, не эз пул, не э Зарангил.

У э хуне нуьшде битоби сохдембу. Эз гIэилиревоз э кор вердиш бире одоми, у согъ гIуьмуьр хуьшде э кор, э гъэд хэлгъ гировунди рузгьой хуьшдере. Эз э пенсие рафде эйло у гьемеруз рафде э хъэет колхоз сер кеширембу, эри ебонжэгъи хуьшде унжо нуьшде, э келе-мердгьоревоз ихдилотгьо сохдембу.

Шевруьте воисдембу гьетте нашдови сохде бурав эри дуьл мухшули хуьшде э хъэет колхоз. ГьейсэгIэт уре е дэгъдэгъэш э хуне нуьшде нисе воисдембу. Хонум зен энэ гъэгъри бу эзу, у Марале эдее э Оврум доре гуфдире. Угьо зен-шуьвер гьейсэгIэт э еки гоф ние сохдембируьт.

Хонум овурд э ён хуне, э хъэет, э зир эн келе тегьенг онгури шивгьой эн комики эз сер бору э сер бун хуне гирошдебириуьт, дешенд суьфрере, но тозе буржунде нун тонуй, душунде хуьшге кутум, онгур, чой, гирфинкей шороб. Шевруьт, Хонум, Марал нуьшдуьт гьерсееки эри чи хурде. Марал вини бебешу чуьтам думутлуь нуьшдиге. У лап хуб дануьсдембу эйчу товне гьейсэгIэт думутлуьниге бебешу, оммо хуьшдере э недануьсдеи вено-ре, пуьрси э гIэмелданиревоз:

— Э бе, туь ежирере хунои эхи, чуь думит сохде туь?

Шевруьт гуьзгьулогъ бире одомире хуно дениши э духдер хуьшде, песде тигъэт, хуни-хуни дениши э зен хуьшде, егIни, зугьунтуьре ги, эз лэгIэ гьеле гоф меве-дировун. Песде лов э суьпле хэнде веберде, гуфди э дуьлхоширевоз.

— Чуь думити мере, хэлефме, эз согъишму бэгъэй.

Марал эз гьеме пушоте чи хуьшдере хурд, вэхуьшд. Э хуне э дерафдеки эз дедешу гуфди:

— Э дей, ме эдем дерафде э хуне нубогьоймере эй хунде. Хумор омоге дефуьрс уре э киме.

— Бошгу, хэлефме,— сере тик негуърде, жугьоб до Хонум.

Е пенж-шеш минут гирошде бэгъдо дер гьопуре киниге вокурд. Пожегьой фирегье шовол хуьшдере вокошире эз гьопу диromo Зарангил. Суьфрере вараюндере виники у шор бисдо.

— Себэхь ишму эхэйрбу, хьэлол ишму, гьодоволим,— гуфди Зарангил э тегьнимиревоз э Шевруът не Хонум денишире,— лап э сер чи хурдешму оморум гьисмет бисдо.

— Ведини, туьре хуьсуьртуь гьемише г^эзиз хосди,¹— ловгьоре шефд сохде э руьхшендиревоз гуфди Хонум эз Зарангил, гоф зере э у.

Келе мердгьо, келе зенгьой Дербенд дануьсдембируът, ки хуьсуьр эн Зарангил дедей эн Истохор-Чэнэх э чум дире нисе хосдембу Зарангиле. Эвелимуьнжи Зарангил эз косибе хуьс бу гуфдире, ег^ни э нум ишу лоигъ небу, эхунешу гуьнжолу небу, ве дуьимуьнжи Зарангил бие зен мундеки эри хуьшде ошнегьо гуьрденге хуьсуьр эн уре э кучегьо, э мэхьэлегьо, э овилхунегьо биебур мисохд мигешд, э пушой гьопуй эн у ехэ вокурде уре гьэзовоти мисохд, эз худо г^эжел хосде эри эн у.

Шевруът эз гофгьой зен хуьшде вераси, ки Хонум эдее руьхшенд сохде э Зарангил. У хьуршлуь бисдо, воисд бебе-дедей эн Хонуме вешмеруь, оммо терси коргьо шулух небу гуфдире, хуни-хуни дениши э зен хуьшде. Зарангилиш лап хуб вераси э чуй дуьл, метлебезовоз зеге и гофе э ю Хонум. Оммо хуьшдере э неверасиреи воно, нуьшд ебо, лове э хэнде веберде, денишире ебо э Хонум, пезде э кишди хьомоли эн Шевруът, бирмунде э кишди эн у, гуфди келе-келе, гуйге угьоре эз хосдеи:

— Туь лап дуз гуфдире, Хонум. Гье эзу расди эни гофтуй эхиртуь нен Шевруът ник гердо, худо ишмуре э ер овурде е бегьеме ферзенд, е мундени-ведерафдение г^эиллей нарине до. Мере фэгьире зен хуьсуьрме, худо ченд хокгьою г^уьмуьр до ишмуре, ингъэде хосдембу, гьэдериш небу, эдембу эз дерд ме муьрде. У эдембу дире эхи ме етилтеле г^эил бие зен мундем, хуььрмет кук энуре гуьрде, нум юре пой зере э шуьвер нераф-

---

¹ Э гуфдирей кугьне одомигьоревоз, одоми э сер чи хурде оморе ведиромоге, ег^ни, уре хуьсуьр омбар хосде.

дем, оди мерд хэйлогъире эриме хьэруым сохдем. Бие зениш бируымге эриме одомигъо омбар дебу, еки эз дер, еки эз пенжере. У ализе офицер эн туьрк мере эричуь зе э тапанжеревоз. У эдембу дире, ме ингъэде рач, хъэеменд гъисдуым, худо мебуро сере тик гуьрде э мерд хэйлогъиревоз гоф ние сохденуым. У лап жогъил, гІэилиш буге ижире хубе коргъой мере дире, э ме лап ошугъ биребу, хъэлово биребу э ме, бие иллогъ филлогъ э ю э шуьвер гуфдире. Меш мугум эзу, дуразруйгъошму: немундей туь ме динмере пой зенуым э туьревоз, гІэйбиш бу гуфдире эз Шевруьт, ошне бошум, небуге э шуьвер. бурам, ватанмере шенде бием э песой туь э у жегъендеме Турсия. Ки дануьсде э коми сулай гІуьлом дериге у Турсия. Чухдеш туь рачи, гуьгчеки, валлагъ эз духдер хунеш рач бу э худои гуфдире гереки... Эри, эз гъэгър жун хуьшде, ме э ю ние оморенуым гуфдире зе мерс, диворгъоре, гузгиреш хуьрд сохд. Хуьшдереш эдембу зере, оммо э тапинже гунле недемундебу...

И гофгъоре Зарангил э гуфдиреки Хонум енево чаруьсде, руй хуьшдере э бел келегъэиревоз пэхъни сохде эз хэндуйсде эдембу суьсд бире. Шевруьтиш дануьслембу, ки эз сад гоф эн Зарангил, е гофиш расд нисди, у гуфдиренигъо гофгъо гъеме дургуни. Оммо герек нисди э руй эн илчи эн духдер хуьшде ижире гофгъо зере, уре э руй веровунде. ГъейсэгІэт уре э Зарангилевоз гуфдирение герекие гофи. Унегуьре Хонум дуборе лэгІэ вокурдки эри жогъоб Зарангиле доре, Шевруьт гъеусэгІэт хуни-хуни дениши э зен хуьшде, сере жумунд. У дие эз герс эн Шевруьт гоф несохд. Оммо Зарангилиш и гофгъьсре гуфди, эвелимуьнжи винигу Шевруьт, ки и дил-може зен эну. комики э кес руьхшенд сохденигъо, е гІэил нарине незенди эри эну, кишди хьомоли вешенди э кишд ве дуьимуьнжи дие садбош «эхиртуь ник гердо» гуфдиругориш э руз ю эзугъо бисдоге, эхир энугъо дие гъич «ник» нибу, угъо келе мердгъо — келе зенгъоют. Бигъил Хонум эз хотур гофгъой хуьшде беруьгу эри хуьшде. Э шефде луле шефде чубугъ доноре...

— Веги гъери е пейле шороб ху гъеригъо! — гуфди Шевруьт э мигъровуниревоз, эз гирфинке декуьрде пейлей шоробе пур сохде норе э пушой эн Зарангил, — эзу гофгъо э лэгІэй одоми чи нисе дерафде. Кечени гирослд диенлер.

— Дузи, гъэдоволим, — гъе усэгІэт э шоре сесевоз

гуфди Зарангил, зур-зур пура пейлере вегирде эз сер суьфре.— Э шоригьо никигьо хуром гьемише э хунейтуь.

Шевруьт е кем дениши те Зарангил чи хурде, песде гьэьгри бирази бирере хуно гуфди, ки Оврум гоф хуьшдере э жиге неовурди, эри рэхь эн духдер имид доревугьо пуле нефуьрсори, унегуьре те Оврум пуле нееру у э духдер хуьшде эз товун уре э Оврум доре-цодери е гофлеш нигую.

Тикей эн нун гьечу бегьем нежавуьсде домунд рафд эз мэхьтели э лэгIэй эн Зарангил.

— Эхтер, э худо-бенде мэхьтел муно нэхогььгой-му,— дуьлхуьрде хуно гуфди Зарангил.— И чуй кори?! У мугу эз ме фуьрсоремки. Расди э дес эн ки фирсориге негуфди, не меш непуьрсируьм.

Шевруьт суьпле хэнде сохд.

— Фирсори? Фирсориге дие эжи пул,— десгьоре лов сохде, жугьоб до Шевруьт.— Э хьисобовоз гIэл-буьсгьо омори берде и пуле?

Зарангил зур-зур лугьой эн нун хуьшдере фуберде, буш бире, мендил хуьшдере дарам бесде, тере-тэгIди вэхуьшд эз жигей хуьшде.

— Гьечу буге ме вэхизуьм бурам. И чуй кори?

— Бура, бура,— гье усэгIэт жугьоб до Шевруьт.— Тэхьно мее инжо. Оврумеш биер э хуьшдеревоз, пулеш.

— Бошгу, бошгу, гьэдоволим,— э рафдеки гуфди Зарангил, э дуразе пожегьой шовол хуьшдеревоз гьум-гьо, хокгьой хьэете жару зере.

Гьетте Зарангил эз гьопу ведерафде, Хонум эз гьэьгр ве хуьрш туьндлемиш бире, туф дешенде э песой эн, гуфди келе-келе.

— Рафдей туь гердо — гьич оморейтуь мегордо, кафдар куксег.

— Эйчуь нифри сохде ту у фэгьир худоре?! — туьндлемиш бире, гьов кенд омо Шевруьт э сер эн Хонум.

— Еки туь фэгьир худои, екигейге у,— жэгьли воноре э лой эн гьопу, песово-песово рафде гуфди э гьэьгревоз Хонум,— У туь гуфдиренигьо «фэгьир худо» эри е пейле шороб не эри е монет пусд дедей хуьшдере эз гьовре векенде мифуруху. Ченд жире духдергьоре э маре делилое зугьун хуьшдеревоз у бедбэхд сохди гьишди, туь у коре дануьсдени?

Шевруьт дануьсдембугеш, ки зеп ю дузи оммо уре

хъэз неомо эз гофгъо-коргъой энун, чуьнки гъейсэгIэтинэ гофгъой эн Хонум эри энун сарф небун. Унегуьре у хьуршлемиш бире, муьшде тик гуьрде омо э сер эн Хонум уре эй зере, лэгIэй хуьшдере гуьруь гуфдире. Гье и туьтем дер эн гьопу куфде омо. Шевруьт э мэхьтели не биразириревоз дениши э лой гьопу. Дер гьопу вокурде омо, диромо е гьуьндуьре сер бирэхьнее раче кук, гьир-гьире муйгъо. У Ошир бу. Э расди дес энун гозет «Дагестанская правда» дебун. Ошир лов хэнде, шори-шори куьнд омо эз Хонум не эз Шевруьт, руз эхэйрбу доре угьоре, гье усэгIэт гозите лов сохде, бирмунд э угьо.

— Винишит ебо э гозит эри духдеришму чуь нуьвуьсдетге, сиротюреш венорет,— гуфди у э гозет бирмунде.

Шевруьт не Хонум денишируьт дуь э еки песде э кук, песде э гозит. Э сирот Марал э гIэрей эн тегьенгъо, пура север онгур э душ ю вери, поисдебу, эдембу хэндуьсде.

— Гьери хун, чуь нуьвуьсдиге эз товун Марал,— шори сохде пуьрси Хонум.

— Иши чуь нуьвуьсдиге,— гуфди Ошир, сер гуьрде эри хунде:

— «Марал Авдалимова пушолуье звеньевой эн колхоз «Товуше рэхьи». Э тегьенгъой онгури хуб мугьое бире, гьуллугь сохде угьоре звеной энун эз 12 гектар онгурбогь эжигей 110 центнер эз, е гектар вегирди 113 центнер. Звеной энун эз гьеме пушо вечири варасди онгургъой участкей хуьшдере.

Пушолуье звеньевая данани хуьшдере эри зиед сохде хундени заочно э сельскохозяйственный техникум.

Э сирот: звеньевая Марал Шевруьтовна Авдалимова э вэхд онгур чирегьо».

Лов эн Шевруьт э шоре хэнде верафд. Ошир зури-зури гьэд сохд гозите, денишире э Хонум не Шевруьт пуьрси:

— Эжи Марал, бирмунум э у и гозите?

— У э хуне дери, эдее нубогьо сохде,— гье усэгIэт жугьоб до Хонум.

— Дерафде гIэмел миев э ки энун,— пуьрси Ошир. Эйчуь ние оmore, дара, дара,— гуфди Хонум.

Ошир гье усэгIэт гозит э лес дери дерафд э хуне.

Шевруът бирден э хуышде домунде э биразириревоз дениши э Хонум.

— Эйчуъ гуфдири туъ э у дара гуфдире э хуне? — Глоси бирере хуно гуфди у э зен хуышде.

— Беге сиб-гІэрмуре хуно гІэнж зерени хурде духдартуъре е минут дерафд гуфдире э ки энун? У шоре хэбер оворди эри духдерме. Чуъи беге э и хори? — десгьоре вежегуънде э гъэгьревоз гуфди Хонум.

Шевруът десгьоре э кишди хуышде доноре, гъуз бире э лой Хонум гуфди:

— ГъейсэгІэт белки Оврум омо ведиромо. Кук кесе чуъ дери эри гоф сохде э одохлуй кесевоз. Туъре воисдени нуммере биебур сохи?! Чухтеш эз товун эн Марал э гозит нуъвуъсли, э у кук чуъни. Кини, ки шинохде уре. Бигьил чуътам омориге гъечу ведарав бурав эзинжо.

Шевруът пой но эри э хуне дерафде, оммо гъеусэгІэт гене дер гъопу куфде омо.

— Гъери бура виниш дер эн гъопуре киниге эдее куфде, — гъошгьоре дуллу сохде гуфди у эз Хонум. — Имбуруз иму э и хъэт динжи дире недануъсдим: еки бура, еки бие.

Хонум омо вокурд дер эн гъопуре. Э лэгІэй эн гъопу поисдебу е лэгъэре, сара сие чердее жогъиле гІэруъс, се-чор сале гІэйллей нарине э гъужогъ ю вери.

— Ишму холей Хонум нисдит? — гІэйб оморере хуно пурси у эз Хонум.

— Эри, менуъм, — гуъзгъулогъ бирере хуно жугъоб до Хонум, э тигъэтевоз денишире э и нешинохэ жогъиле зен. Эз гоф сохдемун энун ведибу, ки и гІэруъс дербенди нисди, хэйтогъини.

Жогъиле зен вини э хъэт келе мерде, домунд э хуышде.

— Гу гофтуъре, хэлефме, чуъ воисдеге туъре, — гуфди э хоширевоз Хонум.

Нешинохэ зен гене домунд э хуышде, песде жуър-гІэт сохде, гуфди евош-евош.

— ГІэмел миевге дарайм э хуне гоф сохим, мере эзи келе мерд гІэйб оmore.

— Бошгу, — гъс усэгІэт рази бисдо Хонум, э хуышде домунде э чуъ метлебезов омориге и жогъиле зен.

Хонум не жогъиле зен гоф несохде оморуът giroшдуът эз ен эн Шевруът. У гоф нехосде э мэхътелиревоз дениши э гьердуъ энугъо угъо э хуне э дерафдеки.

Е гъэдер вэгІдо эз битоби дуыл хуыште, у десгьоре э кишди доноре сер гирд э звер-зофруй хъэет эри рафде-оморе, гъечи эй хъэз эй дуыл — мухшули хуыште денишире э велггьой тегъенггьо, лигегьой доргьо, гъирмизине гуылгьой эн хъини э хъэет вебируьтгьо, гуш дошде э сес эн жив-жив э хъэет вози сохдембируьтгьо бэгІэ-вечегьо.

Шевруьт гъич нешиновусд, чуьтам э хъэет дироморутге Зарангил не Оврум. Чумгьой Оврум серсоне хуно бу, ранг ю эн терсире одомире хуно е кем дегіш бу. У э хуьурметевоз себэхь эхэйрбу до Шевруьте, песе гуфди:

— Лелей Шевруьт, туь гуфдирей мугу эз холей Зарангил, ме дуь гьозор монет рэхъэ недорем, э гофме дуз неведироморем. Дуь гьозор монете ме ди э дес эн бирорзерейме согъ-хъэллол дорем фирсорем, ме...

— Ме не бирорзерейтуьреш недирем, не пултуьреш,— Гіоси бирере хуно бурри Шевруьт э нимелит гоф эн Овруме.— Мерд э гоф хуыште бие дуз ведиров...

Оврум сэгІэр хурдере хуно дениши э иловле Бирден э сирой эн хуней Шевруьт веди бисдо Ошир. Оврум уре диренге эз ёло шор, эз ело мэхьтел мундере хуно дениши э у, гуфди келе-келе, туьндлемиш бирере хуно.

— Ошир, и чуй хэре кори туь сохдей, пуле оворде эй чуй недорой э лелей Шевруьт?!,— песе э Шевруьт денишире э мэхъэнефи, лов хэндеревоз гуфди.— ГъейсэгІэт, лелей Шевруьт, дуь гьозор монет туьре мидуьм э туь.

Оврум диренге, ки коргьо гъейсэгІэт гьеме дузетмиш мибу, гьемишеиней хуышдере хуно э хуши не келегедиревоз гуфди:

— Неки и дуь гьозор, лелей Шевруьт, гьемей мол мере, жун мере ме эри эн Марал гъурбу мисохум, туь чуй гуфдире, худо согъигьо до, мивинит хуышденишму.

— Дургуні! Дургуні! — бирден е ноле-буьруж ведиромо эз сирой эн хуне.

Оврум гьеусэгІэт эз сегьм вешенд хуышдере эзи сес, рангию рафд, лоле хуно бисдо. У вини чуйтам жогъиле зен хэйтогъи чуйкле гІэил э гъужогъ вери ведиромоге эз хуне э Марал не Хонумевоз. У руй хуышдере чарунд песово. Шевруьтиш денишире э угьо гьогъ бисдо мунд.

...Эзи се сал пушо Ошир студент эн сеимуьн курс академия гьисди э уривоз е жогъиле кук эз шегьер

Буйнаски Нисон гуфдиренигъо хундембу. Е руз у дуълхуърд, могъбуле хуно пуърси эз Ошир:

— Туьре Оврум гуфдиренигъо леле гъисди э Дер-бенд?

— Эри,— недуъл-недуъл жугъоб до Ошир, чуьнки уре гъич ние воисдембу шиновусде уре леле гъисди гуфдире э и гъуъллом.— Лелейму эйчуьи туьре? Песде у лелейму биреире эз же дануьсде туь?

— Эз фомилейтуь шек сохдуьм,— гуфди жогъиле кук,— хижолети дерд кеширере хуно — Мере е хэгъери, Мейром гуфдиренигъо, э Буйнаск э консервный завод фэхъле кор сохдембу у. Имуре туьре хуно не бебен не деде. Оврум лелешму хэгъермере фурмунди, э дин жуьгуриревоз мегър сохди, хосди, оммо имугъой шеш мегъе зен бордоре шенди вирихде.

— Теимугъой эйчуь негуфдиребири туь эрме и гофе, пэхъни сохдей гъишдей,— э гэгъеревоз пуърси Ошир, — ме мугуфдируьм э туь чуьжире одоминиге лелейму, песде туь минивуьсди эри хэгъертуь э гофгъой энугуьл бире э у э шуьвер нерав гуфдире.

Нисон е дуразе ох кеши, гуйге эз синей ю ноле ведиромоге. Ведибу ки хэгъер хуьшдере омбар хосдембу, сэхд эз дуьли эдембу сэгъэр кешире ижире фурмунде омори гуфдире, имугъой зен бордор э тенги, э дуьлесди дери гуфдире.

— Эрме те имбуруз у когъоз ненуьвуьсди эз товун эни кор,— чумгъой ю гъов-гъовире хуно бире гуфди Нисон,— гъич ние дануьсденуьм эйчуь ненуьвуьсдигеш.

Ошир эз дес ю вероморере хуно дуьл до хьэрмэхъ хуьшдере. Гъе у руз рафд эз профсоюзная организаци-й академия вегуьрд е кем пул, егъэдер эз хьэрмэхъ-гъой хуьшде, эз студентгъо гъэрд сохд, э академие занятие верасде мунде, берд Нисон хьэрмэхъ хуьшдере э келе Московский магазин «Детский мир», восдо дуь комплект гъобоигъо, шеигъо эри гъэил, коляска, фуьрсо э Буйнаск эри хэгъер эн хьэрмэхъ хуьшде. Эзунбэгъ-дойгеш ченд бо у кумеки сохдебу эз дес ю вероморере хуно э зенгъэмлей хуьшде не гъэил энугу.

Ди. Ошир дануьсденге, ки Оврум лелей энугъо эри Марал э илчиети дерафди, бебей энугъоре дуь гъозор монет имид сохди эри доре, эгенер у Марале э ю доге, ки не эз и коргъо Марале хэбериш нисди, э екиш е гоф негуфдире, такси вегуьрде рафд э Буйнаски, овурд

эзунжо и жогыле зене э гІэилевоз, биевгу э бебегьо-дедегьой Марал гую гүфдире, чүь жире хьиллее, дургуне номуссуьзе одоминиге Оврум.

Мейром куьнд омо эз Шевруьт, гьуз бисдо э пушой энү: — Леле! — сес у лерзирере хуно гүфди Мейром, — у номуссуьз гьейсэгІэт э ишму эз товун духдер ишму гүфдире келе гофгьоре е вэхд эримеш гүфдиребу. Э маре зугьун энү бовор сохде, медит э у духдер ишмуре, бедбэхд месохит уре. У гьеле жогыли, рачи, е чүьнтой-хуьшдере у гьемише миофу эри хуьшде.

— Духдерме, и мерд, шуьвертуьни, егІни? — э лой эн Оврум бирмунде э мэхьтелиревоз пуьрси Шевруьт.

— Эри, леле, е вэхд и шуьверме бу, э ширине гофгьой энү гуьл бире эз сер ведерафдуьм, хуьшдере бедбэхд сохдуьм, — хьэрекет сохде негируьсуь гүфдире, жугьоб до жогыле зен.

Марал, Хонум, Ошир, Зарангил гьемееки лос бире поисдебируьт.

— Бовор месохит э гофгьой энү, — божэхь дешендере хуно гүфди Оврум, хуни-хуни денишире э лой эн гьеме. — Ме и зене эслогь ние шинохденуьм, эдее эй хьзз нуммере э пушошму хуьрд, биебур сохде.

Мейром э хьуршевоз куьнд омо э пушой эн Оврум, тиж, э руьхшенди ве дуьшмениревоз дениши э у:

— Гуюм, бошгу туь мере нисе шинохде, ме кесуьм эритуь, — и гІэилеш нисе шинохде туь? Дениш э хуьшдеш, э и гІэилиш.

Оврум эз зир чум дениши э гІэил. ГІэил чүькклеле бугеш ве ди бу, чумгьой ю, гьошгьойю, пушонию гье э бебешу ухшеш зерембу. Гьечи руй-беруй гІэил хуьшдере э диреки жигеш гьич дуьл энү е тикелеш войге несохд, билбул небисдо, гуйге у гІэил эн кесе виниге.

— Эз кес бире гІэиле э серме овурде мевеше, тэхс месох, туь чүьни «мамашегьоре» ме шинохденуьм, — э руьхшенди не текебуриревоз гүфди Оврум, хьэрой сохде.

ГІэилле теимугьой сокит саламат нуьшдебу э гьужогь эн дедешү, э мэхьтели ве томошеревоз денишире э иловлей ю гьисдигьо одомигьо, доргьо, тегьенггьо. Бирден огьуе сифет эн бебешуре дире, сес хьэрой энуре шинире, у терси, хуьшдере эз нокуми вешенд, чүькле сифетлей энү гьуьж диromo, гьирке сохде келе-келе гирисд, сифете э синей дедешу пэхьни сохде.

— Туь дуз гүфдире, — э дуьлхуьрдиреоз гүфди

Мейром,— Эгенер туь бебе мибисдориге и бебегьойгере хуно, и гІэиллере диренге туьре эз шори пардуьшгьо моромо. У туьре диремунде эз шори хуьшдере э гьэл туь дешенде, «жон бебе», «жон бебе» гуфдире-гуфдире э у чуькле деслегьой хуьшдеревоз туьре гьэл гуьрде, э туьревоз сѳнесов мибисдо. Оммо дениш, туьре диренге эз сифет туь, эз сестуь зэхьлегьой эни е тилте гІэил эдее рафде, эн дуьшме, гьэчэгьэ хуно, у э руйтуь дениширеш ние хосде...

Зарангил вераси, дие эри ю э инжо берекет недери, эз биебури бэгьэй. У гуйге э лой хьэжотхоне эдее рафде гуфдире, пожегьой хуьшдере вокошире-вокошире рафд э дорун хьэет, эзунжо э дуьзди рафденигьо одомире хуно хуьшдере далде-далде доре, дер гьопуре асдалей вокурде ведарафд э куче. Марал омо вегуьрд гІэиле эз гьужогь эн Мейром, эз сер стол е раче хушей онгур вегуьрде, до э дес энУ, э гужевоз хоши гуьрде поюнд гІэиле. Хонум э шуьвер хуьшде денишире посидебу, егІни, дениш, виниш, э чуьжире одоми туьре духдертуьре доре воисдембуге, э гофгьо, пулгьой энУ гуьл бире. Эз дуьл Шевруьтиш гьейсэгІэт эдембу келе думитгьо гирошде. У эри энижире гІэил нарине ченд салгьо и кишди хьомолире эдее бесде гешде, зен, духдERGьой хуьшдере э хижолети, серкуши дешенде. Оврум мерд бире, кук бире, чуь жире усоле нум гьэзенж сохди эри хуьшде, эри бебегьо дедегьой хуьшде, оммо Марал духдер биреки нумию, тэгІрифи ю э гьемей Догьисту лов бири, уре э гозитгьо вонори...

Фикиргьо, думитгьой энУ эз ер энУ ведарафд, дубореден сес эн Овруме шиновусденки.

— Бирорзере,— э руьхшенди не уьткемиревоз, хуьшдере лой доре-доре гуфди у келе-келе!— ме инжо эри уин возире нсоморем. Ди дуь гьозор монетмере ведерам бурам эзинож.— У е кем поисд, песде нэхуьти хэндусде, гуфди, денишире э Марал, Хонум, не Шевруьт,— Коргьой э метелегьо гуьогьоре хуно «Огь булогьум согь олсун, тапуьлмеен гьуьз олсун». Ха-ха-ха...

Ошир гьирмизи бире, хуни-хуни денишире э лой лелешу, ведешенд дуь гьозор монете эз куьф, э лелешу эри доре, оммо гьеусэгІэт Марал омо гуьрд пушой энуре.

— Дит пуле э ме,— тиж денишире э у э жуьргІэтевоз келе-келе гуфди Марал.— Дит гуфдиренуьм э ишму

Ошир е кем э хуышде домунде, вегирд до пуле э Марал. Марал куынд омо эз Мейром.

— Вегирит, хэгъер, и пулгъо эн туъни, эн гІэил туъни.

— НэгІ, нэгІ, ме нивегируым,— сифэте чарунде гуфди Мейром.

Марал доно пуле э куыф эн жикет эн жогъиле зен. Оврум муышдгъоре жарунде гъип-гъирмизи бире эз хьурш, омо э сер Марал.

— Ки ихдиер дори туъре пул ме кесигере эри доре, хьэсуыз?!

Шевруэте гуйге гъе у туътем кулок пуф зе овурд поюнд э пушой эн Оврум. Хуни-хуни денишире, гъемей жендекию эз хьурш, номус лерзире у пуърси дендунэ-гъижи сохде

— Кини хьэсуыз, нолоигъ, гъурумсогъ?!

— Духдертуй, зентуй, гъемешму! — жин гуърдере хуно гуфди Оврум э энгуышдевоз бирмунде э гъеме еки-еки.

Бирден гуруне муышд эн Шевруэт кечуке хуно э зарбезов раси э мазалей эн Оврум. Савзее шляпай эн у офдо эз сер эн у хори. Оврум эзи нэхэберекие муышд гиже хуно бисдо, чумгъоре чарунде дениши э терс не мэхътелиревоз э Шевруэт. Хьуърш эн Шевруэт хомуш небире, шляпай энуре зирпой сохде вено е муышдигеш эз бирэхънее мазалей эн у.

— Бебе!

— Э мерд!

— Лелей Шевруэт! — гъеме э хьэет деригъо одомигъо э дуълпесоиревоз хьэрой сохде-сохде зури-зури куынд оморуйт эзугъо.

Оврум нифри сохде-сохде Шевруэте зури-зури видовусд ругъо.

Шевруэт десгъою лерзире-лерзире, э екиш неденишире векенд Кишди хьомолире эз тен хуышде, е муърдале чире хуно шенд э хори, э ен эн зирпой, э хокевоз билесумол бире шляпай эн Оврум.

— Зен! — э нефес гуърде сесевоз, гъелеш гъэгър дуъл ю, хьурш ю сокит небире, гуфди у эз Хонум, бирмунде э поевоз мара хуно пичиреbugъо кишди не хэхэ бире э гъум туз хьэетевоз билесумол бире шляпай эн Овруме, — килэхъ — номус эн мерди. Бер и номус эни гъудигъэ Овруме не и кишди хьомолимере э ещик хокоруи деше. Жигей эн гьердуый энугъо унжигей...

ДУХДЕР НЭХИРЧИ

(Повесть, дуьимуьн бэхш)

СОЙМИШИГЬО

Эри глов овурде духдергьо ве зенгьой дигь эз сер куче, эз ён мейду, мерд-муле кура биренигьо жиге рафдембируйт э билогь. Рэхь энугьо эзинжо бу. Билогь, э гьирогь дигь бу, э ён више. Инжо, эз зир е гьуьндуьре гьэе иловлей эн комики гьеме дор не кулелугь бу, гузгире хуно хинике палаше глов ведироморембу.

Кими вэгидо э сер мейду кура бирогоре мердгьо огол зере духдеруре, зен-зорере, э пура совуй глововоз эз билогь оморегоргьоре, эз совуй хуьшде тешнэбирогоре глов доре, э Муьшгуьр сугьобе кор хьисоб сохде оморембу.

Эз тараф эн билогь тара совуй лугьи э кул вери эдембу оmore е шаздегь сала духдер. Уре диремунде жогьиле кукгьо, десде бире э гьирогь эн мейду поисдебируйтгьо дуй э екиревоз келе-келе гоф, зарифет сохде, гье усэггэт гоф ишуре поюнде денишируйт э духдер э хьэйрони-мигьревуниревоз. Келе мердгьо уре диренге лов ишу э шоре хэнде верафдере хуно бисдо, денишире поисде э духдер.

— Гьейсэггэт эдее огол зеренуьм овурденуьм у духдере, эз совуй энугь глов хурде,— гуфди э сер дуразе сокуй эн куче нуьшдебугьо исэггэт Севи-Ггэреб.

— Туь есэггэтойге глов хурдейки, Севи,— хэндуьсде

гуфди э у эки эн Севи-ГЭреб нуьшдебугьо келе саре мердле, сипре рушгьо, Дон гуфдиренигьо. Сифет эн Дон эз гьуьздурме зим-зерд бу, тов-чум ю рафдере хуно. Гьейсэглэт герме руз эн мегь июнь бу, оммо келе мерд эз терс гьуьздурме э кул герме пусди вокурдебу ведитороморе.

— Туь беге ние дануьсде, лелей Дон,— мугу Севи, лове э хэнде веберде,— одоми серине билогьэ диренге уре тешне нисдигеш, глов хурде воисде.— Эз совуй эн и раче духдер мере гьемише глов хурде воисде.

Сову э кул вебугьо, эз сер билогьэ оморембугьо духдер гьэгьигьэтиш амбар гуьзеле духдер бу. Уре е хубе буй-бала сер-сине вебу. Сифет энуназук, шисере хуно шомол бу, ловгьой ю алише бэглире хуно. Эз зир сиегье гьошгьой энундениширембируьт э одоми шевелуьре хуно буьруьтгьо сиегье чумгьой энун. Э гьутиней энун е сиегье хол вебу.

Духдер диренге, чьуьтам мердгьо э лой ю чумечару сохде дениширетге, глэйб кешире сере гьуьз гуьрд, зуризури пой вечи эри зере гиросде эз ён мейду. Оммо Севи-ГЭреб огол зе овурд уре. Духдер сере тик негуьрде, омо, эз душ хуьшде совуре вегуьрде до э Севи. Севи глов хурд, но совуре э хори, ловгьо-бигьгьой хуьшдере покурде э парае гьул эн гьобой хуьшдеревоз, чумгьоре тиж сохде дениши э келе мерд.

— Ху эз и хинике глов, небуге пешму мибоши,— гуфди у эз Дон, э зарифетевоз.

Келе мерд э дуьлхоширевоз, бебе э раче глэйл хуьшде денишире шори сохугьоре хуно, дениши ебо э буй-балай эн духдер, песде гьеебо эз душгьой хуьшде пусдирешенде, э гьенегевоз гуфди:

— Туь дузи Севи. Эз совуй энижире гуьзел глов нэхурде глэмел ниев.

Гье и гьуьтем гуйге эн жогьилгьореш эз тешней дуьлшуре берд. Угьо э пушой духдер э нуботевоз совуре туплере хуно вегуьрде, э буз хуьшде воноре, эз зир чумгьо э духдер денишире, томоше мисохдуьт.

Сову э духдер вогордунде омогьо дие э сову глов недомундебу. Чорей духдер небисдо, дуборе вогошд э сер билогьэ совуре эри глов пур сохде.

— Вой вой,— е дуразе ох кеши келе мерд Дон, сере жумунде, пустире дуборе э сер лэгьэре душгьой хуьшде дегуьрде, э лой духдер денишире,— фэгьире нэхирчи

Шебетей согъ мибисдоге, мивиниге и чуй гуьзел бириге духдер ю, эз шори мимуьрд. Пери, Пери..., нум юш э рачи, гуьзелию гуьнжои, верзирени.

— Негьогъ нисдики Эсеф кук эн ковхо дуьме хуно э песой энугешденигьо,— мугу Севи.

Пери э хуне вогошденге, Сосун бирор энугешдебу э сиро, э сер эн бирэхьне хори гилови, эдембу тозе тирохгьо духде эри хуьшде. Э тен энуге куьгьне ранг рафде зерде чухой пешми вебу. Ведибу, ки чухо эри энуге тенг бу. Сер ебо у сэхд жуьмуьсде, гьэд бире, гье усэгьэт сес тох бурра оморембу — ежиге, е русмуй эн чухо пара бирембу.

Гьейсэгьэт денишире э Сосун, э и фирегье хиегьо, жонлуье-кук, екиш нигуфди ки и у лэгьэре, ранг рафде гьиллебу, комики эзи дегь сал пушо эз шох эн беш гуьрде бешуре — «гудиле» э кучегьой эн Муьшгуьр гердундембугьо. Сифегь энуге фирегь бу, сиегье черде бу, гьошгьою фирегь, хэд бу, винию дуьружд, е кем гьэд бу. Уре е чуйкле сиегье бигьлегьош вебу. Оммо чумгьой энуге гуйге гьич дегиш небириге, гье гьечу дуьруьжд, очугь, могьбуллуь бируьт. Хэгьер хуьшдере диренки, Сосун тирохэ э зарбевоз додо э хори, гьошгьоре дуллу сохде, гьэгьери-гьэгьери гуфди:

— И куксеге ковхоре дирени ебо. Эз себэхь те шохьонгум эдее наргове хуно эри энуге кор сохденуьм, оммо е хубе черм эри тирох бофде сэгьэти сохди мере эри доре. И дес доригьо черм эз пуьлкей эн пиезиш назуки, дуь оринеш э пой одоми нивомуну.

Пери пура совуй гьове э куьнж сиро норе, оморе э ки Сосун поисдики, Сосун гьоси бирере хуно гуфди эз Пери.

— Э же бири?

— Чуьтам э же? Э сер билогь, эри гьов овурде,— жугьоб до Пери.

— Хонум духдер эн раби есэгьэтойге рафд эз пушой хунейму сову э кул вери, оммо у эз туь зу вогошди. У э хьисобовоз э гьов рафденги э сер юргьэе гьэсб венуьшде, туь э сер эн ленге ебу,— руьхшендире хуно гуфди Сосун.

— Ме чуй сохум, мердгьо э сер мейду эз ме гьов хосдуьт. Чорейме небисдо дуборе э тигьие совуревоз рафдуьм гене э билогь,— жугьоб до Пери.

— Гье туьре диренге эз тешнен эйчуь су гуьрде

и мердгьо, жогьилгьо? — бирази бирере хуно гуфди Сосун,— мере эзи кор хьэз нисе оmore. Эзинбэгьдо эз сер мейду мара э билогъ, чэрх ху бура, дануьсди?

Сосун хэгьер хуьшдере амбар хосдембугеш, оммо сер энуре келе нисе сохдембу, э у огьур-домога дениширембу. Э Муьшгуьр гIэдот бу, мерд очугъ э зен хуьшде хошие, ширине гофгьо нигуфди, хэгьере амбар руьхсет нидо, гIэил хуьшдере э пушой келете, эн бебе дедей хуьшде э гьужогъ нивегуьрд, хоши гуьрде, моч нисохд, небуге ужире одомире гIэйб сохдембу, уре мерд хьисоб ние сохдембу.

— Ме ние дануьсде беге туь эз ме гьэгьри нисдигьоре, мере эри хьэзле терсунденигьоре, бирорлейме туь, бебелейме туь.— Пери гьуз бире зурн-зурн е моч сохд эз пушони эн бирор хуьшде.

Дуьл эн Сосун гье усэгIэт нерм бисдо, лов ю э суьпле хэнде верафд, э вогьнеки гьэгьри бирере хуно гуфди:

— Хуб, бошгу-бошгу, бура кортуьре сох, мешет мебош.

Пери вэхуьшд, гIэйбе-гIэйб денишире э Сосун, минет сохдере хуно гуфди:

— Духдергьо гьеме кура бири э богъ, «туп-туп» эри возире, меллереш бигьил бурам э угьоревоз эри вози сохде.

Сосун гоф несохде, вегуьрд эз хори у тикейгей эн черме, воно э сер эн зани хуьшде, сер гуьрд муйгьой энуре э серчиревоз эри темиз сохде. Песде е кем э хуьшде домунде, эз зир чум денишире э Пери гуфди.

— Бошгу, бура, оммо дир момун.

Пери видов-видов дерафд э хуне. Эз догьле у вегуьрд е гуьле-гуьле ейлугъэ, дегуьрд э сер хуьшде, вокурд ковшгьой эн кунтэхтеире, теретэгIди дениши э е хуьрде гузгиле, песде паруьсдеке хуно ведерафд эз хуне.

Сосун поисд, тирохэ но э гьирогъ, дениши э лой эн хэгьер хуьшде. Пери жилгьэре рафде-рафде, фурамо э дереи, эзунжо верафд зверо, гирошд э гIэрей эн доргьо. Пери дие э пушой чум веде небу, оммо Сосун чуме э рэхь энудоноре эдембу фикиргьо думитгьо сохде.

Зиндегуни эн Сосун песини вэгIдо усол небу. Етимигьо, гиснеигьоре у эз сер сохдебу. Э гIэрей батракгьой эн Гьомуил эз гьеме у лап дилбоше хубе корсох бу. Гьомуил диренге хуб, эз дуьли кор сохдеи эн жогьиле,

жонлуе батрак хушдере, эз хотур эн хэйр хушде у э Сосун хубте дениширембу эз угьониге. Сосуне гьемише эки хушде э кор эри гьише, эз говгой хушде е говиш дорему, э сер хэрмонгьо ченд тэггэ гендуым эзу фэхьлегьойгей хушде зиедтеш дорембу. Сеимүни сал эдембу довгю гирошде э Германиеревоз. Эз Мвьшгьур хэйли одомигьоре э салдати бердебу. Оммо Гьомуил пул доре хьокимгьоре Сосуне эз салдати, эз довгю хилос сохдебу.

Э пушотеине рузгьо гуьре, Сосун бебешу муьрденге етими, гюнии кеширебугьо вэгюдогьо, гьейсэгюэтине зуьндегуни эри энү лап хуб оморембу. У гуйге дие эслогь фурмуш сохдебу, чүь жире гуж, зулум овордебуге е вэхд ковхо э бебешу э Шебетей гье э хушдени эн Сосун. Гьейсэгюэт у э Гьомуил хуьрмет гуьрдембу, чүтьам лоигьиге э нуькер э сэхьиб хушде хуьрмет гуьрде. У эз гюэлиривоз дирембу э чүь жире зэхьметевоз нун ведироморениге, ченд жире гиснеигьо-тешнеигьо кеширебу, унегуьре оморе келе биренки, кор-хюл гюьломе э сер офдоре, у сер хушдере гьүз гуьрде, эдембу кор хушдере сохде. е луггэ нун хушдере хурде. У рази бу эз гьисмет хушде: имогьойле етике нун ве е тике пени вре гьемише дебу э хуне, хэзэин энү Гьомуилиш эзу амбар рази бу.

Хэггэр энүш, Пери, гиснеигьо-тешнеигьо диригеш, гюьзуьргуьл вишеи эз ггэд кулолугь вероморе хунче гуьрлере хуно, вероморе келе бирембу, рач, жунсогь, дуьлшор. У эз рачи эн хэггэр хушде э дуьл хушде келегеди сохдембу. Оммо дуьл Сосун песини вэхд эз хэггэр динж небү. Э гуш энү хэбер дерафдебү, ки Эсеф, кук эн ковхо не Пери э эки ошүгь бирет, э боггьо, вишегьо э эки вохүрденүьт. У данүьслембү, ки ковхо е вэхдиш эгерде нивегируь Перире, духдер нэхирчине хэггэр эн фэхьлей хушдере эри кук хушде хосде: Нүм эн Пери э беднүми медарав, песде э раче энүш экиш ниденуьшуь, нихогю уре.

Сосун гьисди нисе данүьслембу егьини эни коре, хэггэр ю э кук ковхо ошүгь биреире. оммо эз коргьо эдембү дирет. Пери гьэггэтиш ошүгь бире одомире хуно. Песини вэхдгьо Пери э хуне амбар нисе нүьшдембү. Пушоте ү эз бирор хушде ихдиерсүьз е поиш нисе норембу. Оммо и песини вэхдгьо у кимивэгюдо гьич эз бирор непуьрсире мирафд эз хуне, дир миомо, эз Сосун

гІэйб неоморе э пушой эн гузги поисде, хуышдере томоше, тимор. рач мисохд. Омбар-омбариш гьовой энуп лапшор, сексоне хуно бу, оммо кимивэгІдо у могъбул, дуылхуырде хуно гешдембу э хори е кор небиреки.

Имбуроз себэхьмунде зу-сери Сосун вэхьшленге гове эри гиев доре, эз ён хьэлов эн хэгьер хвьше ги-рошдеки дениши э у. Раче сифет эн Пери э гІэрей лов бире бендгьой сиегье муйгьой энуп, товуше менг эз гІэрей торе булутгьо товуш дуьгьоре хуно элембу тов доре. Сифет энуп гьомин бу, эн дуылхоше шоре одомире хуно, алише, бэгІэлуре хуно бугьо ловгьой энуп элембу чвьиге э хоши, мугьревуниревоз гофгьо сохле э гьэд ширине хов. Сосун эри хвьше шек сохд, гуйге хэгьер энуп исэ-гІэт эдее нум эн Эсеф, соймиши хуышдере гвьрде. Бирден хвьршгьой энуп вепомо. чопей энуп мибислоге гьей-сэгІэт v эз гьул хэгьер хвьше гвьрде, шувунде, твьртвьр сохле вре гьэребечдоре хуно мигьипид гвфдире: дузиге и Сосун шиновсденигьо биебуре хэбергьо небуге дургуниге? Э гьжевоз хуышдере хомуш сохле. Сосун чарувсд песоро. «Бошгв,— мугв у э дуыл хуышле,— себэхьмунде Пери хэбер биренге мипвьрсьым». Песде оmore себэхь биренки. Сосун эри хуышле фикип сохд: «Белки и ме шиновсле хэбергьо э товун Пери нен Эсеф гьеме дургуну. Хэбер-бере, лэгьлэгьэ зенгьой эн Мвьшгвьр э сер одоми чвьжиге хьэпогьош мешенувт э хори е кор нисди».— Уре войге гІэйбиш омо эз товун хэгьер хуышле ижиге думитгьо сохлеи.

Э богь. жогьилгьо квра биревугьо жиге. сесгьой вози, сесгьой хэнде элембу оmore. Э серини, бичей емишдопгьо духдергьо не кукгьо эдембирувт «туп-туп» возире. дь э сер еки туп шенде.

Имбуроз жогьилгьо не духдергьой дигь гьеме э богь бирвът. Эз дь-се вузиге бэгьдо миесде бичингьо сер гвьрде. мвьшгвьригьо хьозвришуре мивичирувт, тозе тирохгьо милухдвът, чингьошуре тиж мисохлвът, энгвьшловугьой алати милухдвът э энгвьшдгьошув телвь-тикон неверав гвфдире э дерз дурвндеки. гвшлгьо гьовурме сохле э бесдугьо милочорувт. енебуге гьечи рэхьати мисохдвът пвшой бичине сер гвьрде.

Возигьо вепаде бэгьдо духдергьо квра бислорувт э е десде, сер гвьрдвът келе-келе эки гоф сохле. Песде евош-евош угьо пафдувт э дорун богьгьо э лой эн кьнде више. Эз песой эн духдергьо евош гоф сохде-сохде э

еки рафдуът кукгъош. Те э рэхъ више ведерафде духдергъо не кукгъо эз десдегъо жейле бире, жуьфде-жуьфд сер гуьрдуът э зир доргъо, э ён кулелугъгъо поисде, э еки ширине меслэхъэтгъо сохде.

Е гъуьндуьре, раче буй-балае кук, э шоре кегъребое чумгъоревоз, очугъэ сифет поисдебу э Периревоз э зир эн е келе гІэрмудор. Кук э гоф сохдеки э Периревоз эз бил-були эн дуьл хуьшде эдембу луьжугъгой эн шол энуре э энгуьшд хуьшде бесде, гуйге э гъечиревоз уре воисдембу сэхд бесдуь духдере э хуьшде. У жогбил Эсеф кук эн ковхо Гъомуил бу. Э звер сер энугъо эдембу гъушгъо, жур-журегъо келе-келе мэгІнишуре хунде.

— Пери, кеш бурайм э кулелугъ иму,— э минетевоз денишире э ловхэндее сифет эн духдер, кеши эз гъул энугъо Эсеф.

Пери дес хуьшдере эз дес эн кук неведешенд, нэгІ не гуфди. Уре хуьшдениюре воисденбу эз пушой чум эн гъеме э олхогбиниревоз нуьшде э еки, э соймиши хуьшдерево, гофгъо-меслэхъэтгъо сохде э урево, денишире те сурои э раче сифет энугъо, кегъробое хуше чумгъой энугъо.

Дуь дес екире гуьрде-гуьрде Эсеф не Пери лов хэндерафдуът э эхир эн богъгъо, э ён бирэхънее гъендэгъ эн хоки. Э песой гъендэгъ холинчере хуно савзелуье мейдузи бу, чор кинои энугъо хэсде више бу. Э минжи эни савзелуье мейдузи е келе кулелугъ эн шевелуьи бу, э буй-балай эн одоми. Иловлей эн кулелугъ э доргъой бэгъзалуьевоз пичиребируьт. Э сер гъендэгъ верафде, Эсеф не Пери, шори сохде-сохде денишируьт э и мейдузи, э савзелуье боругъоре хуно поисдебируьтгъо хэсде доргъо. Угъо гъечи дес екире гуьрде-гуьрде, дуьлшоре гІэилгъо суьфделе э раче чеменлугъ ведироморере хуно, хэндуйсде-хэндуйсде э сер гъендэгъ видов-видов оморут э ён кулелугъ. Песде угъо е-дуь гиле чумечару сохдуът э иловле: винируьтки ишуре екиш нисе дире, луьгегъой шевелуьдоргъоре лов сохде зури-зури пэхъни бисдорут э гъэд эн куле.

Гъе у сэгІэт, кейки дуь соймишигъо суьфделе гъендэгъэ гирошде пэхъни бисдорут э гъэд кулей эн шевелуьи, бирден эз гІэрей доргъой богъ е духдер, гъемейю геймиш-гуьйдермиш, рангие парталгъо э тен ю вери, пэхъни бире-бире э биней доргъо эдембу эз песой энугъо оmore, чуме-чару сохде-сохде, юре екиш невинуь гуфдире. У омо верафд э сер эн бирэхънее гъендэгъ фурамо

э савзелуе мейдузи, сер гуьрд Эсеф не Перире эри гешде, чумечару сохде.

Э минжи эн кулей эн шевелуи, эжеки исэГэт пэхни биребируьт Эсеф не Пери, хуб эри нуьшдей эн дуь одоми жиге бу. Эз гьендэгъ у куле э сердегуьрде кумей эн шохи ухшеш зерембу. Чор киной эни «куме» боруре хуно ведебурра бу э хэсде доргьой эн шевелуьиревоз. Зевери луйгегьой эн доргьой шевелуи э еки пичиребируьт. Э гьэд эн «куме» оморембу буй эн неме хори, эн гиев, эн велггьо. И буй эн туьнде шоробе хуно расирембу э вини одоми. Ковре гьундуьре сейреке гиевгьо э гьэд эн хори куле зирпой — тэхде биребу. Ведибуки, соймишгьо инжо чендбойгеш те и вэхди оморе рафдет. Гуйге гьемей эн келе дуьньегъ э шори ве дуьлесдигьой хуьшдеревоз, э имидгьо не войгегьой хуьшдеревоз э и кулелугъ добу эри соймишигьо. Эз гьэд «боругьой» эн кулелугъ не чум одоми чи дирембу, не ригаз эн чуьшме инжо дироморембу.

— Хуби э туьревоз э еки эри нуьшде инжо, оммо имбуруз ме бие зуте э хуне вогордуьм,— сере енбоки гуьрде г^эЙбе-г^эЙб хэндусд Пери.

— Эйчуь? — минет сохдере хуно пурьси Эсеф, э дусдиревоз денишире э сифет эн соймиши хуьшде.

Пери сере гьуз гуьрд, ведшенд эз хори е гиеве доно уре э зир сипре енжее дендугьой хуьшде.

— Бирорме имбуруз э ме охмури шендебу, ме эри г^ов рафденге дир мундебируьм гуфдире,— э дуьлпесои ве могьбулиревоз гуфди Пери.— Эриме оморенигьо у дануьсдени, ме нетуьни...,— сере гьуз гуьрд Пери, г^эЙб оморе юре.

— Ту зенме гьергой бисдори, е вэхдиш ме туьре эри г^ов овурде нифуьрсвум Эри г^ов овурде э хуне гьэревош дери,— мугу Эсеф.— Гьечиниге чухдеш дануьсдени бирпортуь ме нетуьни екире хосденим г^вфдире, дануьгв. Гьечиш-гьечиш иму имисал поизи г^эруьсимуре мисохим.

Духдер сере тик гьврд, лове э шоре хэнде веберд, э хоши не мвьгьревчниревоз дениши э сифет севгили хвьшле, после э вогьнекиле эзи бирази дуьлпесо бире одомире хуно мвгв:

— Белки бебешмуре невоисд мере г^эруьс хуьшде соху, мере э хүней хуьшде диловуну. Ме етимуьм, духдер нэхирчинуьм, ишмугьо, худо мебуру, г^оширгьоит,

вегиргьонт. Иму э же ишму эже. Гьечинигеш дуьл эн бебешму э сер эн е духдериге вери эритуь эри хосде.

— Нум энуре э киме меги,— гюси бирере хуно гуфди Эсеф, гоф эн Перире бурра, десе э ловгьою веноре. Сипре гиргине сифет энуге у сэгIэт эз гьэгьр не эз дуьлтенги гуно до гуйге эз расдиш бебей энугьо нисе гьишдембу уре хосде дуьл ю хосденигьо духдере. Бирден у дуь гьул хуьшдере дешенд э герден эн Пери, гьэл гуьрд уре, евош, шовгю сохдере хуно гуфди:

— Гьей жон Пери, эгенер туьре эз дуьлме хэбердор мибисдоге, эгенер туь мидануьсдиге чуйтам ме туьре сэхд, эз жунмеш зиёд хосденуьмге. Бебейме муно, э хов, э эвр — туь гьемише э дуьлме дери, э пушой чумгьоймени. Те ме э туь соймиш бире, ме гьерчуь данвьсдембируьм гьозиегьэдер эн соймишигьой эн Лейли не Меджнуьм, Фархад не Ширин, Асли не Керем гьеме дургуне, нэгьуьле гофгьои, угьоре ошугьгьо, шогьиргьо эз хуьшде ведешендет, гуьнжундет, ки ужире сэхде ширине мугьбет гьич нибу, небири. Оммо ме имугьгой бовор сохденуьм ижире мугьбет бири гуфдире...

Пери эдембу э гуш хуьшдеревоз шинире, чуйтам дуьл эн севгили энуге дэгьдэгьэй эн есиево хуно зерембуге, буй партал энуре эдембу э хуьшде кешире. Эри энуге и туьтем гIэлементе хове хуно оморембу. Эз раче гофгьой эн дусд хуьшде дуьл энуге эдембу верафде-фурамор. Эз чум эн Пери, гье эз сери хуьшде эдембу похлипохли гIэрс тигьи бире. Хоши, муьгьбет ве мигьровуни пур сохдуьт дуьл энуре. Уре воисд е рач тимор соху гьутиней эн севгили хуьшдере, вогосуну гьутиней хуьшдере э гьутиней энуге, гуь э у лап хубе, хушлуье гофгьой мугьбет дусди. Оммо уре гIэйб омо, несохд у коре. Гье э гьэл эн Эсеф дерики, у эз гIэрс тор бире чумгьой хуьшдеревоз дениши э кук, песде гуфди:

— Э ёр туь мунди, Эсеф, эзи ченд салгьо пушо, имуге гIэиллегьо гьисди, туь э хьэет имуге оморемге, эз ме гуфди-ребири, ме бием э мэхьэлешму эри возигьо сохде, гьич?

— Эри, зёрмени,— гьеусэгIэт лов ю э шоре хэнде верафде гуфди Эсеф.— Туь у вэхди эз ме гуфдири: «Ме э куклегьоревоз вози нисе сохденуьм» — э зугьун гIэили эн Пери гуфди у.

— Дузи, ме ужире жугьоб дорембируьм туьре,— бендгьой муй хуьшдере жумунде гуфди Пери,— оммо исгэгIэт э гьэд куле пэхьни бирем э туьревоз. Бие ебо

туь коргьой худоре виниш, чуйтам одоми дегиш бирениге.

Ебойге гье е бирден э ен кулелугъ, эжеки пэхьни биребируйт соймишигъо, омо е сес эн духдер, сес тэхьле гирье нен беде буьруьже хуно.

«Ой Эсеф, туь куьшди мере. Ой Пери, вином эритуь «ошгуновое гьовол куфде биево?» — эдембу буьруьж дешенде у сес.

Пери гье эз нокуми терсире одомире хуно, вешенд хуьшдере, гьутинегьой ю хок вешенд.

— И Хонуми, духдёр рабини, лэгIэй хуьшдере э бе-ди вокурдигъо. Гьилогъэ хуно э песойму риз гуьрде гешде, дуьшие гуьрге хуно, — э хьурш ве дуьлдэгъдэгъэ-иревоз евош-евош гуфди Пери. — ГьейсэгIэт э у хуьшдере бирмунде гIэмел ниев, хэтобологъи, мурав э песойму ченд жире гофгъо мугую, э сер иму ченд жире хьэшогъо мешенуь, небуге э жун эн синей е теке бирорлейме, — сиегье раче чумгьой эн Пери эз хуьрш дуьл энуп тиж бисдо — мигуьрдуп ме у духдер куксеге эз дуь бенд муйю, вор мидорум э хори, песде мидануьсд эри хуьшде, чуйтам лэгIэй хуьшдере э бе-ди вокунуге э негьогъи эри хэлгъ.

...Эз ковхой дигъ — Гьомуил бэгъдо Гошир эн дигъ раби Нохьум бу. Онгур богъгъо, емиш богъгъо, хоригъо, вишегъо, мол гъэрей энуп омбаре дохуп дорембу уре. Оммо раби Нохьум лап пире одоми бу, уре е теке духделе бу, Хонум гуфдиренигъо. Темэхькоре Гьомуиле воисдембу духдер эн рабире эри кук хуьшде Эсеф хогъу, молгъо-муьлкгъой энупе ю сэхьйби соху. Гье э хотур эни кор и песини дуь сал Гьомуил э хуней эн раби омбар рафде-оморе сохдембу, э уревоз келе дусди гировундембу. КимивэгIдо Гьомуил Хонуме диренге, э хуширевоз денишире э у, э жирей мэхсере мугуфди э у: «Ме эдее туьре гIэруьсме сохденуьмо!» Эз товун эни метлеб Гьомуил дануьсдембируйт неки бебе-дедей эн духдер, гьемчуьн жэгIмет эн дигъиш. Имогъой Хонум Гьомуиле, енебуге, зен энупе мивиниге, Хонум шем гуьрдембу, чуйтам гIэдот гьисдиге эри гIэруьс.

Хонум ю е лэгъэре, ранг рафде духдер бу, назуке ловгъо, двразе вини, кутэхьэ пушони, гьир-гьире зерде муйгъо. Рачи сифет энуп чумгъо бу — келе, ранг кегьробои, тов-тови. Оммо эз чумгъой энуп одомире хуш нисе оморембу, чуьнки угъо э одоми тиж дениширембируйт.

Чумгьой энү э одоми дениширенки, одоми гьечуь да-
нуьсдембу, у чумгьоре воисдени лап э лугъонди дуьл
одоми денишуь, эз одоми е гІэйб, е сур офут. Неки дух-
дергьо, даже кукгьош эзу дур поисдембируьт. Эсеф
гириге хьзекет сохдембу гьич э чум энү эри невохурде.
Оммо у Эсефе одохлу, севгили хуьшде хьисоб сохдембу.
У дануьсдембу, ки Эсеф эз у дур гешде гуфдире, э ю
чум нисе веноре гуфдире. Эз товун эни кор у омбар
хижолети кеширембу, дуьл ю сэгІэр хурдембу. Оммо
уре сэхд имид бу, дир-зу Эсеф э рай миев, э сер моф-
дону, миев э пой энү. Ужире имид у сохденбу, чуьнки
Гьомуил гьемише э ю, э Хонум, э хоши ве хьурметевоз
дениширембу, Хонум э ер хуьшде гуьрдембу гофгьой
эн Гьомуиле, комики сер ебо уре дире, гуфдирембу:
«Ме эдее туьре гІэруьсме сохденуьм».

Имбуруз себэхьмунде Хонум хэбер биренге гьовой
энү лап хуб бу, Ди шохьонгум Гьомуил э хуней энугьо
оморенге э бебей Хонумигьоревоз, э раби Нохьумевоз,
Хонум э хьэет эдембу симовор веноре. Гьомуил э вогь-
неревоз песо поисд, рабире э пушо декуьрд, оммо ю
куьнд бире эз Хонум гуфди э гуш ю.

— Эз имисал поизевоз и симоворе туь бие э хуней-
ме вени...

Эз хьэлов вэхуьшде мунде, Хонум куьнд омо эз сун-
дугь, руй комики э ранги-берангие гьовуревоз зере бу.
Бун сундугье у вокурд. Гьэд эн сундугь телэгІэ пур бу
жуьр-бежуьре булишигьо, гьобогьо, пожегьо, шолгьо,
келэгьэигьо. Ведибуки, раби эри е теке духдер хуьшде
гьичиш гьимиш нисе сохдембу. Е гьэдер Хонум думут-
луь поисд э сер вокурде сундугь, фикир сохде эри
хуьшде, чуь жире партал вокуну, геймиш буге, чум эн
гьеме домуну дуьл ишу бил-бул бу э ю денширенге,
иллогьки эн Пери, комиреки у э чум дире нисе хосдем-
бу у рачи гуфдире, Эсефе эзу хьэз оmore гуфдире.
Песде Хонуме воисдембу э раче бугьолуье парталгьой
хуьшдеревоз бигьилуь Эсефе э хуьшде денишире.

Е ченд минут гиропде бэгьдо Хонум поисдебу э пу-
шой эн гузги, хуб э тигьэти-тегьнимиревоз эдембу то-
моше сохде сифет хуьшдере, раче бугьолуье парталгьой
хуьшдере. Э тен энү исэгІэт вебу булши эн ковре бер-
хити. Э сер эн булши бесдебу е фирегье гьэиш нуьгь-
реи, сипре келе монетгьо дечире. Э пой энү вебу фире-

гье поже эз гъирмизине эвруьшуьм, э сер ю гуьле-гуьле келэгъэи эн Гендже.

Эз ижире бугьолуье тов-товие партал бирачи эн Хонум деш зиедте веди бирембу, оммо у гьечу дануьс-дембу ю имбуруз гъэдерсуьз гуьгчеги.

Гъисди э е жигеш духдер енебуге жогъиле зен хуьш-дере томоше сохде, пэхъникие сургъо, ниетгъо, хзелгъо ве войгегъой эн дуьл хуьшдере веровурд нисе сохде э пушой гузги сохденигъоре хуно. Негъогъ нисе гуфди-реки э гузги гӀэлбуьс дерн.

Э пушой гузги хуьшдере томоше, тимор сохдеки у эри хуьшде думит сохдебу, ки имбуруз егъин Эсефе э хуьшде вогосундени. «Бибей энугъо э у негуфдире нибу, ки у одохлуйме, шуьверме бие бу гуфдире» — эдембу думит сохде у эри хуьшде.— Эгенер у э ме исэгӀэт чум ние вонореге, е у гъеле эз жогъити-надани энунн, енебуге те зен хосде уре воисдени екем кеф соху э духдер нэхирчиревоз. Оммо ме гуфдиренуьмгъо: весси дие, текей мибу и кор, текей кенор мигири туь хуьшдере эз ме. Гъомуил бибей энугъо эхи э ме гуфдири, поиз ме гӀэруьс энубиренинуьм, зен эн Эсеф!..

Э пушой чум эн Хонум омо поисд сироте хуно, чутам у имбуруз геймиш-гуйдермиш бире э ранги-берангие тов-товие бугьолуье парталгъо, ведерафде, э богъ духдергъо не жогъилгъоре чум ишуре буьхь сохде э хуьшле мидегъилуьге. У, Хонум, э вогънеки гьечи менуь хуьшдере, гуйге у гъич шек ние сохде, чутам гъеме э бугъое парталгъой энубиренишире, мэхътел мунденуьтге, егӀни эри энубиренишире, эри Хонум, бугьолуье парталгъо векурде гъичиш нисди, оммо эри де духдергъойге ижире серте вокурде хове хунонн. Э у, э Хонум дениширемунде эз бэхили эн суьфде ебо нешумой эн духдер нэхирчи билбул мибу, чуьк-чуьки мисоху. Гъисди-гъисд у рач дие. Раче э гъиче екиш нисе веноре. Мариш рачи, оммо мара екиш э чум дире нисе хосде. Э тен эн Пери неки хубе партал, не е боботе пожеш гъич невебири. Имбуруз, э гуфдирей эн Хонумевоз, Пери гьетте дире уре э ижире сер-теневоз гӀэлбуьс эз товуш вирихде сур бирере хуно, духдер нэхирчиш эз бэхили, билбули сэгӀэр хурде-хурде мивирухуь мурав эз мэгӀрекей эн духдергъо. Эсеф гъич е хьэрекетеш нисоху уре эри поюнде. Эсеф эз ю, эз Хонум чум нивегируь гъе миденуьшуь томоше мисоху, э гуьллуье раче хушбуьлуье дор дениширере

хуно. У белки э дуыл хуышде серкушиш зе хуышдере, гуфди: «Чуь хэр, недан бирем ме теимугьой. Эйчуь ме теимугьой э Хонум чум недонорем, э уревоз дусди негировундем, мундем рафде э песой эни гловдоле духдер нэхирчи. Ини, Хонум эз сер-сифет зобу нисд, гьемиге гюшири, э нум иму, э глэсуыл иму гуьнжое одомини». Оммо Хонум гьечи мигуьруь хуышдере, гуйге уре эз Эсеф гьич хэбериш нисди, э гуш юш неде, гьечи эз глуьлом гьэйгьусуьзе одомигьоре хуно мугую, михэндуь э духдербьоревоз.

Духдербьо э богь эз еки жиробире рафденки, ю Хонум, тэглди несохде э тегьнимиревоз мурав э лой богь эн бебешу. Эйчуь нерав у э богь эн бебешу эри денишире чуьтам расиренуьтге глэтоше хуно тов доренуьтгьо гиргине оноргьо, кегьробое муьшмушгьо зерде элбухорегьо — эки чуь кори?! Тэхсир энэ, эн Хонум чуьни, эгенер гье и вэхди Эсеф соере хуно эз песой энэ эдее риз гуьрде оморе гуфдире? Э иловле екиш немунденки, Эсеф э минетевоз, эз и э сер ю тэхсир веригьо одомигьоре хуно, мугую эзу: «Хонум, имбуруз туь чуь рачи, гуьгчеги! Пой ебо, мере эз зуревоз воисдембу э туьревоз э еки поим, гоф сохим». Хонум э воьнеки мэхьтел мимуну, гьэьри мибу, екемлей сифет хуышдере глэйбе-глэйб э гьирогь келегьэиревоз пэхьни сохде мугую эз Эсеф: «И чуь гофгьой, мере чуь дери э тэхьно э богь енебуге э више э кук кесигеревоз поисде гоф сохде поке, хьэлоле глэсуьлменде нум мере нен бебе-дедей мере биебур сохде, кими бедглэсуьле духдербьой кесе хуно!» Эсеф эзи эз дуьл сэглэр хурде одомигьоре хуно мугую: «Бигьил у гофгьой туьре, жон Хонум, ме нетуьни кес нисдим, туь дануьсдени — одохлугьоим?» Хонум у вэхди наз сохде-сохде мугую: «Гьеле ки дануьсде у коре: рази мибуми сэхьибгьойме — бебегьо-дедегьойме мере э туь эри доре». Раче чумгьой эн Эсеф эз гьэьр не эз эшгь тиж мибу. «Эгенер гьечу гьисдиге ме туьре мивирухунум» — э хьуьрш не эшгьэвоз келекеле мугую у. У билбул бире, дес микешуь Хонуме эри гуьрде, оммо Хонум мивируьхуь, пэхьни мибу э песой эн дор. Эсеф хьэрекет мисоху уре эри гуьрде, оммо Хонум эз биней эн е дор эн е дориге вирихде шэгьгьэ мизенуь михэндуь деш э гьэьр, э хьэвес эри овурде Эсефе.

И э пушой чум эн Хонум оmore корго, сохде хээл-го гьечи хьээ омо уре, дуыл юре шор сохд, у эз расдиш бирден эзи эз нокуми эз эгъуыл чешмиш бире одомигьоре хуно, шэггъэ зе келе-келе хэндүүсд.

Э сес хэндей эн Хонум зури-зури эз доруни хуне ведиромо дедей энугъо, дуылпесо бире одомире хуно. Уш лэгъэр бу, ранг ю зерд бу, эн духдер хуьшедере хуно. Диренге духдер хуьшдере, чуьтам у э гузги э чигърет хуьше денишире хэндүүсдениге, дедей энугъо гуфди э эгъуьр-домогириевоз:

— Э хэлефме, ченд гиле ме э туь гуфдирем, ингъэде одоми э гузги ниденишуь, одоми делуь мибу. Э гузги эхи гъэлифо-шидим дери, небуге гъич шише чигърет одомире нишу мидуь?

Эз имбурузине гешдегъо э богъго Хонум вогошд дуьлхуьрд, гюси, хэсде-менде. Эсеф гъемишеиней хуьшдере хуно гъич э у чум невоно уре гуш негуьрд, гуйге у гъич эз Перире бэгъэй екиреш э чум хуьшдеревоз ние дирембу. Хонуме воисдембу э бугъолуье тозе ранги-рангие парталгъой хуьшдеревоз духдергъой дигъе мэхьтел бигъилуь, чум эн Перире «сула соху», оммо духдергъо деш эзу гъирогъ поисдуьт, хуьшдере эзу кенор гуьрдуьт. Оммо дуьшмен энуну, хуни чум энуну духдер эн нэхирчи, э глэрей юре хуно гювдоле пареэ пожеэ духдергъо шогълер гуьзели, э глэрей хуььригъуьзгъо гешденигьоре хуно эдембу гешде.

Хонум е гъэдер вэхд э вогънекиле гъечи хуьшдере гуьрдембу, гуйге у не Перире, не Эсефе ние дирембу. Оммо эз зир чум, дуьл ю гъэгър кешире, бил-бул бирере хуно, у дениширембу э гьер пой норемун энугъо, гоф сохдемун энугъо. Эсеф не Пери э лой гьендэгъ рафденге. Хонум э дуьл хуьшдеревоз борж берде недануьсде, э песой дорго пэхъни бире-бире рафд э песой энугъо, ю хуьшдению ние дануьсдембу эйчуь рафдеге. Е ченд минут гиросше бэгъдо, Хонум фурамо эз сер гьендэгъ э савзелуье мейдузи, иловлей ю више бугъо. Инжо у Пери не Эсефе эз чум вир сохд. Хэйли гешд у иловлере мэхьтел мунде, угъо глэлбуьсе хуно эже вир биретге. Эхириш у дуьл ю дердежер бире-бире, сэглэр хурде-хурде, вомунде, хуьршлуь, гюси бире-бире офдо дураз бисдо, глэтош гуьрде сер хуьшдере э хори веноре, тэхъле гъирке сохде, сайлове хуно глэрс рухунде-рухунде

эз дерд дуьл хуьшде е келе хьэрой буьруьж дешенд, э нокуми гуниле-хэнжел расире одомире хуно.

— Ой Эсеф, туь куьшди мере!.. Ой, Перд, эй туь «Ошгуновое гьовол» куфде биевол..

Э хуне вогошде оморенге Хонум, э хуьшде недерире хуно, омо гене поисд э пушой эн гузги, э чешмиш бире лилов хурде чумгьой хуьшдеревоз дениши э гузги э чигьрет хуьшде. Эз гузги ведибу лэггэр бире, зердов вешенде гюсие сифет энун. Бирден э жигей эни сифет омо э гузги поисд э пушой чум энун раче, лов хэнделуье сифет эн хьовую. У хэндей энун, рачи энун гуйге дуьл энуре эз мунде жиге деш догь-кобоб сохде, сэггэр доге. Дуьл энун неведуьрде и чигьрете Хонум терсирере хуно, руе пэхьни сохд э десевоз, гьирке сохде гирисд. Кешире хижолетигьо сэггэр хурдеигьо, дердежеригьо, гьэгьр юре хосденигьо кук э гуш негуьрдигьо гьеме э ггэрс чарусде эдембу дуьл энуре, чум энуре сула сохде рихде.

Дедей Хонумигьо шиновусденге сес гирисдей эн духдер хуьшдере видов-видов ведиromo эз буруни хуне. Диренге, чуьтам духдер энун э пушой гузги поисде, гирисдениге, у гьечу дануьсд, ки гьэлифо э гузги деригьо егьин гьэсд сохди э духдер ю, эгьуьл юре чешмиш сохди.

— Э духдерме, ме беге э туь негуфдиребируьм, ингьэдэ э гузги медениш, и гузги туьре эхириш делуь мисоху.

Э е гьэгьревоз гузгире эз дивор векенде, э лугуьо пучунде берд э сарай пэхьни сохд, нифри-нэггелети сохде у одомире, и гузгире ведешендигьоре.

КАВАЛЕР ЭН ГЕОРГИЕВСКИЙ КРЕСТ

Себэхимуьн Сосун вэхуьшд зу-сери, тозе тирохгьой хуьшдере вокурде. Ди Илогьу э у гьэдэггэ зеребу ггэрере дебесде бурав гуфдире э Шелбетевоз эри хьэчегьо бурра оворде эз више, эри э хэрмонгьой эн ковхо чордоггьо не говдугьой гьеминони эри ггэсбгьо эри вокурде. Илогьу имугьой серберэхьни эн гьемей коргьой Гьомуиле сохденбу.

Чейтене эз гъиче вегуърде, э комики Пери эз дире-воз дуь нун тонуй, пени не хуьшг сохде жэгі доноре хьозур сохдебу эри энун, э герде доноре, тевер не мушаре эз куьнж хуне вегуърде у ведерафд эз хьэет.

Раче, серине себэхь бу. Э гьово е доне булутлеш не вебу. Эз песой эн више дир-дир эдембу чуьшме вероморе, герме ригазгьо лов сохде.

Гьетте Сосун эз хьэет ведироморе, э гуш энун дерафд заруьнжлуье сес эн гирьей эн гьуншию Мейром, зен эн косибе Рэхьмон. Эзи дегь сал пушо Рэхьмоне дерзгьой эн Гьомуиле эри сухундеи суд сохде фирсоребу э Сибирь. Песини дуь сал эзу е хэберлеш небу. Муьшгуьригьо гьечи дануьсдембуьруьт, ки Сибирь эз жегьендемиш усоле, терсе жигеи, эхир эн гьуьломи, «гиден-гелмези». Унжо согь сал зимисдуни, верфгьо-жилидгьои. Унжо не савзи вероморе, не гьуш гьэнет зере. Гьеме дануьсдембу, ки дир-зу косибе Рэхьмон э гьэд энун хинике верфгьой эн Сибирь мимуьруь, пуч мибу.

Гьемей эни дегь сал, гьер руз худои зен эн Рахьмон гье эз сер себэхьэвоз гирье мисохд эри шуьвер хуьшде. Э гьемей дигь гирье добу. Эз амбаре хунегьо мердгьо рафдебируьт э довго, кимигьой энугьо пуч биребу э фронт. Довго э дуьл амбаргьо хос небирение яра зеребу, етимгьо, биегьоре зиед сохдебу.

Е ним сэгьэт гиросде бэгьдо Сосун не Шелбет э сер гьэребе вери эдембируьт рафде. Рэхь гьеле тар бу эз шей эн себэхьмундеи. Сосун нуьшдебу э пушой эн гьэребе, вожогьой эн гьэсбгьоре э дес гуьрде. Шелбет хуьшдере э дивор эн гьэребе ведоре, э дендуверие лэгьэй хуьшдеревоз евош-евош нун не пени эдембу хурде эз чейтен Сосун вегуьрдебугьоре. Э кутэхьэ сейреке рушгьой энун тикегьой эн суьмер домундебу. Уре хэлов-болуш небу. Унегуьре у э сер гиев-суьмер хисрембу.

Песини салгьо Шелбет деш лэгьэр биребу, сиегов вешендебу, дуре гуьрде гьит эн бун хунере хуно. Имугьой неки сифет энун, гьемей герден энунш гьуьже-гьуьж дироморебу. Э лэгьэй энун е доне дондулеш недемундебу, чумгьойю тор биребу, оммо чорей келе мерд небу, у межбур бу эри е лугьэ нун эри кор сохде.

Е гьэдер вэгьдо угьо рафдуьт гоф несохде эз гьэрей вишегьо, мержгьо, гьугьэргьо. Сес чэрхгьой эн гьэребе е сер э дургьо лов бирембу э соките серини эн себэхьи.

Песде Сосун вожей эн глэсбгьоре рэхь до, глэсбгьо сер гуьрдуйт асда-асда рэхь ишуре эри рафде, Сосун еново чаруьсд э лой эн Шелбет эри меслэхьэт сохде э урезоз.

— Гьейсэглэт, лелей Шелбет, гьетте себэхь мунде э куче ведироморе гирьей эн косибе зенгьой дигь э гуш одоми дерафде,— э езугьбериревоз гуфди Сосун.

Шелбет мунде тикей нуне нен пенуре э тегьнимиревоз доно э чейтен, десгьой хуьшдере покурд э чуьлкие пелуь-пелуье шеи хуьшде, песде думутлуь, эзи хэсде вомунде одомигьоре хуно денишире э гьирогь рэхь вебугьо кулегьо, доргьо, гуфди.

— Е метелеи: «Хьуьжете беггьо гуьрдет, оммо жун эн нуькерьго эдее ведерафде». Инжош гьечу: падшогьо э еки э хьуьжет офдорет, оммо жун рэглает эдее ведерафде, хун ю эдее рихде.

Пире Шелбет эз сер сугьрезани хуьшде вегуьрде чейтене но э кун глэрэбе, э сер гиевгьо, песде сер гуьрд эри ихдилот сохде эз и э лэглэй эн муьшгуьригьо дебугьо гьозие-гьэдере эз товун эн чуь кор бириге довгю. Э гуфдирей эн Шелбетевоз е гиле падшогь эн Германия огол зери э гьуногьлугьи э вилеет хуьшде падшогь эн Урусгьоре. Э хотур эни кор падшогь эн Германия келе межлуьсгьо сохдебу. Гье э гьэд эн кеф, сорхош бире чумшуре падшогь эн Германия е сэхде бибина векендебу эз глэйбинежигей эн зен падшогь эн урус, комики нуьшдебу э ен эн падшогь Германия. Генерал эн урус диренге и коре, ижире номусе гьобул несохде, эз хурде сэхде шоробгьо не эз хьурш дуьл хуьшде лап гьирмизи бире, у е сэхде силле кеши эз падишогь эн Германия. Генерал эн Германия ведиромо э песой эн падишогь хуьшде. Уш е силле кеши эз генерал эн урус. Генералгьо э еки офдорутки, сер гуьрдуйт песде салдатгьой эн урус нен Германия дуь екире куфде, женг гуьрде. Гьечи омо келе довгю бисдо, хун эн хэлгь сер гуьрд эри рихде.

Пире мерд гоф хуьшдере поюнд, э дердимендиревоз сер хуьшдере жумунд.

— И куксеге падшогьоре дирени туь ебо?! — э хьуршевоз гуфди Сосун, э битобиревоз эз жиге жуьмуьсде,— эдее хурденуьт, хисиренуьт, дердсуьз, гьэмсуьз. Эгенер имуре хуно угьо эри е лугьэ нун сэглэр микешируьтге, гьечи гьудурмиш нибисдорут.

Гъечи е гъедер рэхъ рафде, угъо э лой рэхъ мошини ведироморут. Бирден гъэсбгъо поисдуът, гуйге пушой энугъоре киниге ведебурри. Сосун не Шелбет, меслэхэт ишуре бурра, денишируът пушово. Э минжи эн рэхъ, е чор-пенж пой дури, костылигъо э дес дери, поисдебу е огъиле салдат, георгиевский хоч э синею вери. Эз ён пушони эну е сер те чунейю е дуразе гъирмизине лугъонде дэгъме вебу. Чепи чум невебу уре. Э жигей эн чум вокурде яраре хуно е чукле лугъонди дебу. У э е чумиревоз, тигъэт, лове э хэнде веберде, дениширебу э жогъиле кук не пире мерд.

— Гъэзизигъойме, жунгъойме, ишму беге мере ишинохдит?! — э гъиркелуе сесе хуно гуфди огъиле салдат. Руш вероморе, эз яра бишерк бире сифет энун э сэгъер хурде одомире хуно бисдо.

— Лелей Рэхмон! — э шори не мэхътелиревоз келе-келе гуфди Сосун, хушдере эз сер гъеребе шенде, видов-видов оmore, гъэл гуърде Рэхмоне, моч сохде уре эз гъутине, эз душ ю.

Шелбетиш фурамо эз гъеребе, нефес ю гуърде-гуърде омо гъэл гуърд, синесов бисдо э Рэхмоневоз, моч сохд уре, песде гуйге нумаз хундере хуно, сере тик гуърде, гуфди келе-келе.

— Шукъур э нум туь, ой офирегор!..

Эз шори Рэхмоне дирей Сосун не Шелбет фурмуш сохдуът, ки е лубнг энун ярай, бесдеи, у э костилигъоревоз поисди. Гъерсей энугъо э минжи рэхъ поисде, эдебируът келе-келе гуфдире шори сохде, хэндуьсде, дуь эз еки гофгъо пуьрсире.

— Эйчуь поисдейм иму инжо, — эз гъеме пушо э гъэвл офдо Сосун, — кешит э гъеребе венуьшим.

Сосун не Шелбет кумеки сохдуът э Рэхмон, венуьшундуът уре э гъеребе. Песде гъеребере песово чарунде, угъо вогощдуът э дигъ.

— Эз хуне, эз гъилгъо дуьлтуй песово мобугу, — егийейгеш гуфди, олхогъин сохд Рэхмоне Шелбет, э жигей хуьше хуб нуьше — борух гъешим зентуьш, гъилгъойтуьш, невегъойтуьш гъеме согъ-саламатуьт.

— Ме имбуруз туьре э ёр овурдебируьм, лелей Рэхмон, — э чумгъо ловгъоревоз хэндуьсде, шори сохде, гуфди Сосун, — косибе холей Мейром туьре э ер овурде гъемише гирисдембу. Э жун худо, ме гъечи шор гъис-

дуым,— гІэйб кеширере хуно гуфди Сосун,— гуйге бе-
беймуре диремге.

— Согъ боши, хэлефме, худо рази эз туь,— э муьгь-
ревуниревоз гуфди Рэхьмон, э десевоз тимор сохде лер-
бее зани хуьшдере.

Эз гІэрей више э гирошдеки, эжеки буй эн велггьой
эн доргьо, савзегьо, серини эн хори верафд э вини эн
Рэхьмон, эз гІэрей хэсде лигегьой эн доргьо э гуш эн
дерафд сесгьой эн буьлбуьлгьо. Рэхьмон шори сохде,
сере тик гуьрде зверо, э лов хэндеревоз гуфди, эз дуьл
хьэсроти вегуьрдере хуно.

— ГьэгІ, чуй хуби! Жон ватан, кире имид бу ме гене
туьре мивинуьм гуфдире;— эз согъэ чум эн у е дуьруьж-
де гІэрс рихд.

— Иму эз расдиш гьечуй дануьсдебирим туь дуьр-
гердо дие согъ нисди. Иму мадан туь гьеле эз Сибирь
э довгІош рафде, э Германиревоз довгІош сохдей,—
е чуме гьуьжунде э дуьлхоширевоз дениши э Рэхьмон
пире мерд.

— Сибирь ме эришму гуюм, унгьэде терсе жиге нис-
ди, ишму думит сохденитгьоре хуно,— гуфди Рэхьмон э
тэгьнимиревоз,— унжо омбаре урусгьо зигьисде, угьош
имуре хуно ранжбергьоют. Лап хуб, муьгьровуне хэл-
гьи. Е зурбое келе вишегьо унжо гьисди, вишегьой эн
Самбур э пушой энугьо бэгІэвечеш нисдуьт, фирегье
хоригьои. Оммо расди унжош чуй Гьомуулигьо эдее
хэлгьэ сигьмиш сохде, кеф хуьшдере сохде, косиб-кусуб
эдее сэгІэр кешире. Оммо гьейсэгІэт эз гьеме бедигьой
эн гІуьлом довгІо беди. Э руз ю е ченд гьозор одоми
эдее пуч бире э довгІо, жогьиле, жунсогъэ одомигьо,—
ох вокоши Рэхьмон.

Рэхьмон гье гоф сохде-сохде, сер гуьрд эри ихдилот
сохде, чуйтар уре эзи дуь сал пушо, довгІо сер гуьрден-
ге, эз Сибирь хилос сохде фуьрсоробуге э салдати,
э фронт, э чуй жире сэгІэр, хун деруьтге салдатгьо э
довгІо, чуйтам угьо визорутге эз довгІо, оммо офицергьо
э гужевоз гьишденуьт угьоре довгІо сохде.

Гье эз суьфеден минут Рэхьмоне диренге, Сосун чум
доноребу э у э синей Рэхьмон дуллу бугьо чуйкле хоч-
лей эн нуьгьреи, комики э гІэребе рафдеки эдембу гье
жуьмуьсде э синей эн у. Э гоф сохдеки э Рэхьмоневоз,
Сосун кимивэгІдо чум нисе вегуьрдембу эз у хоч эн у.
У ние дануьсдембу и чуй хочиге, Рэхьмон эйчуй вено-

ринге и хоче э синей хуыште. «Белки у хочперез бири, унегуьре вонори и хоче э синей хуыште?» Оммо эри пуьрсире эз товней эни хоч уре гІэйб оморембу. Рэхьмон диринге, Сосун чум донори поисди гуфдире э хоч, лове э хэнде веберд, синере буруне ведешенде, э десе-воз тимор сохд хоче.

— И наградаи, Георгиевский крест гуфдире ире. Хуышдени падшогь дори мере и награда,— Рэхьмон дениши э тигъэтовоз э дусдгьой хуыште егІни, чуй мугуюге уре эз товун эни кор.

— Падшогь?! — мэхьтел мунде пуьрси Сосун, жуьмуьсде э нуыште жигей хуыште.

И гофе шиновусденге, гуйге э бугъоз Щелбет гулум мунд, гоф сохде недануьсде, сер гуьрд эри суьгьруьсде.

— Эри, падшогь — гуфди дуборе Рэхьмон,— Биейт егиле е папрус кешим, песеде ме меслэхьэт мисохум эришму. Рэхьмон десе э куьф доно вегуьрд эзунжо е гьутилей гьовуни, э комики мохурке дебу. До мохурке Щелбетеш, Сосунеш, песеде е гьолинде папрус пучунд эри хуыште. Гьемееки сер гуьрдуьтки эри папрус кешире, Рэхьмон эз лэгІэ не эз вини шушей дуре ведешенде, э е теке чум хуышдеревоз тиж денишире, гуфди э лов хэндеревоз:

— Чуйтам оморе эришму и мохурке. Эз томокуйму хуби?

Щелбет э разимендиревоз сере жумунд, Сосун песоеки эдембу дурей папрус э сине кешире, фуберде, лезетлуье чи хуругьоре хуно.

— Э жун худо хубе томокуни, гьич бугъоз одомире нисе хорусде, тэхьли ние доре,— гуфди Сосун.

— Козунни томокуни, усол чуйтам бире? — жуьгьоб до Щелбет.

Сосун тоб ние дорембу, кей Рэхьмон мугуюге гьозие-гьэдер эни ихдилоте чуйтам и озгьуне, сегьмлуье, уьткеме падшогь омorige ю хуышдению э ки эн дигьбонню, эн Рэхьмон, э десдин дес хуышдеревоз дориге уре и бэхш. Эз хотур эни гІэлементе кор, Рэхьмон ченд е келе игид, пэхьливон веди бисдо э пушой чум эн Сосун. Эз товун ижире пэхьливонгьо энжэгь э овосунегьо шиновусде бире.

ГІэсбгьо эдембируьт евош-евош рэхь рафде, э дуразе муйлуье дуьмгьошуревоз пиш сохде гижегьоре, комигьоки е сер эз дигь эзугьо дес нисе кендембируьт. Чуйш-

мей эн июнь с рач эдембу герме уьшуьгь лов сохде э сер хоригьо, вишегьо, мержгьо, эз гІэрей комигьоки гІэребей энугьо рафдембу. Эз серине кулок шаргьоре хуно эдембу лой-лум хурде расире суьмбуьлгьой эн зими-гьо, гуйге э еки гуше-гуши сохде, екире моч сохде.

— Гуш венит ихдилот сохум эришму,— сер гуьрд ихдилот хуьшдере Рэхьмон, думутлуь денишире э дигь-бонигьой хуьшде. У хуб нуьшд э жигей хуьшде. Э гІэрей энгуьшдгьой энү папрус дебу. Эзу ведироморембу-гьо дуре эдембу ковре, гьиргьире назуке булуте хуно верафде хьэл бире.— Э Уриснет ижире улкеи, Беларусия нуми уре. Унжо е шегьери Гомель гуфдиренигьо. Э и Гомель ме э лазарет дегешдебируьм. Ме дебируьм э палата эжеки чуьмени э довго яралуь бире салдат-гьо эдембируьт хуб бире. Е руз миденишим мивиним и духдиргьо, фелширгьо не сестрагьоймуре гуйге гІэнг гезириге, угьо э видов-видов деруьт, э сере вирки деруьт. Хуьшдени начальник эн лазарет е гьуьндуьре гьолине мерд бу, чешмеке чумгьо, духдир. Сер ебо дегь-паздегь минут бире у видов-видов мидиромо э палатейму, чуьиге мугуфди, буйругь-чи мидо э духдиргьо, сестрагьо, нянкагьо, э энгвьшдевоз э ило, э уло бурмунде, гене теретэгІди медерафд.

Е сэгІэтиш негирошд лазарете шушдвьт, рафдвьт, хьэлов-болуш шеи-шовол ишуре дегнш сохдуьт, койке-гьошуре дуз сохдуьт. Салдатгьойму мэхьтел бире дуь э еки дениширембируьт, егІни, и чуь кори? Э ён ме е салдат дегешдембу, Иванов гуфдире. У эз ме мугу: «Дануьсдени Рэхьмон — дусд чуьиге? Эриме оморенигьо эз келе жиге комиссия омори. Гьечу гьисдиге имуре имбу-руз хубе хвречиш мидуьт, е пейле эрэгьиш».

Гьетте Иванов и гофе гуфдире, э палат видов-видов диromo начальник эн лазарет. Э ейлугьэвоз эрэгь муй-неверие сер хуьшдере покурде, келе-келе гуфди:

— Бирору, эз е сэгІэтиге бэгьдо э киму оморенини императорское величество падшогь Николай Второй... И кор эриму келе хуьрмет, келе гІуьзети, бирору!..

Гьеме мэхьтел-лос бире мунд э жигей хвьшде. Ме ки и хэбере шиновусде мунде гуйге дуьлме рафд, гьечи терсирвум, дуьллэгьдлэгьэ бисдорум ме, эз и терсегогье одомигьош нисдуьмгеш.

Рэхьмон шенд папрусе э сер гІэребе, э лов хэндере-

воз дениши э Сосун не Щелбет, комигьоки э тигъэтевоз эдембируът гуш веноре э у.

— Эхи меш и хэлгъэ хуно эз товун падшогъо шинирем энжэгъ э овосунегъо, меки уре э чум недирем, — сер гуьрд песой эн ихдилот хуьшдере Рэхьмон, — эз гІэилиревоз ме нум эн падшогъе гуьрде терсирембируьм, хъэ-лжигер бируьм. Ме гьерчуй дануьсдембируьм гьер падшогъ, гьемчун гье Николаиш, эз буй бала е бенигІо-ногъим, е гІэзроили. Э сер энугъемише тож вери, э тен энугъирмизине парталгъо, егІни э гьер момент у хъозури эри рухунде хун эн гьерки юре воисд, юре хъэз нисе оморенигъо одомире. Ме гьечуй дануьсдембируьм сифет, чумгъой эн падшогъиш ежирейгеи. Э сифет энугуйге гъемише текебури, уьткеми вери, эз чумгъой ю эдее журкум жесде. Иловлей энугъеме э суьрх не зар геймише векилгъои, везиргъои. Эз песой энугъемише эдее тиже бирэхъне шимшиле гуьрде гешде озгъуне жоллод. Падшогъ е пертовуш хуни-хуни дениширемунде э гьерки бисдо, жоллод хъозури сер энуре эз герден энугъодоми эри журе сохде.

— Эримеш падшогъо гьечу оmore, лелей Рэхьмон, — гуфди Сосун.

— Падшогъо хун хэлгъэ эри тигъи сохде хъозурут, — гъош-гъобогълуй — гуфди Щелбет.

— Эри, нуьшдем э сер куьрси, — гене сер гуьрд ихдилот хуьшдере Рэхьмон, — мивиним эз дер эн палате диromo е саре мерд екем кемер буруне ведироморе, ковре мундир э тен ю, погонгъой свърхи э душю, е фирегъе ковре лент э синей ю кешире. Уре е гъэйчи зере зерде рушлегъо вебу, ковре чуькле чумгъо. Гъич ки дануьсдембу ижире одоми падшогъ мибу гуфдире. Э уревоз е десде одоми бу, гъолине гІуьре генералгъо. Начальник лазарет юре эрэгъ шишире-шишире диromo, десе «смирно» гуьрде, э яралуьгъо денишире келе-келе гуфди.

— Его императорское величество падшогъ Николай Александрович Романов!..

Салдатгъо, комигъоки гьер мерд поисдембу э ён кровать хуьшде. «ура» хъэрой дешендуйт. Падшогъ э адьютант хуьшдеревоз, е раче жогъиле гъуьндвуре офицере-воз э ён салдат куьнд оmore, чъьиге мипвърси эз у песде гъе у сэгІэт жогъиле раче офицер еки эзини хоч моно эсиней энугъу, — Рэхьмон э энгуьшдевоз бирмунд э синей ю веригъо хоч. — Омо, гІэзизигъойме, нубот э меш раси.

Сегым ме гиросхд, гуйге гьемей эни коргьо эдее э хов гиросхдеге. Падшогь эз ме куьнд омо, сере жумунд, егИни, гу, киниге туь, думбура? Меш и салдатгьойгере хуно «смирно» поисде, келе-келе гуфдируым:

— Рядовой эн яздегьимуьн стрелковая рота, сеймуьн батальон, дуьимуьн полк, шешимуьн горнострелковая дивизия Нахшунов Рахьмон, Ваше императорское величество!

Эз гоф сохдейме, эз бухун ме, сие чердеиме, падшогь гьелбет данусд, ме урус нисдуьм гуфдире. У э буй-бухун ме денишире, евош пуьрси.

— Эз жеи туь?

— Эз Муьшгуьр, Ваше императорское Величество! — те э бугьоз ме деригьо сес келе гуфдируым ме.

— Эз же, эз же? — пуьрси падшогь, зерде гьошгьой хуьшдере е кем гьуьжунде.

Зэхьлогьойме рафд. Мугум, кидан падшогье хьэз неомоге ме эз муьшгуьруьм, гуфдире, мугум, хунейме вечауьсд, гИэлгьойме бебесуьз мундут.

Падшогь денишири э ме. Оммо зугьунме гуйге кут бири э лэгИэме домунде. Е гофлеш гуфдире нисе дануьсденуьм. Эхириш, начальник эн лазарет гьэгьригИоси бире куьнд омо э киме, мара хуно пичи-пичи сохде гуфди э гушме. «Эз же дануьсде падшогь и буйгуьрде Муьшгуьртуь э коми сула-дерей гИуьлом дериге, хэр-вечэхэр, гу, туь — эз Кавкази». Е тэхьле гулум гуйге э бугьозме омори поисде, чумгьойме эдее сухде, гьейсэгИэт мигируьсуьм-нигируьсуьм. Мере воисдембу, офдонум э пойгьой эн падшогь, минет сохум: «Жон падшогь, бэхшлемиш сохит, э гИэлгьо-невегьойме езугь берит»... Гье и туьтем и гофе гуьм гуфдире, начальник эн лазарет гуфди э падшогь. «Ваше императорское величество, рядовой Нахшунов эз шори ишмуре дирей гоф сохде нисе дануьсде. У эз Кавкази».

Падшогье э хьисобовоз хьэз омо эз и жугьоб. У сере жумунд, лов ю э хэнде верафд. Песде генерал эню куьнд омо эз ме, келе-келе гуфди: «Эз хотур эн хуб гьуьллуьгь сохдеи падшогье не Ватане падшогь туьре эдее бэхш доре георгиевский хоч». И хоче у гье усэгИэт вено э сиейме.

Падшогь гьемере награда доре омо э адьютант хуьшдеревоз, поисд э минжи эн палат. Жогьиле генерал сер гуьрд э иму эри гуфдире, егИни, падшогь э иму келе

Гуызет сохди э десдин дес хуышдеревоз имуре бэхш дори, падшогъ гуйге шев-руз гъэйгъуймуре, эн хэлгъэ кешире, уре воисдени эри рэгиет хуыште келе хубигъо, келе никигъо соху, оммо немецгъо шишири омори э хориму, воисдени Урусиегъе э гъулиети дешенуы. Унегуыре везифейму уни: бие те эхир довго сохим, егни, большевикгъо — гIэрегъэришкигъоре э гуш ние гиригм, жун имуре дим эри падшогъ нен Ватан, беле-филон»...

Бирден генерал и гофгъоре э гуфдиреки, сержант Русаков гуфдиренигъо е хъэрой вегуырд. У контуженный бу, кимивэгIдо эз хуышдеш рафдембу. «Вир гердо довго! Хори дит имуре! Зигъо Ленин! «Зигъо Шолуми?» Хъэрой сохде-сохде гуфди Русаков.

Э падшогъовоз оморегоре одомигъо ранг дорут, ранг восдо. Хуышдени падшогъ гуйге гъеёбо эз нокуми эз хиники гъуыж дироморе деш чуыкле бисдо. «Вегиригъе эзу наградаре, у ние веризе э у награда» — гIоси бире, буйругъ до падшогъ э адъютант хуыште. Бирден чуыкле чумгъой падшогъ гъечи бед товуш до, эн гуырг товуш доренигъоре хуно, у шев э ов ведироморенге.

Русаков ю хуышдению векенд эз синей хуыште хоче, шенд э хори. «Вегиригъе, берит, сеггъо, жоллодгъо!.. э хъэрой не хъуршевоз гуфди у, песде гъе усэгIэт офдо, эз хуыште рафд. Офицергъо шилолигъоре хуно гъов кендуыт оморут э сер эн Русаков, те у э хуыште дироморе, уре билесумол эз хори кешире-кешире ведебердуыт э хъэет эн лазарет. Е ченд минут гиросде бэгъдо эз унжо омо тарпе-терпе сес эн гуниле...

ГIэребе омо раси э ен богъгъой дигъ. Эз звер сер эн доргъо, э песой эн богъгъо веди бу бунгъой эн хунегъо. Сосун до вожогъой эн гIэсбгъоре э дес эн Шелбет. Е десе э сер эн кефел гIэсб веноре, е десигере э сер эн дивор гIэребе, у шенд хуышдере э хори.

— Те ишму оморе э дигъ дироморе,— гуфди у эз Рэхмон, хэнде-хэнде,— ме видов-видов бурам, гуюм э холей Мейром, э гIэзилгъо туы оморей гуфдире, бэхш вегируым эз угъо.

Сосун видовусд э дигъ эри бошорей доре.

ХОСДЕХУНДГЬО

Ковхоре е келе хъэт бу. Иловлей эн хъэт э гъуьндурье боруй эн гиловириевоз кешире омореху. Е бэхш хъэт энү богъче бу, жуьре-бежуьре емуьшдорго вебу э богъ. Э иловлей богъче, э гIэрей дорго ченд жире раче гуьлго, гъуьзуьргуьлго вебуьруьт. Себэхьмунде не сер шохьонгум инжо эри гешде одомире омбар хъэт оморембу. Эз рачи не хушбуй эн гуьлго одоми серхсше хуно бирембу.

Э минжи эн богъ е келе гъуьндурье шох-луьгелуье гъэребеч дор вебу. Эз куьгънеи э кими жиге гъобугъ эн гъэребечдор рафдебу, бирэхьне биребу. Э биней энү пусире гъонгъуши офдореху. Оммо гъечу бирекиш и куьгънете гъэребечдор сэхд, гужлуь бу. Э рачей энү доргойге у гуйге пегъливоне хуно веди бирембу. У гьемесал велг ведешенде, буле гъэребеч дорембу.

] Э хэвлет бире вэгIдой хуьшде, Гъомуиле хъэт оморембу э биней эни дор нуьшде, форигъэти вегуьрде, гогъ-бир чи хурде, закуске сохде. У гьейсэгIэтиш тэхьно э сер гуьле-гуьле холи сугърезани зере нуьшдебү. Э пушой энү дешенде бу суьфре э сер суьфре, чорекей гъирмизине шороб вебу. Чореке ниме бу. Э ён пура пейле нореху у бишбогъ эн гIовгуьрде фуьлфуьлго, помодургьоре, э е бишбогъиге буржунде гушдгой эн кобоби дебү. Э гIэрей эни дуь бишбогъ дуь гъолине, руй хох-хош зере нунгой эн тонуй вебу.

Руз эденбу шохьонгум бире. Эз офдой эн чъьшмей шохьонгуми дуьтебэгъэи шишэхонегъой эн Гъомуиле гъечи суьрхэ хуно эдембу товуш доре, гуйге эдембу сугуьрде сүхде. Серине квллок шохьонгуми эдембу жумунде сипи бире рүшгой Гъомуиле, евошлей шувунде велггой эн доре. Кими зерд бире велгго эз дор бурра, чэрх хурде офдорембируьт э сер бирэхьне хори, эн суьфре, э сер килэхъ ве э сер сугъразанигъой эн Гъомуил э дуьл энү дешенде, э ёр ю овурде ки вэхд поизини, э чулго, богъго хээол офлоренигъо вэхди.

Эз дурине эдембу оmore сес гъовой зурнов эн Рэхьмон. Гуш эн ковхо э лой зурнов бу. Гъовой энү могъбул, дуьл хуьрде хуно бу. Дуьл энү чиш нисе кеширембу. У гьич э чи десиш незеребу, оммо пейле э посой пейле эдембу шороб декуьрде хурде, гъэйле кешире поисде. Оммо у ченгъэде хурдембуге, унгъэде гуйге деш могъ-

бул, дуьл хуьрде хуно эдебу бире исэглэт. Шороб дуьл энуре ние веровундембу. Гьош-гьобогъ эну дуллу бу, рагьгой чум ю ху гуьрдебу мунде.

Тэхьле фикиргьо, думутгьо эдембируьт гьейсэглэт сэглэр доре дуьл энуре, гиж сохде сер энуре. У гьейсэглэт эз худо михосд дуьл хуьшдере, сур хуьшдере эри гьерки бисдо гую, дуьл хуьшдере рэхьэт соху. Оммо уре е куьнде дусд, е куьнде хьовир небу, дуьл хуьшдере эри эну вокуну, эзу е хубе, дуьлжэглмие гоф, дуьлхошие гоф шинову. Муьшгуьригьо эзу терсирембируьт, уре э чум дире нисе хосдембируьт. Куьнде бирор-хэгьер, мирос-ворис эну, комигьоки косиб-гЮни бируьт де дигьбонигьойгей хуьшдере хуно, эз руй ковхо мэхьэнефи сохдембируьт, э сер эну шовгЮ сохдембируьт, оммо э гьечиниге эз песой эну гоф сохдембируьт, бэхили сохдембируьт э у, усали, беде энуре хосдембируьт. У даже э гьэд кифлет хуьшдеш гуйге ёде хуно бу. Суьфдеи зен эну, эз Гьомуил дуьимуьн зен, Гьуьзургуьле хосде эйлө, хьэрекет сохдембу э пушой чум эн шуьвер хуьше кем вохурде, э уревоз гоф несохде. Гьомуил эзу гоф пуьрсиренге, у гьерчуьтамгири жугьоб доре, гьирогъ кеширембу хуьшдере. Гьуьзуьргуьл гириге э коргьой хуьшдереvoz гуйге э дуьл эну гьемише эдембу догъ доноре. У Гьуьзуьргуьле омбар хосдембу, эз пэхьники суьфдеи шуьвер энуре куьше бу, уре эри хуьше э зени вегируь, шори, хьэз винуь эзу гуфдире. Оммо у, Гьомуил, е руз, е шори невини эз Гьуьзуьргуьл. И си сали у эдее зигьисде э е хуне э Гьуьзуьргуьлевоз, дуь серишу э е бониле вери, оммо лов-буз гьош-гьобогъ эну эн э есир гуьрде овурде гуьзеле хунои, комиреки э гужеvoz векенди, дур сохди эз севгилию, гЮэзизе одомигьой ю, ватанию.

Дуьл эн Гьуьзуьргуьл гьич э сер коргьой Гьомуил невебу. Гьич нисе пуьрсирембу: чуь бисдо, чуь рафд, коргьоборгьойтуь чуьтами? Эри Гьомуил гьечи оморембу, ки ю тожбесериш бисдоге, хокбесериш бисдоге гьич э дуьлгьоб-хэелгьой эн Гьуьзуьргуьлиш нидобу. Гьич э Гьомуилевоз у е муьгьревуние дуьлхошие гоф не гуфдиребу, лове эри эну э хэнде невербердебу. Оммо Гьомуил чуьш эдембу сохде, чуь хьэрекетигьош сохдембу Гьуьзуьргуьле э хуьше эри вогосунде, хуьшдере эри эну эри ширин сохде. У эри эну восдерембу лап бугьолуье парталгьо, хэлгЮтгьо, гьер себэхь пуьрсирембу гьовой

энуре, хьол-овхьолюре, чуй войге, чуй метлебюреш хьэ-
рекет сохдембу эри веровунде, бегьем сохде. У бед,
туьндэхуе одоми биреки жиге, э зен хуьшде э гъэд эни
си сал е гуруне, охмурие гоф негуфдиребу, э сер эн
гьич егилеш дес невегирдебу. Ковхо гьемише э зен
хуьшдеревоз мигьрову, зугьун ширин бу. Эз хотур эн
зен хуьшде у э угее кук хуьшде Шолум бебе э гъэзизе
балай хуьшде дениширембугьоре хуно дениширембу.
У екем келе бисдоки, келе хэржигьо сохде, берде э гим-
назия нушундебу уре, эжеки у э гъэрей кукгьой гъошир-
гьо, бегзедогьо хундембу.

Салгьо оморот гирошдуьт эз гъуьмуьргьо. Е вэхд
зулфе хуно сиегь тов-тов бируьтгьо рушгьой эн Гъо-
муил сипи бирет, пушотеине гъувотгьо э у невомунди.
Оммо Гъуьзуьргуьл гье гьечу пушотеинере хуно э у
чум нисе веноре. Гьейсэгъэтиш Гъуьзуьргуьл эз дегь,
бисд, си сал пушотейнере хуно эз хов хэбер биренге, э
ён ю э е хьэлов дегешдеки, сер ю э сер е болуш э шуь-
веревоз верики, ох, ноле зере-зере мугуфди, лово ми-
хосд эз худо, фетге, гъэжел фуьрсуй гуфдире эри эн
одоми, ки суьфдеи шуьвер энуре, Юсуфе куьшдиге.
Угее кук энущ, кук эн Гъуьзуьргуьл, михэнет ведиромо.
Жогьиле, раче, хундогоре одомини. Эжигей падшогье
хуб гъуллугь сохде, хьэрекет сохде келе хьоким эри би-
ре, вегуьрде эри хуьшде е раче духдер эн е гъошире
нуьшде, хурде, кеф сохде, рафди шефд, худосуьз бири,
эз рэхь ведерафде, э гъэршуй падшогьи поисди, э гъэзе-
мет офдори, имугьой эзу не хэбери, не этер. Гъуьзур-
гуьлиш имугьой тэхсир кук ю эз сер ведерафдеире,
э гъэземет нуьшдеире эдее эз ю, Гъомуил жусде, егъни
у берде Шолуме э шегьер эри хунде ниноге, егъни э сер
эн Шолум ижире коргьош ниомо. Коргьой гуьгьоре
хуно: «Э хуби беда омори».

Оммо Гъомуил эз гьеме зиедте гьейсэгъэт эз дес эн
е теке кук хуьшде Эсеф гъоси, делуй-дивоне бу. Имбу-
руз Гъомуил эз мейдуй куче, э сер меслэхьэт сохде,
гъэдой нэхьс, омо уре тешне бисдо. Гьен вэхди пура
тара совуй гъов э кул вери, гъуз бире э зир сову эз ён
мейду эдембу гирошде Хонум, духдер эн раби, комиреки
у э дуьл хуьшде гъэруьс хуьшде хьисоб сохдембу.

Духдере диремунде лов Гъомуил э хэнде верафд.
У огол зе Хонуме. Хонум гье усэгъэт шем гуьрде, омо
э ки энур.

— Гьери, жон глэруьсме, ди ебо эз совуйтуь тозе глов хурум,— э муьгьревуниревоз гуфди ковхо, десгьоре дураз сохде.

Духдере гуйге сег геле глэнж гуьрд гьейсэглэт. Сифет энэ эз дуьл гуьрде одомире хуно шефд бисдо, чумгьой энэ эз делуь бире одомире хуно — тиж. Э дуьл энэ э гьэриш эни хэйли вэхд кура бире дердгьо, билбулигьо лап сэглэр до уре. Эз глэйби-глори ведерафде, у шивен дешендере хуно гуфди келе-келе:

— Эй чуь, лелей Гьомуил, туь э ме хэндуйсде, рухьшенд сохде. Глэруьс туь ме нисдуьм, духдер эн Шебетей нэхирчини. Кук туь не у гьушгьоре хуно гуй бирет э вишегьо-кулегьо домунде, Асли не Кереме хуно э еки ошугь бирет!..

Духдер хэнжел расире, яралуь бире одомире хуно лой-лум хурд, эз шуьл бире дес энэ ведиромо расе, э дуьм сову бесде бугьо. Пура совуй глов офдо тупе хуно лов бисдо э ён пойгьой эн Гьомуил, шэхде зере э парталгьой энэ. Гьомуил хуьшдере гьеусэглэт вешенд. Серсоне хуно вэхуьшде эз сер мейду зури-зури омо э хуне. У э Хонум не хошие гоф гуфди, не серкушие гоф. Дуьл энэ эдембу сэглэр хурде, билбули кешире гьейсэглэт, э дуьл энэ лап гьэгьр дебу э сер эн кук ю Эсеф. Гьисди и пушогьо Илогьу, човуч эн у гуфдиребу э ковхо: «Эсеф кук туь э песой хэгьер Сосун эдее гешде». Оммо Гьомуил у вэхди и хэбере эзи гуш зе эзи гушиге вешенд. У суьпле хэнде сохд, мугу: «Гешдугу эри хуьшде. Михме э дивор кесиге». Оммо гьейсэглэт и коре диренге, дуьл энэ лап гьэреболугь, дулпесо бисдо. «Пери, духдер эн нэхирчи сер кукмере гиж несоху, ме сохде ниетгьоре, духдер рабире эрию эри хосде зере невечаруну» эдембу гуфдире у э дуьл хуьшде, гьэгьр кешире-кешире.

Ковхо эз мейду э хуне вогошденге, кук энэ Эсеф эхуне дебу. У нуьшдебу э сер эн нямдер эдембу евош-евош саз зере, мэглни хунде. Э хуне эзубэгьэй кес недебу. Гьомуил гьетте э хуне дироморе, Эсеф сазе эз дес фушенде, вэхуьшд э пой, глэйб кеширере хуно поисд, воно сазе э гьиче. Бебе эз зир чум дениши э кук хуьшде. «Туь дануьсденигьош, думбура, муьгьбети, мэглни,— мугу у э дуьл хуьшде, эз Эсеф глоси бире,— пой ебо, ме э вихьтейтуь медарам». Оммо эз руй ковхо э мигьровуниревоз дениширебу э кук хуьшде, гуйге у исэглэт

гынч эз дес энү гъэгъри-Гюси нисдиге. У хуб дануьсдембу, ки эгенер туьре воисдениге дайчере хуте сохде, э пушой энү килэхъэ вешенде, уре терсунде герек нисди.

У гъэйлей хуьшдере кешире-кешире хэсдере хуно нуьшд э сер эн нимдер, гуфди э кук эн хуьшдеш, нуьшуь гуфдире э ён ю. У денишире э кук хуьшде э ширине зугьуревоз гуфди:

— Туь имугьой келе жогъили, хэлефме,— бисдуь сала куки. Тойгьойтуь эз зуревоз сэхъиб кифлет, бебей эн гІэилгьон, оммо туь, хэлефме теимугьоиш эвленмиш небирей. Ме имугьой шасд сала келе мердуьм, дедешму жогъиле одоми нисди. Имуре воисдени, хэлефме, те чум иму рэхъо гьисдигьо гІэруьси туьре виним, невегьоймуре э гъужогъ вегирим.

Гъомуил поисд, лове э хэнде веберде, дениши эз зир чумгьо э сифет эн кук хуьшде. Эсеф сере гъуз гуьрде, гуш венореву э гофгьой эн бебешу.

— Гуш вени хэлефме,— веровунд гене сер гоф хуьшдере Гъомуил эз сифет эн Эсеф чум невегуьрде,— ме эритуь е духдер дирем, омбар хубе духдери, эз хубе хуней, гІэсуьлмендгьон, гье хуьшденитуьш уре хуб шинохде. Ме гуфдиренуьмгьо духдер — духдер эн раби Нохьуми — Хонум.

Нум эн Хонуме гуьрде мунде Эсеф терси, гьошгьою верафд зверо, раче тиморе гъутиногьой энү суьпенжов вешендере хуно бисдоруьт. Гьисди у дануьсдембу эз зуревоз метлеб эн дуьл бебешуре, дануьсдембу, ки зу енебуге дир бебей энүгьо сер эни гофе меровуну, мугую э у эз товун эни кор. Ченд бо у, Эсеф э дуьл хуьшде э гъэгър, э хуььжет поисдебу э бебешуревоз эз товун эни кор. Оммо исэгІэт у э гушгьой хуьшдеревоз шиновусденге чуьтам бебешу гуфдиренге Хонуме хогъу гуфдире, у терси, сере вир сохдере хуно бисдо, перт бисдо мунд, лоле хуно. Гъомуил диренге, ки, кукию гоф ние сохде, гьечуь дануьсд и гофгьой энү эз дуьли Эсефи.

— Туь, хэлефме, жугьоб эри чуь нисе доре,— э нермиревоз гуфди Гъомуил — эгенер Хонум усоле духдер мибисдоге, ме гынч уре эритуь михосдум, э хунейме гІэруьс сохде мидировундум? Эзу кор бэгъэй, хэлефме, ме е коригереш гузет сохденуьм. Бебей Хонумигьоре, раби Нэхьуме мол, хори амбари. У имугьой келе мерди. Е пой энү э гьовре дери. Хонум е теклей эн бебе-дедеи.

Раби муьрдге гъеме девлет энэ эритуь мумуну. Мер-
воисдени туьре деш гюшир вегирлуь сохде.

Эсеф сере гъуз гуьрде эдембу гуш веноре бебешуре.
Дуьл энэ эдембу гъейсэгIэт гъэреболугъи кешире. У бе-
бешуре амбар хосдембу, уре э руй бебешу гоф овурде
нисе воисдембу, гIэйб оморембу. Оммо имугъой эз то-
вун эни кор у э руй эн бебешу бие пою гуфдире уре
номус, хижолети оморембу. Эсефе нум эн Хонуме шини-
реш нисе воисдембу. У терсирембу ки бебешу и духде-
ре э сер ю э гуж-хушевозиш керт сохде невенуь гуфди-
ре, эз Пери юре гъемишелуьг дур, рэгIд несоху гуфди-
ре. У эхириш сере тик гуьрде эз бебешу мугу:

— Туь эдее гуфдире, бебе, ме Хонуме хосдумге деш
девлетлуь мибошум,— э келе дуьлпесои ве битобиревоз
гуфди Эсеф,— девлетлуь белкиш бисдорумге, оммо ме
э уревоз гъич мозоллу нибошум.

— Эйчуь, хэлефме,— хоши-хоши пуьрси Ковхо,— эз
девлет зиедтеш шори ве мозол бирени эри одоми.— Ме
дануьсденуьм, рачи эн хэгьер Сосун сер туьре гиж сох-
ди, оммо дануьсдебош, хэлефме, чуьтам э метлегоь гуф-
диренигъоре хуно, рачире э гъиче нисе веноре. Эзу кор
бэгъэй, хэлефме, туь хуьшденитуь бие дани, ки эри ху-
нейму эри нум иму гуьнжолуь нисди духдер нэхирчире
э хунейму эри диловунде.

Сифет эн Эсеф, ранг до ранг восдо, эз гIэйб не эз
гъэгър. Гофгъой бебешу дуьл энуре эдембу бизе хуно
сула сохде. У дие нуьше тоб доре недануьсд. Вэхуьшд,
омо э минжи хуне.

— Жон бебе, э ме бэхшлемиш сох, дуьл ме э сер-
духдер раби невери, мере уре гъич э чум диреш нисе
воисде,— гуфди у э жуьргIэтевоз,— эгенер туь мере их-
диёр дорениге — ме михогъум хэгьер эн Сосуне, эгенер
ихдиёр нисе дореге ме эзи хунегъо мивируьхуьм.

И гофгъоре шиновусденге Гъомуил хуьшдере ве-
шенд, гуйге эз нэхэбереки киниге, лулей эн тапинжере
венори э сер синей энэ. Чумгъой энэ чорчуми бисдо, ху
гуьрдуьт, муьшдгъоре гъово гуьрде, у бирден вэхуьшд
эз жигей хуьше, куьнд омо эз кук хуьше.

— Бура! Бура! Оворе бош эз пушой эн чумгъойме
хъэрэмзоде, нелоигъ те ме туьре жирмиш сохде некуь-
шуьм,— муьшдгъоре вежегъунде э пушой сифет эн
Эсеф, у э сер гъэгър сер гуьрд ченд жире беде нифри-
гъо эри сохде кук хуьшдере.

Эсеф терсире, вежегъусде песово-песово доре хуш-дере гьетте э ён дер оморе расире, вокурд дере, зури-зури вирихд э хъэет, эзунжо э куче.

Гъомуил эз Эсеф эз хуне вирихде ведерафде бэгъ-дош гъеле-меле хомуш сокит нисе бирембу. У эдембу келе-келе вешмерде кук хушдере, пойгьоре зере э хори, хъуършлемиш бире-бире. Э и сес энэ эз доурни хунегъо диромо Гъуьзуьруьл, е денуьшдее пура пенжогъ сала зен, нимей муьйгъой ю сипи. Сифет энэ гиргине очугъ, сие мижелуье чумгъой энэ эн жовоне духдере хуно эдембируьт тов доре.

— Чуьн, чуь хэбери инжо? — э дуьлпесоиревоз пуьрси Гъуьзуьргуьл эз шуьвер хуьшде.

— Кук туь э духдер эн нэхирчи соймиш бире, эдее духдер Щебетее хосде, — э хъуършевоз эзи куьнж хуне э у куьнжигей хуне рафде эдембу келе-келе гуфдире Гъомуил, — хъэлово бири э ме, эгенер иму уре негъиш-димге духдер нэхирчире хосде, у эз хунегъо вирихденини, оммо эз товун эн Хонум, духдер эн раби гъич э гердеш нисе вегуьрде, нумюре э кию могу мугу, нелоигъ, веченолоигъ!

Гъуьзуьргуьл ох кеши, лов ю э суьпле хэнде верафд.

— Меш мугум чуьниге э и хори, — э тегънимиревоз гуфди у. — Бошгу, Перире хогъугу, эгенер дуьл энэ уре хосдениге, раче хъэёменде, жунсогъэ духдери. Белки уни гъисмет энэ, Хонум нисди.

И э тегънимиревоз гуфдигъо гофгъой эн Гъуьзуьргуьл гъечи zobу кори сохд э Гъомуил, гуйге у гъейсэгъэт делуь мибу. Уре гъечи воисдембу зенуь е-дуь муьшд эз зен хуьшде, нифри, хъэрой вегируь э сер энэ, гъэгър дуьл хуьшдере тигъи соху эсер зен хуьшде. Оммо ковхо хъэрекет сохд эз хуьшде эри неведарафде э пушой эни гъемише э олхогъиниревоз гоф сохдембугъс зен, раче чумгъой эн комики денширембу э одоми э могъбули ве муьгъевуниревоз. Э сер Гъуьзуьргуьл у дес дураз сохде нисе дануьсдембу, не э сер ю хъэрой вегуьрдеш нисе данусдембу.

— Мол эesine гелмесе хъэруьми, — мугу Гъомуил э дуьлхуьрдиревоз, — куктуьш э туь омори. Гъич кукмени гуфдирере хунош нисди эз хосиетгъою.

И гофгъоре гуфдире, Гъомуил дере э зарбевоз сэхд сохде ведерафд эз хуне.

Ини имугьой у нуьшдебу гьейсэглэт э зир эн гьэребчдор эдембу э ёр хуьшде овурде гьемей эни имбурузине коргьо гьозие-гьэдергьоре, дердгьой хуьшдере э шоробовоз хьэл сохде. Э ёр энү оморенге, ки Эсеф хосдге и нолоигьэ Перире, комиреки гьейсэглэт ковхо э чум дире ние хосдембу, хунидуьшмени хуьшдере хуно, Гошири, мол — девлет эн раби Нэхьум эз дес ю меда-рав гуфдире, ношумой энү лап бил-бул бирембу, эз си-ней энү ноле, эн гуруне нечогьэ хуно ведироморембу.

Гьово эдембу шохьонгум бире, торик бире. Э асму дегесируьт тек-тук суьфдеи асдарагьо. Гьомуил кинигере келе-келе огол зе. Э сес энү ведиромо е пойбирэхьнее жогьиле духдер — гьэревош эн хуней Гьомуил, поисд э пушой энү.

— Вечи игьоре,-- бурмунде э суьфре буйругь до Гьомуил,— песеде э холей Гьуьзуьргууьл гу вегируь э хуьшдеревоз е энгуьшдери, е чорек шороб не дуь нун. Гу эзу: эдее рафденим Пери духдер эн Шебетее эри хосде.

Гьомуил не Гьуьзуьргууьл оморенге э ки Сосунигьо угьо бирор-хэгьер нуьшдебириуьт эдембириуьт чилей шевинешуре хурде: гош гьургьути э дугьовоз. Гьуногьгьоре диремунде духдер гье усэглэт зур-зури вэхуьшд, рафд поисд э куьнж эн хуне, сере гьуз гуьрде. Вэхуьшд Сосуниш, э муьгьревуниревоз поисд э пушой энугьо.

— Шохьонгум эхэйрбу,— лове э хэнде вешенде, хоши-хоши гуфди Гьомуил.

— Эгьуьбетишму эхэйр бу,— э хуььрметевоз жугьоб до Сосун.

Гьуьзуьргууьл эз зир шол вегуьрд чорек шоробе, нунгьоре, но э сер суьфре, песеде куьнд омо эз Пери, лове э муьгьровуниревоз э хэнде всберде, э хуширевоз дениши э сифет духдер.

— Кукмере диренге туь гьечи сере гьуз нисе гуьрде,— э зарифетевоз гуфди Гьуьзуьргууьл, э десевоз чуней эн Перире тик гуьрде.

Гьомуил эз зир чумгьо дениши э сифет Пери. Гьич у гьечи Перире недиребу куьнд руй бе руй. «Эз расдиш омбар гуьзеле духдери,— мугу э дуьл хуьшде ковхо,— негьогь чум кук ме эн Эсеф э и духдер недомунди. Рачи эни духдер сиегье тов-товие чумгьой эни гьеркире гири эз сер медешенуь. Оммо Эсеф келе гьзлетие кор эдее сохде, э рачи духдер гуьл бире. И духдере е рачи-

де знедте нисди, оммо Хонуме, худо мобуро хэзинеи. Негьогъ, нэгьогъ и хэзинере Эсеф эдее ведешенде э дес хуыште, э гуызели эни духдер ошугъ бире. Гьери виним дие посой эни коргьо чуытам миевге»...

Гьомуил ю хуышдению верасирембу, ки гьейсэгIэт вэхд ижире думитгьо, хээлгьо сохде нисди. Дие вэхуышдет инжо, э хуней кес оморет, метлеб оморей хуышдере у гьейсэгIэт бие гую.

— Ой зен,— мугу Гьомуил эз Гьуызургуыл,— ишму зенгьо эри эни коргьо эзиму, эз мердгьо лошунлуытеит, фегьмлуытеит. Туь метлеб омореймуре гу гоф сохим э еки.

— Чуь гоф гуфдиреним иму э угьо,— э олхогьинире-воз жугьоб до Гьуызургуыл э ловхэндеревоз, гьэл гуьрде э ён ю нуышдебугьо Перире,— угьо гIэилгьоймуре хунои. Декиним пейлегьоймуре, омбаракбу сохим, нумгир сохим и раче гуызеле духдере э кукимуревоз, верасд гьышд рафд.

Гьомуил евошлей хэндуйсд.

— Гуфдиренуыт: э зеневоз месэлэхьэт сох, оммо гуфдирейоре месох,— гуфди Гьомуил,— оммо ме и дес, зен, э гуфдире гофгьойтуь омбар разинуым.

Сосун вэхуышд э пой, эз сер рафгьо оворде пейлегьоре но э сер перзине, декуьрд эз чореке шоробе э пейлегьо. Гье и вэхди Гьуызургуыл вегуьрд э дес хуыште дес эн Перире, доно энгуышдерире э энгуышд эн Пери, песде сэхд гьэл гуьрде уре эз дуь чум ю моч сохд. Мердгьо не Гьуызургуыл вегуьрдуыт пура пейлегьоре.

— Амбарак бу, шоре гьисметгьой худои бу,— келекеле гуфди Гьуызургуыл, шори сохде,— э пой эни гIэруьсезов э хунейму ники, мозол биево. Худош ки э дуыл эн падшогы рэхьм дешенде, у Шолум кукмере эз чол хилос сохдени, руге косибе юхсуле дедей вегорундени гердо.

— Омин,— гуфдируыт э е лэгIэ Гьомуил не батрак ю.

Гьерсей энугьо «лэхьэим» гуфдире, э зенгевоз зеруыт пейлегьошуре, хурдуыт.

Е гьэдер нуыште, е гьэйле кешире, Гьомуил не Гьуызургуыл «шев ишму хуш бу» гуфдире, куьнд оморуыт эз лэгIэй дер. Пушой ведерафде, е кем эз шороб сорхош биребугьо Гьомуил э тэхьэр эн Гьуызургуыл гьэл гуьрде Перире, моч сохде эз дуь чумию, песде эз куьф хуыште ведешенде е червонце доно э дес ю.

«ОШГУНОВОЕ ГЪОВОЛ»

Дуь орине гиросде бэгъдо е руз себэхьмунде зу-сери э гъэриш дигъ шоре сес гъовол-зурнов эн гІэруьси омо. ГІэруьси эн Эсеф нен Пери нуьшунде омо. Хьэрмэхьгъо, бирордоморгъой эн Эсеф э гъэд келе фирегъуне хъэет эн ковхо мейду гъуьч сохдебу эри вежегъисдей эн хэлгъ. Э сер мейду угъо декуьрдуйт жапуьр, суьмер, туз небу э вежегъисдеки, енебуге ворущ омоге пой вежегъисдегоргъо суьрт рафде, не офдонуьт. Э сер дуразе келе кутуки, э звер сер эн мейду нуьшдебируьт зурновчи, демкеш, гъоволчи эдембируьт зере, хэлгъ — зенгъо, мердгъо, жогъилгъо, духдергъо дуь э екиревоз вежегъисде. Сер ебо кук не духдер вежегъисде, угъониге чор тараф мейдуре ведабурра, чек мизеруьт, «гъерсо», гуфдире вежегъисдегоргъоре э хъэвес миовурдуьт «шомош» мидоруьт.

Э дорун эн хъэет эз келе сенгъгъо кинле сохде, гІэтош дегесунде оморебу. Э сер эни кинлегъо э келе гъэжгъугъой эн муьси эдембируьт егънигъо, гІошгъой эн гІэруьси душунде оморе. Лезетлуье буй эн егънигъо э бугъовоз ведироморе эз гъэжгъу лов бирембу э гъемей хъэет, ведерафдембу е сер э куче, верафде э вини эн оморегоргъо, гиросдогоргъо.

Э сер эн чи хурдей эн гІэруьси э мейду ведировундуьт дуь фургъуне. Э е чоргІэсбе бесде фургъун венуьшундуьт доморе, э фургъуниге-гІэруьсе. Э жейлее фургъун венушундуьт зурновчигъоре. ГІэруьс не домор миесдуьт рафде э нуькерей Григору-чой эри тен шушде пушой «гелин-гиев» бире. Нуькере дуь верс дури бу эз дигъ. ГІэруьс не доморе пушой э нуькере берде омбаре хэлгъ, мердгъо, зенгъо кукгъо, духдергъо эз сер суьфре вэхуьшде ведироморебируьт э томоше.

Серпоигъо буьсгъгъой эн кобобе э е дес гуьрде, чорекегъой шоробе э е десиге гъе э поисдеки жиге гъуногълугъи мисохдуьт хэлгъэ, межегъисдуьт, мэгІнигъо хунде, мэхсерегъо мисохдуьт, хэлгъэ михэндундуьт.

ГІэруьс не доморе эри рэхь сохде э чой ведироморут е ченд гІэтлуьгъо. Гъомуил буйругъ дорембу эз говдуй хуьшде ведировуну бисд гІэсбе, дуь э жогъилгъо эри рэхь сохде гІэруьс не доморе. Э муйгъой герден нен пушони гІэсбгъо ранги-берангие лугугъо бесде оморембируьт. Ки эз гІэтлуьгъо эз гъеме пушо зу вогошде омоге, э дигъ, чуьтам гІэдот бугъоре хуно, гъетте у э мей-

дуй дигъ оmore расире эз пушони гІэсб энэ е хоме хос зере, уре ейлугъ эвруьшими, енебуге эн огъ бэхш мидо, гъиругъгой эн у ейлугъэ гІэруьс э десдин-дес хуьшде-ревоз нэхч вечирембу.

Илогъу гІэсбгой ковхоре бэхш сохде доренге э жогылгой эн дигъ, эри хуьшде гъишдебу лап туьнде юргъэе алае гІэсбе, ю эз гъеме нушо ведиров, бэхше вегируь гуфдире.

Э сес гъовол-зурневовоз, сесгой «гъурреревоз» гІэруьс не доморе бердуьт э чой.

Поизиш буге, герм бу, чуьшме е хуб эдембу товуш доре. Э дорогъо-кулегъо велггъо ранги-берангие лугугъо-жуьгълелегъоре хуно веди бирембируьт. Е сэгІэтиш негиросд эз тараф эн чой сес эн гъоволзурнов омо. Хэлгъ гене кура бисдо э мейду. Севи-гІэреб миесде гуфдире, тогІин сохде ки эз гІэтлугъо эз гъеме пушо э дигъ ди-ромориге. У э е дес ковре ейлугъ эвруьшуьмире гуьрде, э е десиге хоме хоере, поисдебу э ён куьрпи, э гъиругъ эн мейду. Эз зир куьрпи эрх эн гІови гирошдембу. Эз у эрх муьшгуьригъо э хъэет ишу веригъо доргъо, богъчегъоре гІов дорембируьт. Э гъиругъ эн эрх жерге-жерге гъуьндуьре миноретгъоре хуно, келе гъовогъдоргъо вебируьт. У гъовогъдоргъо е ченд верс эз дигъ дури веди бирембируьт.

Суьфде, эз гІэрей богъгъо веди бисдо гІэсб эн Илогъу. Илогъу гъемей ю эрэгъ, пое сэхд шишире э зонгугъо, гІэсбе зере-зере э гъирможевоз чуме-чаруь сохде э иловле, де гІэтлугъойге юре зере негирору гуфдире, эдембу суьрмиш бире оmore. Гъетте гІэсб энэ э сер куьрпи расире, Севи-гІэреб гъэлеж гуьрде, э е зарбевоз зе хоере эз пушони эн гІэсб, гъе э минжи эн куьрпи. Хое шэх сохде, раси эз пушони гІэсб, чэх бире, чиртике хуно лов бисдо, чумгой гІэсбе билосумол сохде. ГІэсб Илогъу серсоне хуно бире, песо до хуьшдере, вэхуьшд э дуь пой, шихъине зере, э ило э уло шенде хуьшдере. Ранг Илогъу рафд. Илогъу бирден эз сер егъер эн гІэсб офдоре дерафд э эрх. Хэлгъ гъемееки шэгъгъэ зере хэндуьсдуьт. ГІов эн эрх гъеми лихъэ гилов бу, гъемиге хиник. Гъе и туьтем Илогъу э гІов офдоренге э ён эрх е десде гъозгъо э чуькле гъозлегъоревоз поисдебируьт. Гъетте Илогъу э эрх офдоре, гъозгъо шэгъгъэ дешендуьт серсоне хуно, гердегъошуре дураз сохде мара хуно, фис зере-зере гъов кенде оморут э сер Илогъу, э дундугъ-

гъошуревоз сер гуьрдуйт вини, гушгъо, рушгъой энуре эри кешире. Илогъу дегешде э гъэд глов э сер кемер э десгъо-пойгъоревоз хъэрекет сохдембу э гъэгър вероморе гъозгъоре эри пиш сохде, оммо угъо зиедтеш хьюьршлемиш бире, офдоребируьт э жун Илогъу.

Севи-гъэреб ейлугъэ э дес гуьрде омо поисд э гъи-рогъ эн куьрпи. Эз сер куьрпи денишире э зофруво э Илогъу, у лове э хэнде неверберде эз сабуьр ведерефде, гъэгъри бире одомигъоре хуно эдембу гуфдире:

— Эде, э Илогъу, текей гуьрде поисдей туь мере инжо э и ейлугъэвоз. Вэхиз веги бэхш туьре эгъуьбеттуь э хэйр дие, меш ведарам бурам э песой корме. Хуьшг бисдорум мундки ме эз дестуь, гъеме эдее шороб-эрэгъи, егъни-кобоб гъэруьси хурде, кеф сохде, оммо туь гуьрдей поисдей мере инжо.

И гофгъоре шиновусде, э Илогъу денишире хэлгъ эдембу суьсд бире эз хэндуьсде.

— Эгеде, чумгъой туь ние дире беге,— эз хуьшде ведерафде хъэрой вегуьрде гуфди Илогъу, э гъэд глов гилгез бире-бире,— и гъозгъо, женевергъоре хуно зуьнде-зуьнде эдее хурде вечире мере. Чуь хъэлово бирей мунде туь э ме?

— У гъозгъо мидануьсдге туь чуь жире одоминиге, угъо туьре эзунжо зуьнде рэхъо нидорут,— келе-келе гуфди Рэхъмон, гъирмизине мижегъой эн яралуье кура чум хуьшдере вежегъунде-вежегъунде, хэлгъ э хэндуьсдеки.

Гъэтлугъо дуь э пес-песоеки оморут э дигъ. Е ченд минут гиросде бэгъдо омо фургъунгъо э гъэруьс не доморевоз, э гъовол-зурновчигъоревоз. Доморе бердуйт э хунешу, гъэруьсе э хунешу эри вераюнде. Э мейду бугъо хэлгъ вогошдуйт дуборе э хъэет эн ковхо эри хурде — кеф сохде.

Сер сохьонгум, асдарагъо пушой ведироморе, бирордоморгъо гъул эн доморе гуьрде, э зерегоргъоревоз, оморут э хуней гъэруьс, гъэруьсе э хуней домор эри берде. Домор эз сер те впой геймиш бу. Э сер энупе вебу нерме зерде килэхъ бухоре, э тен ю чухой эн мовут, э пой ю мэхъсгъо, э кишд ю гъэиш эн салланме. Домор серегъуз бу, чуьтам э домор лоигъ гъисдигъоре хуно. Гъэруьсе ведировундуйт эз хуне. Сер-тен энупе хуб геймишгейдуьрмиш бу. Руй энупе сугърезани э сипре дуьгъуревоз дегуьрдебу. Э иловлей гъэруьс сэгъдуьшгъойю бу.

Угьо жигъиз эн гІэруьсе эдембируът берде. Э дес эн еки ламбалуш дебу, эн екиге — гузги. Еки эз духдергьо э песой эн гІэруьс дегесунде лампаре гуьрдебу.

Зерегоргьо зерезере, мэгІни хунде-хунде бердуът гІэруьсе э хуней Гьомуил, домор э пушо, гІэруьс — э песо. Омбардеки эн хэлгъиш гьеме пиен бу. Гьомуил поисдебу э лэгІэй эн дер, гІэруьс не доморе гузет сохде. Гьетте гІэруьс э ён гьопу куьнд бире, Гьомуил ведиромо э пушой эн гІэруьс, руйюре вокоши, эз пушонию моч сохд, э гьул гІэруьсе гуьрдегоре одомигьо э гьер дес ишу е ниммонети доно.

— Гьей, жиге дит ебо, жиге дит ебо гІэруьс не доморе эри вежегьисде, — хьэрой вегуьрд Илогьу чэрх хурде э гьэд мейду, хэлгъэ гьуьл додоре-додоре.

Илогьу гьетте эз ерх ведироморе, видов-видов рафде э хуне, тара парталгьой хуьшдере дегиш сохде, оморебу гІэруьсире эри э рэхь берде. Е дуь пейле шороб не е ченд кобоб хурде, песде э пушой кинлей гІэруьси поисде, у хуб герм биребу.

ГІэруьс не доморе дировундут э мейду эри вежегьисде. Зурновчигьо зурновгьошуре тик гуьрде зеруът лап э хьэвесевоз. Гьеме э мейду кура бирогоргьо келе-келе чек зеруът. Э иловлей эн мейду эдембу шэгІмелегьо сухде, мейдуре хуб товуш сохде. Иловле, сифетгьой эн э гІэруьси кура бирогоргьо гуйге э офдой шохьонгу-миревоз товуш бу.

Эз домор бэгьдо э гІэруьсезов диромо эри вежегьисде Гьомуил, песде Гьуьзуьргууьл, песде куьнде одомигьой эн Гьомуил нен Гьуьзургууьл. Пери асда, оммо хуб невомунде эдембу вежегьисде э гьемемеров. Гьомуил сиьре абасигьрое э минути ебо туф зере вогосундембу э пушони эн зерегоргьо, доробму э дес гІэруьс, эн вежегьисдегоргьо. Дуь дес гІэруьс нуьгьре пур бу, омбаргьо, э дес энэ эдембу пул доноре. Эхириш Гьомуил диромо э минжи мейду, гІэруьсе гьэл гуьрд, келе-келе гүфди:

— Вессит э гІэруьсмеровоз вежегьисдейтгьо, гІэруьсмере хэсде сохдейтгьо. Бигьил гІэруьс даравгу э жигей хуьше динж бугу, ишму нуьшит, хурит, кеф ишимуре сохит.

ГІэруьсе э хуне э дебердеки, еки эз зенгьо е дуь се пенже дуне шенде, лов сохд э сер эн гІэруьс нен домор, егІни угьо зен-шуьвере унгъэде гІэил омбар гердо, чен-

гъэде дуне-гендуым бул вероморенигъоре хуно. Эвшэгъ-кейвони бишбогъ эн гӀэсел э дес дери доно энгуышд-гъой эн гӀэруyse э гӀэсел, совусд энгуышдгъой эн гӀэсели энуре э бун эн дер хуне, егӀни руз-зуындегуни эн гӀэруys гъе и гӀэселе хуно ширин бу гуфдире э хуней эн домор.

Перире диrowундуыт э хуне, э жейлее вераюнде утогъ э суыфдеи тебэгъэ, э ён утогъ эн Гъомуил, гъишдуыт тэхьно:

Егиле те э ки гӀэруys дерафде, домор, чуытам гӀэдот гъисдигъоре хуно, диrowо э ки бeбешу. Эсеф эз гӀэйб, эз шори гъирмизи бире, куынд бире эз Гъомуил, поисд э сугърезани, сере гъуз гуърде, асда гуфди:

— Бебе, ме э туь сохде дуьлмундеигъоре бэхшлемиш сох.

— Худо бэхшлемиш сохо, хэлефме, — э муыгъревуниревоз гуфди Гъомуил, фирегъе гъолине пенжей хуышдере э душ кук хуышде веноре. — Вэхиз хэлефме!

Эсеф вэхуышд, сергъуз поисде э ки бeбешу.

— Имугъойле хэлефме туь те ебо э ки гӀэруys дерафде, е пейле эрэгъи ху э меревоз, туь эзи е-дуь сэгӀэт пушо э нуькере, э хинике гӀов тен шушдей.

Гъомуил чаруысд э лой догъле. Унжо э сер догъле дуь пура пейлей эрэгъи вебу. Эз пэхъники эн кук хуышде у эз кугъоз вегуърде декуърд сове дерму — дермуь эн хови. У дерму деригъо пейлей эрэгъире у до кук хуышдере, денишире э гуне доре сифет эн кук хуышде э ширине зугъуниревоз гуфди хоши-хоши:

— Э согъитуь нен одохлуйтуь, хэлефме!

Бебе писер хурдуыт пейлегъошуре. Гъомуил уре е кемигеш гуърд э гоф, эз зир чум денишире э у. Хурде эрэгъи, иллогъки дерму сер гуърд лап сэхд зур-зурри эри кор сохде э мувэхь Эсеф. Ловгъой энугъе эз хуышде эдембу хэндуйсде, зугъун ю пичире, чумгъой энугъе хыре хуно бире бу, эн хов гуърде одомире хуно бу.

— Дие имугъой дара, хэлефме э ки эн гӀэруys, — рэхъо до у кук хуышдере эз ки хуышде.

Эсеф лой хурде-хурде, вокурд дере диrowо э утогъ эн гӀэруys. Эз хъэет эдембу оmore сес эн гъовол зурнов мэгӀни хунде, чек зере. Пери нуышдебу э сер хъэлов. Эсеф чешмише хуно денишире э сифет эн Пери, гъолоке одомире хуно нуышд э ён энугъе, е гофлеш эз лэгӀэ не-

дировунде, вено сер хуышдере э сер зани эн гІэруыс, гье у сэгІэт хиси, эз хуышде рафде одомире хуно.

Гьетте кук хуышдере э ки гІэруыс декуърде, Гьомуил зури-зури ведерафд э хьэет. Е ченд минут гирошде бэгъдо у диromo э Эвшэгъэвоз. Тозе келегъэи генже, комики Гьомуил бэхш доробу уре э хотур эн кейвони бирей энэ э гІэруыси эн Эсеф, мениле хуно э сер энэ бесде бv, э синей ю пушосине вебу.

— Нуыш, Эвшэгъ,— э хуширевоз гуфди Гьомуил, денишире э сифет эн кейвони.

Эвшэгъ нуышд, сере енбоки гуърде, дениши э ловхэндеревоз э Гьомуил.

Е кем сабуър сохде, Гьомуил гуфди:

— Эвшэгъ, бие туь е гьуллугъ мере, метлебмере бегъем сох,— нуышде э раче-берачей эн Эвшэгъ евош-евош гуфди Гьомуил.

— Э шоре метлебгъо расош э у е теке хэлефтуъревоз,— гуфди Эвшэгъ э муьгъревуниревоз,— чуь гьуллугътуь гьисдиге гу,— э сер эн чумгъойме.

— Енге бош эри домор не гІэруыс,— гуфди Гьомуил.— Эз тараф эн гІэруыс екиш нисди, бирор энэ э иму ихьдибор сохдени. Гье е енге бисдоге весси, эз тараф эн домориш, эн гІэруысиш. Туь бош енге.

— Бошгу, эйчуь ние биренуьм, э сер эн дуь чумгъойме,— э шориревоз гуфди кейвони.— Ме те и муй сипи сохде эри е сад одоми енге бирем, эри нохогъ кук туь эйчуь ние биренуьм беге. Гьелбет мере е бэхш миди эри эни кор,— зен э лутитириревоз чум зе ковхоре.

— Ме туьре ужире бэхш нидвьмо,— э чумовоз бурмунд ковхо э сер эн Эвшэгъ веригъо тозе кэлэгъэи.— Ме дестуьре зари-суьрхи мисохум.

Эвшэгъ мэхьтел бирере хуно дениши э Гьомуил. Ковхо э иловле чуме-чару сохде, кунд омо эз Эвшэгъ, буй эрэгъи-шоробе эз лэгІэ лов сохде-сохде, э тасире сесевоз гуфди эз Эвшэгъ:

— Велебер темизе ейлугъэ э пушой эн хэлгъ, э хьэет, гу: гІэруьсе чодур нисди...

Зэхълей Эвшэгъ рафд. У десгъоре ведешенд пушово, гуйге еки э хэнжелевоз э сер энэ гьов кенд омоге, э нокуми. Ранг ю хокелъв бисдо.

— Туь чуь гуфдире. чуь гуфдире, гушгъойме кар гердо,— э зэхълевежэгъириревоз гуфди, э пой взхуышде, песово доре-доре хуышдере,— е пой ме э гьв вре дери, муй

сипи сохдем, ме и коре э герде вегуърде нидануым, оммо туыш, бие и Гловуне э гердентуь мевеги, Гьомуил, духдер хуней, етими, езугь биевгу туьре!..

Гьомуил хуни-хуни дениши э у. Эвшэгъ эз терс гье усэгІэт лэгІэй хуышдере гуьрд.

— Бошгу, ме туьре э гужевоз межбур ние сохденуым,— огъу вечирере хуно гуфди Гьомуил.— Оммо ме э туь гуфдиремгъо гофе туь эз лэгІэйтуь ведировундиге, песде эз ме между, гъэгър эни коре ме эз кукгъойтуь медешенуым.

— Бошгу, гъэдоволим, бошгу, э лэгІэй ме килит медуым мигуьлуым,— десе э ловгъо веноре жугъоб до Эвшэгъ зури-зури эз хуне ведарафде.

Ковхо дендунэгъижи сохде, эз гъошгъо-гъобогъгъой ю хун тигъи бире-бире эдембу рафде оморе эзи сер хуне э и сериге, бебе-дедей Эвшэгъэ э дуьл хуыше нифри-офри сохде.

Гье и вэхди дере вокурде, диromo зерде рушгъо Илогъу:

— Эй ковхо, э гушгъойтуь шоре хэбер дараво, ошугъ омори э гІэруьси, е рач эдее хунде ихдилот сохде эз товун мугъгъбет эн Керем нен Асли...

Илогъу бирден гоф хуышдере поюнде, дениши э мэхьтелиревоз э сифет эн Ковхо.

— Туь гъэгъри, дуьл хуьрде хунои? — пуьрси у, дуьл-сухуни сохдере хуно.

Гьомуил гъош-гъобогълуь дениши э пиене сифет эн Илогъу. Песде гъеебо гъошгъобогъ эн ковхо дуз бисдо, лов ю э хэнде верафд «Ме и коре э Эвшэгъ эйчуь тапшурмиш сохдембируым Илогъу мундеки». Э дуьл хуыше гуфди у эри э Эвшэгъ гуфдире гоф хуыше пешмуни бире.

— Инжо кунд бие эз ме! — гуфди у эз Илогъу.

Илогъу омо, поисд э пушой ковхо. Гьомуил ведешенд эз кувф хуыше чоргъэде сохде сипре ейлугъэ до э дес эн Илогъу, мугу:

— Веги и ейлугъэ, ведара э пушой хэлгъ, гу, ки гІэруьсе чодур нисди.

Илогъу мэхьтел, чешмише хуно дениши э Гьомуил. Гье у твьтем хуьрш ведешенд э келлей сер эн ковхо.

— Туыш отказ сохде! — хьэрой вегуьрд у э сер эн Илогъу, э муышдевоз гъуьл дедоре эз синей эню.— Ведара гу гьечу, ме гуфдирере хуно, небуге...

Гъуыл зере-зере Гъомуил ведекуьрд Илогъуре э хъэ-ет. Илогъу э пиёне чумгъой хуышдереоз дениши э иловлей хъэет, э сер суьфре, э гъэд эн фирегъе хъэет нуышдегоре хэлгъ, э тегьер эз кулок шувунде оmore велггъой дор сес сохдембируьтгъо боргулугъо. Э минжи мейду поисде э пой, э гъэд эн товуш ошугъ сазе э сине веноре эдембу хунде мэгӀни, э зуьгъун азербайджани:

— Гъурбон улим килисенуьн сесине.
Буьлбуьллер охуюр гуьл гъевесине,
Ерумуьн сеси гелейдуьр богълер арасина,
Гъуьзлер Асли бу бербоде гелдимн?..

Эз пиени, эз сегъм эни кор хори, гъово, нуышдегоргъо эдембу лой-лум хурде э пушой чумгъой эн Илогъу. Бирден у ейлугъэ зверо тӀк гуьрде, сипре бейдогъэ хуно, эз шороб не эз хинике гӀов расиреи гуьрде бугъозеоз, хъэрой дешенд.

— Эй, денишит ебо, гӀэруьсе чодур нисди — ини ейлугъ! Денишит ебо!..

МэгӀни гъечу домунд рафд э лэгӀэй эн ошугъ. Бирден гъеме э гӀэруьси бирегору э пой вэхуышдуьт, чешмиш, серсуре хуно, гуйге нэхэбереки угъоре сайлов шишиге, енебуге бору э сер энугъо вечаруьсдге. Угъо дуй екире сигъмиш сохде, кура бисдорут э иловлей Илогъу, чумгъоре буьхъ сохде денишире э ейлугъ.

— Денишит ебо! Денишит ебо! — ейлугъэ вежегъунде э звер сер хуыше, эдембу хъэрой сохде Илогъу.

Гъетте сес Илогъуре шиновусде, Гъомуил тэгӀдитэгӀди, хуьршлемиш бире, дере э зарбевоз вокурде, дерафд э ки гӀэруьс нен домор. У гуьрд эз ехэн Пери, вэхизунд э пой, Эсеф муьрдере хуно офдо э сер кемер.

Ковхо е келе хъэрой вегуьрд э сер Пери, рушгъой хуышдере шувунде, чумгъоре ченд е пейле сохде:

— Гъэнжугъ, хъэесуьз, оворе бош эз хунейме...

Пери эз мэхътели, эз терс лоле хуно бисдо мунд, э хъэлежигериревоз денишире э ху гуьрде домбуле чумгъой эн Гъомуил. У гъечуь дануьсд, ки келе мерд жингир бири.

Эз е гъул эн Пери гуьрде. Гъомуил э гужеоз шумоле кеши ведеберд Перире эз гъэд хуне, гъуьл додо э гъэд эн хэлгъ, э хъэет. Сес хъэрой нэгӀлети, мэхътели жевгъэ хуно лов бисдо э гъемей дигъ. Ки буге э пенже-

гьой хуышдеревоз гуьрд Перире. Гье у сэгІэтиге екигей-ге гьуыл зере-зере овурд поюнд е сиегье хэре. Перире гье у одоми э гужевоз венуьшунд э сер эн хэр, руй ю э лой эн дуьм эн хэр.

— Эй зурновчигьо! — э хьуьршевоз гуфди Гьомуил келе-келе,— эйчуь гьогь бирейт мунде, зенит «ошгуновое гьовол», сургум сохит эз хьэетме и хьэесуьзе!..

Гье и туьтем эз бун хуней эн раби Нэхьум омо сес Хонум. У тирочуре э ленгери зере-зере, эдембу эзилой бун хуне э улойге видовусде, хьэрой сохде, гуфдире:

— Эй хэлгь, хэлонгь ведиройт э томоше: Духдер эн Щebetee чодур нисди!..

Сер эн у бирэхьне бу, зерде муйгьою пепли-питов. Эз дуьл энү келе шори эдембу giroшде исэгІэт.

Хэре эз жиливию ведебердуьт э куче. Хэлгь хьэрой сохде кимигьо эдембируьт туф шендэ э сифет эн гІэ-руьс. Кесег, малад эдембу рихде э сер энү. Омбаргьо уре келе-келе эдембу нэгІлети сохде, жуьр-бежуьре мурдале, нисдие гофгьо гуфдире э песой энү, гІэсбгьоре хуно шихьине зере хэндусде. Сес «ошгуновое гьовол» эз дохьор рихде сенгьгьоре хуно эдембу расире э дуьл, э муьэхь эн Пери. Имишевине шев, имишине коргьо, гофгьой эн Гьомуил, ху гуьрде чумгьой энү, чуьтам у Перире кешумомоле ведебердге эз хуне, чуьтам уре э хэр венуьшунде берденуьтге, чуьтам э сер энү туф, нэгІ-лет, кесег шенденуьтге — гьеме, гьемей эни коргьо эри энү бидэгІэти, тэхьле, сегьме хове хуно оморембу «Белки и эз расдиш хови,— гьолоке одомире хьно эдембу думит сохде у э дуьлдэгьдэгьэиревоз»,— тейте ебо эзи хов хэбер бирей, гьетте эз хов хэбер бире, гье у сэгІэт гьемей эни беде муьгІуьжувзе коргьо соере хуно эз пушой чумгьой энү вир мибу, у мивинуь хуышдере э ен одохлуй хуышде, шуьвер хуышде, э ен Эсеф, мивинуь у чуьтам э дьлхоширевоз гьэл гуьрдениге уре, тимор сохдениге муйгьо, гьутинегьой энуре.

Эз бун хуней эн раби Нэхьум омогьо сес дерафд э гуш энү.

— Ой жэгІэмет, ой келе-чуькле, ведиройт э томоше, эй Пери духдер Щebetей эдее «ошгуновое гьовол» куфде, ведиройт э томоше?..

Эжеиге эхи Пери шиновусди и сесе, шинохдени уре. Эн кини и сес, кини и хьэрой сохденигьо, нум энуре эри беде гуьрденигьо? «Ох, бебейме жон, и сесе у шиновус-

дебу и пушегъ, э песой богъгъ, ю не Эсеф э гъэд куле-лугъ эн шевелуыи пэхъни биренге. И сес эн Хонуми. Дуъл эн Пери лап хъэл бисдо, руьгъэре хуно, шохэ хуно лерзиребугъо жендек энү шуъл бире, эдембу офдоре эз сер хэр, оммо киниге гуьрд уре, нуьшунд э сер хэр, э руьхшендиревоз гIэринэ зерэ хэндуйсде келе-келе.

Уре воисдембу хъэрой соху, гуо: «Эй хэлгъ-хэлоигъ, ме э пушой худо-бенде е усоле гIовуне кориш не сохдем, ме тэхсирсуьзуьм. Э серме негъогъие хъэшо вешендет, рэхъм берит э ме!» ...Оммо зугъун энү лол биребу мунде. Гье гуфдигеш ки бовор мисоху э у? Эжи Эсеф? У эйчуь ние оморе, хилос ние сохде уре эзи биебури, эзи сэгIэр. «Эсеф чуь бири туьре, эжеи туь?!»

Пери дануьсдембу, гьетте хэр уре э ён дер хуней энугъо овурде расунде, Сосун бирор энү, уре, Перире ченгъэде хосденигеш, медиров э хэнжелевоз микуьшуь, номусе эз сер хуьшде эри вегуьрде. Эгенер некуьшдгеш, у те гъоймей гъиемет мумуну тэхъно, серкуши эн гъеме, телуь-тикон э чум эн бирор. Э гуш энү дие ние дарафде нэгIлетигъо, охмуригъо, руьхшендие гофгъой эн хэлгъ, сес эн «Ошгуновое гъовол». Ловгъой энү лерзире-лерзире эдембу лове хосде: «Ой худойме-худойме, зубош гIэжел ди мере, веги жунмере, зубош гIэжэл ди мере»...

Сосун у шохьонгум гIэруьсе э рэхъ деквьрде э хуней домор, диромо э тэхъно хуней хуьшде. У чуме э хов невебердебу, дениширебу, кейки бирордоморгъо миевт э чодур гIэруьсевоз э ки энү, бэхш эри берде. У эри энугъо кушьде хьозур сохдебу е гъоз не е сову шороб.

Эз Пери бэгъэй уре е доне одоми, мирос, бирор-хэгьер недебу э дигъ. У е тилтеле гIэилле гъисдики етим мунди эз бебе-деде. Сосун ю гIэил биреки эри чвькле хэгьерлей хуьшде э гъэд ченд салгъо э жигей бебеш бири, эн дедеш. Имугъой у худо мебуро келе бири, э шуьвер рафди., э пура гIошире хуне дерафди, эдембу шори сохде у эз хэгьер хуьшде.

Э ер энү омо. чуьтам Пери гIэилле гъисди гурун но-чогъ биребуге. Э хуне эз ю не эз Пери бэгъэй екиш недебу. Пери гъемей ю гIэтош гуьрдебу, гIэил эдембу вор хунде. Э ер Сосун омо, чуьтам дедешу мвьрдиге, песде дув сал кешире — бебешу мвьрдиге. У терсирембу хэгьерлеюш офдоре немуьрвь гуфдире, дувл энү эдембу пара бире эз дерд эни кор. У э иловлей эн хъэлов Пери чэрх хурде, э муьшдевоз синере куфде, гирисде мугуф-

ди: «Ой Пери, туьлле хуб бире, ме э жигейтуь дегер-дом, бигил эри жун туь оморигьо ГЭэроил жунлей-мере беру, ме муьруьм, туь мун!»

Пери сэхде ночогьире эз сер сохд, хуб бисдо, келе биренге эз гьеме духдергьой эн дигь рач ведиромо. Э ёр эн Сосун омо чуьтам эзи е ченд сэгIэт э уло, пушой э хуней домор рафде, Пери гьэл дешенде э герден эн бирор хуьшде, гирисде гуфдиге:

— Жон е теке бирорлейме. Туь эрме э жигей эн бебеш бирей э жигей эн дедеш. Ме имугьой рафденге туь э и тэхьно дергьо, тэхьно диворгьо месуьз, ки эри-туь е лэггэ чи мисоху, э туь мугьоет мибу.

Эз чумгьой Сосун эдембу гIэрс оmore и гофгьоре э ер овурденге. «Жон, хэгьер, эдембу гуфдире у,— э ижире раче, гIошире шуьвер расд бирекиш у фикир-мере, гьэйгьуймере эдее кешире».

...Бирден э гуш эн Сосун дерафд сесгьой хьэрой, жевгь, эн гьовол-зурнов. Сесгьо, беде жевгьэ хуно, сморе оmore эдембу куьнд бире эз дер хьэет эну. Сосун мэхьтел, серсоне хуно ведиромо э хьэет зури-зури, э лэгIэй дер гьопу вохурд у э келе зен Эвшэгь. Гьетте Сосуне дире Эвшэгь десгьоре лов сохде, офдо э пой-гьой эну.

— И «ошгуновое гьовол» эри хэгьер туьни — ноле кеширере хуно гирисде-гирисде гуфди у,— оммо э жун гьоврехуней бебе-дедейтуь, э жун гIэйлгьойме Перире е тэхсириш нисди, у шир дедей хуьшдере хуно хьэлоли.

Сосун деш мэхьтел дуьлдэгьдэгьэ бире, вэхизунд Эвшэгьэ э пой, пуьрси тэгIди-тэгIди:

— Чуь гуфдире туь холей Эвшэгь, и чуь коргьои?

Эвшэгь терсе-терс иловлере чума чару сохде, тэгIди сохде-сохде гуфди э Сосун чуьтам Гьомуил хьэшо вешендиге э сер хэгьер эну, эн Пери.

Гьетте хэбере доре Эвшэгь гIэлбуьсе хуно сур бисдо. Сес гьовол-зурнов, эн жевгь лап куьнд биребу. Сосун серсуре хуно видовусд дерафд э хуне, вегуьрд эз гьиче хэнжеле, эз гьирогь дигь, эз хэлгь нисдигьо жиге видовусд омо э лой хьэет эн ковхо. Юре екиш невинуь гуфдире у эз гьопу недиромо, эз сер эн бору шенде хуьшдере гIов-гIэтоше хуно диромо э хьэет эн Гьомуил.

Шев — менгине шев бу. Доргьо-кулегьо э богьчей эн хьэет лос бире поисдебируьт. Э у тарифигей эн хьэет

боргулугъо сукдембугъо жиге е доне одоми гъейсэгІэт недебу. Суьфрегъо гъеме сер рэхъо гъэтмэгъэриш бу. Сосун дер эн хуней Гъомуиле вокурде зури-зури дерафд э хуней энугъ. Гъомуил поисдебу э минжи хуне, эдембу э тегънимиревоз гъэйлей хуьшдере кешире. Бирден у диремунде Сосуне э бирэхъне хэнжелевоз, сифет энуре, ранг зи Гъомуил зерд бисдо, гъэйле офдо эз лэгІэю Хуьшдере э гужевоз э дес вегуьрде, у э лерзире сесевоз гуфди келе-келе:

— Туьре чуй воисде инжо?

— Кук туь эжи? — э фирегъе кемер хуьшдеревоз ведабура лэгІэй эн дере, э гъэгъревоз пуьрси Сосун.

— Кук ме э хуне недери,— жугъоб до Гъомуил,— хэгъертуь ижире биебури овурди гуфдире э сер эн хунейме, у эз номус вирихди рафде эз хунегъо, меш ние дануьсденуьм у эжеиге.

— Гъей туь, пире сег геле,— дендунэгъижи сохде гуфди Сосун, куьнд оморе эз Гъомуил,— ме гъейсэгІэт ГІэжели туьре мидуьм, нолоигъ!..

Гъомуил, чумгъою эз терс чаруьсде, зэхълевежэгъ бире, песово-песово до хуьшдере э лой эн дивор, песде эз сифет Сосун не эз бирэхъне хэнжелию чум не шенде, э хъэлежигериревоз буьруьж дешенде. «Э-сеф!» — гуфдире видосуд дерафд э кук ю дегешдебугъо утогъ.

Сосун гъе усэгІэт видовусде э песой эн ковхо, пеленге хуно дешенд хуьшдере э у утогъиге, те ковхо дере сэхд сохде эз дору. Гъомуил э зир дес эн Сосун эри не поисде видов-видов рафд поисд э куьнж эн хуне, э зэхълевежэгъиревоз денишире э Сосун, э хэнжел ю. Дуьл энугъ гъейсэгІэт бэгІэвечере хуно эдембу паруьсде, гъуй бире.

Сосун поисд э сер эн хъэлов эжеки эзи нимсэгІэт пушо гІэруьс, хэгъер ю, Пери нуьшде гузет сохдебу доморе, шоре ниетгъо эдуьл дери. Эсеф пуьрдалире хуно дегешдебу. Сосун э е дес хэнжеле гуьрде, э е десигеревоз эз ехэн Эсеф гуьрде вокоши Эсефе эз сер хъэловгъо. Сер Эсеф дуьллу бу, эн муьрдере хуно, эз кон дуьл энугъ эдембу тасире нолегъо ведироморе.

— Дес мезе э у, рэхъм биевгу туьре, у э хуьшде недери, пиёни,— минет сохде, келе-келе гуфди Гъомуил, эз жигей хуьшде нежуьмусде.

Сосун э гъэгъревоз пертово до Эсефе э сер хъэловгъо

веберд э зарбевоз хэнжеле эри зерс, оммо гье и туьтем е буйруьж ведиромо эз синей эн Гьомуил.

— Эсеф, ба-лайме! — гуфдире у гье у сэгIэт шенд хуьшдере э сер Эсеф, э жендек хуьшдеревоз дегуьрд уре.

Тижэ хэнжел эн Сосун раси э гIэрей гьэбуьргьэьгой эн Гьомуил. Эз у е келе ноле ведиромо, кемер энү, хьэловгьо гье усэгIэт э хуневоз билосумол бисдорут.

Сосун э хуьшде недерире хуно ведиромо э хьэет. Эз сер бору шенде хуьшдере, у видов-видов рафд э гьирогь дигь, э тараф эн хэсде вишегьо...

ШЕВГЬОЙ ПОИЗИ

Песини оринегьой поэзи нен зимисду э чул-сэхьро кор нисе бирембу. Те минжи поэз бире муьшгуьригьо гьемей коргьой чули нен хунеире верасдебируьт. Бусдугьо эз зуревоз чире руй бире оморет. Гендумгьо дурунде, э хэрменгьо кудде оморет, чолтукгьо — э дуйнгьо. Э вэхд поэзи тозе зимигьо кошке ве гIов доре оморет. Гьер мерд хуьзуьм-беш хунере э вишегьо хьозур сохде, э хьэетгьошу овурдет, хэре дечире гьишдет. Имугьой дигьбонигьо те весал сер гуьрде хэвлет бируьт.

Рузгьой зимисду — кутэхьи, шевгьо — дурази. Дуразе шевгьоре эри кутэхь сохде муьшгуьригьо гьетте сер шев бире, чи хурде верасде кура бирембируьт э хуней эн е келе мерд, гIуьлом диругор, овосуне-ихдилот омбар дануьсдегор. Имишевиш и гиросше шевгьойгей эн поэзире хуно, кими муьшгуьригьо гьингьэр — пуьтуьруьк ишуре хурде, ведироморут эз хунегьошу. Эз пичире, тенге кучелегьой эн дигь, эз ён диворгьой гуьли, чапаргьой эн беши гиросше еки-еки оморует кура бире угьо э хуней эн Рэхьмонигьо.

Мейром зен эн Рэхьмон, гIэилгьой Рэхьмон оморегоре э мигьровуниревоз текелиф сохде мигьишдуьт гиросше нуьше э сер сипре полхол, э дорун хуне. Э куьнж эн хуне, э гьэд эн кинле эдембу е келе хуьшге кутуки сухде. Гьемей энү эз гIэтош тов гуьрде эдембу сухде. Эз лой кинле лепуьре хуно раче герми не товуш лов бирембу э гьемей хуне. Э сер кинле э е келе гьэжгьуй эн муьси эдембу куьдуь дуьшире. Эз зир ленгери э сер эн гьэжгьу вебугьо герме бугь ведироморе, ширине буй эн душунде куьдуьре лов сохдембу э гьемей

эн хуне. Э догълей эн хуне эдембу пусус сухде. ГІэтош энэ эн дуре асдараре хуно кемлей товуш дорембу, гуйге гьейсэгІэт мимуьруь-нимуьру.

Мердгъо кисегъошуре эз куф ведешенде, гъэйлегъошуре томбоку пур сохде, э сенгъэчохоховоз дегесунде сер гуьрдуйт э тегъними-олхогъинишуревоз гъум-гъум, э лезетевоз эри кешире. Рэхъмон ю нуьшдебу э куьнж хуне, э ён кинле. Эз герми сифет энэ эрэгъ вешендебу. ГІэребир у эз ён хуьшде килэхъэ вегуьрде эрэгъ пушони хуьшдере покурде, гене мино э ён хуьшде. Лербее, гъирмизине, чарусде мижей чум энэ деш гъирмизи, вокурде яраре хуно биребу. Эз салдати оморе эйло дие руш ние вегишдембу эз бигъ бэгъэй. Э сипии офдоре бигъгъой хуьшдере эз гуруне кор добогъбирере хуно биребугъо кеф дес хуьшдеревоз тимор сохде, эдембу ихдилот сохде э дигъбонигъоревоз.

ГьейсэгІэт хьурмет эн Рэхъмон омбар келе бу э гъэд эн дигъ. Э пушой чум эн муьшгуьригъо у келе игид, келе гъинорменд бу. Ки эз муьшгуьригъо жуьргІэт сохде э гъэршуй эн ковхо, эн Гъомуил рафде, дерзгъой энуре сухундебу? Расди Сосун эзу зиедте гъэзоб овурди э Гъомуил. Эз хэнжел энэ ковхо немуьрдегъо рэхъ гъишди, имогъой енбоки, шефде герде бири. Оммо Сосун и перигъо бэгъэй э сер Гъомуил дес невегуьрди, уш нум хэгъерюре биебур сохди гуфдире. Оммо Рэхъмон эз гъичиш нетерсире эз и дегъ сал пушо дерзгъой эн Гъомуиле сухунди, ченд сал э Сибиргъо, е сер э эхир ГІуьлом, э гъэд хинике верфгъо, мерге вишегъо, гъэриб, пулсуьз, зугъу недануьсде мунди, эз сер сохди, е ченд сал э довгІой Германия мунди, женг сохди, хуьшдени падшогъ э десдин дес хуьшдеревоз хоч нуьгърен венори э синей энэ эз товун сохде игидигъой энэ. Э зугъун урусиш у имугъой буьлбуьле хуно гоф сохде. Кини уре хуно эз жугъургъо енебуге мисуьрмугъо, тек-тук небире бэгъэй, зугъун эн урусире дануьсдегор?

Угъо е садбо шиновусдебируьт эз Рэхъмон, чуй жире одомигъо, хоригъо, вишегъо дириге у э Сибирь, чуйтам гировундиге унжо у рузгъой хуьшдере, шинох, дусди, хьэрмэхьи гировундиге у э уругъо — сибирякгъоревоз, чуйтам у э довгІо бириге, чуйтам падшогъ э госпиталь оморебуге, бэхш доревуге уре. Неденишире э и кор, муьшгуьригъоре хъэз оморембу шиновусде дубореш,

дегьбореш, садбореш ихдилотгьой эн Рэхьмоне. Эз дуй-
ли гуш веноренбируйт.

— Чув кор сохдембири туь э Сибирь, э чуревоз
зигьисдембири туь унжо? — пусдире э сер душгьо ве-
шенде, денишире э сифет эн Рэхьмон, пуьрси келе
мерд Дон.

Гьемееки денишируйт Рэхьмон чув мугуюге. У е пер-
товуш хэндуьсде, сер гуьрд эри ихдилот сохде.

— Те э хоригьой Сибирь расире дувваздегь руз э сер
вогун рэхь рафдейм.

Гье у сэгIэт ченд одоми, эз мэхьтели сере жумунде,
марч сохде, гуфдируйт.

— Погь, и чув дуре рэхьи!

— Е сер э эхир гIуьломи...

— ЭзигIэре те Дербенд нимсэгIэт рэхь зиедте нисди
э мошиновоз. Биейт имугьойле винишит ченгъэде рэхь
деригегьо эзинжо те Сибирь?!..

Е кем сабуьр сохде, Дон гуфди эз Рэхьмон.

— Гьери гофтуьре гу, дур бирей эн Сибире холей-
муш дануьсдени.

Рэхьмон гьэйлей хуьшдере э ён кинле тигьи сохде,
сер гуьрд песой эн ихдилот хуьшдере.

— Егилейге миэиним пушой себэхь вогун иму поисд.
Дер вогуне жандарм вокурд, гьишд фураморе мере эз
вогун. Рузиш руз зимисдуни. Верф е сер те куьшди одо-
мини. Иловле гьеме вишеи. Е вишегьо гьисди, шевелуь-
лугьгьорс хуно хэсди, оммо доргьош гьечи гьуьндуьр
гьисди, одоми сере тик гуьрде денширенге, килэхь одоми
офдоре. Оммо е доне кулок эз е жигеш ние оmore. Гьово
сокити, лоси.

Оурд мере жандарм э е дигь эн урус, тапшуьрмиш
сохд э ковхой эн дигь, ю вогошд эжеиге.

— Гофтуьш мундге, Рэхьмон,— хэнде, хэнде мугу
Севи-гIэреб,— веди биреники, эз пенжей эн е ковхо веде-
рафдей э пэнжей эн е ковхойге офдорей.

— Гофтуь дузи,— мугу лове э хэнде веберде Рэхь-
мон,— коргьой гуьгьоре хуно: «Тэхдимден гьэчим, бэх-
димден гьорде гьэчим». Эри, ме диренге и хинике верф-
гьоре, и дигь сибирис, эриме веровурд сохденге, ки ме
е сер э эхир гIуьлом оmoreм офдорем, э жун ишму,
дуьлме омбар буланмиш бисдо, эз чумгьойме воруше
хуно гIэрс рихд: Э дуьлме омо Муьшгуьр, гIээизе дигь-
ме, ватанме, гIэлгьо-хунегьойме, жэгIмет ме: туь лелей

Шелбет, туь лелей Дон, туь холей Эвшэгъ, туь Севи-гІэреб,— денишире э сифет еки-еки э чумевоз бирмунд Рэхьмон,— э жун ишму эдее гуфдиренуьм, те хуьрде гІэилгьой дигъ, те сеггьо, хьэйвонгьой дигъиш э ёрме оморембу. КимивэГдо нуьшде э тэхьно хунелейме ме эриме еровурд мисохдуьм, чуьтам ме гешденуьмге э гьэд богъгьо, чулгьо, вишегьо, гьубигьо, дерегьой эн дигъ иму, гьэл гуьрде моч сохденуьмге куьгьне доргьоймуре, гуйге бебегьо-келебебегьоймере хуно, дегешде синесов биренуьмге э хори, э муьлкгьой дигъ имуревоз. Эриме гьечи оморембу, гуйге мере зуьнде-зуьнде э гьовре донориге.

Эз ён эн дер, э куьнж хуне сес гьиркей эн Эвшэгъ омо. У э гьйрогъ эн келэгъэиревоз чумгьой хуьшдере покурде, гуфди, гирисдере хуно:

— Гьэриби, хэлефме, омбар беде чини, э сер эн дуьшме биёво у туь кешире гилгулигьо.

— Гьеле э сер эню ме инжо, э гІэилгьоревоз ченгъэде гилгулигьо кеширем, гьич чумме хуьшг небири те у оmore. Оморигеш ниеи-тикеи омори,— гуфди Мейром зен Рэхьмон, лэгІэре э гьйрогъ келегъэиревоз дегуьрде.

— Гене гьечуш оmoreи худошуькуьруьни,— мугу Шелбет, огьирдомогъ денишире э зенгьо. — Кире имид бу Рэхьмон эзу хоригьо могорду гуфдире.— Песде э лой Рэхьмон денишире гуфди,— гу гофтуьре гьери!

Рэхьмон э чум хуьшдерево э дуьлхуширево денишире э нуьшдегору, бигъгьой хуьшдере тимор сохде, гуфди:

— Э жун ишму, эри еки эзини шев, кура бирей, гьечи нуьшдеи э дигъ-жэгІметмеревоз унжо, ме ниеи жунмереш мидорум.

Рэхьмон екем э хуьшде домунде, сер гуьрд песой эн ихдилот хуьшдере.

— Эри, дорут мере е чуькле утогъле э и дигъ. Инжо омбаргьо, эз кор ранжбери бэгъэй, э више рафде эри келе хозяингьо э пулево више буррамбируьт. Иловле гьеме уруси. Меш ки е доне гоф урусире ние дануьсденуьм. Гьэриби эз ёло, дуьлпесой эз ёло, зугьу недануьсдеи эз елойге. КимивэГдо мидиромо э киме сибирякгьо, э дес кешире эрэгъи овурде, гушдгьо, нунгьо овурде, минуьшдуьт э киме, эз ме гофгьо мипуьрсуьруьт, зарифатгьо мисохдуьт. Миденишируьт мивинуьруьт ме эз гофгьой энигьо е гофлеш нисе верасиренуьм, э ме

езугъбери сохде, сере мижумундуът, гъэл мигуърдуът мере, эз дес ишу вероморере хуно мере дуъл мидоруът.

Гье эз суьфдеи рузгьо уругьо мере э хуьшдеревоз э више э кор мибердуът эри доргьо бурра. Эз ело э сер эн кор дуълме вероморембу, эз елойге, э угъревоз э ски пенж-дегъ шогьи гъэзенмиш сохдембируьм, песеде гъеминон поизи э зимигьо-мэхьсуьлгьой энугьо кор сохдембируьм. Ишму хуьшденишму дануьсденит, ки иму, муьшгуьригьо, э кор буьруьшде одомигьойм. У сибирякгьоре эз жонлуье, коркие одомигьо хьэз оmore.

— Туь е гиле гу э гIэруьси энугьо зурновчи чуйтам бирейге,— шори сохдере хуно эз шуьвер хуьшде гуфди Мейром э лой энугьо дес кешире.

— Ненгеш, гу,гу,— мугу Дон, пустире э песой кемер хуьшде гъэд сохде, кемере хуб э дивор ведоре.

— Мугуюм,— жугьоб до Рэхьмон, лове э хэнде веберде.— Туь вэхиз ебо э шори-никиревоз, духдер гъэбиле, биёр куьдуь, гъэребеч ни э пушойму. Шев дурази, ихдилот имуре мисохим.

Мейром гъеусэгIэт вэхуьшд, э пушой гъуногъгьо дешенд суьфре. Вегуьрд эз сер кинле гъэжгъуре, песеде герме зерде, эз дуьшире нерм хьэл бире тикегьой куьдуре доно э гъэзегьой лугьи, но э пушой эн мердгьо. Эз доруни хуне дировунде е чуйкле туморелей эн гъэребече, тигьи сохд э пушошу. Те Мейром суьфре дешенде, куьдуь норе, гъэребеч тигьи сохде, мердгьо гъэйлегьошуре пур сохде, е ченд гъум гъэйле кешируът. Эз дурей эн гъэйле гуйге э хуне булут дебуге.

— Гъери, духдер гъэбилеймере эз хуьшде гъэгъри месохит, вегирит эзи куьдугьо, гъэребечгьо. Гъэребеч э куьдуьревоз омбар хуб бире,— гуфди Рэхьмон.

— Иму мухурим, туь песой ихдилот туьре гу,— гуфди Севи, гъуз бире гъоз эн герме, бугъ ведироморе куьдуре вегуьрде эз гъэзе.

Рэхьмон гъэйлей хуьшдере но э куьнж эн кинле, сер гуьрд песой эн ихдилот хуьшдере.

— Ишму ки, дануьсденит, одоми хьэйву нисди, э рузгьо, оринегьоревоз гоф несохде, пара мибу мимуьруь. Одоми гъечи делуьш мибу. Дуьлмере веровунде, ебонжэгъ сохдембугьо и зурнов ме бу. Ме эхи зурнов мере э хуьшдеревоз э Сибирь бердебируьм.

— Э дес гъэречи гъовол офдону, гъич эз дес мишенуь,— э зарифатевоз гуфди Мейром.

— Весси, бигьил мерд гоф хуьшдере гуо, зугьун туь имугьой дураз биригьо эз Рэхьмон э шори никиревоз оmore эйло?! — Э гьенегевоз мугу эз Мейром Эвшэгь.

— Эри, имугьой э чул э кор сохдеки,— мугу Рэхьмон,— э вэхд фэхьлегьо э фэригьэти вегуьрдеки, ме эз угьо е гьэдер дур бире, медешендуьм эз куьфме зурпове, зурнов зере мэгИни мухундум. У вэхди гуйге гьеме гиросде рузгьойме, дире, гешде жигегьойме, хунегьо, гЭзилгьойме, дигь-жэгИметме сироте хуно э пушой чумгьойме оmoreмбируьт поисде. КимивэгИдо дуьлме вероmoreнки, вежегьисденигьо гьовош зерембируьм вежегьисде. Егиле гьечи э зурнов зере вежегьисдеки, мере хэбер мебош, чуьтам хьэрмэхьгьойме — урусгьо оmoreтге э томоше, э песой доргьо пэхьни биретге, ме угьоре невинуьм гуфдире. Вежегьисде верасде бэгьдо, эдембируьм э ки энугьо вогошде, бирден гьемей энугьо эз песой эн доргьо ведироморе, ведабуррурут иловлеймере, «Ой маладис, ой маладис», «еще!» «еще» гуфдире, омбар тэгИриф дорут зере-вежегьисдеймере.

— Эзимбэгьдо эзиму пэхьни бире тэхьно зурнов зере, мевежегь, зурнов зе имуш «лезгинка» вежегьим,— мугу эз ме фэхьлегьо.

Эзу рузевоз угьо мере э гИэруьсигьош бердембуьруьт «лезгинка» гьовой хэйтогьи эри зере вежегьисдешу. Гьечи евош-евош хуте бисдорум э гьэд энугьо, зугьун энугьоре. Падшогь довгИо сохденге э Германияревоз мэгИлуьм сохдембу, ки эз дуьсдогьигьо, э Сибирь фуьрсоре одомигьо гьисдуьтге, эгенер угьо э довгИо рафдуьтге, довгИо верасде бэгьдо угьо хилое бире рафденинуьт гьер мерд э хунегьошу. Меш нуьвуьсдуьм хуьшдере э солдати, рафдуьм э довгИо, яралуь бире, хос бире бэгьдо мере руьхсет дорут эри э хуне вогошде.

Рэхьмон егилейгеш ихдилот сохд эри жэгИметигьой хуьшде, чуьтар у яралуь бире э госпиталь э шегьер эн Гомел офдоребуге, чуьтам падшогь Николай Второй дироморе э госпиталь яралуье солдатгьоре бэхш доребуге, чуьтар те юре, Рэхьмоне бэхш доре эз ю пуьрсиребуге туь чуьжоини гуфдире, чуьтар падшогь эз гофгьой эн сержант Русаков зэхьлевежэгь биребуге...

Э Рэхьмон хэбер расиребуки, у гьетте эз солдати вогошде, дуьшмен энугу, Гьомуил рафдебу гене э ки хьокимгьо юре ихдиер дуь гуфдире Рэхьмоне эри э дигь

недегьшиде. Оммо и дес кор эн Гьомуил эз сер нерафд, э у гуфдируьтки, Рэхьмон э довглой падшогы бири, ярауь бири, э георгиевский крестовоз омори, унегуьре уре эри э дигь недегьшидеи Гьомуиле угьо ихднер доре нидануьт...

— Ме Сосуне гЭилмере хуно хьисоб сохденуьм, оммо эзу рази нисдуьм,— гьош-гьобогьлу гуфди келе мсрд Шелбет.

Гьемееки э мэхьтелиревоз денишируьт э лой эн Шелбет.

— Чуьтам рази нисди туь эз Сосун,— эз Шелбет гэгьри бирере хуно пуьрси Эвшэгь,— е чи Гьомуил э сер хэгьер энү фэгьир худо-бенде неовурдение коргьоре овурди. Э сер поке-хьэлоле духдер эн хэлгь бидэгIэти хьэшоре вешенди, духдер эн раби Нэхьуме эри кук хуьш-де хогьу гуфдире, чуьнки раби имбуруз-себэхь мимуьруь, пулгьо девлетгьой эн раби эри ю мумуну гуфдире. Чуьтар Сосун миесде ветовусде и догьэ. Гьомуил э хэгьер Сосун веноригьоре?

— Туь, лелей Шелбет, белки песини вэхдгьо э сер суьфрей эн Гьомуил нуьшде, пейле э пейле зере, дуьлгьореш э еки зерейт,— э зарифетевоз гуфди Севи-гIэреб, енбоки денишире э Шелбет.

— Ишму эдейте е вогьнере эз худо хосденит.— ГIоси бирере хуно жугьоб до Шелбет.— Ме эдее асму гуфдире, ишму русму.

— Асму не русму чуьтам?! — пуьрси Рэхьмон,— е чи эдее гуфдире туь эз Сосун рази нисди. Чуьтар верасире гереки и гофтуьре? Веди биреники эз дуьли туь нисди Сосун э Гьомуил, э у гужки, хунки эн дигь, эн жэгIмет иму хэнжел зери гуфдире дие?

Гьемише э сабуревоз олхогьин гоф сохдембугьо Шелбет, туьндленмиш бире, лэгьэре, пажире дуразе герден хуьшдере эн леглеге хуно ведешенде, чумгьоре чарунде, гуфди келе-келе.

— Эде, ишму хьэлово бисдорит мунд э ме эз товней эн Гьомуил. Э жегьендем э тэхьтивит бугу Гьомуилиш, хосдогоргьоюш. Ме гуфдиренуьмгьо, рази нисдуьм эз Сосун, чуьнки у зери-зери и хэнжеле, бедбэхд угьли, нимелит зери, чуьтар герек гьисдиге незери хэнжеле эз Гьомуил, жун ю ведарав бурав гуфдире гье усэгIэт.

Гьемме нуьшдегоргьо шэгьгьэ зере хэндуьсдуьт.

— Туь гьечу гу дие,— эз сэхд хэндуьсде гьирмизи

бире, хуышдере шувунде-шувунде, десе эз зани эн Шелбет зере гуфди Дон.

— Ишму сабуыр сохденит беге те одоми гоф хуышдере гуфдире верасде, эдейте лэгIэй одомире зеренит,— хомуш бире гуфди Шелбет, юш суыплекэнде сохде.

Гъомуил эз хэнжел эн Сосун келе яралуь биребу. Оммо э хуькуьм духдиргъо, келе хэржигьоревоз Гъомуиле эз муьрде жиге хилос сохдуьт. Оммо хэнжел эн Сосун гьемишелуьг бишерк, шуькесд сохдебу ковхоре. Эз ера хос бире бэгъдо жилгъэй кемер энү шефд биребу, е душ энү лап фураморебу, хуьрде пардуш эн гьнлогъэ хуно. Герден энүш енбоки биребу. Уьсделуьги сер энү имугъой гье лерзирембу. Оммо Гъомуил гъэрез воисдей эн хуышдере сохд, духдер эн раби Нэхьуме хосд омурд эри Эсеф кук хуышде.

Эз Сосун уре яралуь сохде э више вирихде зйло пенжшеш мегъ гиросхебу. Гъомуил эзу вэхдевоз омбар чумтерс биребу. Илогъуре у имугъой эз де коргъойге хилос сохде, норегу серберэхъчи эн хоригъо, муьлкгъо, дуьнггъо, молгъой эн хуышде, э хъэет хуышде хуне доре нушундебу уре. Эз геле дуь келе гъеждогъое сеггъо омурде бесхебу э хъэет, шев угъоре рэхъо сохдембу. Хьокимгъо у не Илогъуре тапинжегъош доребируьт. Угъо ерэгъсуьз, енебуге эз дуь еки жиро э куче, э чул нисе веде-рафдембируьт.

Чендбо ковхо э Дербент, э Темир-Ханшуре рафде мэгIлуьм соххебу эз дес Сосун, хъэшогъо вешенхебу э сер энү, егIни, у э вишегъо гъэчъэгъ бири офдоре, пул-мол хэлгъэ эдее талан сохде. Гъомуил талаб соххебу биев э вишегъой эн Муьшгуьр е десде ерэгълуье човучгъо, енебуге салдатгъо уре эри гуьрде, омурде э дордуллу сохде. Чендбо десдей човучгъо омореш оморобируьт вишегъой Муьшгуьре эри гешде, гуьрде уре. Оммо муьшгуьригъо гье усэгIэт хэбер расундембируьт э Сосун, у эз пушой чумгъо хуб пэхъни бу гуфдире.

Келе мерд Дон эдембу ихдилот сохде чуьтам эзи дуь мегъ пушо э чул э хиш зереки у Сосуне диребуге. Чуьтам Сосун гуфдиребуге ю Сэгъэтил эрменире э минжи више э «пир» эрменигъо э рафдеки рэхъ юре гуьрдебуге.

...Эзи дуь мегъ пушоте Дон ведироморебу э чул хорилей хуышдере эри хиш зере, эри весали бисду кошке гъугъэр хьозур сохде. Дон гьеми келе мерд бу, гьемиге эз гъуьздурме, комики эзу нисе гиросхембу, лап эз

хьол офдоребу. Уре эри э чул ведерафде кор сохде хьол-гъувот небу. Оммо косибс э хуне е доне гІэил на-рине недобу, ведарав э чул э жигей энун кор чулире соху гуфдире. Гушд хушдере э донду гуърде, Дон нар-говгьоре э хишевоз ведеберд э чул. Егъэдер вэхд кор сохде, хорире хиш зере, у нарговгьоре рохьо до эри гиёв хуърде, ю омо э гъирогъ эн више, эжеки пусти не чейтен нун хушдере у гъишдебу. Гьово имбуруз хуьшг, офдоиш буге, хиник бу. Доргьо гьемме бирэхъне, велг-суьз бу. Эз гъэд више гъэчор хьуьзуьм кура сохде у гІэ-тош вено. ГІэтош рихденге, Дон вегуърд эз чейтен хуьшде нуне э гІовевоз тар сохде руй энуре но куьнд эз гІэтош эри гъугъуз сохде. Эз ён энун, эз гъирогъ ви-ше, зерде хуьшге велггьоре берде-берде эдембу эз чук-ле эрхле хинике палаше гІов рафде. Гье и вэхди эз гъэд више сес эн хуьшге лигегьо-гъэчоргьо хуърд бире омо. Дон гьечу дануьсд у е хъйву енебуге вир бире мол-гъэреи. Гье и туьтем чум энун э лой више дерики эзунжо омо ведиромо е чухое те, денуьшдее одоми, э душию туьфенг вери, э кишд ю патрандаш. Дон суьфде е кем терси, пезде гье усэгІет шинохд Сосун биреире, вэхуьшд шори-шори дес энуре гуърд, овурд, нушунд уре э ён эн гІэтош хьол-рузиоре пуьрси.

— Ой, хэлефме, туьре дируьмки дуьл ме гуйге тозе бисдо,— мугу келе мерд, гъугъуз бире, герме нуре эз пушой эн гІэтош вегуърде, норе э сер эн чентей, хуьшге жэгІэш, суьзмереш эз чентей вегуърде норе э пушо,— веги ебо нун ху:

— Меш омбар шорум туьре эри дирей, лелей Дон,— э хьуьрметевоз гуфди Сосун, эз сер эн чентей нуне вегуърде эри бурра,— эриме гьечи оморени ме гуйге и е ченд мегъ нисди, е ченд сали э дигъ небирем, хэл-гъэ недирем,— э могъбуле сесевоз гуфди Сосун.

Дон э нун хурдеки сере тик гуърде хуб дениши э сифет эн Сосун. У эз сифет не зерд, не лэгъэр небиребу, пушотеиней хушдере хуно жонлуь бу.

— Имогьой эдее зимисду бире, шевгьо э више-дере хисире нибу. Чуьтам биренини имогьой гьечи кортуь? — э дуьлсухуниревоз пуьрси Дон.

Сосун лов хушдере э суьпле хэнде веберд.

— Туь гьечу дануьсдени ме и шевгьо э вишегьо хисирем, э и ченд мегъ жуьр-гиёв хурде гешдем хъйвуре

хуно? — жугьоб до Сосун,— нэгі, лелей Дон, хубе, рэхьмедуэле одомигьош омбари э г'уьлом.

Сосун сер гуьрд эри ихдилот сохде, чуьтам у шев г'эруьси Г'ьомуиле хэнжел зеренге вирихде э више рафдебуге. Фердоимуьн у рафдебу э дигь эн лезгигьо э Г'эртес-Г'эзмелер, э хуней эн лезги Х'эсен, эри эню ихдилот сохдебу э сер ю чуь кор оморевуге. Лезги Х'эсен е орине дошд, пэхьни сохд э хуней хуьшде Сосуне чуьнки суьфдеи рузгьо эз Билиджи, эз Дербенд огол зере овурде човучгьо э вишегьо. дерегьо эдембу гешде Сосуне. Човучгьо рафде бэгьдо, лезги Х'эсен мугу эз Сосун.

— Ме, хэлефме, эз туь визор нисдуьм. Ме э муьшгуьригьо, э жэг'метишмуревоз омбар нун хурдем, мере исэг'этиш дусдгьо омбар дери э дигь ишму. Оммо туь э хунейме омбар домундиге, эхир-эхириш мэг'луьм мибу э хьокимгьо, туьреш мигируь, мереш тэхсиркор мисохут. Э лой вишегьой эн дигьишму — «Г'эрей-г'уьбигьо» гуфдиренигьо жиге унжо етэгь эн гусбендгьой, г'эзмегьой эн лезгигьои. Унжо э чупонгьоревоз кук'гэмлейме Эмирчупон кор сохде. Ме э угьо г'ээдэгьэ зерем, туьре угьо гисне-тешне негьилуьт, эри хисире жиге дуьт, герек бисдоге пэхьни сохут.

Эзу рузевоз Сосун дусд, г'уьногь эн чупонгьо бисдо. Чупонгьо уре куьнде одоми хуьшдере хуно хьисоб сохдембириуьт.

— Ини, и туьфенг, и патрандашгьо, э тенме веригьо чигьо — гьеме мере лезгигьо дорет,— гуфди Сосун э сертен хуьшде бирмунде.

— Худо рази гердо эзугьо,— э муьгьревуниревоз гуфди Дон.— Оммо эз хуьшде мугьоет бош. Гене човучгьо оморет туьре эй гешде.

— Белки Сэгьэтил-эрмени и дес рафди э хьокимгьой Дербенд мэг'луьм сохде.— Мэхьтел, э хуьшде домундере хуно гуфди Сосун,— Мибу ужире кор бу? — Э хуьшдеревоз гоф сохдере хуно гуфди Сосун.

Э ёр Сосун омо, чуьтам эзи ченд руз пушо у келе г'ошир эн Дербенде Сэгьэтиле э г'ээд више гуьрдебуге э кифлет хуьшдеревоз э пир эрменигьо э рафдеки, пулгьо водоревуге эзу...

...Г'ейсэг'этиш, эз дигь Муьшгуьр э дигь эн Молла-Халил рафдегор (э г'эрей эни дуь дигь ним верс рэхь знедте недери) у ёгьин мивинуь е г'уььндуьре келе ки-

лисей эн сенгъире. Томошее кор оmore эри одоми, э и куьгъне дигъ эн лезгигъо нен азербайжонигъо и килисе эз же омorige. Килисе поисди э ён эн е лугъонде куьгъне эрх, э гъирогъ эн дигъ. Э сер эн эрх е куьрпи гъовуни вери, диворгъой эн куьрпи э е раче кружуве гуьрде гъовуре хунои. Э песой эн килисе е келе мейдузие мержи, э расдилой эню — хэсде вишеи. Гъэд эн килисе гъейсэгІэт тигъини. Гъэриш эн диворгъой килисе тор бирет, э гъуьндуьре бун эню, э диворгъой эню жиге ярагъоре хуно лугъонде дэгъмегъо, жиге гунилегъо вери.

Э гъемей район эн Дербенд е доне дигъ, е доне хуней эн эрмени эз зуревоз недери. Оммо муьшгуьригъо гъейсэгІэтиш кими хоригъоре, э иловлей дигъ гъисдигъоре «эрмени муьлки» гуфдиренуьт. Э гуфдирей энюгъоревоз хуьшдени эн нуькереь эн Григору-чой, эз жеки муьшгуьригъо гІов вегуьрде эри зимигъо, бисдугъо, есиевгъо, дуьнгъошу, э нум эн эрмени Григорий гуфдиренигъои. Э гІэрей эн Муьшгуьр не Белиджи е куьгъне муьлк дери «Хьофд билогъ» гуфдиренигъо. Хэлгъ гъейсэгІэтиш гуфдиренуьт, ки э у гъэдимие вэхдгъо инжо келе шегъер бири. Э ён эню «хьофд билогъ» е келе муьлки. У муьлк гъеме гъоврегъой эн эрменигъои. Сенгъгъой гъоврегъо дуь э ён екини. Э весал не поиз гъемише э иловлей эню сенгъгъо ежире фирегъе велге савзе вероморе. Э гъэриш э иловлей эн гъэбуьруьстонлугъ гъисдигъо вишегъош куьгъне гъоврегъой эн эрменигъо омбари.

Эз Дербенд гъемесал э кифлетгъошуревоз э гІэребегъо венуьшде э гушдгъо, шоробгъо, ошлугъгъоревоз эрменигъо оморембу эри э дигъ Моллахалил гъисдигъо килисе эри сер зере. Унжо, э сер мерж, э ён килисе, угъо чодур зере нуьшдембируьт, хурдембируьт нумаз хундембируьт, песде э куьгъне гъэбуьруьстонлугъгъо сер кешире вогошдембируьт э Дербенд, э хунегъошу.

Е руз Сосун эз дурине сес эн гІэребере шиновусде пэхъни бисдо э гъирогъ эн рэхъ гъисдигъо кулелугъ. Рэхъ эз гъэд више гиросдембу. У гъемише гъечи пэхъни бирембу сер ебо сес эн гІэребе оmore. Эгенер э сер гІэребе дигъ-жэгІмети эню, муьшгуьригъо мебисдого, Сосун эз куле ведироморе мибурмунд хуьшдере, гоф мисохд э угъоревоз, хьол-овхьол екире мипуьрсируьт, шолум мидо эри дигъ жэгІамет. Эгенер э сер гІэребе кесиге, нешинох вериге у эз жигей хуьшде нижуьмуьсд, те гІэ-

ребе зере гиросде эз гъэд куле ниведиromo. Эз е тарафиге уре воисдембу э и тэхъэревоз э е тэхьно жиге гуьруь Гъомуиле, кук юре, енебуге Илогъуре, гъэгър эн хэгъер хушдере ведешенуь эзугъо.

Сосун туьфенге э сер хори норе, нуьшдебу э гъэд куле гIэребере гузет сохде. Сес эн чэрхгъой гIэребе оморе-оморе эдембу гужлуь бире. Сосун пэхьни бире-бугъо жиге хэсде жигей эн више бу. Иловле гъеме боруре хуно доргъо бу. Е доне сес эн гъуш, эн хьэйву гьейсэгIэт ние оморембу. Эз чуькле кулок бешгегъой эн доргъо чуькле шаргъой эн дерьёгъе хуно эдембириуьт сес сохде, кимивэгIдо зерд бире, хуьшг бире велгъо тигъи бире офдорембу э гъэд више, э сер бирэхьне, эз чэрхгъой эн гIэребе тэхдере хуно бире хори эн рэхь.

Бирден э гуш эн Сосун дерафд сес пое-пой эн хIэсбгъо, сарб овурдеи энугъо, сесгъой гофе-гоф, хэнде. Сосун хуб гуш вено. Эзи шиновусде гофгъо у е гоф нисе верасирембу, ведибуки, э гIэребе вебириуьтгъо одомигъо эслогъ ежирейге зугъу гоф сохдембу, комиреки у ние дануьсде.

Луьгегъой кулере екем эз пушой чум хуьшде лов сохде, хуб винуь гуфдире, Сосун дениши э рэхь. Э сер эн гIэребе нуьшдебу дуь мерд, дуь зен. Еки келе мерд бу, шасд сала. У э пушой гIэребе нуьшдебу. Э ён энугъу нуьшдебу е келе зен. Э пушони энугъу, э сер эн келэгъэи жерге-жерге монетгъой нуьгъреи дечире бу. Зир гъобой энугъу э гъирмизине молевоз духде бу. Э ён келе зен нуьшдебу е шаздегъ-гъевдегъ сала жогъиле раче духдер, сипре сифет, сиегъе гъошгъо, сиегъе чумгъо. У э песой гIэребе нуьшдебугъо паздегъ-шаздегъ сала гIэилевоз эдембу гофгъо сохде, хэндуьсде. Э песой эн гIэребе э расеревоз бесдебу пичинкей шорб, е пура туморе. Е дес эн кукле э сер эн чогъэ гусбенд вебу. Гусбенд нуьшдебу олхогъин, сере эзило зуло чарунде, гуйге томоше сохде и ю недире жигегъоре.

Э пушой эн гIэребе нуьшдебугъо келе мерде Сосун гъе усэгIэт шинохд. У Сэгъэтил-эрмени бу. У гьер сал эри е ченд рузи э кифлет хуьшдеревоз оморембу э Молла-халил э килисе, э пир эн эрменигъо эри сер кешире. Сосун шиновусдебу ки Сэгъэтиле э Дербенд келе хунегъои, богъгъои. КимивэгIдо эз Муьшгуьр гиросдеки э тараф Моллахалил эри рафде, енебуге эз Моллахалил

э вогошдеки, у э Муышгуыр поисде э хуней Гьомуил гьуногъ фураморембу.

Гьетте гІэребе э раче-барачей куле оморе ведироморе, бирден Сосун ведиромо эз гьэд куле, туьфенге гьэ-леж гуьрде э сер эн Сэгьэтил келе-келе, э жуьргІэтевоз гуфди:

— Поит! Эз жиге междуьмит, небуге мизенуьм иш-муре:

Ранг э гІэребе вебирогоре одомигьо гье усэгІэт зерд бисдо, духделе е буьруьж вегуьрде эз терс сифет хуьш-дере э десгьоревоз пэхьни сохд. Кукле десе доно э зир туморе. Пура тапинжере эзунжо э ведешендеки келе мерд Сэгьэтил е хьэрой вегуьрд э сер эн.

— Вартан, хьэремзеде, динж нуьш э жигейтуь!,— гуфди у хуни-хуни денишире э лой кук хуьшде. Жовоне кук тапинжере некеши э сер эн Сосун, э гоф эн бебешу денишире, оммо не эз дес хуьшдеш неведешенд, э ранг рафде руевоз хуни-хуни денишире э Сосун.

— Чуь воисде туьре, хэлефме? — э хоширевоз пуьр-си Сэгьэтил, хуьшдере э дес гуьрде, жилов гІэсбгьоре сэхд гуьрде.

— Кисей пул туьре ведеше эз куфтуь ше э пушой ме,— келе-келе, туьндлемиш бирере хуно гуфди Сосун.

Келе зен не духделе э е лэгІэ келе-келе гуфдируьт эз Сегьэтил дуь гуфдире пул «гьэчэгьэ».

Сэгьэтил э чепа десевоз вожегьой эң гІэсбгьоре гуьрде, э расдиревоз, ведешенд эз куьф хуьшде кисей пуле, шенд э ён пойгьой эн Сосун, песде мугу:

— Энжэгь гоф ди имуре, иму эз килисе э вогошдеки туь э иму зарали зерение кор э пэхьники енебуге очугь нисохи гуфдире.

— Бошгу, доренуьм,— гье усэгІэт лове э хэпде веберде, сипре дендугьой хуьшдере веди сохде, гуфди Сосун э разимендиревоз, денишире э угьо э куьгьне шинохгьой хуьшдере хуно.

— Оммо туьш гоф ди, рафде эз десме шуькеет нисохи гуфдире.

Сэгьэтил шовгІо хуьрд, гоф до Сосуне, гІэсбгьоре гьирмож зере, офдо э рэхь: Се руз гиросде бэгьдо Сэгьэтил э кифлетевоз гье эзи рэхь э вогошдеки Сосун бейхэбереки омо ведиромо гене э пушой энугьо, оммо туьфенге эз душ невегуьрде. Гьемей кифлет Сэгьэтил э терс не мэхьтелиревоз дениши э Сосун.

— Руз ишму эхэйрбу, — э хуби, шолумиревоз гуфди Сосун гуйге эз куьгъне дусдгьой хуьшде,— метерсит, ме эришму эри зобуни сохде э дуьлме недери,— гуфди Сосун э муьгъревуниревоз лове э хэнде веберде.

— Эгъуьбет туь эхэйр бу,— э гужевоз лове э хэнде веберде гуфди Сэгъэтилиш. Келе зениш гуьиге фугъунд э зир зугъун хуьшде.

— Рэхь ишмуре бурайт, мопойт,— гуфди Сосун, э хуширевоз,— меш ишмуре е гъэдер рэхь сохум.

Сэгъэтил жилов гІэсбгьоре жумунде, гьей сохд гІэ-ребере. Сосун эз ён гІэребе оmore-оморе лов хэнде эденбу денишире э рача сифет эн духдер Сэгъэтил, э кук ю.

— Лелей Сэгъэтил, ме дануьсденуьм, туь мере гъэчэгъ, дуьзд хьисоб сохде, ме кисей пултуре вегуьрдем гуфдире,— лов хэнде, зарифет сохдере хуно эдембу гуфдире Сосун э сифет Сэгъэтил денишире.

— НэгІ, туь гьечу дан эритуь ме у пулгьоре туьре пишкеш дорем, меш эриме гьечу хьисоб сохденуьм,— жугъоб до Сэгъэтил, э гІэмелдани не хуширевоз эз дес эни гъэчэгъ ебо согъ-саламат эри хилос бире.— У пулгьо туьре эз ме омбарте гереки: мере пули, гІошини, туьре белки гьичиш нисди.

— Уре туь лап дуз гуфдире, у пулгьо мере герек нибисдоге, ме ужире кор нисохдуьм.

ГІэилгьо гьердуьеки эдембируьт гуш веноре чуь меслэхьэт сохдеге и жогъиле жонлуье гъэчэгъ э бешуревоз. Сосун диренге, чуьтар угьо гуш веноретге, чаруьсд э лой духдер, э хоширевоз денишире э у гуфди.

— Мере е туьчини хэгъери, Пери нуми уре.

— Нум туь чуьни? — пуьрси духдер гьич е тикеш э дуьл ю терс недери, денишире э сифет эн Сосун.

Сосун домунд э хуьшде. Уре ние воисдембу нум хуьшдере очугъ соху, эз е тарафиге хотур эни раче духдере уре гьишде ние воисдембу. У эри хуьшде хуьрди хьисоб сохдембу духдер дануь, ки у терсирени гуфдире нум хуьшдере эри гуьрде.

— Гьелбет, гьелбет, ме дануьсденуьм туь нум туьре эричуь нисе гуьрдеге,— э зарифатевоз гуфди духдер, хэндуьсде.

Духдер вини Сосун чуьтам гьирмизи бисдоге, э хуьшде домунде.

— Нум ме Сосуни,— гье е бирден гуфди у э тэхьэр

одоми, эз товней е усоле кор хуыште гуфдиренигъоре хуно.

Духделе гье усэглэт чек зе хэндуьсд, денишире э Сосун. Сосун деш гъирмизи бире, гъошгъобогълуь дениши э духдер, гъэгър оmore юре. У эри хуыште гъечи вераси, ки духдер эрмени эдее хэндуьсде, руьхшенд сохде э Сосун Оммо гьеусэглэт кукле гуфди эз Сосун:

— Хэгъерме унегуьре эдее хэндуьсде, чуьнки нум туь нен у гьердуь э еки ухшеш зере.

— Чуьтам нум ме нен у гьердуь э еки ухшеш зере?— бовор не сохде гуфди Сосун.— Ме мердуьм, у зен, ме е милетуьм, у е милетиге.

— Кориш гье у дери дие,— хэнде-хэнде гуфди духдер.— Туьре Сосун нуми, мере Сусанна, тефиглэти кем дери.

— «Сусанна, Сусанна»,— сере жумунде, гуфдире-гуфдире хэндуьсд песде Сосун,— эз расдекиш ухшеш зерени.

Вартане эзи гъэчэгъ эз минут те минут эдембу хош оmore. У паздегъ-шаздегъ сала глэилиш буге, эгъуьлменд бу, хундегор бу, эдембу дире эз сифет, хэнде, дуьл очугъи и жогъиле кук гъич э гъэчэгъ, ки ухшеш нисе зере. Уре моисдге гъэгър эн ишуре э рэхъ талаш сохдеире эз Сосун ведешенде, чум эн Сосун э уло гъисдики, медешенд эз куьф эн палтуй алати хуыште тапинжере мизе гъейсэглэт уре. Едоне хьокимиш уре эри и гъэчэгъэ кушдеи гоф нисохд, деш согъбоши мигуфди. Оммо исэглэт гъич э дуьл эндуьшмени недебу эри Сосун. У эдембу дире и геде чуьтам эз темизи дуьл хуышденге, енебуге эз овами хуышденге, ихъдибор сохде оморениге э угъоревоз, туьфенге э дес невегуьрде. Песде уре томоше, даже хъэзиш омо нум эни гъэчэгъ э нум хэгъер ю ухшеш зере гуфдире.

Гуш эн Сэгъэтил э лой эн ихдилот глэилгъо биреки, чеи глэсб эз гъиругъ рэхъ ведерафде, сере гъуз гуьрде эри гнев хурде, дегъишд песини чэрхэ э е бурра кутуки. Сэгъэтил сэхд песово кеши вожогъой глэсбгъоре. Глэсбгъо сере тик гуьрде, песово дорут хуышдере. Глэребе е кем песово рафд, омо ух эн чэрх домунд э песой эн э гъиругъ эн рэхъ вебугъо дор, дие глэребе эз жиге жуьмуьсде недануьс. Те Сэгъэтил эз сер глэребе фураморе, Сосун видов-видов омо э песой глэребе, эз песой глэребе гуьрде, гуж зере гъово вегуьрд песини чэрхгъоре, но

э сер рэхь. Гьеме кифлет Сэгъэтил э мэхьтели не шориревоз денишуурьт э Сосун.

— Зурбое гуж-гъувот дери э гьулгьойтуь,— денишире э буй-балай эн Сосун гуфди Сусанна, лове э хэнде веберде.— Ижире гъувот дерики э гьулгьойтуь, туь кор эйчуь нисе сохде, гьэчэгъ бирей э вишегьо офдоре? — э дусде хуно гуфди у эз Сосун.

— Сусанна, лэгIэй туьре ги, гьэлетие гоф эйчуь гуфдире туь? — терсе-терс гуфди зен Сэгъэтил, э биразииревоз денишире э духдер хуьшде, песде э лой Сосун.

— НэгI, у дузи холе, хьэрой мевеги э сер эн у — э песой эн Сусанна ведироморе, гуфди Сосун. Песде э лой Сусанна чаруьсде гуфди,— Ме эз дигьме и ченд мегьи вирихдем. Ме э дигь вогошдумге, мере гьеусэгIет мигуьруьт, дусдогъ мисохут, е э дор дуллу мисохут, енебуге э Сибирь мифуьрсуьт.

— О, туь гьэгьигьэтиш зулумкоре одомини э хьисобовоз,— мугу духдер терсе-терс денишире э сифет эн Сосун.

Сосун дануьсдембу, ки дие и раче духдере, у гьич э гIуьмуьр хуьшде белки нивинуь, оммо уре нисе воисдембу э товун эн у гьечу думит соху. У гьозие-гьэдер хуьшдере кутэхь ихдилот сохд эри энугьо. Томом кифлет эн Сэгъэтил омбар мэхьтел мунд и гофе шиновусденки.

— Бие э Дербенд, иму туьре кор мидим, туьре нгьилим э дес доре,— мугу Вартан э жуьргIэтевоз.

И гофгьоре у эз Сосун шиновусденге, дие э гIэребе нуьшде тоб доре недануьсд, вэхуьшд э пой омо рэхьэ э Сосуневоз.

— Эз расдиш бие э киму э Дербенд, пешму нибоши,— гуфди Сусанна, денишире э Сосун.

— Ме дануьсденуьм, ишму хубе одомигьоит, оммо ме хэгьермере, дигь мере шенде, оморе нидануьм. Дие согъ бошит,— Сосун пой но, чаруьсд песово эй вогошде.

— Пой— бирден шиновусд у сес эн Сусанере,— песде э лой бибешу чаруьсде, гуфди.— Э бе, поюн гIэребере.

Сэгъэтил мэхьтел бире э сес духдер хуьшде, поюнд гIэребере, Сусанна фурамо эз сер гIэребе, куьнд бисдо эз Сосун, гуьрд дес энуре сэхд жарунд:

— Туь омбар хубе, рэхьмедуьле бирори, игиде куки,— гуфди у, э дуьлдусдиревез, келе-келе. Сусанна ве-

кенд эз герден хуыште медальон эн суърхире э зенжилевоз, доно э дес эн Сосун.— И медальоне хэгьер туьре эз ме бэхш миди.

Сосун поисд, э хуыште домунде, э лов сохде кеф дес хуыште медальоне гуьрде.

— Веги эз ме бэхш, хосденуым эз туь,— гуфди духдер, дес эн Сосуне еново доре.

Сосун сере гъуз гуьрде, гъирмизи бисдо. Э ёр эну омо, чуьтам эзи се руз пушо у эз нокуми эз куле ведироморе э сер энугъо туьфенг вегуьрдебуге. Сусанне вежэгъуьсде, буьруьж дешенде, сифет хуышдере э десевоз пэхъни сохдебуге.

Сосун куьнд омо эз ки Сэгъэтил, ведешенд эз куьф хуыште бобожник энуре э пулгъорево, шенд э сер зани эн келе мерд, видов-видов вирихд э више, пэхъни бисдо, мэхьтел гъише Сэгъэтилигъоре.

Гьемей эни ихдилоте сохд Сосун эри келе мерд Дон.

...— НэгI, кор Сэгъэтил нисди човучгъоре фуьрсореи. Човучгъоре Илогъу гъэлебегире гье гене пул доре эз Билиджи овурди, унегуьре гьейсэгIэт эз хуыште хьитиёт бош.

Чи хурде верасде бэгъдо, пире мерд Дон е чуькле новорих сохд. Те у вэхуыште Сосун рафд овурд нарговгъоре, дебесд э хиш.

— Туь екем рэхъэти сох, лелей Дон,— гуфди у,— ме екем хиш зенуым. Эри кор сохде хъэсрот бирем.

— Худо гъувот дешено, хэлефме, э гъулгъой туь,— мугу Дон, омбар рази бире эз Сосун.

Гьемей эни офгъоре Дон еки-еки э тегънимиревоз ихдилот сохд эри э хуней эн Рэхъмон кура бирегоре одомигъо. Лап воисде ширине ихдилот энугъо исэгIэт эз товней Сосун бу.

— Диренит чуьжире бэхдевере гIэилиге и Сосун,— чум хуышдере э гъиругъ эн келэгъэиревоз покурде, гуфди Эвшэгъ,— э зир сие хокгъо дараво ки у фэгъире, етима оворе сохде фуьрсоге э чулгъо вишегъо.

— Эри эн Гьомуил не эри Илогъу эхириш гьергой гири е беде зевол медиров,— мугу Рэхъмон.

Эз песой ихдилот эн Дон пире мерд Шелбет сохд эри нуьшдегоргъо ихдилот эн «Довид — «визир» эн Хон Табасаруре», чуьтам келебебегъой эн муьшгуьригъо эз зир дес эн зулумкоре хон вирихде, э серберэхьи эн Довидевоз оmore э хоригъой эн Муьшгуьр мескен зеретге.

Шелбет ихдилоте верасденге, гьемееки гуфдируът.

— Ой согъ боши, лелей Шелбет.

— Ой сад сала боши.

Севи-гІэреб денишире э Рэхьмон, мугу:

— Имугьой пушой рафдейму веги сазтуьре эзу туь э Сибирь гуьнжунде мэгІнигьойтуь хун.

— Ишмуре воюгьо мэгІни,— мугу Рэхьмон.

У вэхуьшд э пой, эз звер сер хуьшде эз мих эн дивор вегуьрд сазе, вено э синей хуьшде. Сифет энугье усэгІэт могьбул, думутлуь, эшгьлуьре хуно бисдо. Саз зере, сер гуьрд эри хунде э раче мугьумлуье сес хуьш-деревоз.

Себэхь-себэхь, ой жон, дурна.

Туьре дире гьуй, бисдорум.

Гуйге эз сес шоре зурна.

Серхош бире, гиж бисдорум.

Залумгьойме гужлуь бире

Эз ватан мере дур сохдуьт,

Э ме езугь неоморе.

Э гьэд верфгьо гьовре сохдуьт.

Мере гьэнетгьо невери.

Ме ох, ноле кеширенуьм:

Шура гІэрсгьо рухунденуьм:

Ватан э дуьлме офдори.

Ой жон дурна, рэхьтуь — ники.

Фурмуш месох войгеймере,

Эз сер дигьме гиросдеки,

Шолум ди туь дусдгьой мере.

МэгІни э лэгІэй эн Рэхьмон дерики, бирден дере сэхд вокурд, зури-зури, шуш нефес гуьрде, диromo лезги Хьэсен.

— Дусдгьо,— гуфди у келе-келе, э гужевоз нефес кешире.— Э дигь иму хэбер овордогор бири: падшогь эз тэхд офдори!..

ДУЬЛЕ ЭЗ ДУЬЛ ХЭБЕР МИБУ

Пери нуьшдебу тэхьноле э хуне. Сер эн шев бу. Эз куче е доне сес нисе оморембу, энжэгь гІэре-бир сес эн хьов-хьов сеггьой эн дигь эдембу оморе. Чунере э сер зани веноре нуьшдебу Пери э пушой эн кинле, э гІэтош

денишире. Чум энэ гІэтош эн кинле дебу оммо думит-гьо-фикиргьой энэ э елойге бу. Эз кинле лепуьре хуно герми ведироморе расирембу э сифет энэ, э гуне доре, лэгъэр бире, зерди вешенде гъутинегьой энэ.

Э ёр эн Пери, гуйге беде, сегьме хове хуно оморембу, чуьтам у шев Гьомуил, чумгьоре шефд сохде, гІэтош — гур-гури гуьрдере хуно э хьуьршевоз дироморе э утогъ энэ, нифри-офри сохде уре, кешумоле ведебердге эз хуне, шендге э хьэёт, чуьтам уре э хэр венуьшунде, эри энэ «ошгуновое гьовол» куфде, биёбур-нэгІети сохде-сохде бердуьтге эз гьэд эн дигь, вогордунде э хуней эн бирор ю. Себэхьимуьн э у хэбер расики, Сосун Гьомуиле хэнжел-хэнжел сохди вирихди гуфдире э вишегьо.

Э Пери е доне тэхсир, гІэйб невобугеш, уре хижолети, номус оморембу э куче эри ведарафде, ижире биебуре коргьо бири гуфдире. Иллогьки дуьл энэ эдембу сухде, дердежер бире, бирор ю, е теке гІэзизе бирор ю, комики Перире дошли, ведировунди, эз серботи энэ имугьой оворе бири э чулгьо-вишегьо.

Эзи ченд орине пушо э гуш энэ дарафденге, ки Гьомуил духдер эн раби Нэхьуме хосди эри Эсеф кук хуьшде гуфдире, э сер ю нен бирор ю коргьо омореире, у энжэгъ эз Хонум, духдер эн раби Нэхьум жусдембу. Э сер эн Пери ижире кор оморенге у эдембу шори сохде, хэндуьсде гешде, э гьер диругоре, вохурдегоре, зен-гІэруьс гуфдире гофгьой эн Перире, дургуне хьэшо-гьо вешенде э сер энэ.

— Ме хуьшденеме дирем у хьэёсуьзе ченд бо э Эсефевоз э вишегьо-кулегьо пэхьни биреки,— невомунде мугуфди у, лов сохде и хэбергьоре э гьэд эн дигь,— эдембу э гужевоз хуьшдере э кул эн Эсеф вешенде. Эзужире духдер гьерчуьш гири боворини. Лап жигей ю сохди Гьомуил. Еккейге гьич духдер эн нэхирчи, эн гІони эри чуь хуней эн Гьомуил гуьнжо мидуь?..

Пери ю гІэйбкеш, номускеш бу гуфдире терсирембу э куче-дере э сер билогъ чум руз ведарафде, руй Хонуме эй недире, беде хэбергьой энуре эри нешиновусде. У сер шохьонгум, енебуге себэхъ зу сери мирафд э билогъ эри гІов оворде, кес э куче, э сер билогъ нисе биренигьо вэгІдо. Гьелбет Хонум нибисдоге, белки Гьомуил и беде коре э сер энэ, эн Пери ниовурд.

Эри Пери омбар мэхьтеле кор оморембу, чуьтам Эсеф э гоф бебешу денишире, гьишдге уре эри хосде

эри хуышде духдер рабаре. Эхи у Хонуме э чумдире нисе хосдембу. Э ёр энумо, чуытам Эсеф имисал гьеминон э юревоз э кулелугъ эн шевелуы пэхьни биренге гьебо эз нокуми гъэл гуърде уре, сес ю лерзирере хуно эз дусди, хосден не дуылпесои гуфди-ребуге э у, шовго, севген хурдере хуно: «Гьей, жон Пери, эгенер туьре эз дуылме хэбердор мибисдоге, эгенер туь мидануьсдиге чуытам ме туьре сэхд, эз жунмеш зиёд хосденуьмге. Бебей ме муно, э хов, э эвр туь гьемеше э дуылме дери, э пушой чумгьоймени. Те ме э туьсоймиш баре, ме гьечуь дануьсдембируьм гъозие-гъэдер эн соймишигьой эн Лейли не Меджнуьн, Фэрхьод не Ширин, Асли не Керем гьеме дургуне-нэгъуыле гофгьой, угьоре ощугъгьо, шогьиргьо эз хуышде ведешендет, гуьнжундет, ки ужире сэхде, ширине муьгьбет гьич нибу, небири гуфдире. Оммо ме имугьгой бовор сохденуьм ужире муьгьбет бири гуфдире...»

Пери юш бовор сохдембу, ки Эсеф гъэгъэтиш юре сэхд, у гуфдирере хуно, хосдембу гуфдире. Унегуьре у э хуышде домунде, чуьк-чуьки сохде, сэгIэр кешире, мэхьтел мунде, мугуфди э дуьл хуышде: «Ой Эсеф, у гофгьой туь э же и коргьой туь эже. Чуытам туь бовор сохди ме э туь уьзиёгъ неоморем гуфдире, чуь зу эз сер ведерафди туь?...» У кимивэГдо Эсефе э дуьл хуышде ченджире нифригьо сохдембу, песде гене дуьл ю вогошде эри энум, пешму бирембу эри сохде нифригьой хуышде. Неденишире э сер ю зморе коргьо дуьл энум уре хосдембу. Хонум эз зен Эсеф, гIэруьс эн Гьомуил баре эйло эдембу эз шори-келегеди парче-парче баре, пой энум хори ние гуьрдембу. У гуйге эз Пери, эз гьеме ки «никиюре нисе хосдениге» кешире гъэгьргьо, дуьлесдигьо, хижолетигьоре эдембу ведешендеге.

Хуб чи юре, Перире эри е ченд мегьи э кендугьо гIорд, э хьэет хуьзуьм беш дебу, э чул ведерафдени небу, эдембу фикир сохде эй хуышде Пери. Небуге эри энум дегьвойне гурунд, хижолети миоомо э гьейсэгIэтиневэхд э жой чум-руз э пушой хэлгъ, эн дусд-дуьшме эри ведерафде.

КимивэГдо э ки энум шевгьо мидиромо Мейром зен Рэхьмон, Эвшэгъ минуьшд э ки энум, дуьл мидо уре, меровунд, эз кукгьошу, шуьвергьошу шиновусде хэбергьоре эз товней эн Сосун мугуфди эри энум.

Имбуруз себэхь очмиш бире-небире Пери тие совуре вегуурде, те хэлгъ э пой вэхуыште эдембу эри глов э сер билогъ рафде. Гово е кем торике хуно бу, омбаре асарегъо гъеле гъэргъ небиребу. У гьетте эз дер хъэйт ведерафде, гуйге е одоми соере хуно зури-зури пэхьни бисдо э пессй сумердуй эн гъунши энугъо, эн Рэхьмон. Жендек эн Пери биз-биз бисдо, э дуыл энученд жире коргъо, ченд жире гофгъо омо. «Белки и Сосуни?» НэГІ, Сосун эзу пэхьни эйчуь бире, асда-асда дере куфде, миомо мидиромо э хуне, песе пушой себэхь биренки. патрандашгъой хуышдере бесде, туьфенге э душ хуыште веноре мирафд миведерафд эз дигъ, э пэхьники, кес юре недиреки. Э и ченд мегъ у дуь-се гиле гъечи оморебу э хуне, э у эри сер кешире. Песини гиле у оморенге е медальон суьрхиш овордебу эри энученд, ихдилот сохдебу эри энученд гъозие-гъэдер эни медальоне, чытам эрмени, Сусанне гуфдиренигъо бэхш доревуге уре эри Пери.

Э дуыл Пери омо, ёгъин и гъейсэгІэт дуьзде хуно эз пушой энученд эз нокуми пэхьни бисдогъо одоми Илогъуни, зирдуьми, гъулпочей эн хунхуре Гъомуили. У чендбогъо шевгъо, пушойсебэхьгъо э пэхьники оморе, лэгІэй эн дер Сосунигъоре гъэреул сохдебу, у белки Сосун шев-нимешев э хуне оморе, уре э хуне дерики гируьт, беруьт дуьт э дес эн хьокимгъо...» НэГІ, ёгъин и Илогъуни.

Нум, чигърет эн Илогъу омоки э ёр ен Пери, гъе усэгІэт гъэгръ, хуьрш энученд веромо. Э лой эн суьмердученд денишире, эжеки у пэхьни биребу, Пери туф шенде, гуфди келе-келе, у шинову гуфдире.

— Тфу, нэГІлет э туь, сег куксег, гисгерде хуьрд...

Пери гирошд эз гъирогъ дигъ, эз гІэрей пажире, хэзол бире конголушлугъо, фурамо эз сер тенге, пичире жилгъэй эн билогъ. Эз зир гъэе, эзжеки глов ведироморембу, гъейсэгІэт гуйге деш торик бу, хиник бу. Глов палаш гузгире хуно эдембу ведироморе эз зир гъэе, чухури билогъэ пур сохде, песе э гъэд кулегъо зере гирошде. Эз лой дигъ е доне сес нисе оморембу, энжэгъ э зверсер эн билогъ гъушгъо эз сер эн е куле э сер е кулейге, эз е луьге э е луьгейге парувьсде, сес сохдембируьт.

Пери куьнд бире эз сер билогъ, доно совуре э чухуреки, глов пур сохд. Суьфделе Пери расере доневуге э дуьм эн сову, совуре э кул хуыште эри веноре, бирден

эз ён билогъ, эз песой кулегъо омо поисд э пушой энэ Эсеф. Пери гъеусэГэт вешенд хуьшдере, дуьл ю верафд фурамо, сэгІэр хурде. У сере гъуз гуьрде, руе чарунд песово, руй эн Эсефе эри невинире.

— Пери, руйтуьре мечарун эз ме, мере э туьре-воз гофи.

Сес Эсеф гъувотсуьз, могъбул эн ночогъэ одомире хуно бу. У омо поисд э пушой эн Пери.

— Пери, эзи коргъо бири э дуьл ме динжи неде, э чумме хов неве. Ме пушойсебэхьгъо эз хъэлов вэхуьшде оmore далдаланмиш биренуьм инжо, эз пэхьники руйтуьре, чигърет туьре эри дирел... Э ме тэхсир невери. Эри гъемей эни коргъо бебейму тэхсири. Ме имогъой ёгъин дануьсдем бебейму и коргъоре э сер иму эричуь овордиге. Биё вирихим эзинжо, бурайм э е дигъ, э е шегъер... Мере герек нисди: не пул не нум бебейму, гъичиш э чумме нисди эз туь бэгъэй!..

Пери эз зир чум е пертовуш гъошгъобогълуь дениши э Эсеф. Веди бу ки зиндегуни энэш гъейсэгІэт гІэсел небу э тозе зеневоз. Сифет энэ лэгъэр, зерд, эз нечогъи вэхуьшде одомире хуно бу. Э дуьл эн Пери екем рэхьм, езугъ омо э у, песде гъе усэгІэт э ёр оворд чуь коргъо овордиге э сер энэ, эн бирор ю Гъомуил.

«Эйчуь, эйчуь себэхьимуьн, гІэруьси биреbugъо шев эйло, туь вэхуьшде неомори э киме, мере хоши гуьрде, э ме езугъбери несохди, чухдеш бирорме бебшмуре зере гуруне яралуь сохди?! Бирорме беге и коре эй негъогъи сохди. Эйчуь овордей, зентуь сохдей дуьшмен хуни мере, Хонум духдер раби Нэхъуме, гъишдей уре ком вегуьрде эз ме, шори сохде эзи сиегъе, бедбэхде рузме?!.. НэгІ, бирорме э вишегъо-дерегъо лулесуьзе гъуше хуно пергенде гъисди, Хонум нэхогъме зентуь гъисди, рэхъме э туьревоз е вэхдиш нибу, бура нуниму дие э еки нивогосу»... И гофгъо гъеме эз дуьл эн Пери гирошд, оммо лэгІэ вокурде эз и гофгъо е доне гоф негуфди у э Эсеф, зури-зури веноре тара совуй ГІове э кул хуьшде, рафд рэхъ хуьшдере.

— Пери, беге туь фурмуш сохдей чуьтам иму екире хосдембиримге? Э жун худо, гъейсэгІэт ме туьре зиедтеш хосденуьм, бовор сох э гофме!..

Эз песой эн Пери оmore-оморе, десе ГІонире хуно эри мисво хосде дураз сохдере хуно, эдембу э минетевоз гуфдире Эсеф.

Эз руй Эсефе дирей, гофгьоре шиновусдеи сер эи Пери гиге хуно бисдо. Дуыл энугуш э гьэфесе хуно эдембу пар-пар сохде, пэхьникие ярай дуыл энугукурде оmore, у шуьл, гьувотсуьзе хуно бисдо. Совуй глов ченд гуруни эн е келе дохьор нушу до гьейсэглэт эри энугу. Э гужевоз у э буш бире десгьой хушдеревоз эдембу гуьрде расере. У дануьсдембу е ченд минутигеш у инжомундге, гофгьой Эсефе шиновусде, у эз хушде рафде мофдону, енебуге э хушде невероморе, дураз мибу э хори, мигируьсуь те вомунде.

Пери э гужевоз, гушд хушдере э дондугуьрде, зурри-рузи пой вечи эри вирихде эзи соконее жиге, эз дул юре сула, гьэбер сохдембугьо гофгьой эн Эсеф.

Жогьиле кук диренге ки, ю гуфдире гофгьо, сохде минетгьо деш эдее терсунде, пиш сохде ю эз жун хушде зиед хосденигьо духдере, у эдее вирихде дур бире эзу, дуыл эн Эсеф лап буланмиш-гьэйнимиш бире, у э гирисде сесевоз хьэрой дешенд э песой энугу, эз глэйби-глори гиросде.

— Пери, мевирих, пой, пой, мевирих!..

Э гуш Пери и сес дерафдемунде, Пери сер гуьрд серсуре хуно эри видовусде, хори-гьоворе сечмиш не-сохде. Хинике глов э сову деригьо сэхд лэх-лэх сохде, эз лэглэй сову рихде эдембу тигьи бире э сер душгьо, герде ве кемер эн Пери.

У шуш-нефес гуьрде диromo э хуне. Гьетте совуре э ён дер норе, у гуйге бурра шохе хуно, гье усэглэт те вемунде гирисд.

Гьейсэглэт Пери нушде э пушой эн кинле эдембу думитгьой эни коргьоре сохде, бирден дер хуне куфде омо. Пери куьнд омо эз дер, пуьрси:

— Кини?

— Менуьм, Мелкеуьм,— омо эз песой эн дер сес эн жогьиле духделе.

Пери гьили дере еново до, дере вокурд. Э хуне диromo е паздегь-шаздегь сала духдер, сиегье черде, гиргине сифет. Сиегье раче чумгьой эн духдер дениширембу э одоми э олхогьиниревоз, мижегьой чумгьой энугуйге э сиегье берхитевоз кешире оморет.

— Диро, Мелке, диromo,— э муьгьревуниривоз текелиф сохд Пери Мелкере.

Духдергьо гьердуьеки нушдуьт э ён кинле, э рачей еки, е кем вэглдо гоф не сохде. Мелке ведешенд эз зир

эн бел жундуре булши хуыште е келе тиксй пешмиш, дуькиш.

— Е гъэзе ди, бирортуь муно, те ме э китуь нуыште и пешмлере вор дуьм,— э муьгъревуниревоз денишире э Пери гуфди Мелке.

Пери вэхуышд, эз сер раф вегуьрд гъэзей лугъире, но э пушой эн Мелке. У сер гуьрд пешм хуышдере эри вор доре.

— Чуь хэбери гене! — э тегънимиревоз пуьрси Мелке.

— Гъичиш,— сере ён гуьрде, дуьлхуьрде хуно жуьгъоб до Пери.

Гъердуьй энугъо е дуразе ох кешируьт, гъер мерд сере гъуз гуьрде сер гуьрдвът думутгъошуре эй сохде.

Мелке дуьимуьн духдер эн келе мерд Дон бу. Сосун бирор эн Пери э чум эн ухш оморембу. Э сер эн Сосун и кор оморе эйло жовоне духдер омбар дуьлесди кеширембу, оммо у нумгир, енебуге хосдехунд эн Сосун небу гуфдире очугъ эри кес уре гъэиб оморембу гвфдире, чуьтам двъл эн у эри Сосун сухдениге, дерд энуре кеширениге. Уре имид бу, эгенер ковхо э сер Сосун ижире коре ниовурдге, Сосун гъоргоиш бисдо э у соймиш мибисдо, илчигъо мидефвърсо э ки бебей энугъо, Мелкере эй хосде. Гъейсэгъэт Мелке э ён Пери нуыштеки, э ер эн у омо, имисал э вэхд весал чуьжире гофгъо сохдебуге э уревоз Сосун.

Мегъ эн май бу. Вишегъо гъеме хуб велг ведешендебу. Жуьре сибдоргъо, элучедоргъо, бигъдоргъо, шевелуьлугъгъо гъеме гвъл ведешенде, гъэруьсе хуно вераисдебирвът. Эз гъэрей савзелуье доргъо угъо сипре булутгъоре хуно веди бирембируьт.

Мелке оморебу э бебешуревоз э чул зимири эри ологъ сохде. Дон кошдебу сс гъопо бирени зими. Иловлей эн у кошдебугъо хори гъеме више бу. Зими, ковре хэсде шивгъоре хуно вероморебу те сугърезани. Мелке э бебешуревоз келе кордегъо э дес дери, эдембируьт бурна ологъгъоре эз бине. Чуьшмеш е рач эдембу герми доре.

Е гъэдер кор сохденки, келе мерд вомунд. Эз шидрей кемер хуыште гуьрде, э Мелке денишире гуфди:

— Ме е кем бурам э зир дор хисуьм, хэлефме, туьскем кор сох песде ведиро рэхъэти сох.

Е нимсэгъэт гиросше бэгъдо эз гъэд зими омо э лой

эн Мелке Сосун. Ловгьой энү эдембу хэндүсьде, э Мелке денишире. Мелке дануьсдембу, ки Сосун э гъэриш дигь келе одомире хуно гуьрде хуьшдере, огъирдомогъ. У э жемжогьил дигьевоз унгъэде дусд-ошнеиш нисе гировундембу, э возигьо-мэґрекегьой энугьо унгъэде недебу, не э песой духдергьош ние видовусдембу. Оммо омбаре духдергьоре эзу хъэз оморембу. Оммо сер ебо у Мелкере дире э лой энү чум омбар донорембу. Мелке гуйге гье гузет бу, кей Сосун: «жуьргIэт сохде э юревоз гоф мисоху».

— Мелке, бие э туь е чи бирмунум,— гуфди у шори сохдере хуно эз куьгьне шинох дусд хуьшде гуфдирере хуно.

Мелке гьич уре гьечи лов хэнде, гоф сохде недиребу э духдергьоревоз.

— Чуь бирмунде туь э ме,— пуьрси Мелке, э мэхтели, э зарифетевоз дениши э Сосун.

— Бие бирмунум э туь.

Сосун рафд пушово, Мелке э песой энү. Угьо омоуьт э гъирогъ эн више. Гье и туьтем Дон эз дегешде жигей хуьшде вэхуьшде э мэхтели, гъэґри-ґIоси бирере хуно дениши э лой энугьо.

— Э више чуь дери игьоре?! — чумгьоре келе сохде, гуфди э дуьл хуьшде Дон.

Уре воисдембу е хъэрой вегируь э лой энугьо, духдер хуьшдере огол зенуь, вогордуну биёру. Гье и вэхди угьо э гъирогъ зими, е ён кулей шевелуьи поисдуьт. Сосун чуьиге бирмунд э энгуьшдевоз э куле. «Эле э хьисобовоз э куле эдее балагьой эн хэрегуше бирмунде,— гьемин бире, гуфди э дуьл хуьшде Дон,— гьисди Сосун ужире лути-путие кукиш нисдио, эри эз товней энү усоли чи думит сохде».

Мелке гьуз бисдо луьгегьой эн кулере лов сохд. Гье усэґIэт ф-р-р-р зере эз гъэд эн куле вирихд хурузкигьи. Э минжи куле, э гъэд эн хори ченд е бодие чухури лулей эн хурузкигьи дебу. Э унжо тозе вечелегьо эдембу жив-жив зере. Мелке доно десе э гъэд эн куле, вегуьрд эзунжо е вечелере, но э сер кеф дес хуьшде. Вечеле зерде дундугьлей хуьшдере лов сохде гъэнет неверие пардвьшлегьой хуьшдере тик гуьрде, сере зверо гуьрде эдембу жив зере. Сосун гIэиле хуно денишире гогъ э вечеле, гогъ э сифит эн Мелке, эдембу хэндүсьде.

— Беруым э хуышдеревоз э хуне и балахурузкигыре!
— гуфди Мелке.

Сифет эн Сосун гъеусэглэт огъирдомогаз хуно бисдо.

— Нэгл, бигыл э дедей хуышдеревоз мунугу, езугы,
— гуфди у, песеде вегуырде балахурузкигылере эз дес
эн Мелке доно дуборе э луле.

Угьо е ченд минут э гъэд эн ковре зими, дуь э ра-
чей еки, э гъэд эн офдо гоф несохде поисдуьт. Сосуне
чуьиге гуфдире воисдембу эз Мелке, омо уре глэйб омо-
рембу эри гуфдире. Ченгъэде э кор дилбош, гьинорменд
бугеш, унгъэдер у гуйге глэйбкеш саламате одоми бу,
У омурдеш Мелкере э ён куле э вогынеки, сер гофе эри
веровунде огол зеребу, оммо жуьрглэт ние сохдембу эри
гуфдире. Мелке диренге и коре сере гъуз гуьрде, эдембу
вогошде, Сосун поюнд уре.

— Туь э лой Пери эричуь ние омере?,— гъирмизи би-
ре гуфди у, глэйбе-глэйб.

— Ме не Пери э еки хэгьергилигьо нисдим ки —
...жугьоб до Мелке,— оммо вераси, ки нум эн Перире
Сосун эдее э вогынеки гуьрде, Сосуне воисдени э юре-
воз дусд бу.

— Бие, рузгьой шобот бие элойму,— гуфди у.

Песеде е кем э хуышде домунде, Сосун ведешенд эз
куьф хуышде е келе тикей сэгуз до Мелкере, согъбоши
гуфдире рафд рэхь хуышдере. Эзу вэхдевоз Мелке
дуь-себо омере рафдебу э хуней Перигьо, дусд биребу
э хэгьер энуревоз. Урузине гоф, чигьрет эн Сосун гъе-
мише омерембу э пушой чум эн жовоне Мелке. У руз
эри энү шоре руз миглиде хуно омерембу.

— Екиш э чум дире нисе хосде гъейсэглэт духдер эн
рабире,— гуфди Мелке, дуьл хэгьергили хуышдере е кем
семе эри хомуш сохде,— зен хуьсуьр энүш, Гъуьзуьргуь-
лиш э уревоз гоф нисе сохде. Эзу духдер э хуней энугьо
диромори гъе синетхьинеми дери э хуней эн Гъомуил.
Е пире сег — Гъомуили эз глэруьс рази гьисдигьо.

Мелке Перире хуно э чум дире нисе хосдембу Хонум
духдер раби Нэхьуме, Гъомуиле. Угьо омурдет э сер эн
Пери гезироре, эз товун энугьо Сосун оворе бири рафди
э вишегьо-пелесегьо.

— Эгенер туь исэглэт Эсефе мидириге,— эдембу
гуфдире Мелке,— лап эз хьол офдори, лэгьэр бири. Эз
зен хуышдеш дуьл динж бугьо одоми э у хьол мибу?—
эдембу гуфдире Мелке.

— Эгь,— десе жумунде гуфди Пери,— э жегьендем бугу, еки сенгъ бугу, еки — гъэребеч.

Оммо и гофе э гуфдиреки дуъл эн Пери эдембу сухде эри Эсеф. У эз Мелке пэхъни сохд, чуьтам у имбуруз вохурдебуге э Эсеф, чуь гофгьо гуфдиребуге у э Пери.

— Себэхъ миданиге бие мере рэхъ сох э ки Сосун э рафдеки,— лове э хэнде веберде, гуфди Пери, денишире хуши-хуши э сифет эн Мелке,— э ме лелей Рэхъмон гуфдири э же вохурдениниге э иму Сосун.

Себэхъ суьфделе очмиш биребу, кейки Мелке не Пери эз хуне ведироморе ведерафдуьт эз дигъ. Гьово серин бу. Угьо эз гIэрей эн мерж giroшде рафдуьт эз гъэд више эз гъирогъ эн нуькерей Григору-чой ведерафдуьт. Угьоре воисдембу эз гъирогъ эн нуькере верафде-верафде биёв ведировт э. «ГIэрей гъубигьо» гуфдиренигьо муьлк, эжеки Сосун дениширебу э угьо. Эз дигъ те унжиге е версиш рэхъ недебу.

Духдергьо гьетте эз више ведироморе, чаруьсдуьт песово. Гье у туьтем угьо винируьт Илогьуре, чуьтам у дуьзде хуно асда-асда э песой энугьо оморениге, э песой доргьо пэхъни бире-бире. Духдергьо гье усэгIэт шек сохдуьт, ки Илогью э хьисобовоз дануьсдени, ки угьо эдете Сосуне эри дире рафде. Унегуьре у эдембу оmore э песой энугьо.

Гьэгъигъэтиш гьечу бу. Гьомуил э дигъ ковхо бугеш, сэхьиб пул-мол, э келе хьокимгьоревоз дусд бугеш, у эз хуьшде, не кук хуьшде терсирембу. Гьелбет, те э сер энупи кор оmore у эри хуьшде гьич фикир-хээл несохдебу, ки и гIэйбкеше, динже-саламате, гуйге серзугью недане батрак энупи, Сосун, э сер энупи дес гьово мегируь гуфдире, юре э хуней ю эй куьшде миев гуфдире. Имогьой дуьл энупи динж небу, чум ю чумтерс бу. У терсирембу гьергой гири Сосун э очугъи енебуге э пэхъники юре, енебуге. Эсеф кук юре мизенуь микуьшуь гуфдире.

КимивэгIдо у шевгьо э хов мивини чуьтам э гъэд хун билосумолиге, хьэрой дешенде делуьре хуно, гьуй биве мэхуьшд эз хьэлов. Дие те себэхъ уре хов ние оmoreмбу.

Гьомуил Илогьуре буйругъ доребу зуьнде-муьрде Сосуне э кумеки эн човучгьоревоз гуьрдени э Сибирь, э гиденгелмез фуьрсорени, енебуге офде уре э пэхъники, э некуми зере куьшдени.

Оммо Сосун э дес ние офдорембу. И кор ковхоре эз

мунде жигеш дуьлдэгдэггэи, жунедерди мидо. И гъэгър, хуьрш хуьшдере эз Илогьу ведешендембу, серкуш зерембу уре, те имогьой у э эхир эн Сосун нерасири гуфдире.

Илогьу юш дануьсдембу, ки ковхо э у омбаре кумекигьо сохди, у гъэрибе одоми, вирихде оморе одоми биреки жиге, ковхо уре э ки хуьшде э кор гуьрди, хуне, муьлк, мол-гъэре дори. Коргьой гуюгьоре хуно, гьейсэгIэт сер эн гьердуьй энугьо э е туморе дери. Э сер ковхо е кор омоге э сер энущ миёв. Муьшгуьригьо чутьтам ковхоре ние хосдеге, уре, Илогьуре дуьвойне ние хосде. Эз ковхо не хьокимгьо нитерсируьтге у муьшгуьригьо теимугьой Илогьуре зуьнде-зуьнде михурдуьт. Песде Илогьу э ковхо кумеки сохде омбаре гужгьо, бедбихьисобигьо гировунди э хэлгь эн дигь. Уре эз ковхо зиедтеш воисдембу Сосуне гируь, сур соху гуфдире. У ченгъэде э дес ю хъэрекет деригьо гешди, пуьрсири, оммо теимугьоиш э сер Сосун е кор овурде недануьсди. Гье хуьшдени муьшгуьригьо е кор-чи биренге эз пэхьники хэбер расунденуьт э Сосун, ние гьишденуьт уре э дес хьокимгьо доре, негьогь нисе гуфдире ки, э метелегьо: «Дуьм тевери эз више небисдоге, више бурра ниев».

Уьсделуьги ечуме Рэхьмон е мэгIниш гуьнжунди, тэгIрифигьой эн Сосуне доре э у мэгIни. Э товней эн ковхо нен ю, Илогьуш гуьнжунди у мэгIни. Э у мэгIни у ковхоре гуьрг хунде, юре, Илогьуре чогьол. Эз и Рэхьмон и хоче э сине веноре оморе эйло э дигь ве и Сосун ковхоре яралуь сохде вирихде эйло и гиснее муьшгуьригьо гьудуз бирет, неки эз ковхо не эз Илогьу угьо ние терсиренуьт, уьсделуьге э руй ишу поисде, гьелебуле гуьрденуьт эришу.

И пери шев Илогьу эдембу эз куче э гирошдеки э хуней эн Севи-гIэреб, э хьисобовоз жогьилгьо, хьэрмэхьгьой кук энущ межлуьс гуьрдебируьт. Э гуш энущ дерафд, чутьтам еки эз жогьилгьо, саз зере хундембуге э зугьун жугуьури мэгIнигьой эн Рэхьмоне. Уре воисдембу э гъэгьревоз зенуь гирору, оммо э хуьшде неверома, гуш вено те эхир, чутьтам ковхоре гуьрг хунденуьтге, юре — чогьол эн гьоврегьо. Де вэхдгьойге мибисдоге Илогьу мишиши мидарафд унжо, суьфрей энугьоре снег мисохд, э кумеки эн ковхо, хьокимгьоревоз мидо гембихь энугьоре. Оммо гьейсэгIэт Iуьломгьо хэреб бу,

эдете гуфдире падшогыиш э жигей хуышде унгъэде гъоим нисди, большевикгъо гуфдиренигъо одомигъо, чуйн кук эн ковхо Шолум эдет гъэриш сохде гІэрей хэлгъэ.

Илогъу э дуъл хуышде вешмерд-ведо большевикгъоре, Рэхьмоне, Сосуне, и э хуней Севи-гІэреб кура биригъо жем-жогъиле хъэйф кеши эри гиросше рузгъо, гъелебу-ле гуърд эри гъеме, рэхъ хуышдере рафде.

Имбуруз хурузгъо сеимуьн гиле гІуьгІуь зеренге, Илогъу сер-тен хуышдере вокурде, тапинжере э куьф хуышде деноре, оморе пэхъни биребу э песой боруй хуней эн Сосунигъо, белки Сосун э хуне оморе-рафде бириге. Э фикир эн Илогъуревоз эгенер у имишев э хуне омorige, егъин пушой себэхъ у мэхизуь, юре кес невинуь гуфдире эз дигъ эри ведерафде. Увэхди Сосун эз дер гъопу э ведиромореки у тапинжере некуми э сер эн у вегуърде, межбур мисоху уре хуышдере э дес эри доре. Эгенер Сосун сер гуърдге э уревоз эри офдоре, увэхди у тапинжере мизенуь э сер дуъл эн у, гъе э лэгІэй гъопу дураз мисоху уре.

Илогъу хуышдере э пусди пучунде водоробу хуышдере э дивор хуней эн Сосунигъо. Е гуш эн у э дивор вебу. У хъэрекет сохдембу эри е-гоф чи шиновусде, оммо эз гІэрей дивор е сес шиновусде нисе оморембу. Пушой себэхъ бире-не бире деш эдембу хиник бире. Кими взгІ-до эри Илогъу хуышдению тэхъл оморембу и пише, и зиндегуни эн у, гъемише э зир серкуши эн Гъомуил дери, гофгъоре вегуърде, буйругъ юре сохде, э нун эн у, э сикей эн у вемунде. Э и дигъ уре не бирори, нэ хэгъери, не мироси. Уьсделуьги гъеме дуьшмеи э уревоз. Оммо у э гоф Гъомуил, э гъуллугъ ю нипоисдге, белки э и гъэрибе жиге у чорей сер хуышдереш ниофдге...

Илогъу ижире думитгъо сохдеки бирден эз ён дер хуне е сес пой норере хуно омо. Сохде фикиргъо гъеусэгІэт ведерафд эз ёр эн Илогъу. У тапинжере ведешенде, шенд хуышдере э пушой дер гъопу. Гъе усэгІэт сипре назу уре дире шенд хуышдере э хъэет, мьав зерезере вирихд. Э хъэет не сес бу, не одоми. Дер гъопуш пушотейнере хуно сэхд бу. Асдарегъо еки-еки эдембу дерафде. Эз лой више гъово, гъирогъ асму эдембу товуш бире. Хурузгъош эз кергелуьгъо де гІуьгІуь нисе зерембируьт. Илогъуре имид небу Сосун э хуне дери гуфдире...

Те сөбэхь лап товуш бире, уре воисдембу бурав, оммо гье усэгIэт сес эн дер хуне вокурде омо. У сэхд гуш вено, дуьм тапинжере хуб шишире э расди дес хуьшде, э назуе чумгьой хуьшдеревоз тиж денишире. Э гуш энү сесгьой гоф сохде дерафд. Оммо сес эн мердуне небу. Бирден дер эн гьопу вокурде омо. Эз дер, е бесде бугъче э дес дери, ведироморут Пери не духдер Дон Мелке. Э угьоревоз дие екиш небу. Илогьу далде до хуьшдере, пэхьни бисдо. Духдергьо гоф несохде, фураморут эз чухуреки, ведерафдуьт э гьирогъ дигь, рафдуьт э лой эн нуькере. Илогьу е кем гIэре доре, уш рафд э песой энугьо. «Егьин эдете э ки Сосун рафде. Ме игьоре эз чум нишенуьм. Имугьой Сосун эз дес ме ниведарав»,— шори сохде, гуфди у, евош-евош э пэхьники рафде э песой эн Пери нен Мелке.

Пери не Мелке гьетте дире Илогьуре терсируьт, эз елойге гьэгьр вэхуьшд э дуьл энугьо. Илогьу хуьшдере э недиреки веноре, гье усэгIэт пэхьни бисдо, э песой эн е келе гьовогьдор, чуме эз лой энугьо невегуьрде. Духдергьо е гьэдер дур бисдорутки, у ведиромо эз песой дор хуьшдере эз гьирогъ више ведоре-ведоре, рафд э песой энугьо асда-асда пое вегуьрде, гуьрг э песой эн гусбенд рафдере хуно, хьэрекет сохде э зир пойгьую хуьшге шох-луьге хуьрд небу, сес неев.

Духдергьо дануьсдуьт Илогьу э песошу миев гуфди-ре, угьо е гьэдер рэхь рафде поисдуьт.

Мегь эн Октябириш буге, гьово герм бу. Чуьшме е рач эдембу товуш доре. Э доргьо вебугьо велггьо эз хиники поизи ранги-рангие жуьгьлелегьоре хуно нушу дорембируьт. Эри дануьсде Илогьу э песой энугьо оморениге, небуге ние омореге, угьо э вогьней эзгил чиревоз куьнд бисдоруьт эз гьирогъ више.

— Иму дие дур эричуь рафденим,— келе-келе гуфди Мелке, эгенер Илогьу э више дериге, шинову гуфди-ре,— ини инжиге эзгилдоргьо омбар вери, бие чиним.

Угьо куьнд оморут эз ён више. Эз расдиш инжо эзгил эз гьеме жиге омбарте вебу. Духдергьо тэгIди несохде эз ён е дор, э ён эн е дориге омореге эдембируьт эзгил хурде гешде эришу. Илогьу угьоре диренге, хуьшдере гьуз гуьрде-гуьрде песово до хуьшдере, э сугьразани нуьшде, пэхьни бисдо э далдей эн дор. Сес эн шох — луьге хуьрд бирей э зир пойгьой эн Илогьу гье усэгIэт дерафд э гуш духдергьо. Угьо э еки денншире сере жу-

мундуът. Э гъэд више гьейсэгІэт сокит бу, энжэгъ бешгей эн доргъо евошлей-евошлей эдембируът жуьмвусде.

Духдергъо эзгил хурде «те суьрон», омуруът нуьшдуът э гъирогъ эн чой, гуйге эри «рэхъэти» вегуьрде. Илогъуш ведиромо эз гъэд више, духдергъо недиреки дешенд хуьшдере э гъирогъ чой бугъо хуггъой вишеи векенде чухуреки. Эзунжо сер гуьрд эри денишире, чуй сохдеге, э же рафденинуьтге духдергъо.

Духдергъо нуьшдуът э сер эн сенгъгъо. Эз е дуй пой дурте эзугъо гІов эн нуькере шэх зере-зере эдембу зере гирошде эз ён энугъо. ГІов гьейсэгІэт э нуькере кем дебу, унегуьре лихъэ небу. Э у тарафигей эн нуькерей Григору-чой, э гъэриш мержгъо эн вишегъо, э е гъуьндуьре жиге е чуйкле дигъ бу.

— Дениш ёбо унжо,— гуфди Пери эз Мелке,— э энгуьшдевоз бурмунде э лой эн дигъ.— И¹ Гъэлей Довиди.

— Эз расдиш? — мэхътел бире, шори сохде гуфди Мелке.

Пери не Мелке э ёр овурдуът гъозие-гъэдер эн Шимшуьн не Шушене² чуйтам угъо, соймишигъой еки, эз дес хунхуре, беднефесе хон вирихде оморебируьтге э и дигъ, э еки гъисмет бошут гуфдире, песе эзинжо эри саламетишу оморебируьтге э хоригъой эн Муьшгуьр, чуйтам э вэхд эн гІэруьси Шимшуьн квъшде оморебуге э женг э нуькергъой эн хоневоз, песе Шушен э сие партал геймиш бире дерафдебуге э женг, гъэгър эн гІэзизе севгили хуьшдере эз нуькергъой хон эри восдоре, чуйтам песе эз дерд не гІэрс одохлуй хуьшде Шушен э сенгъ чарусдебуге.

Илогъу эз чухуреки денишире э духдергъо эдембу угъоре э дуьл хуьшде нифри сохде, эз сабуьр ведерафде.

— Гье эри эни эзгил хурде вэхъшди игъо ведиромори себэхъ-себэхъ э чул? — эдембу гуфдире у э дуьл

---

¹ Гъэлей Довид. Эз гъирогъ Григору-чой эз дигъ Муьшгуьр е-дуй верс рэхъ дури гьейсэгІэтиш гъисди дигъ Гъэлей эн Довид гуфдиренигъо ГъейсэгІэт у дигъ эн лезигъои. Э гуфдирей эн келе мердгъо — муьшгуьригъоревоз келебебегъой энугъо эзи сасад сал пушо вирихденге эз зир зулум эн хон Табасару, суьфде э инжо мескен зеребируът, дигъ вокурдебируът. Серберэхъчи энугъо Довид гуфдиренгъо келе мерд бу. Унегуьре у дигъе э нум энуноребируът. ГъейсэгІэтиш у дигъе «Довид-гъэле» гуфдиренуът. Песе муьшгуьригъо эзунжо фураморе, мескен зеребируът э Муьшгуьр (автор).

² И гъозие-гъэдер эн Шимшуьн не Шушен бирмунде омори э татская легенда «Везир» эн хон Табасару.

хуышдс.— НэгI, мере э ижире гIэмелгьоревоз нифир-
мунит.

— Биё тен шурим,— бирден келе-келе гуфди Мелке
эз Пери э вогънеки.

— Гьерки бисдо имуре миев мивинуь! — мугу Пери.

— ИгIэре гьейсэгIэт эз хьэйвугьо не чогьолгьой ви-
шеи бэгъэй кес нибу,— э хэндеревоз жугьоб до Мелке.

Угьо дануьсдембуьруьт, ки Илогьу э и куьндигьо
пэхьни бири, эдее э песой энугьо гузет сохде. Угьо эдем-
бируьт эй хьэз гуфдире и гофгьоре, сер Илогьуре пучун-
де, у ведарав бурав гуфдире.

Мелке взхуьшд э пой, омо э гьырогъ эн гIов, гьуз
бисдо, десгьоре тар сохд.

Илогьу суьпле хэнде сохд, егIни, ишму мере э гоф-
гьоревоз нифурмунит. Ме, чуьш сохдитге, эз ишму чум
дес нивегируьм.

Бирден э дуьл эну омо, белки и серсоне духдERGьо,
неденишире э хиники эн поизи, эз расдиш тен шушдем-
бируьт. У э жигей хуышде хуб дегешде, сер гуьрд эри
томоше сохде. Э пушой чум эну омо, чуьтам и жовоне
духдERGьо сер-тен ишуре векенде дерафденуьтге э хини-
ке гIов, гьемей жендек ишу веди бире.

Илогьу зенсуьз, овлодсуьз бу. У ченд зен хосдебу, ве-
декуьрдебу, оммо эз екиш уре гIэил нисе бирембу.
Э Муьшгуьр мерд зене куфде гIэдотие кор бу. Зене не-
куюгьо мерде мердиш хьисоб ние сохдембируьт. «Чолту-
ке не куфде дуне нибу, зене некуфде одоми нибу», гоф э
гоф вероморенге мугуфдируьт муьшгуьригьо. Оммо Ило-
гьу лап гьэзоб гировундембу э зенгьо. Песини вэхд
екиш, э у э шуьвер ние оморембу. Бие зенгьо дануьсдем-
бируьт эгенер э у э шуьвер рафдуьтге, е Илогьу угьоре
эри гIэил небире медекинуь, енебуге ишу зенгьо эз куф-
деигьо, дегенегигьой эн Илогьу хэсде бире, визор оморе
мивируьхуьт эз ки эну.

Имогьой е сал-е сал ним бу Илогьу зенсуьз бу. Эри э
е зеневоз нуьшде, дирe, кеф сохде хьэсрет бу. У э са-
буьрсуьзирево дениширебу, кей духдERGьо ебо сер-тен
хуьшдере векенде, э пушой хьэсроте чумгьой эну тен ми-
шурутге.

Илогьу э и хэелгьо дерики эз гьэд више эдембу гнев
хурде-хурде э лой нуькере эри гIов хурде гелей гусбенд
оморе. Бирден се сег эн геле, э винигьошу буй верафде
оморут иловлей эн Илогьуре ведабурурут, тижe денду-

гьошуре веди сохде, Ранг Илогью зерд бисдо. Илогью гьетте жуьмуьсде еки эз сеггьо шенд хуьшдере э сер энү, сэхд гІэнж гуьрд эз кефел эн Илогью. Эз Илогью е бо-жэхь ведиромо. Чупон веди небу.

Терсире юре сеггьо пара-пара мисоху гуфдире, Илогью хьэрой дешенде-дешенде вэхуьшд серсоне хуно, сер гуьрд эри вирихде. Сеггьо деш гьудуз бире, келе-келе ра-вуьсде офдорут э жун эн Илогью, сер гуьрдуьт уре эри пара-пара сохде, нешдере хуно доноре дендугьой хуьш-дере э занигьо будгьой Илогью. Илогью тапинжере ведешенде зе е сеге, еккере яралу сохд, хуни-хэмири вирихд э гужевоз эз лэгІэй сеггьо. Пери не Мелке эз ело шори сохде, сеггьой геле хьэлово бирет гуфдире э жун эн Илогью, эз елойге, терсире угьо оморе э ишуш хьэлово небу гуфдире, видов-видов вогошдуьт омрут э дигь.

Э ВИШЕ

Эхир эн поиз бу. Гьово эдембу руз-беруз хиник бире. Э вишегьо гуйге лерз, шивен дебу. Эз гьово сипре хуьр-декире хуно эдембу чуькле жилидлегьо тигьи бире. Се-бэхь-себэхь Шолум рэхь вишере эдембу оморе э дигь эри рафде. Э тен энү кутэхьэ пусди вебу, э пойгьой ю фирегье чекмегьо, уре гьэйчизере рушлегьо вебу, ранг эн шогьбалуди. Оммо э рушгьой энү сипре муйгьо офдо-ребу. Зерд бире сифет энү э кими жигегьо гьуьже-гьуьж дироморебу. Оммо чумгьой энү пушотеинере хуно товуш, очугь бу, тиж ве жуьргІэтлуь дениширембу э одоми.

У эдембу оморе тэхьно,э хоши ве муьгьбетевоз дени-шире э доргьо, чулгьо, вишегьой эн дигь хуьшде. Гирош-де рузгьой гІэили, жовони омо э ёр энү, диренге и жиге-гьоре, дуьл энуре буланмиш сохд.

Шолум э дорун эн више расики, э ён е лугьонде гьу-би, э гьэриш комики шэх-шэх сохде эдембу гІов рихде, у мэхьтел бире поисд. Э у тарафигей эн гьуби, э зир эн е келе дор, сере дуллу сохде, суьрггьой хуьшдере тиж гуьрде поисдебу е бордоре сиегье гомиш. Э пушой энү, тиж дондугьоре э сер-сереки зере эдембируьт чэрх хур-де дуь гуьрг, еки эркег, екигейге — дуьши.

Гомиш эдембу лой-лум хурде, эз гьувот бурраре ху-но, оммо эз жигей хуьшде ние жуьмуьсдембу. Шолум вераси, ки гомиш пушой бала зендеи у эз нэхир жейле

бири э пэхьники э гъэд гъэмишлугъ, енебуге э хэсде жигей эн више эри бала зенде. Оммо гуьрггьо гешди офди уре. Имогъой эдете гузет сохденуьт, кей у эз гъувот бурра мофдону э хори, педсе ишу сер мигуьруьт жендек эн гомише эри пара-пара сохде.

Шолум гешд е хуьзуьми эри офде, шенде э сер гуьрггьо, терсунде угьоре. Бирден гье и туьтем сес эн туьфенг шенде омо. Шолум вешенд хуьшдере. Е гуьрг вэхуьшд э дуь пой, лой-лум хурде, зузе зе сеге хуно, педде хун рафде-рафде эз ю офдо дураз бисдо э хори. Дуь-имуьн гуьрг шенд хуьшдере э гъирогъ, дуьм хуьшдере жарунде, э песо-пушо чаруьсде, терсире вирихд пэхьни бисдо. Гомиш тик гуьрд сер хуьшдере, э мэхьтелиревоз дениши э иловле, педде шуьгъэм хуьшдере вежегъунде-вежегъунде вирихд э у тарафигей эн више.

Е ченд минут гирошде бэгъдо эз глэрей эн доргьо э у тараф эн гъуби веди бисдо одоми. У бу жогъил, е бисд-бисд пенж сала эз глуьмуьр, сиегье бигъгьо вери, э дес ю туьфенг дери. Э сер жундуре чухой энупатрандашгьо вебу.

Эри Шолум у суьфде гъэчэгъ омо. Педсе хуб денишире э сифет энуп, у мэхьтел мунд. И кук эри энупинохэ одомире хуно омо. Эжеиге Шолум дири и куке, оммо е ёрию нисди. «Гъэчэгъ» эз жигей хуьшде нежуьмуьсде, дениширебу тигъэт э лой энуп.

Бирден э ёр эн Шолум омо «Гъэлечегъой эн Перглуь», сиздегъ сале батракей эн угее бешу,куфде оморе, гьемей ю хуни.

Лов Шолум э хэнде верафд. У келе-келе гуфди:

— Сосун, туь мере нешинохди?

— О Шолум! Туьни?! Туь хош оморей!,— шори сохде-сохде гуфди Сосун.

У куьнд оморе эз Шолум, дес энуре гуьрд, лове э шоре хэнде веберде. Гьердуьй энугьо оморе э сер эн е хуьрд бире куьгъне кутуки нуьшдуьт.

Шолум кисере эз куьф вегуьрде, гъэйлей хуьшдере томбоку пур сохд Сосунеш до эри кешире.

— Гьери, гу имугъой туь инжо чуь сохде, чуь кори туьре гъэйсэглэт э и песини рузгъой поиз э чул.— Педсе э патрандашгьо, туьфенг не жундур-жундур бире чухой эн Сосун денишире гуфди э мэхьтелиревоз — гьемей туь эрегъи?

Сосун э хуышде домунд, гуюге, небуге негуюге э сер ю оморигъо гъозие-гъэдере. У дануьсдембу, ки Шолум е дузе, расде одомини, э песой косибгъои, оммо чуыш бисдоге Гъомуил угее бебей энугъой, Эсеф угее бирор энунн...

Песде э ёр эн Сосун омо чуьтам ю, Сосун, гІэилле гъисди Гъомуил э сер эн хэрмонгъо куфдебуге уре, чуьтам Шолум э ейлугъ хуышдеревоз винигъой хуни энуре покурде, хоши гуьрде уре э кор фуьрсоревуге, эз товун энэ э бебешуревоз женг гуьрдебуге.

Дуьл эн Сосун гъеусэглэт нерм бисдо, у сер гуьрд гъемере ихдилот сохд эри Шолум. У гуш веноре э гофгъой Сосун кимивэглдо сере тик гуьрде огъирдомогълуь мидениши э пушой хуышде э жеки э гІэрей эн дуь келе дор балуди гуьрг зугъуре ведешенде дураз биребу.

— Дие имугъой вэхиз бурайм э дигъ,— гуфди Шолум э дусдиревоз денишире э сифет Сосун. Сиегье фирегье гъошгъой эн Сосун гъе усэглэт верафд зверо, у мэхьтел мунде дениши э Шолум.

— Бием э дигъ э пенжей Гъомуил нен пулсие офдонум? — э гъэгъревоз гуфди у эз жигей хуышде нежуьмуьсде.

Гъисди Сосун и ченд мегъи дануьсдембу падшогъ эз тэхд офдори гуфдире, хэлгъ омбар шори сохдебу эз товней эни кор, миглид гуьрдембу. Оммо эри хэлгъ е хуби е ники гъеле не биребу эз тозе власть, чуьтам э девр эн Николай гІоширгъо гуж сохдембуьруьтге э косибгъо гъейсэглэтиш гъечу бу. Куьгъне хьокимгъо, куьгъне парадкегъо гъе гъечу дегиш небире мундебируьт. Гъомуил пушотейнере хуно келе, ковхой эн дигъ бу. Гъисди эз падшогъ эз сер тэхд офдоре эйло муьшгуьригъо унгъэде ние терсирембуьруьт эз Гъомуил, чуь Рэхьмонигъо, Шелбетигъо, Севи-гІэреб э пушой энэ, э руй энэ гоф овурдембуьруьт. Пушоте Гъомуил э кумеки эн губернаторевоз вегуьрде хоригъой жэглметире, етимгъо, биезегъой дигъе гъишдембируьт кутон зере кошде. Эри Илогъу муьшгуьригъо очугъ гъелебуле гуьрдембируьт. Оммо е э ишу гуж оморение, терсе кор биревуге Гъомуил гъе усэглэт хьокимгъо, човучгъоре огол зерембу эз шегьер овурде.

И коргъоре гъемере Сосун дануьсдембу.

— Ме эритуь, эри жэглмет иму шоре хэбер овурдем,— шори сохде-сохде гуфди Шолум — э Урснет, фэх-

легьо не ранжбергьо эз дес Гоширгьо вегуьрдет власте, хьюькуьмет гьейсэгIэт э дес эн косибгьо дери, кеш э дигь, метерс.

И гофе шиновусде мунде, муйгьой эн Сосун буьз-буьз бисдо, гье усэгIэт шори-шори, лов хэнде дениши э Шолум. Е минут у эз лэгIэ гоф ведировунде недануьсд.

— Э гофгьой туьревоз, девр эн Гьомуил гиросд, егIни? — гуфди Сосун.

— Эри, кеш бурайм э дигь, ме гьемере эритуь ихдилот мисохум э рэхь.

Сосун не Шолум чулгьо, вишегьоре, богьгьоре гиросде оморут расируьт э дигь. Руз шобот бу. Мерд-мулей эн дигь гьеме э нумаз бу, зен-зоре сер-тен хуьшдере вокурде ведироморebuьруьт э кучегьо, гуьмге зере нуьшдерируьт э сер сокугьо, э ён хьэетгьо, тум хурде, келе-келе эдембируьт э еки меслэхьэт сохде. Песини рузгьой эн поиз бугеш, гьово офдои бу, чуьшме эдембу товуш доре.

Гьетте зенгьо дире Шолум не Сосуне, угьо эз жигешу вэхуьшде, зури-зури оmore, иловлей энугьоре ведебурут, сер гуьрдуьт угьоре хош омори сохде, хубе гофгьо, хубе войгегьо гуфдире э угьо.

— Хош омори э Шолум, гьемише товуш эн чумгьой дедей мунош!

— Гьемише эз гьэдо-боло дур гердош, э Сосун, ногьофой эн е теке хэгьерле мунош!

— Гьич дие э чол меофдонеш, эй Шолум!..

— Чум дуьшмере векендени гердош, эй Сосун!..

— Хэгьеру,— денишире э угьо келе-келе гуфди Шолум,— ме эри гьемешму шоре хэбер овурдем. Э Урснет фэхьлегьо Гоширгьоре пиш сохдет, гьеме ихдиёрире э дес ишу вегуьрдет. Имугьой хьюькуьмет эн имуни...

Шори офдо э кура бирогору.

Киниге эз гIэруьс-духдер видов-видов рафд огол зе овурд Гьуьзуьргьуьле. Гьуьзуьргуьл шуш нефес гуьрде омо сайлове хуно гIэрс тигьи сохде. У гьэл дешенде э герден эн кук хуьшде, зар доно гирисд, дуьлию буланмиш бире, сере э синей Шолум веноре.

— Е жовоне, раче сертуьре э чуь хьол овурдет и залумгьо,— зерде ранг-руй эн лэгьэре кук хуьшдере дире, эдембу гьирке сохде гирисде Гьуьзуьргуьл.

— Хомуш бош, хомуш бош, жон дедей, мегирис, мере дие екиш э гьэземет нидешенуь,— сипи бире муйгьой ледешуре тимор сохде, эдембу гуфдире Шолум.

Гъеи вэхди омо Периш э Мелкеревоз видов-видов. Пери гъэл гуърде Сосуне, келе-келе гирисд.

— Жон бирорлейме, бебелейме, эз дес гужлуге залумгьо э овореи-пергендеи, э чулгьо-сэхьрегьо домунде е теке бирорлейме!..— эдембу гуфдире гирисде Пери.

— Вессит-о, дуыл гЭилгьоре гурунд месохит, э худо шуькуър сохит, угьо гьечиш оморет ведироморет,— чумгьой гЭрсире э гьирогъ келэгъэиревоз покурде, гуфди Эвшэгъ.

Шолум дедешуре, Сосун хэгьер хуьшдере э гужевоз хомуш сохде поюндут, ишу рафдуьт э лой нумаз.

Нумаз бу э гьирогъ эн дигъ. Э расдилой эн е лугьонде гьуби бу, эзунжо эдембу гЮв рафде. Е кем эз гьуби овлете веди бу гьоврегьо, э песой эн гьоврегьо богъгьой дигъ, вишегьо бируьт.

Шолум не Сосун е кем поисдуьт э сирой эн нумаз, гуш венорут. Пире раби Нэхьум, дуразе рушгьой эн комики верфе хуно сипи бу, дуразе гьобой эвруьшими э тен ю вери, э кул сисид вери, эдембу э пире, оммо гьелемиш гужлуге, рач мунде сес хуьшдеревоз хьофдоре хунде.

Гъэд нумаз одоми пур бу. Эз гьеме пушо э ён гьихэл нуьшдебу Гьомуил. Гьомуил — пушотеинегьой хуьшдере хуно, эз гьэгьр эн муьшгуьригьош, вокурдебу тозе сипре гьобой атлас, фирегье гелифей эн ковре сукно, бугьолуге зерде килэхь бухоре, дараме мэхьсгьо. Оммо э пушой эн, э гъэд нумаз нуьшдебируьтгьо дигьбонигьой эн гьеме жундур, гЮвдол бируьт. Э песой кемер эн Гьомуил кемере гьуз гуърде нуьшдебу зерде рушгьо Илогьу. Э расдилой эн Гьомуил нуьшдебу Эсеф кук ю. У хэсде, могьбул, дуьлхуьрде одомире хуно бу, гуйге э гуш эн е сесиш нисе дерафдембу, чум эн гьичиш нисе дирембу. У э думитгьо-хэлгьой хуьшдеревоз мухшул бу. Гьомуил хуб геймиш бугеш, веди бу, ки гьевелинегьой эн немунди. Келе мерди, зэгИфи эн веди бу, кемер эн, герден эн эз хэнжел эн Сосун расире эйло енбоки бу, сер эн эдембу лерзире.

Гьетте раби хьофдорере хунде верасде, Гьомуил вэхуьшд эз жигей хуьшде, гуфди келе-келе э раби, сер ю лерзире-лерзире, раби Керенскире «Миши борох» соху гуфдире.

— Худосуьзе булшевикгьо падшогье эз тэхд венгесдетгеш, борух гьешим, Керенский муьхькем нуьшди э

жигей энү. Эдее эл не улкелере дошде, э рэхь берде,— мугу Гьомуил.

— Дургунн ковхо, бовор месохит э у — Сосуне поюнде э лэгIэй эн дер, диromo Шолум э гъэд эн нумаз, келе-келе гуфдире и гофгьоре эз хэлгь.— Ковхо гьеми-шеинере хуно ишмуре эдее гьеми терсунде, гьеми фур-мунде...

Муышгуьригьо гьеме шор, мэхьтел бисдорут Шолуме диренге, гьемей энугьо вэхуьшдуьт э пой.

— Шолум, и туьни?,— мэхьтел бире гуфди Гьомуил, э угее кук хуьшде денишире.

— ГIээзи! — бирден ранг рафде сифет ю дегиш бире, шори сохде гуфди Эсеф, рафде э лой эн Шолум.

Оммо Гьомуил гье усэгIэт гуьрд эз гьул энү, поюнд э ки хуьшде.

Шолум верафд э сер гьихэл, э десевоз гьирогь до рабире. Раби сере гьуз гуьрде, гьирмизи бире фурамо фугъунде-фугъунде эз кутэхьэ пилоконлегьой тэхдеи эн гьихэл.

— И чуй муьгIуьжуьзе коргьои, и одомигьоре чуй би-ри! — Эдембу гуфдире у.

— Бироргьо, хьэрмэхьо, гIээзизе дигьбонигьойме! — десе гьово гуьрде келе-келе гуфди Шолум.— Ме эришму шоре хэбер овурдем — э Урснет фэхьлегьо не ранжбер-гьо венгесдет гIоширгьоре, вегуьрдет власти э дес ишу, тозе власть норет, нум энү Советская власти. Ленин гуфдирики: имугьойле хори гьеме эн жофокеше ранж-бергьои.

Бирден и гофе шиновусде мунде хэлгь дуь э еки де-нишире, э лов хэнде, мэхьтелиревоз денишуьруьт э у.

— Эзимбэгьдо,— гуфди гене Шолум,— хоригьо муьлкгьой эн дигь иму эн Гьомуил нен раби нисди, эн ишмуни, эн жэгIмети...

— Ой худо! — сере тик гуьрде божэхь дешендере ху-но гуфди раби — туь дирени чуй жире гIовуне гофгьо гуфдиренуьтге э гъэд хунейтуь?! — песде э лой жэгIамет чаруьсде гуфди — гуш мевенит э и гофгьой эни худо-суьз, небуге э гуьгьином су гуьрде мисухит гьемешму!..

Оммо э гофгьой эн раби екиш гуш нисе гуьрдембу, чум эн гьеме э лэгIэй эн Шолум добу.

— Бульшевик, хьэремзеде! — гуфди келе-келе кини-ге э лой эн Шолум.

Гье усэгIэт сес эн тапинже шенде омо. Дуре лов бисдо э нумаз. Эз сер рэхьое пенжерей эн нумаз бирден шенд хуышдере Илогью.Гьеме зури-зури оморут э ен гыхэл. Шолум ранг рафде, дир-дир нуышд э хори эн гыхэл.

Э нумаз гье усэгIэт бисдо келе сес, гьолмогьол хээр-хээр, хэлгь гьеме сер гуьрдуьт эри нифри сохде, нэгIэлети шенде э Гьомуил, э Илогью. Гьомуил перт бире поисдебу э минжи эн нумаз. Рэхьмон гьирмизине, лербее чум хуышдере вокурде э соггэ чумевоз тиж, хуни-хуни денишире э Гьомуил гуфди, хээр-хээр сохде-сохде

— Хунки, одомикуыш! Вес нисди имуре гIэзиет-но гьомо доройгьо!

Гьул Эсефе гуьрде Гьомуил зури-зури омо э лэгIей дер нумаз. Инжо посиде у эз хуьрш, гьэгьр жун хуышде тасирере хуно, гуфди келе-келе, муышдгьоре жумунде:

— Гьи гисне сеггьо, чоьголгьо! Поит егиле, иму дивун ишмуре мидим!..

Сосун дануьсдки Илогью хуышдере эз пенжере шенди, эдее вирихде, видовусд э песой эну. Оммо Илогью эз у дур бу, унегуьре Илогью эз гIерей гьоврегьо гирошде, дерафд э гьэд эн више, эз коминжо уре.четин бу эри офде. Дуьл эну дуьл песой эн Шолум бире, у дуборе видов-видов вогошд омо.

Гьомуил гьетте дир Сосуне, хуышг бисдо мунд э жигей хуышде. Эсеф дес хуышдере эз дес бебешу ведешенде, хэрегуше хуно гьуьж дироморе, вирихд эз пушой чум эн Сосун.

...Шолум дегешдебу и сеимуьн руз э доруни хуней эн Рэхьмон. Гуниле расиребу э душ эну, оммо э остгью кор несохдебу. Душ эну бесде бу. Э куьнж хуне, э кинле эдембу гIэтошгьо сухде, герми лов сохде э хуне. Э звер сер хуышде у имбуруз гьишдембу веноре э дивор эз гает бурра сирот эн Ленине.

Гьуьзуьргууьл э ён бонилей кук хуышде нуышде эдембу дердимендигьо сохде, э сер ю оmore коргьо, гезирегьоре еровурд сохде. Дуьл эну гуйге эдембу парче-парче бире. У э зерд бире сифет, дору дерафде чумгьой эн яралуь кук хуышде денишире эдембу билбул бире. Эз е тараф Шолум яралуь бири офдори, эз елойге Рэхьмонигьо, Шелбетигьо, э хьэрмэхьгьой хуышдеревоз гуьрдет Гьомуиле дешендет э гьомбор. Имугьой угьоре воисдени

уре суд сохут. Эсеф гириге вирихди эз дигь, лулесуьзе гъушгъо, хъйвугъоре хуно э коминжигеиге мэгІлұм нисди.

Гъуьзуьргъул юш дануьсдембу Гъомуил шуьвер энү бедхъисобе зулумкоре одоми бу, дуьл энү гъич эри Гъомуил ние сүхдембу, эз коргъой энү, бишэгІригъой энү уре хъэз нисе оморембу. Оммо чуьш бисдоге у эри Шолум эз бебе зиёд бири, келе хэржигъо сохди эри энү, э шегьер э гимназиегъо хунди уре, оммо Шолум уре э чум дире нисе хосде, э пире вэхд кор оворди э сер энү.

Ижире думитгъо хээлгъо э дуьл эн Гъуьзуьргъул дерики, дере вокурде диромо Пери, хэнжел не гъэиш эн суьфдеи шуьвер эн Гъуьзуьргъул э дес дери. Сифет эн Пери лэгъэр бу, екем зердов вешендебу, гъош-гъобогълуь бу. Духдер гъич шохьонгум эхэйр бу не гуьфдире, диромо поисд э минжи эн хуне. Гъуьзуьргъул уре диремунде дуьл ю шек сохд, э дуьлпесоиревоз дениши гогъ э кук хуьше, гогъ э Пери.

— Куьнд биё, гІэйб меёвгу туьре,— гуьфди Шолум,— сес энү гъейсэгІэт э хуьше дироморембу, эн нечогъ — нэхуше хуно небу.

Пери куьнд омо, гъуз бире но хэнжел не гъэише э пойней эн Шолум, гоф несохде ведерафд.

— Дедей, ме гъишдем оворде Перире и хэнжел не и гъэише эз хуней эн Шелбетигъо,— гуьфди у вэхуьше э сер хээлов нуьше, бирмунде э чумгъоревоз э гъэиш не хэнжел.

Гъуьзуьргъул суьфде э хуьше домунд, песде диренге хэнжел не гъэише гуйге дуьл юре берд, рангю рафд. У гъеусэгІэт дес дураз сохд, вегуьрд угъоре.

— Балайме, и эн бешмуники,— хээрй вегуьрдере хуно гуьфди у.

Дие эз лэгІэй эн Гъуьзуьргъул гоф неведиромо. Гъирке вепичи э бугъоз энү. Дуьл энү гъечунигеш гъейсэгІэт лап догъуногъ, буланмиш бу. Э ёр энү омо дуьлшоре жогъиле вэгІдогъой энү суьфдеи шуьвер ю Юсуф, жогъиле раче дуьлшоре кук, мэгІни хун. У хэнжеле вегуьрде эз ловгъой хуьше, чумгъой хуьше куьнд оворде, э гІэрс чумовоз тар сохд угъоре.

Дуьл эн Шолум гуйге эдембу бурра офдоре дедешуре гъейсэгІэт гъечу диренге, оммо уре воисдембу имишев эхириш сур бешуь куьше омореире очугъ соху эри дедешу. Унегуьре у хуьшдере э дес вегуьрде, гуьфди:

— Дедей, эри эни гIэрсгьой туь Гьомуил не Илогьу тэхсиркоруьт. Угьо куьшдет бебере, дешендет э чой. Меит энуре Шелбет офди эз чой. И хэнжеле у векенди эз кишд эн у ченд салгьо пэхьни сохди.

Гьуьзуьргууьл гьечи бисдо, гуйге гьейсэгIэт уре эз дуьл берде, суьсд мибу. Уре невоисд э пушой эн яра-луе кук хуьшде офдоре, терсунде уре. И гофе шиновусде мунде гIэрсгьой чум эн у поисд, гуйге лерз офдо э жун эн у. У вэхуьшд э пой, пиёне одомире хуно лой-лум хурде ведерафд эз хуне.

— Дедей! — хьэрой сохд э песой эн у Шолум.

Оммо Гьуьзуьргууьл жугьоб недо. Е дегь-паздегь минут гирошде бэгьдо э ки Шолум дироморут Рэхьмон — сельсовет, Сосун, Шелбет, Севи-гIэреб. Рэхьмон эз сундугь вегуьрде шеи эн солдати хуьшдере, хуб Георгиевский кресте покурде, тов-тови сохде веноребу э синей хуьшде. У дуьлшор уьткеме хуно бу. Уре жэгIмет эз гIэрешу председатель эн Сельсовет вихдебу. Уре имугьой хэлгь гуфдирембу сельсовет — Рэхьмон.

Чум эн Сосун гьеусэгIэт вини э звер сер эн Шолум вебугьо сироте.

У куьнд омо эз сирот, э десевоз тимор сохде уре, дениши э Шолум.

— Уни? — пуьрси у.

— Эри, Ленини,— лове э шоре хэнде веберде, жугьоб до Шолум.

И гофе шиновусде мунде, гьемееки куьнд бисдорут эз сирот.

— Ленин! — э гьеме э шориревоз денишире гуфди Шелбет,— валлагь, гуйге э чумгьойме товуш диromo ме и мерде дириуьмки.

— Дениш ёбо чь келе пушони вериге уре. Эз келе эгьуьлменди, омбарданиюни-эй,— гуфди Севи-гIэреб.

— Чумгьоюш муьгьровуни. Эриме гьечу оморени, гуйге бебейму эдее денишире э ме,— мугу Сосун.

— Эри, туь дуз гуфдире Сосун,— жугьоб до Шолум. — Ленин эри гьемейму — бебей, эри гьеме милетгьо, вой — урус, вой — жугьур, вой — мисурму, унегуьре жофокешгьой эн гьеме милетгьо уре бебере хуно хосденуьт, оммо гIоширгьой эн гьеме милетгьо уре эришу дуьшмен хьисоб сохденуьт,— песде э дигьбонигьой хуьшде денишире гуфди Шолум — имугьой нуьшит их-

дилот сохит, чуй хэбериге, жэГмет кура бирениге э нумаз.

— Эри, жэГмет гьеме кура бири, денишири э иму,— мугу Рэхмон.

— Е сес, е гофе-гоф э нумаз дери, муьГуьжуьз,— жу-гьоб до Сосун.

— Дие гьечуниге вэхизит бурайм,— мугу Шолум.

Нумаз эз расдиш одоми пур бу. Муьшгуьригьо гуй-ге фурмиш сохдебируьт ишу э гъэд нумаз дебируьт гуфдире, эдембируьт гофгьо сохде, хьуьжет, зарифет сохде. Э ён гьихэл норе омребу е ченд туморе шекер, муьнуьк, сэгбу, е ченд келе тупгьой эн парче, эвруьшуьм, е дегь туьфенг — гьушелулегьо, парангьо, гунилегьо. Гьемей эни чигьо эз тукуй эн Гьомуил вегуьрде оморебу. Оммо е чум эн гьеме э тэмэхь ве войгеревоз э лой эз тукуй эн Гьомуил вегуьрде чигьо дебу.

Шолум э рэхь рафдеки сер ю эз гьувотсуьзи чэрх хурдембу. Сосун эз согъэ гьул эну гуьрде, веберд уре э сэр гьихэл. Гье усэгГэт сес гофе-гоф поисд э нумаз, гьеме денишуьруьт э лой Шолум.

— Бирору, хьовиргьо,— мугу Шолум,— э гъэриш ченд-ченд салгьо эз сер эни гьихэл раби ишмуре митерсунд э нум дин, э нум падшогьовоз, э гГэтош эн гуьгьиномовоз терс мидо ишмуре, эгенер ишму э гоф ю нидениширитге эри гюширгьо кемер хуьрд нисохдитге, эри падшогь хун нирихундитге. Гирошди у земоногьо. Имогьой гьеме девлет, ихдиери э дес ишму дери, ишмунит сэхьиб эн власть, эн хори...

Шоре сесгьо лов бисдо э гъэд эн хэлгь. Песде Рэхмон верома екем ленгуьсде ленгуьсде э сер эн гьихэл, сер гуьрд эри хунде список эн эз тукуй эн Гьомуил вегуьрде чигьоре. Оммо кими сесгьо, э у мешет бирембу.

— Егиле эз товней хори гу. Кей гьер мерд хори меги-римге.

— Дузи. Муьрдереш се гез хори бирени, оммо чуймуни батракгьоре уш нисди!..

Гьеме э гофе-гоф дерики, сара лэгъэре келе мерд Дон пустире э сер душгьой хуьшде дуз сохде-сохде омо поисд э пушо. Гьеме денишируьт э у.

— Эз хори бэгъэй, мере е кем парчеш дит,— гуфди у сес ю эн гирисде одомире хуно бире.— И песини вэхд делинегьой эн хунейме, гГэйбиш бу гуфдире. эслогь би-

рэхънеют эз гІэйб чум-руз угьо э билогъиш рафде нисе дануьсденуьт, энжэгъ сер шев рафденуьт.

Дон сере гъуз гуьрде омо э жигей хуьшде нуьшд. Э гъызгъин эни гофе-гофгъо э нумаз зури-зури диромо лезги Хьэсен.

— Дусдгъо! — мугу у эз жэгІмет — гІоширгъой дигь эн Эгълеби имишев нимешев ерэгъленмиш бире хьозур бирет эри оmore дигь ишмуре сухунде. Угьо э рэхъ деруьт. Илогъуш, зирдуьми эн ковхо э угьоревози.

Е ченд одоми терсире гье усэгІэт видовусдуьт э лой эн дер. Сес эн Шолум поюнд угьоре.

— Хьовиргъо! — гуфди у келе-келе, — дуьшменгьоре воисдени ишмуре гене эзир эн зулм дегъишде. — Нигъилим дуьшмере азадимуре, ихдиер имуре эз дес иму ведешенде.

— Нигъилим!

Те муьрдеш мипоим э песой эн азадиму!

— Угьо жун имуре восдореижон иму жун энугьоре мосдоним, — эдембируьт гуфдире эз гъэриш эн жэгІмет.

Шолум фураморе дес эн лезги Хьэсене гуьрд, омбар согъбоши гуфди э у эз хотур э жэгІмет эн Муьшгуьр оmore мэгІлуьм сохдеи и коре.

— Меш э ишмуревоз эдее оmoreнуьм э дуьшменгьоревоз эри женг гуьрде, — гъэл гуьрде Шолуме, жугьоб до лезги Хьэсен.

Эз тукуй эн Гьомуил вегъурде туьфенгьоре, патрангьоре доре е ченд одомире, Шолум, Рэхъмон, Сосун э сер эн жэгІмет вери, ведироморут э гъиругъ эн дигь. Ерэгъ небирегоргъо буьлуьнг, тевер, дуразе дегенегигъо вегуьрдебируьт. Э иловлей эн дигь угьо гъэреулчигъо норут. Омбардеки хэлгъ э песой эн гьендэгъгъой эн богъо, э гъиругъ рэхъ пэхъни биребируьт.

Шев торик бу, хиник бу, э булутлуье шев асарегъо дегесире веди мибисдорут, гогъ тор бире пэхъни мибисдорут. Рэхъ, э гІэрей гьендэгъгъо бугъо, гуйге торе чухуре дереире хунс веди бирембу гьейсэгІэт, доргъо соегьоре хуно нушу дорембируьт.

Е ченд муьшгуьригъо, ерэгълуьгъо дегешдебируьт э сер эн рэхъ. Эз хиники десгъо-пойгъой энугъо гъэнчул биребу. Шолум гъэдэгъэ зеребу угьо не сес сохут, не папрус-гъэйле кешуьт, дуьшме недануь угьо э гъэсд ишу поисдеире. Гьово сокит бу. Е доне сес небу. Эхириш пушой себэхъ — гъэренлугъи сес пое-пой эн гІэсбгъо омо.

Гъемееки чумгьоре келе сохде туѳфенггьоре хьозур сохде денишуурьут.

— Туѳфенг шенит ме э ишму хэбер доренге,— гуфди эзугьо Шолум

Гьетте гIэтлуьгьо куьнд бире эз гIэтош эн шенде гунилегьо бирэнгъинере хуно товуш жест э гIэрей эн богъгьо. ГIэсбгьо шихьине зере песово дорут хушдере, дуь екире сигъмиш сохде. Е ченд одоми яралуь бире муьрде офдорут эз кул эн гIэсбгьо. Муьшгуьригьо е чендбойгеш гуниле шендуьт. Эз лой эн дуьшмегьо, эдембу оморе сес хэрой, нифри сохдегьо, гьеле-буле гуьрдегьо шихьине зерей эн гIэсбгьо. Дуьшмегьо е ченд меитгьоре гьишде, вирихдуьт песово.

Эри Сосун гьечу омо, ки еки эз кул эн гIэсб офдоре-бугьо, одоми гуйге гудеге Илогьу буге. Сосуне воисдембу ведиров эз песой гьендэгъи, фурав э рэхь, винуь э дуь чум хушдеревоз у гьэгъигьэтиш Илогьуниге, небуге нисдиге. Оммо Шолум буйругъ дореду е доне одомиш эз жигей хушде нежуьмуь гуфдире, белки дуьшме дуборе вогошде омоге.

Сэбэхь эдембу торик-товуши бире, бирден эз лой эн дуьшменгьо жиз зере омо сес эн е ченд гуниле. Песде сесгьой эн гуниле сер гуьрд омбар-омбар эри оморе. Дуьшменгьо эз гIэсбгьо фураморе, далдаланмиш бире-бире э песой доргьо, кулегьо гуниле шенде-шенде эдембируьт куьнд бире. Е муьшгури бирден вэхуьшд э пой, десгьоре лов сохде, офдо э хори, ху берде-берде юре.

Шолум буйругъ до, лов бире э гьэд эн богъ дуьшмегьоре зенуьт гуфдире. Эз гьердуь тараф сес туьфенг шендеи гужлуь бисдо. Гогь эзило, гогь эзулойге оморембу ноле, божэхь эн яралуь бирегор, енебуге эз гуруне яра муьрдембугьо одоми. Песде гьеме гьэриш бисдо э еки. Э гьизгъин эн женг Сосун зере ведерафдебу э десдей дуьшмегьо гьисдигьо жиге. Эз сес эн гунилегьо шендеи у дуануьсдки иловлей юре ведебуррат. Пенж одоми эдембу э чорченги, туьфенг шенде-шенде оморе э сер эню. Е нуьгь-дегь луьнг жиге рэхь эзу гьуьндуьре гьэребеч дор бу. Сосун вэхуьшд э пой шенд хушдере э зир гьэребеч дор, дегешд э биней эню, гьэлеж гуьрде, сер гуьрд эри гуниле шенде. Раггьой эн гьэребечдор веди бу эз хори. Эз ён эню гузгире хуно палаше гIов эдембу гьуьл зере ведироморе. Зир эн гьэребечдор гьеме офдоре хэзон бире велгьо бу. Еки эз дуьшмегьо. вэхуьшд э келей пой

эри гьов кенде оmore э сер энү. Оммо Сосун гье усэгІэт гъэлеж гуърде, зе венгесд уре эз келей пой. Гье и вэхд килэхь эн екиге веди бисдо эз песой он сибдор. Гунилей эн туьфенг Сосун уреш дураз сохд э хори. Сосун уре бегьем гьич диреш неди. Оммо мундебугьо се одомиге эз гьер тараф эдембу сигьмиш сохде Сосуне. Угьо лап куьнд оmoreбируьт эз Сосун. Гьетте сесгьой гуниле е дэгьдэгьэ сокит бире у шиновусдембу чьутам э зир жендек э сер сине пушово оmoreмбируьтгьо дуьшменгьо сес эн хуьрд бире хуьшге гъэчоргьо ве офдоре велггьой богь оmoreениге.

Гьово хиник бугеш, Сосуне герм бу, эрэгь шиширебу. Эрэгь шуре гьове хуно э чумгьо, лэгІэй энү эдембу дарафде. Дуьл энү эдембу дэгь-дэгьэре хуно зере. Жендек энү гуйге сукле, паре хуно бу. Оммо э дуьл энү терс недебу. Десгьой энү сэхд жарундебу дуьгдуьги эн туьфенге, сэхд денишире э тараф дуьшме. У гьейсэгІэт эдембу шиновусде гуйге нефес энугьореш. Сосун шиши гене гъэрмэгь эн туьфенге, оммо и дес эз туьфенг сес неведиромо. Уре гьейсэгІэт хэбер бисдоки, е доне гуниле немунди гуьфдире.

Сосун шенд туьфенге, ведешенд эз кишд хуьшде хэнжеле рафд э сер эн дуьшмегьо. Гьеебо сес эн дуь гуниле омо, Сосун песово до хуьшдере, пезде лой-лум хурде, офдо э сер сине, э сер эз хиники бее зере хори...

Сосун чумгьоре вокурдеки вини э звер сер хуьшде сифет Илогьуре. У эдембу э гъэгьр, э комовоз хэндуйсде, чьукле зерде дендугьой хуьшдере веди сохде. Пой эн у э сер синей эн Сосун вебу. Э звер сер хуьшде, эз гІэрей эн луйгегьой эн дор у эдембу дире чьутам е сиегье булут сиегье гъэнет эн гьилогьэ хуно гиросдембуге эз гьово. Яралуье синей эн Сосун эдембу сухде. Уре воисдембу гьов хуру. Гьов эз у е луйнг зиедте дур небу, оммо пой эн Илогьу гуйге мих зере вогосундебуге уре э хори.

«Эз же омо ведиромо и Илогьу,— е пертовуше хуно эдембу оmore э фикир эн евош-евош эз хуьшде рафдембугьо Сосун.— Гуйге ме уре шову куьшдебируьм, и элчэгь, фитнекор, хунхур гьемишелуьг сур биребу эз пушой эн чумгьо?..» НэгІ, вединики Сосун егІэлмиш бири, ини, дуьшмен энү согьи.

Сосун эдее дире, чьутам Илогьу ведешендге хэнжеле. У чуйге эдее гуьфдире келе-келе, хуни-хуни денишире э сифет эн Сосун. Оммо Сосун бегьем нисе шиновусде, ни-

се верасире. Буз хэнжел эн Илогъу раси, гъуигъэ хуно, сула сохд синей энуре. Оммо гье у туьтем у шиновусд сес туьфенг шенде, не божэхъ дешендеире...

Киниге вегуьрд гуруне, шуьле жендек эн Сосуне э гъужогъ, э гуш энү дарафд хошие, муьгъревуние гофгъо:

— Сосун, кукме, балайме, воку чумгъой туьре, менуьм, Рэхъмонум!..

Оммо чумгъой эн Сосун сэхд бу. Гофгъой эн Рэхъмон эгуш энү недебу... Э пушой тор бире чумгъой Сосун омо у гуйге э гъэд дигъ эдембу гешде гуйге вэхд весал бу, доргъо гьеме э гуьл дебу, чулгъо э ковре савзе — гиев геймиш бу. Эз гъэд эн дигъ гьеме келе-чуькле геймиш, дуьлшор эдете рафденуьт. Эз гьеме хуб, рач геймишуьт духдергъой эн дигъ. Угъо десдей гуьле хуно вераисдет, ранги-берангинуьт, эз угъо гуйге эз гуьлгъо-рихъонгъоре хуно эдее хушбуй оморё. Ини келе мерд Дон. Э тен энү гьейсэгIэт тозе ковре гъобой эн ластик вери. Э уревоз дуь духдер энүни, угъо рачуьт, геймиш гейдуьрмишуьт, угъо эдете шори сохде, хэндуьсде, гуйге эдете э гIэруьси рафденуьт. Мелке эз зир чум денишире э у эдее хэндуьсде, шори сохде. Сосун дануьсдеки и духдер уре обмар хосде. Дуьл энү гьейсэгIэт шори, уьткеми, мозолуьни эз муьгъбет энү. Небуге чуьи? Муьгъбетсуьз одомиш екини, гуьлгъо офдоисуьз, чойгъо гIовсуьз, доргъо бегьерсуьз. Эйчу теимугъой у илчигъо дефуьрсоре нэхосди Мелкере?..

Э пушой жергей эн хэлгъ эдете рафденуьт Рэхъмон, Пери, Шолум, Шелбет, Хьэсен, Гъуьзуьргуьл... Гъовол зурновиш эдее куфде оморё. Чуьи бу гьейсэгIэт? ГIэруьсини, енебуге мигIиди? Сер эн Сосун нисе ведерафде. Э же рафдебу и хэлгъ?

Бирден Сосун вини, чуьтам э пушой эн гьеме е денуьшдее одоми, десгъоре э куьф доноре лове э шоре хэнде веберде рафдениге. У гьейсэгIэт э сер офдоки и хэлгъ гьеме э песой энү одоми эдее рафде гуьфдире, чум эн гьеме э у дери. У одоми сербирэхънеи, келе пушонини, чуькле зерде рушлегъош вери уре. Ю жогъилиш нисдиге эз гIуьмуьр, гешдемун энү бежиди, дилбоши.

Хэлгъ гьеме омо э гъирогъ эн дигъ, э е келе ковре мерж, инжо жогъиле савзегъо э гуьлгъоревоз гъэриш буьруьт, эз чуьшмей весали эдембируьт тов-тов доре. Хэлгъ поисд. Мерд, келе пушони э пушо поисде, десе тик гуьр-

де, сер гуьрд эри гоф сохде. Сосун шинохд уре, гуйге у нум энуреш эжейге шиновусдебу, оммо э же? Э ёр эн у ние оморембу. У гоф сохде верасдеки, хэлгъ э е лэгIэ э шориревоз гуфди: Ленин! Ленин! Зигъо Ленин!.. Ленин! Зигъо Ленин!..

Имугъойле э сер офдо Сосун и жонлуье денуьшдее мерд буьзуьрге сервор эн косибе хэлгъгъо Ленини гуфдире. Сирот энуре у э звер сер эн хьэлов Шолум дирербу шову.

Рэхьмон чуьк-чуьки сохде одомире хуно чум нисе вегуьрдембу эз сифет эн Сосун. Сифет эн у хоколуь биребу, чумгъою эдембу перде кешире, эз гъирогъ лэгIэй эн у риз гуьрде эдембу дугъ-дугъ хун рихде. Рэхьмон эдембу гуфдире э у ки дуьшменгъоре дорбодогъун сохдет, Илогъуре куьшди ю, Рэхьмон у э синей эн Сосун э хэнжел вогъундеки, эри Гьомуил жэгIэмет эдее суд сохде. Вэхд хубе рузгъо дирере омори...

— Сосун, кукме, гIэилме, туь шиновусдени мере?,— гьирке вепичире э ю, келе-келе божэхъ дешенд Рэхьмон. Оммо эз Сосун жугъоб неведиромо.

Э х и р.

ИХДИЛОТГЬО

ГЪОЛМОГЪОЛ Э СЕР ГІЭРУЬСИ

Келе мерд Одом имишев кем хисиребугеш, гьовой энү хуб бу, шор бу. Гьетте себэхь очмиш бире, у э дилбоширевоз вэхуьшд, сер-тен хуьшдере вокурде, руй хуьшдере шушде, рушгьой хуьшдере тимор сохде веде-рафд э хьэет. Дигь энугьо э зофруй эн е сара догь бу. Э пойней дигь, эз гьэд эн дере шэх-шэхэре хуно эдембу нуькере рихде.

Минжи весал бу. Э богьчей эн хьэет вебируьтгьо доргьо э гуьлевоз верансдебируьт. Гуьлгьой эн гІэрмудоргьо, сибдоргьо эдембируьт сипре тозе верфе хуно тов-тов доре. Эз буй эн гуьл, эн ковре гиев, эн эз шей себэхьмундеи тар бугьо хорн э нефес одоми дерафдени — сорхуше хуно бирембу. Э сер хуьшге чапаргьой хьэет нен богь бэгІэвечегьо кура бире нуьшде, эдембируьт жив-жив зере.

Одом эз гІэрей доргьо гешде-гешде оmore, эдембу э кеф десевоз гІэиллегьоре хуно тимор сохде кими доргьоре. Доргьо гьеме жогьил бируьт. Эзи ченд сал пушо у э хьэет хуьшде вебугьо емишдоргьоре гьемере э теверевоз

венгесде эри хуьзуьм бурабу. Сер е тевер э биней эн емуьшдор зере эри бурра уре эри энугъечи оморембу, ки ю э десдин дес хуьшдеревоз эдее яра зере э дуьл хуьшде гуфдире. Кими доргьой эн хъэете у эз гIэилире-воз дануьсдембу, кимигьойгере ю хуьшдению кошде, веровунде, гьуллугъ сохдебу. Сер ебо весал оmore доргьо гуьл кенде э гъэд эн хъэет, дуьл энущ гуйге гуьл ведешенде жогьил, тозе бирембу. Оммо доргьоре у бурри, чуьнки сери дор, мундеки эри гов, гуселе, хъэет-боже, гьер сал эдембируьт налог берде; доргьо бегьер догеш, бегьер недогеш.

У шиновусденге ки, хуькуьмет имугьой тозе гьонун ведешенди, богъ-богъче, хъэет-боже гов-гуселей эн колхозникгьоре эз налог хилос сохди, келе мерд омбар шор бисдо. Эн суьфде у сер гуьрд тозе богъчей хуьшдере эри дуборе дешенде, оводу сохде. Ини э гъэд эни пенж-шеш сал доргьо оморет келе бирет, гIэруьсе хуно вераисдет. Хуьшдени дигьиш э гъэд эни песини салгьо шинохдени немунди. Е вэгIдо екиреш унгъэде дуьл небу неки тозе хуне эри вокурде, оммо э дигьиш эри зигьисде. Хэйли дигьбонигьо эз колхоз э ишу е бегьеме чи ние расирембу гуфдире, кучмолишуре вегуьрде рафде бине зеребируьт э шегьер. Оммо исэгIет гьер мерд э хъэрекет тозе хунегьо вокурде, жигей хуьшдере деш бинелуь-богьолуь сохде бу э колхоз.

Одом сере тик гуьрде, дениши э иловлей дигь. Ини ченд хунегьо тозе вокурдегьоют, тозе тирош доре сенгьгьой боругьой хунегьо гьеле тори-чуьлки незерет, эн кимигьо е бун хунере венорени мунди. Пор угьо эз колхоз хубе тэхуьл, хубе пул вегирдет. Е теке духдер Одом Мозол ширдуьши э фермай эн колхоз ченд е жоборде мерд эдее трудодень гъэзенмиш сохде. Пор уре шешсад трудодень биребу. Э у не духдер ю расиренигьо тэхуьле э мошингьоревоз овурдебу э хъэет. Одохлуй энущ Донил юре хуно божорение гIэили, тракторист, гьейсэгIэт салдатире гьуллугъ сохде верасди эдее оmore. Имбуруз бие э хуне дебу. Эз имбуруз шохьонгумевоз гIэруьси энугьои.

Одом омо нуьшд э сер эн е кутуки э гьирогъ эн богъче, э ён локой эн кишниш патурушке. Ригазгьой эн эз зофруй дигь, эз песой вишей балуди ведиромогьо чуьшме товуш сохд лэгъэре, сие чердее, екем гьуьж дироморе сифет эн Одоме, гьирмизире хуно сохд сипре кутэхъэ, гъэйчи гуьрде рушгьой ве бигьгьой энуре. Лов энугье эз

сери хуышде э хэнде верафд. У эз куыф хуышде вегуырд кисей томбоку не гээйлере, томбоку пур сохде, кеши, Туынде дурей эн гээйле, гэир-гэире назуке муйлегьоре хуно верафде хьэл бире, гээриш бисдо э буй гуылгьо, савзегьоревоз. Оммо Одом сере дуллу гуырде е ох вокоши. У э ёр овурд зен хуышдере, хьэйфбери кешире гэейсэгIэт. У согь гIуымуыр хуышде э зен хуышдеревоз унгэде дусд-ширин небу. Зен энун е гэош-гьобогьлуь, лов-буз дуллие зен бу. У эри шуьвер хуышде э вэхдию чи сохде, э у хуб мугьое тибисдо, оммо е лов хэндеи ние дирембу, е дуьлхошие гоф ние шиновусдембу. У омбаре гIэил зендебу эри энун, э сали еки, чуьнки у салазову бу, оммо бире гIэилгьой энун ние мунденбу. Эз бисд гIэил угьоре е Мозол мунди. Имугьой и хьэшд сали зен энун муырде, оммо уре э ер овурденге, э пушой чум энун оморембу е лэгьэре сиечердее зен, гэемише бордор, огьурдомогьлуь.

Одом гэейсэгIэтиш эри э у зеревоз гIуымуыр хуышдере гировундеи эдембу хьэйф кешире. Оммо чуьш бисдоге у эз дуьли эдембу езугьбери кешире зен энун имбурузине рузе, гIэруьси, шори духдер хуышдере э чум ние дире гуфдире. Тойгьой энуре, эн Одоме, шасдпенжсала мерде ченд невегьой, оммо имугьой уш худогьишдге, мибу сэхьиб неве, невегьой хуышдере э чум мивину.

Одом э и фикиргьо-ниетгьо дерики эз лой хуне диромо э богьче Аснат, е денуьшдее зен, гиргине сифет, сие гэошгьо, дуьруьжде гиргине чумгьо. Аснат гэунши эн Одом бу. Хуней эн Одом ненун э е жерге бу, чапар энугьо э чапар еки вогосиребу. И шеш сали шуьвер эн Аснат муырдебу. Шуьвер эн у Дарфун е лэгьэре жонсуьзе сара одомиле бу, дерафде гэутинегьо, келе чумгьо. У ингэде кемгьувоте одоми бу, ки кор чулире сохде ние дануьсдембу. Унегуьре ченд салгьо у эри сельсовет, песде эри правлений колхоз рассильный биребу. Оммо эри рэхь рафде у омбар бежид дилбош бу. Те одоми е пой норе, у се бо пой вечирембу, гэулгьоре, гээнете хуно лой доре-доре. Унегуьре уре э дигь э зарифатевоз «Ярпалан» нум норебируьт. Э гIэруьсигьо, э межлуьсгьо «ярпалан» е сад грам эрэги михурдки гэе усэгIэт лул пиён тибисдо песде и динже саламате одоми ичку хурденки делуь-хуйгире хуно бирембу рафде. У ведироморенбу э куче эри хьэрой-хьэрой сохде, женг сохде. Эзини вэхд у лап женгесур би-

рембу. Оммо екиш эри хуыште лоигъи хысоб сохде веди-роморе э уревоз женг-хуыжет ние сохдембу. У вэхди «Ярпалан» миомо э хуне хуырш эн женгесури хуышдере э сер эн зен хуыште тигъи мисохд, сер мигуырд зере эри куфде. Аснате моисдге э е гъулевоз жонсуызе шуывер хуышдере зере пертово мидо э улойге, омо у хоши-мэ-хъэнефи гуырде шуывер хуышдере уыткеме-сексоне гӀвил-лере хуно мидегердунд э хъэлов. Эзи пенж сал пушо е руз Дарфун эз нуыкере э giroшдеки батмиш биребу муырде. Э нуыкере у руз унгъэде омбаре гӀовиш недобу-геш, Дарфун эз гъувотсуызи хуыште нуыкерере зере ги-рошде недануыдсбу, офдоре, серию расирс э сенгъ, гӀов вечире, муырдебу. Эз Дарфун муырде эйло бие зен Аснат омбар дироморе дерафде сохденбу э хуней Одомигъо, гофгъо-меслэхъэтгъо сохдембу.

Аснат лой хурде-хурде, лове э хэнде веберде, руз э хэйрбу доре, омо нуышд э сер кутуки э ён эн Одом. Э синей эн Аснат пушосине бесде бу, э сер ю тозе келэ-гъэи. Пушосинере у гъечи дарам бесдебу пура гъуындуй-ре синей эн у гъейсэгӀэт деш гъуындуйр веди бирембу. Дуыл эн Аснат гуйге шор-хуыром имбурузине шоре-хуы-роме руз офдоире хуно. У дениши зверо э гъугъ эн сип-ре гӀэрмудор, эжеки эдембу фит зере хунде буылбуыл, э вогынеки е лугъонде ох вокошире, эз зир чум денишире. э огъур-домогулыуе гъунши хуыште, дуышгъоре вешен-де мугу:

— Гуш вени, жон Одом, чытам хундениге буылбуыл,
— э чумевоз э лой дор денишире гуфди Аснат.

Одом гъечу эгъуырѐно денишире э лой Аснат гуфди:

— Ме кар нисдуым, эдее шиновусденуым. СенигӀэт эн у хунденини, уне гуыре уре буылбуыл гуфдиренуыт.

Аснат э битобиревоз жуымуысд э жигей хуыште, песе-де е кем бирази-гилеи бирере хуно эз гъунши хуыште, мугу:

— Эриме оморенигъо у эдее севгили хуышдере, зен хуышдере огол зерс э ки хуыште, оммо у е ние шиновус-де, енебуге хуышдере э шиновусдеки ние веноре. Бирени эхи ужире кор. Унегуыре фэгъир эдее тартапил сохде, — гене ох кеширени, — эри, веллагъ, тэхъно мунде гыч хуб нисди, не муыргъ, не инсон. Негъогъ нисе гуфдиреки э метелегъо: «Тэхъное дор э вишеш мегердо».

Одом сере тик гуырде, гъэйлере эз лӀгӀэ ведешенде,

э расди дес гуърде хэндуьсд, песде лове э суьпле хэнде веберде э Аснат денишире келе-келе гуфди:

— Туь е гофгьо гуфдирени, Аснат, буьржире керггьоре хэнде мигуьруь. Э гофтуьревоз гьечи веди бирени, гуйге и буьлбуьл омори тарлан гьуше хуно э сер душ туь нуьшди, э дуьл хуьшде деригьо гофгьо-дердгьоре гьере еки-еки гуфдири. Еккейге, гуйге туь Шелмуьнеми-лихэ хуно зугьун эн гьеме муьрггьо-хьэьвугьоре да-нуьсдени.

Одом е кем домунде э хуьшде, лове гене э суьпле хэнде веберде гуфди.

— Имогьой э товней тэхьно мундеи-немундеи эн одоми. Ини ме шасдпенж сала мердуьм. Хьэшд сали зенме муьрде. Гьедбет, миесд мунде фэгьир, шори эн гIэил хуьшдере дире мере хуно. Худо гIуьмуьр недо косибе. Эри, гоф энунисди инжо. Ини меш тэхьноуьм. Эз тэхьно мундеиме е жигеймеш шефд небири, неofdори. Эн туьш гьечу. Туь эз «Ярпалан» муьрде эйло, худо гIовуне э ме мегиро эри эни гофме, деш хуб бирей, рач бирей. Эз ужи-ре шуьвер туьре бугьо гьич небугьо хуб бу.

Аснат эз ело пешму бисдо гофгьой гьунши хуьшдере шиновусдки, эз елойге шор. Пешму бисдо унегуьре ки, гьегене сер эни гоф веромаки э ер энуну омо гирошде рузгьой энуну, чуьтам у усол зигьисдембуге э шуьвер хуьшдере-воз. Дарфун неки хубе шуьвер небу, э гIэрей мердгьо мердиш веди ние бирембу. Аснат э зенгьой эн де мердгьойге бэхилиш сохдембуге, мердию жонсуьзе жуьле-суьз, эгьуьлсуке одоми бугеш эз хьэеменди хуьшде нисе ведерафдембу. Эз елойге у е кем шор бисдо ки ю чуьл-пенж сала зен биреки хуб мунди, гьуншию э хьисобовоз дениширени э у, эз дуьл хосдени уре.

— Эз расдиш ме эз гьевелте хуб веди биренуьм, э гуфдирейтуьревоз? — зарифеткимсире хуно пуьрси Аснат.

Аснат имугьой бисд сал зиьдте гьунши эн Одом бу. У пушотегьош, шуьвер энуну согь гьисдики оморе дерафдембу э хуней Одомигьо, дусди-гьуншиети гировундембу э уревоз. Эз шуьвер энуну муьрде эйло Аснат деш омбарте дерафде дироморембу э хуней Одом. Зен Одом муьрдебугьо вэгIдо духдер энуну Мозол дуваздегь сала зиьдте небу. Аснат гьемише дироморе э хуней энугьо хори-жигере мечи, нун мекенд эри энугьо, сер гIэиле шушде шуне мизе, кор-боже хуте мисохд Мозоле, деде

сохугьоре хуно. Аснатеш эз Мозол хъэз оморембу. Уре эз «Ярпалан» е доне гІэил небиребу, унегуьре дуьл энэ э Мозол сэхд вогосиребу, у духдере гІэил хуьшдере хуно хысоб сохдембу. Одом келе мерд бугеш, э гІуьмуьр, э салгьой хуьшде гуьре хуб веди бирембу. Уре эз сер сифет шасд салеш доре нибисдо. Одом гуььндуьр бу, сэхд бу, обурлуь, расди е кем туьндехуй бу, огьур-домогъэ одоми бу. Эз хоснет ижире мерд Аснате хъэз оморембу. Э дуьл хуьшде Аснате имид бу, гуьншию Одом эхир-эхириш э гъэвл мофдону, ю э чум энэ хуш миёв. Одом уре эри хуьшде михогъу, сэхьиб шуьвер, эн гІэил мибу. Оммо салгьо эдембируьт оморем гирошде, э дуьлгьо-хъелгьой эн Одомиш недебу уре эри хосде. Аснат кимивэгІдо эз гІэйби-гІори, терси-бенди ведерафде гоф мизе э у, оммо гофгьой эн Аснат э у кори ние сохдембу. Гъейсэ-гІэт Одом гуфдики эзу, у, Аснат эз пушотеинегьой хуьшде хуб веди бире гуфдире, дуьл энэ е кем жэгІм бисдо. Уре гене имид бисдо, ки Одом белки гуфди э у: «бие Аснат сер имуре э сер е болу веним, туьш тэхьной, меш тэхьноуьм. Иму кес нисдим, ченд салгьо э е хъэет-боже эдее зигьисденим, дуь хоснет екире хуб дануьсденим». Унегуьре Аснат дениширебу э дуьлпесоиревоз э лэгІэй эн гуьнши хуьшде, чуь жугьоб мидуьге у исэгІэт э гоф энэ.

— Э гуфдиреймеревоз эричуь?! — недуьл-недуьл жугьоб до Одом — хэлгъ э дигъ эдее гуфдире. Одомигьоре чум невери беге. Шуьвертуь, худо гІовун хысоб месохо эрию, пиениске бу, эзу инжимиши, дуьлпесои бэгъэй гьичиш небу эритуь. ГъейсэгІэт коргьой гуюгьоре хуно гуштуь динжи, лештуь рэхъэт. Унегуьре туь хуб веди бире эз гъевелигьойтуь.

Аснате гуйге хиник бисдоге. У хуьшдере гуьжунде, э жигей хуьшде э битобиревоз жумуьсде, пешму бире одомире хуно гуфди:

— Ме мугум туь хуьшдениту гъечи эри хуьшде фикир сохдейге, гуфдирениге?!

— Гм, ебо ире денишо, — эй хъэз гІоси бирере хуно гуфди Одом, гъэйлей хуьшдере э гъирогъ кутуки зере, герме хокистере эз гъэйле ведешенде. — Эритуь чуь бешгъэй: ме гуфдируьм и гофе, небуге кесиге гуфдиге?

Е кем вэхд угьо гоф несохде нуьшдуьт гъечи. Эзинжо ведибу, чуьтам э гъирогъ дигъ нэхир кура биребуге. Ки-ми гуселе бирегоре говгьо э лой дигъ денишире эдемби-

руйт мэГІ зере. Э сес мэГІ энугъо эз говдугъо тозе гуселегъо э битобиревоз дураз мэГІ мизеруът гирисде-ноле кеширере хуно. Э гофгъой Аснат гуш веноре, эз ер Одом кем мундебу ведерафдени гове эри э нэхир ведекуърде. Мозол лап зу-сери взхуъшде, гове дуъшире гьер руз те нэхир кура бире э ферма рафдембу. Унегуъре уре можол нисе бирембу гове э нэхир эри ведеберде.

Одом гъэйлере э куъф эн шовол хуъшде деноре, взхуъшд, дениши э Аснат.

— Гъери, туь и гофгъойтуъре гъиругъ бигъил, песде мугуи туъре воисдге. Туь фурмиш месох: имишев гІэруъси эн духдермени, туь кейвонини. Туь ебо гу, гушд, дуне вес мисоху гъуногъгъоре эй доре?

Аснат жугъоб недо, сере е дэгъ-дэгъэ думутлуь гъуз гуърд.

— Эй Аснат, ме э туъревозум, небуге э и кутикиревозум,— гІоси бирере хуно гуфди Одом э Аснат гъош-гъобогълуь денишире.— Эдее пуърсиренуъм: дуне не гушд весси эри гІэруъси небуге вес нисди?

— «Гушд, гушд!», «Дуне-дуне»,— хуършлемиш бирере хуно гуфди Аснат, э нокуми эз жигей хуъшде взхуъшде домунде гъэгъри-гъэгъри гуфди.— Е кем оморе э ме кумеки сохдиге чингъойтуь эз душ туь мофдону?

Одом пой нореду эри рафде э лой эн говду, песини гофгъой эн Аснате шиновусде мунде, гуъзгъулогъ бире дениши э у.

— И, дие чуь воисдембу туъре?! — енбоки дениши э гъунши хуъшде Одом,— Белки туь хээл сохдей, ме эсинейме туъре хуно пушосине мибесдуъм гІош-егъни гІэруъси мисохум э туъревоз? Дие туъре кейвони эйчуь гуърдем ме, тозе келэгъэи звруъшуъми эйчуь восдоре дегуърдем э сертуь,— бирмунд э энгушдевоз Одом э сер эн Аснат веригъо келэгъэи.

Аснат десгъоре э сер сине веноре, сере жумунде, лове э могъбуле хэнде веберде мугу эз Одом:

— Гуфдирени одоми келе бире-бире эз эгъуъл овом бире.

— Туь жун бебе-дедейтуь гъэргъэре хуно э ижире шоре руз лэгІэйтуъре мевочу э серме. Эри ники гердо гъемей эни коргъо. Бигъил бура э песой кортуь ебо, истафрулла,— гІоси бисдо Одом хуъшдере вешенде-фушенде.

Одом е дуь пой но, песде гъуз бире эз гІэрей эн дор-
гъо е назуке хуьшге шуше вегуьрд, рафд э лой говду ве-
дировунд гове э нэхир эри фирсоре. Богъгьой дигь,
дереи, эз жеки нуькере giroшдембу, вишей балуди
э песой дигь э сипре бугъовоз легуьрдебируьт. Оммо
эз ригагъгьой чуьшме иловле эдембу лап очугъ бире,
шевгъ доре.

Одом гове э нэхир декуьрде вогошд э хуне эри чи
хурде, серберэхьи эн гІэруьсире эри дире. Гьисди гІэ-
руьси персебэхь бу, хэлгъэ чи доренигъо руз. Оммо э
дигь ижире гІэдот добу, э хотур эн гІэруьси се руз, се
шев гъовол-зурнов зере вежегьисдембируьт. чум эн
Одом э рэхь эн зурновчигъо дебу.

Одом эз мейду, нэхир кура биренигъо жиге э хуне
э вогошдеки, гофгьой эн Аснат омо э дуьл энугу. У эз гоф-
гьой эн Аснат шек сохдембу уре э ю, э Одом э шуьвер
оморе воисде гуфдире. Гьечи у эри хуьшде думит сох-
денге, эз ело Одом келегедире хунош сохд, кемере дуз
гуьрде бигъгьой хуьшдере тимор сохд. Аснат гьечи хьэ-
рекет сохде бэгъдо э у эри э шуьвер оmore, ведини у ке-
ле мердиш гьисдиге гьеле э чум эн зен хуш оmore, лап
мерд нушу доре, небуге Аснат, эзу ченгъэде жогьил, де-
нуьшде жонлуье раче бие зен ингъэде э песой энугу геш-
де, э у ижире гофгъо низе. Эз елойге у эри хуьшде гІэйб
хьисоб сохдембу тозе зен хосде овурде э гъэд хуней
хуьшде э и пире вэгІдой хуьшде. Эзи хьоф-хьэшд сал
пушо, зению муьрдебугъо вэгІдо, Мозол гІэйилле бугъо
вэгІдо хосде миовурдге бешгъэ бу, увэхди уре екиш
гІэйб нисохд. Имугъгьой у шасд пенж сала мерди, Мозо-
лнш омори келе бири, эдее гІэруьс бире. Коргъо-боргъой
хунере, партал сохдегор, нун биржундегор, э вэхдию чи
дорогор гьисди уре. Дие чуь воисде келе мерде. Домор
энугу Донил бебесуьз, дедесучз. У э хуней эн Одом зигьис-
денини. Гье э хотур энугу кор гІэйб небу гуфдире эз кес гье
эз имбурузевоз те Донил э хуне оmore расире у гІэруьси
нишунди. Донил гІэйил эн хуней Одоме хуно биев э хуне
диров, зигъуь гуфдире. Песде Одом зен хуьшдере унгъэ-
де нисе хосдембугеш у согьинде, имогъгьой нум энуре пой
зере, уре-тозе зен хосде овурде нисе воисдембу. Гьечини-
геш Одом жонлуье екелуье одоми бугеш э у чумшури
недебу, дуьл энугу эз товней эн зенгъо тэмэхь, билбули ние
сохдембу.

Э и жире фикиргъо э дуьл энугу дерики э пушой рэхь

эну омо ведиромо Шемей дигьы энугьо. Шемей е си сале сара денуьшдее мерд бу. Сие чумгьой энугьемише эн серхоше одомире хуно бу, гье эдембируйт хэндуьсде, гьолинде гьирмизине ловгьой энугьемише э суьпле хэнде вебируйт. У келе зарифатчи, мэхсеречи бу э дигь. Уре хьэз оморембу одомире вежегьунде, хэндуьсде, эй дуьшмени нэгI, эри кеф хуьшде. Эз келе мердгьош уре омбар гIэйб ние оморембу, э угьоревозиш у зарифат сохдембу: Шемей Одоме диренге э хьуьрметевоз, десе э сине зере, себэхь эхэйр бу до уре, песеде поисде э ки энугь, гIэруьси духдер энуре омбаракбу сохде, гуфди э у э хэндеревоз.

— Е хубе бошорен дуьм туьре, лелей Одом.

Одомиш суьпле хэнде сохде пуьрси эзу.

— Гьери гу винуьм чуй жире бошорен дореге туь мере!

Шемей э садане чумгьой хуьшдеревоз деш хуб томоше сохде келе мерде, лове деш фирегь сохде э хэндуьсдеки гуфди келе-келе.

— Председатель иму Рамазан е нэхир хуг восдори, э рэхь дери эдее оморе.

Гьошгьой эн Одом дулла бисдо, бигьгьой энугьемише верафдурамо. Шемей э у денишире эдембу э гужевоз гуьрде хэндей хуьшдер. У дануьсдембу, ки эз гьеме зиедте э и дигь, чуй э дигь, белки э гьемей райониш, Одом хуге э чум дире нисе хосде, хуг лап хуни чумгьой энугьемише. Э собраний колхоз сер ебо гоф норе оморе эз товней фермей хуги дошде, у эз гьеме келемердгьой дигь омбарте, хуьршлуьте вэхуьшде гоф сохдембу э гьэршуй эни кор.

Е гиле эзи ченд сал пушо, те Рамазан председатель гьисдигьо вэгIдо, куьгьне председатель Шоул е ченд хуг восдоре омурдебу э дигь фермай хуги эри бине зере. Руз гьемишон бу. Хуггьоре омурде э е суьмерду э гьирогь эн дигь дешендебируйт, дере сэхд сохде. Гьисди эз дуьли эн хуьшдени председатель колхоз Шоулиш небу фермай хуги эй норе э колхоз. Уре э райком не райисполком мезбур сохдебу хуггьо восдону гуфдире эри дошде.

Хуггьоре омурденге, председатель колхоз еки-еки колхозникгьоре огол зе эри норе угьоре, хуггьоре эри дошде, оммо екиш э герде невегуьрд. Кимигьо эз председатель гьэгьриш бисдоруьт э ишу текелиф сохди гуфдире хугдор эри бире, у коре угьо руьхшенди, дуьлхуьр-

ди хьисоб сохдембируйт эришу. Гьечи руз эдембу шохьонгум бире, оммо хуггьоре не глов дорогор, не чи дорогор небу. Эз тешней пара бире эз гисней чуьк-чуьк сохде хуггьо е виз дешендебируйт э суьмерду, е сер сес виз энугьо э гьемей дигь лов биребу. Ебойге сер шохьонгум председатель колхоз, чорей ю небире ю хуьшдению оморенге хуггьоре эри глов доре, чи доре, мивини дер эн сумерду рэхьои. Э суьмердуе доне хуг недери. Эз герми не тешней делуь бире хуггьо зерет буше дер эн суьмердуре венгесдет вирихдет э лой више. Зарифатчи Шемей хэбер лов сохдебу э гьемей эн дигь, ки Одом шиновусденге, ки председатель колхоз э дигь хуггьо овурди, хуггьо э сумерду дереуьт, е келе тоегьире вегуьрде, рафди э сер эн хуггьо, гьэбуьргьэго-базугьошуре хэхэ сохде э тоегьиревоз пиш сохди угьоре ведекуьрде гуфдире эз дигь. Э и гоф эн Шемей бовор сохде Одоме дуь гиле э милицияш огол зеребу эри дануьсде расидургуни эни гофе. Оммо и коре э у субит сохде неда-нуьсдуьт.

Тозе председатель Рамазан ю жогьиле одоми бу, ветеренар. У лап сэхд поисдебу э сер эн гоф хуьшде ки, егьин биё э дигь, э ён вишей эн балуди фермай эн хуги вокурде биев гуфдире. Э гуфдирей эн председателевоз гьеме колхозгьо э гьэд эн дуь-се сал сери гьер сад гектар хори бие хьофдодпенж центнер гушд дуь хуькуьмете, песеде сад центнер. Ижире гушде эри овурде расунде егьин хуггьо дошде gereки, чуьнки е хуге, э гуфдирей энуревоз, шаздегь-гьевдегь бала бире, песеде балагьой энэ э гьэд шеш хьофд мегь келе, гьерки ченд е пут бире. Иловлей эн дигь гьеме вишей эн балудини. Эзи вишегьо э сад тонгьоревоз гьовое тум балуд кура сохде мибу хуггьоре эри дошде. Хуггьоре, гьеме дануьсдени, эз тум эн балуд хьэз оmore, эз тум эн балуд угьо чогь биренуьт. Унегуьре гьер центр гушд эн хуги ченгьэде ужужте минуьшуь эз гушд эн гови нен гусбенди эри колхоз. Унегуьре хуггьо дошде эри эн колхозиш келе хэйри, эри хуькуьметиш. Жем-жогьил дигь, коммунистгьо э хунегьо оmore, э гьер колхозникевоз гоф сохде э сер венгесдебируьт и овхьолете. Уне гуьре омбаре колхозчигьо эз чуь Одоми келе мердгьо бэгьэй рази биребируьт колхоз хуггьо восдону гуфдире эри дошде. Оммо и разименди эн колхознигьо эз дуьли эн Одом нен е пара келе мердгьо небу. Шемей уре исэглэт «бошореи» доренге председа-

тель колхоз хуггьо восдори, нэхир хуг э рэхь дери гуфдире Одом сере тик гуурде, гьош-гьобогъэ дуллу сохде, туьндлемиш бирере хуно гуфди.

— Э жегьендем ишуш хуггьошуш.

Одом пой но эри рафде рэхь хуьшдере, Шемей хэндей лове э гужевоз поюнде, мугу гене.

— Ой лелей Одом, ме гьеммере негуфдирем э туь, е дэгъдэгъэ гуш вени.

— Гене чуйни? — э сабуьрсуьзиревоз пуьрси Одом, э лой эн Шемей денишире.

— Гьичишо,— эзи гьэйгьусуьзе одомигьоре хуно гуфди Шемей,— энжэгъ, туь э гоф ме гюси мебош лелей Одом, расди-дургуни эни гофе ме гьеле ние дануьсденуьм, оммо ме шиновусдем, председатель меслэхьэт сохди мугу э членгьой правлениеревоз нен партбюроревоз дуй-се туьчуьни келемердгьоре эри норе э хуггьо эри мугьует бире.

Одом чумгьоре келе сохде, гердере дураз сохде дениши э сифет Шемей.

— Эзиму келемердгьо бэгъэй одоми гьэгъти омори эри эну э и е келе дигъ?

— Председатель гуфдиренигьо, еГни, те имугьой э дигъ иму екиш хуг дошдогор небири, хосиетгьо дивэггьой эн хуге екиш ние дануьсде, унегуьре суьфдеи гиле э хуггьо эри денишире, угьоре эри серберэхьи сохде э келе мердгьой дигъ тапшуьрмиш сохде гереки и коре.

И гофе шиновусде мунде эз гьэгьр хуьрш дуьл хуьшде Одом суьфде эз лэггэй хуьшде е гоф ведешенде недануьсд. У песде гьирмизи бире мугу:

— Биевгу председатель гуюгу эз ме эри э хуг мугьует бире ме уре, хуьшдениюре э хуг мичарунум!..

И гофе гуфдире, гьэгьри-гюси Одом вогосд э хуне, эзилойге Шемей хэнде-хэнде рафд э мейду э хэлгъ кура биренигьо жиге эри гуфдире хэндуьсде и тозе хэбере, чуьтам гьингьинегьой Одоме у воровундиге эз товней хуггьой колхози.

Одом суьфделе нуьшдебу э гьейву эри нашдови сохде, э сер хори суьфре дешенде, чой норе бирден эз песой чапар, эз куче сесгьой эн виз хуггьо омо. Е хуг виз зере-зере омо э чапаргьой эн Одом зе хуьшдере, гьэбуьргьэй хуьшдере совусде. Одом тоб недо, лугьмей нун э лэггэй эну дерики омо пиш сохд хуге, песде эз сер чапар денишире э лой куче, э хуггьоре гьей сохдембугьо е паз-

дегь-шаздегь сала гІэилле, хьэрой вегуьрд э сер энү, мугу:

— Эй геде, хьэремзеде, эритуь дие жиге гьэгьет омо-ребу и хуггьоре эзигІэре пиш нисохдиге, и гьемей эни чапаргьоймере муьрдал сохди и хуггьойтуь. Зубош ибуд сох игьоре эзинжо!

ГІэилле терсире эз гофгьой эн хьуьршлуье келе мерд, хуггьоре э шоховоз додоре-додоре веберд зеверд. Одом дие эз суьфре куьнд омоки хуггьоре дире бэгьдо дие дуборе дуьл энү эри чи хурде нерафд. У гьечи нимелит гисне, десгьой хуьшдере шушде, вечи суьфрере но нунгьо, чойнике э жигей ю, гьэйлей хуьшдере томбоку пур сохде кеши.

Одом э гьэйле кеширеки омо диromo председатель колхоз Рамазан, е гьуьндуьре гІэил, фирегье гьошгьо, фирегье вини, гиргине сифет. Рамазан дигьи-жэгІмети эн Одом бу. Бебей энугьо не Одом эз жогьилиревоз э еки хьэрмэхь бируьт. Гофгьой эн Шемее шиновусде Одом Рамазане дики гуьзгьулогь бисдо.

— Лелей Одом, рузтуь эхэйр бу, омбаракбу гІэруьси духдертуй,— мугу у дес эн Одоме гуьрде.

Одом дес до уре, недуьл-недуьл согьбоши гуфди.

— Мошин фуьрсорем эри гьовол-зурновчигьо э районный центр, эйзуригьо миевт,— шори-шори гуфди э Одом э гуьлевоз вераисде доргьой хьэет энуре томоше сохде.

Одом гьичиш негуфди. У дениширебу э Рамазан, гене чуй «тозе хэбер» мугуюге. Дениши дики Рамазане веде-рафде хэели, Одом поюнд уре.

— Гьери гу туь мунош, бирорзере, эйчуй бу туьре и муьрдале хуггьоре овурдей э и дигь иму. Чухдеш гуюм эз хуг хэйри, эхи, э иму, э дни иму нен ишму, э бебегьо-келебебегьойму гІэдот нисди гьич хуг дошде, хуг веровунде. Гов-гуселе дошде, гусбенд дошде, богь веровунде у сенигІэт эн дигьбонигьой муни.

Рамазан лове э хэнде веберд. У э хьуьрметевоз куьнд бире эз Одом гуфди:

— Жон лелей Одом, э пушотейне гІэдотгьоревоз иму зигьисдимге е кориш ниесдим сохде.

— Чуйтам? — э ихьдиборсуьзиревоз дениши э у Одом.

— Пожалуйста, гьейсэгІэт гуюм эйтуь. Пушоте э иму гьемей дигь-жэгІмет еки бире, хьэрмэхь бире кор сохде

Гэдот небу? Небу. Эз колхоз бирей э гъэд эни си-сив пенж сал эриму хэйри небуге зарал, гьери гу?

— Уре гьич пуьрсире гьерек нисди, гьелбет ки хэйри, — жугьоб до Одом.

— Пушоте гэдот небу хорире э тракторевоз кутон зере, э хишевоз зерембируйт, гендуьме э комбайневоз вьчире, э чиневоз дурундембируйт, э жигей лампей электрис,— бирмунд э энгушдевоз эз сергъови гьейвуй эн Одом дуллу бугьо лампей электриси,— пусуьз бу, чирогъ нефти-мазути... Гьемере шуморум эритуь? Э куьгьне гэдотгьо денишире иму эри колхоз, эри хуькуьмет хэйр гьисдигьо чире пес шенде э иму лоигъ нисди, лелей Одом.

Келе мерд э хуьшде домунде, гьеебо недануьсд чуь жугьоб вогордунуьге э гофгьой эн председатель.

— НэГ, туь чуьш гуфдириге ме рази нисдуьм э колхоз хуггьо эри дошдеи,— гуфди Одом.

Рамазан э у хотур-гевили сохде дие э сер гоф эну гоф неовурд, хэндуйсде, сере жумунде, согъбоши гуфдире, ведерафд э куче.

Одом пинжеке векенде эз тен, ведиромо э хъэт. Э пушой эн говду, е хэре невенжире хуьзуьмгьо дечире бу. У тевере вегуьрде сер гуьрд хуьзуьм эри венжире. Э хуьзуьм венжиреки гьич уре хэбериш небисдо, кей Мозол оморе э пушой эну поисдге. У тевере э хори норе, кемере тик гуьрде, э кеф десевоз эрэгъ пушони хуьшдере покурде дениши э дулхоши руйхэндеревоз э духдер хуьшде. Мозол духдер эну е хушбуйлуье бала, раче сифет бу. Гъэд чумгьой эну гуйге э нуьгърее гювгьой зим-зимиревоз шушде оморебу, гьечи чумгьой ю хэндуйсдембируйт. Оммо сифет эн духдер гуйге хэнделуь бу, гьеми могьбуле хуно гьейсэгГэт.

— Чуь хэбери, хэлефме, говгьоре дуьширит верасдит? — пуьрси Одом.

— Эри,— э думит дерире хуно евошлей жугьоб до Мозол, песде сере тик гуьрде, э терсе-чумиревоз денишире э бебешу мугу,— Дануьсдени чуьиге, бебе?

— Ние дануьсденуьм, хэлефме,— э хоширевоз жугьоб до Одом,— гьергой гуфдири, песде мидануьм,— зарифеткимиси гуфди у эз духдер хуьшде.

— Эхи ме терсиренуьм, мере гГэйб оморе э туь гуфдире,— мугу Мозол, хуьшдере лой доре, гГэйбе-гГэйб хэндуйсде.

— ГІэйб эйчуь оmore туьре, хэлефме, гу бура гуфди-
рение гоф туьре.— Песде Одом чуьиге э сер офдорере ху-
но гуфди, келе-келе хэндуьсд.— Гьо имугьойле вераси-
руьм чуь дериге э дуьлтуь. Э хысобовоз Донил омори,
поисди э лэглэй дер, гІэйб оmore диromore уре. Пой ме
гьейсэглэт дарам диrowунум уре.

Одом пой но эри ведерафде. Мозол терсирере хуно
гуфди эзу.

— Пой э бе, инжо Дониллугъ кор нисди. Мере э туь
е гофиге гуфдире воисдембу.

— Дие гу бура, хэлефме, гуфдирение гофтуьре,—
э битобиревоз гуфди Одом э мэхьтелиревоз э духдер
хуьшде денишире.

— Мере э туь гуфдире воисдембу, ки комсомольски
комитет э серме венори э хуггьо эри мугьоет бире, мере
свинарка норет. Меш рази бирем.

Эри Одом гьечи омо, гуйге киниге э гьэсдевоз вегуьр-
ди э сер энэ е чэнэх зибиле декуьрде. Шемей гуфдире
дургу бисдо, и гуфдире — расд.

— Туьре э сер эн хуггьо венори? — э гьэгревоз
пуьрси у песде, ловгьой эн Одом гьеусэглэт э хэнде ве-
рафдуьт. У бовор несохде э гофгьой духдер хуьшде
гуфди.

— Туьре воисдени эй хьэзтуь э-руз гІэруьситуь фир-
муни бебере?..

— Нэгл, бебейме муно,— терсирере хуно гуфди Мо-
зол — мере гьэгыгьэтиш свинарка норет. Ме суьфде
рази ниебирембируьм, дануьсдембируьм туь эзи кор
омбар бирази мибошигьоре, песде чорей ме не бисдо,
рази бисдорум.

— Эйчуь рази бисдори, эйчуь. Туь рази нибисдориге,
беге туьре э дор кеширогор бу?! — э гьэгревоз пуьрси
Одом.

— Эхи ме член комсомолуьм, дие иму комсомолгьо
гьурлугъ не сохденге э хуггьо дие ки бие соху? — гьирке
вепичирере хуно гуфди Мозол.

Одом сер гуьрд э битобиревоз эри рафде-оморе э
сер гьейву.

— Э жун ишму, негьогъ нисе гуфдире э метелегьо,—
мугу у э гьэгревоз,— одоми э рузию е гоф нешиновусдге
е кар мибу е кур. Эзи зиедтеш гоф, усале хэбер бирени.—
Песде э лой духдер хуьшде чаруьсде э хоширевоз гуф-
ди — бура, хэлефме, эз сер туь веги и бигоре, бигьил

э у жегъендеме мурдале хуггъо еккейге гъурлугъ бугу, кире воисдге. И кортуь, пишейтуь нисди. Туьре гъеме дануьсдени хубе ширдуьши гуфдире. Эгенер угъо лап э туь гуж веноге: сгъин хуггъоре эри дошде пой гуфдире, веги билет комсомолуре зе э тепей сер ишу.

Мозол песини гофгъой бебешуре шиновусде мунде эз нокуми терсире одомире хуно чумгъоре чарунде дениши э бебешу. Мозол дануьсдембу ки омбаре жовоне кукгъо, духдергъо, чуь Юрий Смирнов, Александр Матросов, Лиза Чайкина, Олег Кошевой э ггузет эн комсомол, эн ватан хуьшде келе гъинорменде коргъо сохдет, жун ишуре дорет, имугъой у э и хоше-саламате вэхд эри е сви-нарка небиреи, бие беруь комсомолски билет вогордуну? Гъич номус, гъирьет эну мотовуми и коре...

— НэгI, бебе, ме у кор сохде нидануьм! — э жуьргIэ-тевоз гуфди у эз бебешу, э лой эну неденишире.

— Нидани?! — хъэрой вегуьрд э сер эну келе мерд.— Ниданиге гъечуниге оворе бош эз пушой эн чумгъойме. Туь э хуггъо гъуллугъ бире бэгъдо, эрима хъэруьми э туь-ревоз э гъэд е хуне зигъисде, э е жиге нефес кешире, эз е гъэжгъу чи хурде. Эгенер гоф эну комсомолгъойтуь эз гофме эритуь хъуьрметлуьте, обурлуьтеиге дие гъич э руйме мее, не туь не ме!

Духдер сифете сэхд сохде, гирисде-гирисде ведерафд эз хуне. Одом рафд вегуьрд эз хори пинжек хуьшдере, вегуьрд эзунжо гъэйле-томокуй хуьшдере кеши, сер гуьрд э дуьл хуьшде эри нифри сохде вешмерде бебе-де-дей эн председателе, эн ки рази бириге и хуггъоре э дигъ эри овурде дошдеи, эн сер духдер юре пучунде юре эри хуггъоре дошде норигъо одомигъоре.

Одом э и думитгъо дерики дер гъейвуре вокурде э дес чемедан дери, э сер е десиге шинель вери, э теню парталгъой салдати вери диromo Донил, е хубе — буйбале, фирегъе хиегъо. Одом Дониле диремунде есэгIэто-инейге женг-гъолмогъол сохдеи э духдер хуьшдеревоз ведерафд эз ер эну. У гъэйлей хуьшдере э хори норе, вэхуьшд гъэл гуьрд Дониле, овурд шори-шори нуьшунд э ки хуьшде, хош-омори сохд, хъол-овхъол юре пуьрси.

— Туь инжо э оморекы э туь екиш е гоф, е хэбер не-гуфди? — денишире э сифет эн Донил э огъир-домогъи-ревоз пуьрси Одом.—

— НэгI, чуьи беге,— э мэхътели домундере хуно гуф-ди Донил.

Одом гъэйлере э лэгIэ доноре е ноле кеши е жигей ю дорд дорере хуно.

— Одохлуйтуь эз хъэе — хъуьрмет ведерафди, э сер иму е биебури овурди; мере имугъой э пушой эн хэлгъ эри килэхъ веноре — ведерафде руй нисди, номус нисди.

Донил терсирере хуно вэхуьшд эз жигей хуьшде, келе-келе мугу:

— Кидан у гье э сер гIэруьси э екигеревоз ошугъ бири вирихдеге?! Ох, ме и номусе нивотовум. Дие эйчуь нуьвуьсдебу у эриме: «туьре хосденуьм, чумерэхътуьнуьм, бие, бие!..»

Одом хуни-хуни дениши э домор хуьшде.

— Туь эз салдати э жигей деш уьреглуь, мерд, игид бире оморе деш огъжигер оморей,— серкуш зе уре Одом. У э руьхшенди не келегедиревоз денишире э Донил гуфди келе-келе.— Духдер эн Одом бебере хуно дуьруьсди, э гоф хуьшде, э муьгъбет хуьшде лоигъи, туьре гIэйб нис оморе ижире гофгьоре думит сохдени туь эз товун одохлуйтуь? У нум мере эри е кориге биебур сохди.

— Эйчуь кор, эйчуь кор?! — гирисдере хуно гуфди. Донил э сабуьрсуьзиревоз.— Эгенер туь мере лелей Одом, куктуьре хуно хьисоб сохдениге, дие эйчуь ние гуфдире э ме чуь кориге.

Одом гъэйлей хуьшдере вегуьрде, сере жумунде, денишире э сифет эн Донил дуьлхуьрде хуно гуфди:

— Духдерме, одохлуйтуь свинарка бири, хуггьоре эдее гьуллугъ сохде, эзи зиедтеш биебури бирени. Э хотур худо гу э у одохлуйтуь, дес кенуь эзу хуггьо, фуьрсуь угьоре э жегьендем, белки у э гофтуь гуш вено.

Донил и гофе шиновусдки, дуьл ю гьомин бисдо, шор бисдо, у эз шори шэгъгъэ зере хэндуьсд, фурмуш сохде ки э пушой келе мерд гьечу хэндуьсде гIэйби:

— Меш мугум чуь кориге,— мугу Донил келе-келе хэндуьсде.— Бири-бири дие у свинарка. Э и кор е усали недери.

Одом хуни-хуни дениши э хэндеруье сифет эн домор хуьшде. Эгер гIэйб нибисдоге гьейсэгIэт еки моно э у.

— Э геде, эжигейтуь де одомиге бире бие гирисуь, оммо туь эдее хэндуьсде, гIэсбе хуно шихьине зере. Эри туь беге гурунди, хуьрди, биебури ние оморе и кор? — хуььрш сохд э сер эню Одом.

Донил нуьшд э ки эню, сер гуьрд э хоширевоз эри гуфдире:

— Лелей Одом, валлагъ е усоле кор э и кор недери. Мозол эдее хубе кор сохде эри колхоз, эри хьюккуьмет. Туь негьогъ эдее гIоси бире.

Домор-хуьсуьр э ижире гофе-гоф меслэхъэт дерики эз куче бирден омо сес гъовол-зурнов. Суьфде диromo зурновчи, е дуразе лэгъэре одоми, сие бигъгъо, э песой эну диromo демкеш, гъутинегъой эну пуфдедире хуно вемасиребируьт, эз песой энугъо, гъовол э герден дери, гъовол зере-зере диromo е сара лэгъэре одоми эз буй-бала, эз жендек у гIэиллере хуно веди бирембу.

Э сес эн гъовол-зурнов шори-шори десгъой ю гъеме хэмии, гъулгъой ю вокошире омо зури-зури диromo Асна-тиш, чум доноре э гъемей энугъо. Одом вэхуьшд э сер пой, хуни-хуни денишире э лой эн зерегоргъо, десе кешире, фушенд зофруво, егIни бигъилит дембадудушмуре. Зерегоргъо поюндуьт гъовол-зурнов зерере.

— Э гуфдирейтуьревоз духдерме хубе кор сохди дие э хуггъо эри мугъоет бире поисди, свинарка бири?! Вединики, туьреш духдермере хуно дерд эн номус, хъэёйме негуьрди, токи гоф ишму эз сер бурав. Гъечу буге туьш бура эзинжо: не ишму, не ме.— Э хьюьршевоз денишире песде э сифет эн зерегоргъо эзугъош гуфди.— Ишмуш бурайт, чутьам оморейтге, мере не духдери, не домор, раз угъо э гофме небиренге, не гIэруьсиш ние нушунденуьм!..

Зерегоргъо дуь э еки э мэхътелиревоз денишире, сере гъуз гуьрде ведерафдуьт имид сохде э дуьл ишу сэхъиб гIэруьси хомуш бире, дуборе ю минет сохде огол мизенуь миеру ишуре. Эзугъош пушо гогъ э Одом, гогъ э Аснат денишире, дуьл хуьрд чумтерсе хуно ведерафд Донил.

Хьюьршгъой эн Аснат, гъэгъргъой ингъэде вэгIдо бие зен мундеи эну, юре Одом э ю гофгъо дешновундеки жиге гуш негирдеигъой эну зе вешенд э келлей сер ю. Десгъой хэмиире э пушой вини эну вежегъунде, у гуфди э гъэгъревоз,

— Туьре гъич гIэйб оморени, э ижире руз дуьл эн е теке духдер туьре — балайтуьре хуьрд сохди, чум гIэрсил, лов гиръеи гъишди уре. Эз туь делуьте, хэртеш одоми бирени э руй эни гIуьлом?!

— Эн ме имбуруз руз гIэруьси духдерме нисди, се-регижини,— хъэрой вегуьрд э сер эну Одом, гъирмизи бире,— Гъемешму имбуруз эз туь гуьрде те духдерме,

доморме, гьемееки сер мере гиж сохдейт э гофгьо, кор-
гьошмуревоз. Туыш ибуд бош эзинжо. ГӀэруьси небире
бэгъдо, мере кейвони герек нисди. Туыш бура э хунейтуь.

...Духдере, доморе, зурновчигьоре, кейвонире пиш
сохде, Одом диromo э доруни хуне, гъэгъри-гӀоси, вомун-
де, дуьлхуьрд. У юш хуб дануьсдембу, ки хубе кор несох-
ди эзини руз, ижире биебуригьо сохде гӀэруьсире лов
сохде. Хэлгъ имугьой гьерки е жире гоф мугую э песой
эну руьхшенд мисоху. Песде чуйтам мизуьгью у тхэно,
келе мерд Мозолсуьз, чуйтам тоб-гъэрол мигуьруь, дуьл
эну чуйтам пара нибу. Песде гье у чухдеш гуфди эз Мо-
зол: «Не туь не ме, дие э и хунегьо мее»... Эже рафдени-
ни Мозол, эже биренини?

Одом дануьсдембу, ки э ижире руз бебе-деде бие хъэ-
рекет соху деш шор — хуьром бу дуьл эн гӀэруьс, нен
домор, оммо у дуьл энугьоре хуьрд сохд, э жигей шори
сохде, гьишд пешмуни кешире. Домор эну Донил омбар
бэхдевере гӀэили, корсохи, дуьлтемизи, хъэменди. Белки
имугьой эзи коргьо, хосиетгьой Одом гӀоси бире у веде-
рафд рафд э гьержой бисдо, увэхди Мозол деш дуьл
хуьрд, могьбул мибу. Донице э и дигь не мириси не во-
рис. Медерав мирав э гьержой бисдо. У трактористи, э
гьер коми дигь, колхоз рафд уре эй хъэз э колхоз мегире-
руь. Эз зерегоргьош гӀэйби, огол зери овурди угьоре эз
дигь ишу, имугьой э сер гъэгър, э сер гӀов-гӀэтош вогор-
дунди фирсоре. Аснат одоми эн хунере хунош гьисдиге,
у эдее эри эну, эри Одом дуьл сухунде, духдер энуре
Мозоле у гӀзил хуьшдере хуно гьимиш сохде. Мозол
чуьклеле гьисдики у ченд салгьо дедесуьзи эн Мозоле э
рэхь берди. Эзини руз у, Одом, Аснатеш эз хуьшде
гъэгъри сохд. Коргьой гуьгьоре хуно «Мен сеничун муьр-
деки, сен менуьм пойпичеки». Песде эз елойге у филон-
гъэдер пул хэржи сохде, е гов куьшди, е ченд пут дуне
восдори эри гӀош гӀэруьси. Имугьой и гуьшдгьоре, и чи-
гьоре чуь Сохденини у? Гьемей эни чигьо — кешире жо-
фогьой энуни, э гьовои оmore чигьо нисди. Имугьой угьо
бие пуч бошут?..

Гьеме эз товней эни хуггьо бисдо. Эз же омо ведиро-
мо гъэдой нэхэ и хуггьой куксег гье э сер эни гӀэруьси.
Духдер эну, Мозолиш «хубе» одомини. Эгенер у бебере
сэхд хосдениге дие эйчуь э герде вегуьрди э хуггьо эри
мугьоет бире? У ние дануьсде беге э дин имуревоз, э гӀэ-
дот имуревоз гӀэмел ние оmore хуге гьурлугь сохде, э

хуг дес зере. Эзи гІуьломиш гІэйбики. Еккейге у, Одом, эз хуг кеме дердгъо, дуьлесдигъо вегуьрди беге. Чендбо эри Мозол духдер хуьшдеш эри жэгІметиш ихдилот сохди у и коре.

Э ижире фикиргъо, думитгъо дерики Одом диромо э доруни хуне нуьшд, гъэйлей хуьшдере томоку пур сохде, хуьшдере э дивор ведоре, гъэйле кешире, giroшде рузгъой хуьшдере э ер овурде. Одом э ижире фикиргъо, дуьлесдигъо деbugъо вэхд, э песой дер эн хуней Одом поисдебируьт Аснат не куьгъне хьэрмэхь, гІээзизе дусд эн Одом Мирзо. Дигь эн Мирзо пенж-шеш верс дур бу эз дигь эн Одомигъо. Э жогъиле вэгІдо гьердуьй энугъо э хоригъо, богъгъой эн муьлкедор Хьэсенбек кор сохдембируьт, песде э догъгъо колхозгъо биренге у не Мирзо гьер мерд э дигь хуьшде эз гъеме пушо э колхоз дерафдебируьт. Чэнгъэде кор омбар бугеш угъоре э колхоз ишу Одом не Мирзо э еки омбар рафде-оморе сохдембируьт, э шори домундеи еки гъемише бирембируьт. Расди и песини салгъо келе мердгъо бире эйло угъо дие унгъэде э еки рафде-оморе нисе сохдембируьт, и рэхъэ омбар-омбар рафде оморе имугъой эри энугъо гурунд оморембу. И дуь сал бу угъо э еки невохурдебируьт. Оммо сер ебо эз дигь Одом э дигь эн Мирзо одоми рафде, енебуге эз дигь Мирзо э дигь Одом оморе угъо э дес шинохгъо шолум мидорут дуь эри еки, хьол-овхьол екире мидануьсдуьт.

Ди Одом хэбер фуьрсореву эри дусд хуьшде Мирзо биев гуфдире э гІэруьси. Те Мирзо э ки дусд хуьшде дерафде Аснат ебо омо пушой энуре гуьрд, гъемей эни гъозие-гъэдер эни имбурузине коре гуфди э Мирзо, минет сохд э у, Одоме э сер дешенуь, шори гІэйлгъоре сиегь несоху, гуфдире.

— Бошгу, бошгу хэгъерме,— мугу э тэгънимиревоз Мирзо, эз чумгъо хэндуьсде,— ме дануьсденуьм чуь гуюмге э у, энжэгъ туь хьэрекет сох зурновчигъоре эз дигь мегъил ведерафде, э гІэйлгъо Мозол не Донилиш гу тенги, фикир мекешуьт, ме худо гъишдге, гъеме коргъоре дузетмиш мисохум.

Э и гофгъоревоз Аснате э рэхъ декуьрде, Мирзо диромо э хуне э ки Одом. Одом Мирзоре диремунде, гъэйлей хуьшдере э хори норе вэхуьшд. Кугъне дусдгъо гъэл гуьрдуьт екире эз дуьли-жуни.

— Хош овори, софо овурди Мирзо, дусдме, бирорме, — гуфди Одом дес энуре гуурде э дусди мугъревониревоз денишире э сифет энур.

— Согъ боши, бирор, согъ боши, — жугъоб до Мирзо. — Омбаракбу г1эруьси духдертуй, домортуь.

— Эгъ эй товней г1эруьси могу дусд, — гуфди Одом дуьлхуурде хуно. Кеш ведерайм э сиро, э офдои нуьшим, унжо меслэхъэт сохим.

Угью э гъейву ведироморе нуьшдуьт. Мирзо хуьшдере э недануьсдей веноре, э вогънеки э мэхътелиревоз денишире э сифет дусд хуьшде, мугу.

— Одом, ме гофтуьре неверасируьм, туь эйчуь гуфдире ме эз товней г1эруьси непурьсуьм гуфдире. Худо могуе е кор чи бири беге?

— Эзи зиедтеш кор бирени?! — Одом дондунедерд гуурде одомире хуно сере жумунд, чумгьоре хисунде лой-лум до хуьшдере, — духдерме говгьоре шенди, хуггьоре вегуурди эри дошде эри колхоз, исвинарка бири, мере э гъемей г1уьлом биебур сохди. Эзи зиедтеш кор бирени? Имогъой мере э пушой чум эн хэлгъ, эн жугуур-мисурму эри килэхъ веноре ведерафде руй нибу. Одом дердгъой хуьшдере еки-еки гуфди эри дусд хуьшде.

Мирзо эз кисей эн Одом томоку вегуурде, гъэйлей хуьшдере пур сохде, э тегънимиревоз гъэйле кешире мугу:

— Негъогъ, негъогъ сохдей и коре туь, дусд. Туь э и гофгъойтуьревоз неки э г1эилгъойтуь, э ме, э дусдтуьш охмури зере.

— Э туь эйчу, дусд? — э мэхътелиревоз пурьси Одом, э сифет энур денишире.

— Эри, эри, э меш, э хуьшденимеш, — гъэгъри бирсере хуно жугъоб до Мирзо. — И дуь сали г1эруьсме э свиноферма исвинаркеи. Имугъой э гуфдирейтуьревоз эриме, ег1ни номуси, хуурдини килэхъ веноре э куче ведерафде, э руй туьчуьни дусдгъо вохурде, гъи? Гъечи веди бире э гуфдирейтуьревоз дие!

Одом э хуьшде домунде, мэхътел мунд.

— Туь расд гуфдире и гофе? — пурьси Одом.

— Гъич егиле семе э гъэд эни ченд салгю дусди гердундеиму ме э туь дургуни гуфдире — чи бирем? — серкуш зерере хуно дусд хуьшдере гуфди Мирзо.

— Песде туь чуьтам гъишдей г1эруьстуьре исвинарка бире?

— Эйчуь негылуьм,— жугьоб до э олхогьиниревоз Мирзо, песде е дуй-гъум гъэйле кешире, э Одом денишире, э тегьнимиревоз гуфди — коргьой гуюгьоре хуно дусд: «эгри утурег, дуз данишег» Э ме не гЪэруьсме екиш гуфдирегор нисди: гушд хуги ху. Гъечини небуге нэги? Оммо хуг эри дошде эри колхоз уре хубе трудодень доре. Кукме коммунисти, гЪэруьсме комсомоли. Угьо небире ки бие бу. Еккейге эз хуг дошдеи эри колхозиш хэйри, эри хьуькуьметиш. Пор эз хуггьоре э хьуькуьмет фурухдеи э иму сери трудодень е аббаси зиедте пул расири. Усоли сохдейм иму свиноферма вокурдейм?

Одом домунд э хуьшде. У е гъэдер вэгдо гъечи гоф несохде поисд чуй гъэйлере эз лэггэ неведешенде.

— Туь сермере лап гиж сохди э гофгьой туьревоз,— э фикир домундере хуно гуфди Одом.— Эхи э дин имуш, э дии ишмуш гювони хуг дошде, песде хэлгъ э иму руьхшенд нисоху эри эни кор, э руй имуш негуфдиге э песойму нигую?

— Дингьо-месегьо мунд рафд эри хуьшде, жон дусд,— э лов хэндеревоз гуфди Мирзо.— Э гуфдирей дингьо-месегьоревоз мибисдоге иму эз дес чуй Хьэсенбеги гюширгьо хоригьоре вегуьрде колхзиш ниесдим бире. Мою туьре ужире кор хоригьоре э куьгьне сэхьибгьошу вогордунде, иму эзир муьрс энугьо демуниш пушотейнере хуно!

— Туь чуь гуфдире жон дусд,— гюси бирере хуно, жугьоб до Одом,— коргьой гуюгьоре хуно: «кире мою эз дуй чум хуьшде кур муну».

— Туь эдее гуфдиреки, дин-месегь гъечи гуфди, гъечиниге гуфди. Меш э гофтуь гуьре месел овурдуьм дне,— жугьоб до Мирзо. Э товней руьхшенди сохде-несохдеш гуьом э туь. Кор сохдеире руьхшенди нисди. Руьхшенд сохдегор мумуну мурав э жигей хуьшде. Ини иму эз гьеме пушоте э колхоз дерафденге, е пара одомигьо э иму руьхшенд сохдембируьт, песде ишуш хуьшденишу э сер офдоре оморут дироморут э колхоз. Э кес руьхшенд сохдегор э юш руьхшенд сохдегор бирени. Эри эни кори туь эз хуьшде эзини шоре руз духдертуйре не домортуьре эз хуьшде гъэгьри сохдей фуьрсорей, гЪэйб ние оморе туьре!

Одом е ох вокоши, песде лове э суьпле хэнде веберде, пуьрси эз дусд хуьшде.

— Имугой чуй бие сохум э гуфдирей туьревоз бирор?

— Чуй сохи? Вэхиз ебо фуьрс одомире огол зе гІэилгьоре э китуь, боришмиш бош э угьоревоз, вогордун биер зурновчигьоре чуйтам герек гьисдигьоре хуно серберэхьи сох гІэруьситуьре — никитуьре.

Те Одом фикир сохде эз песой дер э нокуми бирден гене сес гьовол зурнов омо. Дер хьэет вокурде омо. Э пушой зерегоргьо Аснат не Шемей вежегьисде-вежегьисде дироморут э хьэет. Э песой зерегоргьо бугьо десдей эн гІов-гІэил жем-жогьил чек зере-зере дироморут. Э гьемей дигь лов бисдо ки гІэруьси эн свинарка Мозол нен тракторист Донил сер гуьрде омо гуфдире.

МУЬГЬБЕТ

Рэхь гуйге мара хуно пичире эдембу э келлей догъ верафде. Мошин иму гуж зере-зере эдембу верафде зevero. Иловлейму гьеме гьуьндуьре догъгьо бу. Ингъэде угьо гьуьндуьр бируьт, эри одоми гьечу оморембу: вара э гьугъ эн е догъ, десе тик ги зevero, дестуь э асму мира-суь, эзунжо шев э гьово асдарагьо верики, асдарагьоре э пенжеревоз эз дор расире гьирмизине бэглигьоре хуно чире мибу.

Э сер эн е догъ оморе расиреки э пушойму веди бисдо е раче мейдузи, ковре мерж. Жогьиле савзе эвруьшуьме хуно тов-тор дорембугьо э гуьлгьой чулиревоз э еки гуйге ранги-берангие холире хуно дегуьрдебу сер эни хорире. Буй эн савзе гуьлгьо, эн више, буй тозе гIэселе хуно э вини одоми верафдембу. Э минжи эни мерж е гьуьндуьре гиргине гьэлечей эн сенгьи бу. Эзи гьэлече те у дигъ эжеки мере рафде воисдембу, е нимсэгIэт рэхь дебу. Ме эз шофер гуфдируьм машине инжо поюну, ю ме суьз бурав рэхь хуьшдере. Гьетте мошин поисде, ме фураморум, оморум поисдуьм э ки эни куьгьне гьэлече. У э чепилой эн рэхь бу. Гьэлече эз келе, гьолинде чоркуьнжие сенгьгьо вокурде оморембу. Э гIэрей эн нимелит вечаруьсде боругьой энудразе тиракьгьо дебу. Угьо гуйге зуьнде чумгьоре хуно тигьэт дениширебируьт э иловле. Эз гьэлече е ченд пой дурте е гьуби бу Гьирогьгьой энугьеме сенгьи бу. Эз гьэд гьуби е палаше гIов эн билогьини эдембу рафде. Ингъэде у палаш бу, э зир эн гIов деруьтгьо сенгьгьо очугъ веди бируьт. Э у тарафигей эн гьуби е гьуьндуьре догъ бу. Эз поине те зevero гьемей энудор — више бу.

Себэхьмунде бу. Гьово сокит бу, чуйшме е рач эдембу товуш доре, эвир гьеми темиз бу, гьеми серин бу палаше глов билогъэ хуно, гьеми сокит — энжэгъ эз дурине, эз лой эн дигъ, оморембирутгъо сесгьой эн гьовол-зурнов не сес э гъэд эн куле, э гъиругъ гъуби пэхьни биребугъо буылбуыл дерафдембу инжо э гуш одоми.

Э е биней дивор эн бору, э гъиругъ эн рэхъ е келе гьембиз эн хуярде сенгъгъо бу, диворгъой эн гъэлече, эз ворущ, чуйшме сие тов зеребируйтгъо, гьеме сула-сула, дэгъме-дэгъме бируйт, гуйге жиге ярагъоре хуно э жендек эн чендбо э секонее довго биригъо игид. Ме денишире э и куьгъне боругъой эни гъэлече, комиреки э гъэд хэлгъ гуфдирембируйт: «Хэгъер эн хьофд бирор», э пушой чумгъойме оморут поисдуйт куьгъне гиросше девргъо, гъозиегъо, гуфдире оморенуйтгъо э гларей эн хэлгъ эз товун эни гъэлече.

Тейте биней ихдилотмере сер гуярде мере воисдембу гуум, эйчуь э гъэд эн хэлгъ гуфдиренуйтге и гъэлечере «хэгъер эн хьофд бирор».

* * *

Гуфдиренуйт эзи ченд сад сал пушо э инжиге зигъисдембируйт хьофд бирор. Бироргъо дуь эз еки жонлуй, игид, рач бируйт. Игиди, гьинорменди энугъо э гьемей улке мэглуьм бу. И хьофд бироре е раче хэгъер бу, гуьлсебэхьире хуно тов-тов дорембу. Хьофд бирор эз рачи эн хэгъер хуьшде шори, келегеди сохдембируйт.

Хьофд бирор омбар хосдембируйт ватан хуьшдере, хори хуьшдере. Куьгъне догъгъо, гъоегъо, сенгъгъо, пире доргъо э иловлей дигъ энугъо вебируйтгъо сэхд глезиз, мигърову оморембу эри эн угъо. Эз угъо чум эн угъо, дуьл эн угъо шор, тозе, рэхъэт бирембируйт.

Е гиле э гуш бироргъо хэбер раси Надир-Шогъ фирсори гъушун хуьшдере хоригъой энинжоре эри вегуьрде. Бироргъо гье усэглат э еки меслэхъэт сохдуйт, шовго дорут екире ватане эри дошде, э дуьшмеревоз те эхир эри женг берде.

Те гъушун Надир-Шогъ оморе расире бироргъо инжо э пушой рэхъ энугъо вокурдуйт и сэхде гъэлечере, эй ченд мегъи глорд, нун, хуьшг сохде гусбендгъо деберде пэхьни сохдуйт унжо. Э зир хори эз гъэд гъэлече те гъэд эн више угъо эри хуьшде е пехьникие рэхьш вокурдут.

Хьофд бирор хэгьереш овордуът э ки хуьшде эришу нун эри буржунде, эз бироргьо гьерки яралуь бисдо уре эри гьурлугь бире.

Гьушун эн Надир-Шогь инжо оморе ведироморенки, пушой рэхь энугьоре гуьрд гьэлечей эн хьофд бирор. Угьо сер гирдуът гьэлечере эри ведабура э расе нердиву-ревоз верафде э сер боругьой эн гьэлече, лерафде э гьэд ю, хьэрекет сохде э есири вегуьрде, енебуге куьшде хьофд бироре. Оммо хьофд бирор э сер энугьо воруше хуно тиркому, сенгь тигьи сохде, песово пиш сохдебу дуьшмегьоре. Э гьэд эн ченд руз омбаре дуьшмегьо офдуът гьэжел эри хуьшде эз дес эн хьофд бирор. Э четине, гьизгьине вэгьдой эн женг хэгьериш э бироргьой хуьшде кумек бире, э угьоревоз тен-бетен, терс недануьсде, женг бердембу э дуьшмегьоревоз. Имогьой бироргьо неки эз рачи, эз гьинор энущ шори, келегеди сохдембируът.

Е гиле хэгьер эз гьэрей тирак эн боруй гьэлече вини е раче, гьуьндуьре жогьиле одомире э гьэд гьушунгьой эн дуьшме. Рачи энук эз рачи ю нидомунд. Гьемин гье у кук сердор эн гьушун дуьшме бу. Хэгьер эн хьофд бирор гьетте дире жовоне сердоре чум ю нуьшд э у, сэхд ошугь бисдо. Дуьл духдер эзу руз-сэгьэтевоз оворере хуно бисдо, гьемей руьхь энук, ношумой энук э песой эн жовоне сердор бу. Дие духдер тиркому сенгь ние шендебу эз гьэлечс э сер дуьшме, у гьечуь дануьсдембу ю шенде тиркомугьо, сенгьгьо мирасуь э у ю эз жун хуьшде зиед хосденигьо кук. Бироргьой энущ э сер гьушун дуьшме тиркому шендеки у э зир эн зугьун хуьшде лово хосдембу у тиркомугьо э жун эн соймиши ю гьэсд несоху гьудире.

Сердоре, гьелбет, эз дуьл эн хэгьер хьофд бирор хэбер небу, не хьофд бирореш эз дуьл эн хэгьер ишу хэбер небу. Чуьтам гуь хэгьер э угьо, ю э сердор эн дуьшме ошугь бири гьудире. Шев, руз чигьрет эн сердор эз пушой чум эн духдер нисе рафдембу, дуьл энуре динжи нисе дорембу. Эхириш духдер э дуьл хуьшде невероморе, е гиле нимешев бироргьо э гьэлече, гьушун дуьшме э гьирогь више, э сер мейдузи сэхд хисиренге, духдер эз пэхьники бироргьой хуьшде хэбер бире эз зир гьэлече деригьо рэхь оморе ведироморени э ки гьушун дуьшме, дироморени э чодур эн у сердор, венгесдени хуьшдере э гьэл энук. Сердор хэбер бирени, пуьрсирени, дануьсдени киниге у, эйчуь омориге э кин энук.

— Эгенер туь мере лап хосдениге,— гуфдирени сердор эз духдер—туь бирмун э ме чуйтам, эз коми рэхь ведироморейге туь эз гьэлече небуге не туь, не ме.

Хэьгер эн хьофд бирор терсире сердор муьгьбет юре пой мизенуь, юре пиш мисоху гуфдире, эгерде вегуьрдени эри бирмунде пэхьникие рэхь э гьэлече. Эз пэхьникие рэхь рафде, гьушун эн сердор дироморут нимешев э и гьэлече, хьофд бирор э ширине хов дерики, куьшдуьт угьоре. И хэбер расики э хэлгь, эз келе те чуйкле э пой вэхуьшде, ерэгь вегуьрде оморут лов-тум сохдут гьушун дуьшмере. Хогьине хэьгер эн хьофд бироре жэгмет гуьрдуьт э биней боруй гьэлече сенгьэсор сохде куьшдуьт. Э гуфдирей эн Нэгьуьлевоз и э биней боруй гьэлече гьисдигьо гьембиз эн хуьрде сенгьо гьемин гье у сенгьоои, э комигьоревоз жэгмет сенгьэсор сохди хогьине.

Ме э инжо суьфдеи гиле бируьм. Оммо эз товун эни гьэлече не нэгьуьл э лэгьэи эн хэлгь деригьо ме эз зуревоз шиновусдебируьм. Уне гуьре гьетте эз рэхь и куьгьне гьэлечере э сер эни савзелуье мерж, э гьэрей эн хэсде више дирируьмки, оморум уре эри томоше сохде.

Гьэриш эн гьэлечере, диворгьоюре хуб те мере воисде томоше сохде верасденки, мере воисд имугьойле бурам э лой эн дигь. Инжо гьейсэгьэт э иловле е доне одоми небу. Гьетте пой норе, бирден мивинуьм эз гьэрей эн гьегьо не хуьрде сенгьо чуйиге жуьмуьсд э зир эн пойме. Чумме гье у сэгьэт вохурд э е эблэгьэ-эблэгьэе мар. Ме мадан мар инжо э гьэд гьевгьо, э гьэрей эн хуьрде сенгьо пэхьни биребу, э офдои эри герм бире. Мара диремунде хуьшдере пертово дорум э гьирогь, э ён гьембиз эн хуьрде сенгьо. Инжо, э песой эни сенгьо э ме э некуми вохурд е жовоне кук. У нуьшдебу э сер эн гьевгьо, э песой эн гьембиз сенгь, пойгьой хуьшдере дураз кешире. Э сер занигьой эн у е дуразе чомох эн чупони вебу, э сер ю килэхь гусбенди, э тению кутэхьэ пинжек. У гьечи нуьшдебу, сер дуллу, гуйге чумгьой эн эдембу э хифлет рафде, думит сохде эй хуьшде чуйниге. Унегуьре у гьетте мере дире гьечи бисдо, гьечи уре киниге эз нокуми эз ширине хов хэбер сохди, оммо эйчуь хэбер сохдиге ние дануьсде. Ме руз эхэйрбу дорум жогьиле кук, дес кешируьм дес энуре эри гуьрде, жогьиле кук вэхуьшд э пой, чомох хуьшдере вегуьрде, жугьоб до э рузэхэйрбуйме, оммо десмере негуьрд. Эриме омбар

мэхьтели омо коргъо, хосиетгъой эни кук. Мере эзу е кем гъэгъриш омо.

— Белки оморит э хунейму, гъуногъ бисдорит? — теклиф сохд мере и жогъиле кук э хунешу.

И гофе и кук гуфдире мунде, у вэхди э ёрме омо гъеусэгІэт эйчуь и кук мере дес доре, «хош омори» несохдге. Э ер ме омо гІэдот эн жэгІмет эни дигъ. Одомигъой эни дигъ дес эн оморогоре э куче гуърде «хош омори» нисе сохденуьт. Дес эн гъуногъэ угъо гуърде, «хош омори» сохденуьт увэхди, кейки оморегор э хуней энугъуногъ омоге. Эгенер э куче у дес гъуногъэ гуърдге, веде биреники уре хэъл нисди оморогоре эри э гъуногълугъи огол зере.

«Согъбоши» гуфдире эз жогъиле кук, ме дес энуре гуърдуьм, песде гьердуьйму нуьшдим э сер эн гиевгъо. Е ченд минут екимуш гоф несохдим. Ме эз зир чум егийлейгеш хуб, э тигъэтевоз денишируьм э сифет эн кук. Сифет энугъуногъе бу, лэгъэр бу, дураз бу, оммо огъур-домогъ бу, гъошгъой энугъуногъ, дураз бируьт, ловгъою назук бу. Эз гІуьмуьр кук мибисдо гъечи гъеждегъбисд сале. Оммо эз сифет, эз диромун кук гуйге дуьлхуьрд, могъбуле хуно бу.

— Туь чупони? — пуьрсуьруьм ме эз кук э чомох э сер зани энугъуногъо бирмунде.

Те е гиле мере жугъоб доре, кук э десевоз тимор сохд чомох хуьшдере, песде гуфди.

— Эри,— кук эйчуьиге е лугъонде ох вокоши. Эз дигъ пушотейнере хуно сесгъой гъовол-зурнов, шоре сесгъой одомигъо эдембируьт оморе.

— Э дигъ ишму гІэруьсини беге имбуруз?,— пуьрсируьм ме эз кук.

— НэгІ,— гъошгъоре гъуьжунде, недугъул-недугъул жугъоб до жогъиле геде,— имбуруз чупонгъойму эз кутангъо э ейлогъ вогошдет гуфдире э гелегъошуревоз, э хотур эни кор дигъбонигъо-жэгІметигъойму эдет э гІуьзет энугъо зере, вежегъисде, кеф сохденуьт.

— Дие туь эйчуь нуьшде поисдей типтэхъно инжо э и чул, э биней эни куьгъне гъэлече, э песой сенгъгъо?,— э мэхьтелиревоз пуьрсируьм ме эз геде.

— Гъечи, нуьшдем эй хъэзме,— сере э уло чарунде жугъоб до кук.

Ме гъеусэгІэт верасируьм, ки э дуьл эни геде е дерд, е фикир дери, оммо уре нисе воисде гуфдире. Меш дие

гофмере дуборе пуьруыш несохдум, ведешендуым эз куьфме пачкей эн папрусе, вегирдуым эзунжо е папрус, песде кешируым э лой кук.

— Нэгі, согъбошит, ме папрус нисе кеширенуым,— сере тик негуьрдеки жугъоб до кук. Песде гъеебо, гоф хуьшдере дегиш сохде, э жуьргІэтевоз гуфди, юре гІэйб оморере хуно, лове э могъбуле хэнде веберде,— эгъ, гьерчуь бисдо бугу, дит е папрус ишмуре пуч сохум.

Лов энэ э хэнде варафденге, сифет энэ рач бирембу, эн соките эн лап рэхъмедуьл нерме одомире хуно, сипре дендугъой энэ ширмовире хуно веде бирембируьт. Оммо хэндей энэ энэ могъбуле, нечогъэ одомире хуно нушу дорембу.

Чуьтам у небеледе одомире хуно гуьрдебуге папрусе енбоки э гІэрей эн энгуьшдгъо, суьвруьсде гъеебо когъ зерере хуно эз лэгІэ дуре ведешендебуге веде буки гъэ-гъигъэтиш э папрус кеширеревоз гІэрей энэ нисди. Ме дегешдуым э сер шугъэм, э сер гиевгъо, руе кук, вомунде пойгъоймере кешируым.

— Туьре чуь дердиге, чуь фикириге гъисди, оммо ние гуфдире, пэхъни сохдей,— э дусдиревоз, э зарифатевоз гуфдируым ме э кук.

Гофгъойме чуь кориге гъе усэгІэт кори сохд э кук. Суьфдеи гиле у дениши э ме очугъ, э тигъэтевоз э мэхъ-телиревоз, дуьл ю битоби сохдере хуно.

— Эри, гъуногъ, ишму 'дузит,— лове э шефде хэнде веберде, сере жумунде гуфди у, песде дуьлхуьрде хуно десе фушенде, гуфди — эгъ, кире гереки э дуьлме чуь дериге.

Оммо е минутиш негирошд и гофе у гуфдиренки, ю хуьшдению мугу эз ме:

— Ишмуре воисдениге гуюм эришму гъозие-гъэ-дермере.

У хуьшде э жигей хуьшде, сер гуьрд ю гуфдирере хуно «гъозие-гъэдер» хуьшдере эри ихдилот сохде.

— Ишму, гъуногъ, гъейсэгІэт эз ме пуьрсирит ме эйчуь нуьшдем поисдем гуфдире инжо тип-тэхъно э дигъ иму ижире шори гъисдики. Гъелбет, гоф ишму дузи. Ме э ишму гуюм, имогъой э и гІэре одоми кем оmore. Дирейт жилгъэре, имогъойле е пертовуш ведини, гиев веро-мори э сер ю, чуьнки зир-пой ние бире. Хоригъойму, мэхъсуьлгъойму э у тарафигей эн дигъи.

Ме э ишму гуюм расдире, мере эзинжо омбар хъэз

оморе сокити эн инжо, и гъэлече, и мерж, э иловлей эну гъисдигъо више, и гъуби, э у тарафигей эн гъуби гъисдигъо гъуьндуьре догъ. Ме игъэре гъечи тэхьно рафде-оморе сер-гуьрдуьм эз дедейму муьрде эйло. Ме чуькле гъизил бируьм дедейму муьрденге. Ме эри эну омбар дерд, фикир, хъэсроти кеширембируьм. Инжо э ме екиш мешет нисе биребу дердмере эри кешире, дедеймуре, муьгъровунигъо, хошигъой энуре эри э ер овурде, гъэрс дуьл мере эри тигъи сохде. Эзи коргъо дуьлме хомуш, рэхъэт бирембу.

Ишму хуьшденишмуш, гъуногъ, гъизил бирейт, дануьсденит: гъер гъизил эри хуьшде ниет сохдени зури-зури эри келе бире, иллогъки мере воисдембу зури-зури келе бошум. Ме гъечуь дануьсдебируьм гъеме келе одомигъо жуьргъэтлуьнуьт, мозоллуьнуьт. Ишму эдейте диренит меш келе бирем, жогъил бирем, оммо кимивэгъодо эри ме гъечи оморени, гуйге эз ме бедмозолте одоми екиш нисди, э гъуьлом гъич эз е кориш дуьлме шор нисди.

— Туь э хъисобовоз ошугъ бирей, оммо туь хосденигъо духдер екигейгере соймиш сохди? — гоф эн жовоне куке зере, денишире э сифет эну, езугъбери сохдере хуно, гуфдируьм ме э у.

Жогъиле кук нечогъэ одомире хуно е пертовуш хэндуьсд, сере ченд бо жумунде, гуфди:

— Ишму лап дузит, гъуногъ, севгилиме э ме хогъин ведиромори екигейгере соймиш сохди. Оммо ме не Бике, уре Бике нуми, екире омбар хосдембирим. Гъемей дигъ дануьсдембу иму екире сэхд хосденим гуфдире. Хьэр-мэхъгъо, дусдгъойме имуре э зарифатевоз Лейли не Меджнуьн гуфдирембируьт.

Жогъиле кук гъуз бисдо, эз гъэрей эн гиевгъо бурри е зерде гуьллере, недуьл-недуьл буй кеши, шенд э гъирогъ, гене сер гуьрд ихдилот хуьшдере, гъэйбе-гъэйб суьпле хэнде сохде.

— Бэхшлемиш сохит, гъуногъ, ме эз ишму ченгъэде чуькле бире ки, эдее очугъ ошгор гуфдиренуьм э ишму гъеме э дуьлме деригъоре. Мере хуш омо эз гофгъошму. Эриме гъечи оморени ишму э ме эри эни гофгъойме серкуши, руьхшенди нисохит, мерасит дердмере, фикирмере. Еккейге, одоми дерд хуьшдере эри де одомиге гуфдиренге дуьл эну рэхъэт бире, дердию сук бире.

— Гъелбетки — жуьгъоб дорум ме.

Жогъиле кук лове э хэнде веберде, э дусди, мигъро-

вуниревоз дениши э ме, песде гене могъбул бирере хуно гуфди песой эн гоф хушдере.

— Ме, гъуногъ, гъечуъ дануьсдембируьм Бике мере гъемише жун хушдере хуно михогъу, ингъэде ме э у имид бируьм. Э ерме, э пушой чумгъойме оморени чуьтам Бике, э киме оморебуге ме нечогъ гъисди. Сер ихдилоте негуфдире посеюре дануьсде нисе бире. Гуш венит ебо, гуьом эришму. Ме у вэхди э дегъимуьн класс хундебируьм. У вэхдиш гъейсэГэтинере хуно весал бу, мегъ эн май бу, э богъгъойму сибдорогъо, Гэрму доргъо, бэГли доргъо гъемме е рач гуьл кендебируьт, э чулгъо гиев вероморебу. Оммо е руз, э гъово е доне булут нэгI, е доне ворвори нэгI, бирден чуьшме дерафд, гъоворе булут шиши э догъгъойму гуьом э ишму гъово гъеэбо эз нокуми дегиш бирени. Гъечи эз келлей эн догъгъо булутгъо фураморе дегуьрдуьт богъгъо, дерегъоре. Гъово хиник бисдо, десгъо-пойгъой одоми эдембируьт беисде. Шев е келе верф омо, себэхъимуьн Гэре недоре верф эдембу оморе лепелепе. Догъгъо, доргъо, те сугъразани э верф домунд, гуйге гъизгъин эн зимисдуни.

ЖэгIмет дигъ иму, правлений эн колхоз сер гуьрдуьт дуьлпесои эй кешире. Угъо терсирембируьт и хиникигъо э гусбендгъо, иллогъки э гъузилегъо, верелегъо келе локо мизенуьт гуфдире, чуьнки верелегъо верфе лов сохде эз зир эн верф гиев чире хурде нисе дануьсде.

Э гелегъо, чупонгъо эри кумеки сохде правлений колхоз кура сохд гъемей жэгIмете эз келе те чуькле. Мереш е Гэсб дорут, дуь мушук суьмергъэндил не жуьгье пур сохде венорут э кул эн Гэсб. Ме миесдуьм и дуь мушуке берде э чул э ки чупонгъо верегъоре эри доре.

Хоригъо, жигегъоймуре, ишму дануьсденит, гъуногъ, чуьжирейге, догъ э песой догъи. Те е догъэ зере гирошде, мивини е догъиге е келе гъуьндуьре боруре хуно гене омори пушойтуьре гуьрде. Эз рэхъ рафде, тэгIди сохде, верф, хиники гъич э гушмеш недебу. Мере гъечи герм бу, жендекме гъем Гов-эрэгъ бу, эз герденме, сифетме эдембу эрэгъ рихде. Палтуре векеде вешендуьм э кул эн Гэсб. Ме эз дигъ ведиромренге себэхъмунде бу, оммо энжэгъ шохьонгум оморум расируьм э чул э ки эн чупонгъо.

Ме э чул оморенге мивинуьм чупонгъо гусбендгъоре гъемере кура сохдет э е жиге, э минжи эн чул, верелегъоре э гъэрьш эн геле декуьрдет э угъо хиники сэхд ко-

ри несоху гуфдире. Э иловлей эн геле сергьоре дуллу сохде э тегьнимиревоз эдете гешденуът келе сегььой эн геле.

Ме оморе расиренки гьово дие е кем герм, сокит биребу. Э кими кулегьо гьушгьо сер гуьрдебируът эри жив-жив зере. Веди буки, себэхь хубе руз мибу. Оммо инжиге оморе расируьмки, дануьсдуьм чуьтам ме эз имбурузине рэхь хэсде биремге. Гьемей жендек ме эдембу дорд доре, гуйге мере донори э хэрмон куфде. Чумгьой-мере гуйге дуру гуьрди. Ме дегешдуьм э сер эн пусди э ён гІэтош, е чупон епинжи хуьшдере эз душ хуьшде вегуьрде вено э кулме. Серме гьечи эдембу гиж рафде, эриме гьечи оморембу, гуйге эз гьугь догь киниге гьуьл зери мере, имугьой эдее э кун догь, гулу-гулу рафде офдоренуьм.

Оммо ме хэбер бире, э хуьшде дироморенге, мивинуьм ме э чул, э ён чупонгьо, э гьирогь эн гІэтош нисдуьм. Ме э е нешинохэ хуне деруьм, иловлейме гьеме сипини: диворгьс, хьэловгьо, кроватгьо, пенжерегьо, руйпенжерейгьо. Ме э ишму гуюм, е ченд минут гирошд те ме э сер офдоре, ки ме нечогьум э больнице деруьм. Ме э хуьшде недерики мере эз чул овурдет дегердундет э больнице. Суьфде-суьфде ме ебо, Бикере э ер овурдум. Дуьлме омбар тенги сохд, эриме гьечи омо, гуйге согь е сал ме Бикере недиремге. Ме э тэхьное утогь дебируьм. Ме фураморум эз сер эн кровать, оммо гьеусэгІэт дуборе нуьшдуьм э жигейме, рагььой занигьойме гуйге буррурут рафд, серме гиж бисдо, гуйге е тэхьле чи, зэхьэре хуно омо поисд э биней бугьозме, мере верэхшире гуьрд. Е ченд минутиге гирошде бэгьдо чуьтариш гири э гужевоз вэхишдуьм, оморум э ён пенжере. Десгьойме эдебируьт лерзире, э гужевоз вокурдум пенжерере, денишируьм э хьэет. Э пушой эн пенжерейме гуьлкенде шофдолуь дор вебу. Эз пенжерей эн утогьме э серине темизе эвир себэхьмундеиревоз диромо хушбуй эн гуьлгьо, савзегьо, сесгьой эн гьушгьо. Ме гьечи бисдорум, пиене хуно, гуйге эз сер межлуьс вэхуьшде одомире хуно. Пенжерей утогь ме сар бу, ме э суьфден тебэгьэй эн больнице дебируьм. Гьетте сермере эз пенжсере ведешенде, дуьлме гуйге бэгІэвечере хуно вежегьисд: Бике сере гьуз гуьрде эдембу э зир эн пенжерейме гешде.

— Бике, Бике! — эз шори сер-су бире одомире хуно хьэрой сохдуьм ме.

Бике сесмере шиновусдемунде вешенд хуышдере эз нокуми терсире одомире хуно, зури-зури омо э ён пенжерейме. Суьфдеи гиле эз ме не у э еки дусд бире зйло у вегуьрд десгьоймере э дес хуышде, не терсире юре гьырогъдеки мивинуь гуфдире моч сохде гиризд. Энжэгъ гьейсэгIэт ме винируьм, дануьсдуьм чуьтам у лэгъэр бириге, суьпенжи зериге. Келе чумгьой энугуйге диеш келе, фирегъ бирет, э ён лов энуге гьуьж дироморе ризле бу, эз у Бике эз гуьмуьр хуышде гуйге е кем келете нушу дорембу. Мере воисдембу у жиге ризе тимор сохум, те нефес ме вечире моч сохум, муьгьровуне гофгьо гуюм эри энуге.

— Бике жон, чуь бири туьре, туь кидан нечогъ бирейге? — пуьрсируьм и гофе, пешму бисдорум.

— Ах, Ибраим,— э дердежериревоз сере жумунде гуфди Бике,— токи ме э жигейтуь нечогъ мибисдорум, дуьлме унгъэде сэгIэр нихурд.

Ме, гьуногъ, гьемей эни гофгьоре эдее гуфдиренуьм эришму, ишму данит, чуьтам иму дуь екире сэхд, эз дуьли-жунни хосдембиримге. Оммо гьемей эни коргьо гьейсэгIэт эриме эз зуревоз гиросше ховгьоре хуно оmore.

Ибраим эдембу лой-лум хурде, дуьледерд гуьрде одомире хуно.

— Рачи Бике? — пуьрсируьм ме эз Ибраим.

— Ме ние дануьсде,— гьирмизи бире, сере енбоки гуьрде, гIэйбе-гIэйб гуфди жогъиле кук,— эриме, эзу рачте гуьзел недери э гьемей гуьлом.

— Хуб, туь эдее гуфдире Бике туьре лап омбар хосдембу. Омбар хосдекини у туьре шенде э екигейге ошугъ биригьо?

Ибраим е ох кеши, сие, дуразе гьошгьой энуге дуьллу бисдорут.

— Эри, гьуногъ, туь дузи, у мере шенди, э екигейге ошугъ бири,— дуьлхуьрде хуно жугьоб до у. Э лой эн боруй гьэлече бирмунде э десевоз, мугу — Бикеш э ме хэгьер хьофд бироре хуно хьогьин ведиромори.

Ибраим е дуь минут поисд, гуйге э хуышде домунде, песде эме денишире гене гуфди:

— Эриме оморенигьо ме миесдуьм эз гьейсэгIэт эришму гуюмгьо гоф сер гуьрде ихдилот мере... Эри, иму эз еки жейле, дур бирей гье эз нокуми бисдо: Гьич э дуьлгьо хээлгьой эн ки дебу, дусдиму, гьисмет иму, муьгьбетиму гьечи мибу гуфдире. Дие ингъэде вэхд иш-

муре пуч сохде, гуш венорейт э ме, екемигеш гуш венит, эгенер ишмуре дануьсде воисдениге, чутам бириге и кор.

Пор ме не Бике верасдебирим школаре, фуьрсоребирим документгьоймуре э Махачкала, э университет. Е мегь giroшде бэгъдо хэбер омо эриму биейм гуфдире э Махачкала экзаменгьоре эри доре. Шори мере гъэдер небу. Э пушой чумме оморембу чутьтам ме не дусдме Бике э е класс нуьшде э университет гуш дошденимге лекциегьой эн профессоргьоре, учительгьоре чутьтам э хэвлете вэгъдо ме не у гъул екире гуьрде гешденимге э паркгьо, кучегьой эн Махачкала.

Ме не Бике чемадангьоймуре хьозур сохде, эз бебегьо-дедегьо, бирор хэгьер, дусд-гъунши согъбоши гуфдире ведироморейбирим эри рафде э аэродром э самолет эри венуьшде рафде (гьейсэгъэт эз дигь иму те Махачкала гьер руз самолет оморе-рафде). Э рэхь, э аэродром э рафдеки гуйге шэхьитуре хуно эз зир хори омо ведиромо э пушой чум иму и ленге Исрапил, десдечу э дес дери. У э колхоз иму счетоводи, гьемиге секретарь эн комитет комсомоли.

— Диро э киме э комитет, мере э туь е гуфдирение гофи,— гуфди у э ме мара хуно тиж э сифет ме денишире.

У Исрапиле е мурдале хосиет дери. У э одомиревоз гоф сохденге, чумгьоре домбул сохде тиж денишире э сифет одоми. Э у гьич е рэхьми, е хотургевили недери.

Меш ние дануьсденуьм, хэндуюмге, небуге гъэгьри бошумге эз гьофгьой эн.

— Дануьсдени чуйге, Исрапил? — мугум эзу,— энтуь коргьой э метелегьо гуюгьоре хуно: «гуьрг э геле офдоренге, чупоне э буру рафдени гуьрдебу». Е чи туь эдсе дире, ме э сер эн рэхь веруьм, гьейсэгъэт мунди и гофтуь э ме эри гуфдире?

Исрапил сие келе гьошгьой хуьшдере дуллу сохде гене тиж мара хуно дениши э ме, гуйге бебегьо-келебебегьой энуре ме куьшдем.

— Туь у зарифатгьойтуьре бигьил эритуь. Ме э туьревоз бие гоф сохум гьейсэгъэт, гьей дэгъдэгъэ, инжо нэгъ, э комитет комсомол.

И гофе гуфдире верасденки у ленгуьсде-ленгуьсде омо э ки Бике. Бике поисдебу эз иму е ченд пой дурте, гьеме гофгьоймере эдембу шиновусде. Исрапил лове э хэнде веберде, дес энуре гуьрд, «рэхьник» гуфди, гене

гуфди э у экзаменгьоре эри дерафде э университет хуб дуь гуфдире.

Те самолет э рэхь офдоре согъ е сэгIэт мундебу. Эз Бике гуфдируым эйзуригьо могордум гуфдире, недуьл-недуьл рафдуьм э песой эн Исрапил, э дуьлме вешмерде-ведоре уре.

Оморим э ки энү, нуьшдим гьердуьеки э сер стул, гьечи руй беруй, ме не ишмуре хуно гьейсэгIэт.

Исрапил гуфдики, чуй воисдеге уре эз ме, ме суьфде гьогъ мэхьтел бисдорум, песде туьндлемиш бисдорум. Исрапил эз ме эдембу гуфдире ме имисал эри хунде не-рам, поюм чупон кор сохум э колохоз. Ме лап куьнд оmore пойсдуьм э бине-буз энү.

— Эйчуь, тэхсирме чуьни ме эри эз хунде поисде, чупони сохде э колхоз?!,— хьэрой вегирдуьм э сер энү.— Ме чуь сохдем э туь? Одохлуйтуьре эз ки туь вирухундем, енебуге келе бешмуре куьшдем?

Исрапилиш туьндлемиш бисдо, мугу эз ме, жуьмуьсде-чаруьсде э жигей хуьшде.

— Э гуфдирейтуьревоз э колхоз чупон кор сохде тэхсирини, биебуруни? Э ки хуьшде гьеле комсомоли. Гушд гусбенди туьре хурде хьэз оморени, эз пешм сохде костюм эн трико, эн бостон геймиш бире хьэз сохде дануьсдени, оммо чупон кор сохде нэгI, егIни, кесиге бугу, гьэрез ме нэгI.

Исрапил и гофе гуфдиреки, гуьрд эз ехэн эн тозе костюм ме шувунд мере. Хьурш ме деш зе вешенд э келлей эн сер ме. Ме э зарбевоз сэхд е муьшд зеруьм эз сер стол энү, шишей эн чирнил верафд зверо, енбоки офдо, билесумол сохд сер стол энуре, когьозгьо, ведомостгьой эн членски взносгьоре.

— Туь чуь сохди инжо, жингир? — ранг ю дегиш бире келе-келе хьэрой сохде Исрапил, гье у сэгIэт э дуь десевз гьужогъ зе когьозгьоре.— Туь гьемей эни когьозгьоре хэреб сохди-ки?

Ме эз расдиш гье и дэгьдэгьэ жингире хуно бируьм.

— Э жегьендем туьш, когьозгьойтуьш,— гуфдируьм ме эзу,— туь хуьшдентуь эйчуь нисе рафде чупони эй сохде. Туьре хьозуре гIош воисде. Ме эз туь усолум беге?

Ме и гофе гуфдиремунде. Исрапил сере э душгьо деберд, гьуьж диromo, гуйге гьейсэгIэт э сер ю бун эн хуне мачаруь тигьи мибу, согъ е минут у нуьшд гьечи лоле хуно. Песде евош-евош когьозгьоре дечи э сер эн стол,

кеши ешик эн столе пушово, вегуьрд сигарета, хэсде, гьолоке хуно ведо хуьшдере э кемер стул. Ме дирируьм, чуйтам дес энэ эдембу лерзиреге сигарета э лэгIэ э донореки. Ведибуки, гофгьойме э у гунилере хуно кор сохдуьт. Оммо е тикелеш мере рэхьм езугьбери неомо э у. Песде Исрапил сер гуьрд евош, дир-дир, нечогь э сер хьэлов гоф сохугьоре хуно эри гуфдире э сифетме неде-нишире:

— НэгI, Ибраим, туь эз ме усол нисди, туь эз ме ченгьэде хуби. Туьре воисдени, егIни, гуюм э туь ме эйчуь рафде чупон кор ние сохденуьм гуфдире, хьэрмэхьгьотойгьоймере хуно э мейдугьо вози нисе сохденуьм, э гIэруьсийго нисе вежегьисденуьм, бухову э пой верире хуно нуьшдем э кенсилер, е ён эни стол, эз себэхь те шохьонгум эдее счетоводи сохденуьм? Эриме гурунд хуьрди оmore эри гуфдире э туь, оммо туьре лап гьечи воисдениге, кеф туь хосдениге гуюм эри туь. Ме шуькесдуьм, дануьсдени, шуькесдуьм, ленгуьм. Пой ме зэгIифи, остгьун пойме хэреби... Уре туьш дануьсдени. Оммо туь сэхди, жунсогьэ одомини...

Ме, гьуногь, гьечи чуйтам гьисдиге эдее гуфдиренуьм. Песде у сер гуьрд гене эри гуфдире, (оммо эри гоф сохде у келе усдои), егIни, гьейсэгIэт э колхоз иму чупонгьо гьеме огьилгьои, пире мердгьои. Кими энугьо эз зуревоз биё э пенсия буравт, оммо одоми нисди э жигей энугьо эри норе. Э жигей эзугьо согьбоши гуфдире, э хуььрметевоз угьоре э пенсие фуьрсоре феригьэти эри вегуьрде э пире руз хуьшде, иму угьоре э гужевоз, хушевоз эдее гьишденим кор сохде. Одомире э сифет энэ келе мердгьо денишире гIэйб оmore.

Ме э ишму гуюм расдире, и гофгьоре у гуфдики, гьэьгьрме гирошд. Ме уре эз дуьл гьич е вэхдиш нисе хосдембируьмгеш, оммо гьейсэгIэт эдее диренбируьм, у дузире эдее гуфдире. Ме э мэхьтели домундум, не дануьсдуьм чуй жугьоб дуьмге уре. Эз хьэт эн правление гье и туьтем сес эн мотор эн мошин омо. Ме гуйге эз хов хэбер бирере хуно бисдорум. Э ёрме омо, Бике э ме денишири, те самолет э Махачкала рафде бисд-бисдпенж минут зиедте немунди. Мугум эз Исрапил, туьре чуй воисдге гу э песойме, ме э колхоз нисе поисденуьм чупон эри кор сохде, ме эдее рафденуьм эри хунде.

Гуфдируьм и гофе э у, оморум э лэгIэй дер. Исрапил

э хьюршевоз вэхушд эз жигей хуыште, э гъэгъревоз гуфди келе-келе:

— Гьечу буге иму туьре эз комсомол медекиним, туьчуьни комсомол имуре герек нисди, герек нисди!..

Расдире гукм эришму, гьелебулей эн Исрапил э ме кори сохде терсунд мере. Ме ведироморум эз ки эндуьлхуьрд, пешмуре хуно, домунде э мэхьтели чуй сохумге. Оммо песде э сер ме оморигоь кор э пушой эни гьичиш нисди. Бике поисдебу э чемоданевоэ э гъирогъ дигъ, дениширебу э ме

— Эжен теимугьой туь? — гъэгъри бирере хуно пуьрси у эз ме.

Ме э у зур-зури гуфдируьм э гIэрейме нен Исрапил биригоь мэслэхьэте. Е гъэдер вэхд гьердуьеки э мэхьтели домунде поисдебирим, ние дануьсдембирим чуй гунимге дуь э еки. Мере унгъэде дерд эн э колхоз поисде, чупон бире негуьрдебу, ченгъэде дерд эз Бике дур мибошум гуфдире гуьрдебугьоре хуно. Оммо имугьой бийт винишит-ебо чуй гуфдиге э ме Бике.

— Э хотур худо, эгенер де чорейге нисдиге, пой кор сох э колхоз, оммо чупон эри бире э герде мевеги. Туь дануьсденики бебейму...

У песой гоф хуьшдере негуфди, оммо ме у негуфдирекиш верасируьм чуй дебуге э дуьл энду. Гофгьой эн Бике лап хэреб, гъэреболугъ сохд дуьлмере. Э ерме омо, чуйтам ме егиле э хуней энугьо биренки бебей энугьо, бухгалтер колхоз, е уьткеме келегде мерд, гуфдиребуге эз дегъ сала куклей хуыште: «Хун, хэлефме, небуге чупон мибоши, эжигей эн гъэлем э дес чомох мегири»... Песде лове э хэнде веберде, э духдер хуыште денишире мугу эзу: «Те чумме рэхьо, серме согъ гьисдигьо не кукме чупон мибу, не духдермере э чупон мидуьм».

Бике гьейсэгIэт эз ме е-дуь пой дур поисдембу, оммо эрме гьечи омо, гуйге у эз ме лап-лап дури, ме не у эри еки кесим. Ме гьейсэгIэт гъэгъри-гIоси бируьм эз Исрапил, эз бебей Бикейгоь, эз Бике, эз хуыште.

— Гьеле ме чомохэ э дес невегирдем, туьре уже элее гIэйб оморе эз муьгъбетме, ме дусд туьнуьм гуфдире,— туьндлемиш бире гуфдируьм ме э у, песде чемоданмере вегуьрде, видов-видов э иловле неденишире оморум э хуне.

Егиле Бике хьэрой сохд э песойме, огол зе мере, оммо ме э лой энду неденишируьм, рафдуьм рэхьмере. Оммо

согъ руз ме эриме жиге ние офдембируым, дуылме оворе-
ре хуно бу. Шохьонгум оморум инжо, иму гьейсэгIэт
нуьшдеймгьо жиге, поисдуым э ён эни гъэлече, сифетме-
ре э десевоз пэхъни сохде, гируьсдуым эз тэхъли дуылме.
И суьфдеи гиле бу ме эз дедейму муьрде эйло гирисдуым-
гьо. Шев биребу, асдарагьо веде бируьт э асму, ме эзин-
жо вогошдуымгьо вэгIдо э хуне. Э хуне э вогошдеки,
гъуногъ, дуылме гъечи гъэреболугъ бу, гуйге ме эдее
вогошденуым эзи раче, чеменлуье жиге нэгI, эз сер эн
гъоврегьо, эжеки лап гIэзизе одомире гъовре сохдемге,
э у гIэзизе одомиревоз э еки дуылмереш э уревоз гъовре
сохдем. Ини гъечи иму эз еки гъемишелуьг жейле, дур
бисдорум, муьгъбетиму пуч бисдо.

Ибраим ихдилот хуьшдере бурри. У эз сер сугърезани
хуьшде вегуьрд чомохэ, эй хьэз гъечи зе э сер эн гнев-
гьо. ГъеусэгIэт дуй сипре пелпелуьгьо эз гъэд гиевгьо
вэхуьшде вируьхдуьт гьерки э ело.

— Гъери, песде чуй бисдо эхи? — пурсируым ме эз
Ибраим.

— Эри, фурмуш сохдуым ме песой эн ихдилоте гуф-
дире,— бэхшлемиши хосдере хуно гуфди Ибраим — се-
бэхъимуьн ме оморум э правлений колхоз, гуфдируым
мере фуьрсуйт э кор дир несохде. Мере дуьл небу е дэгъ-
дэгъэш эри э дигъ поисде, чуйнки э гьержой нирафдуьм,
э чуй ниденишируым, э пушой чумгъойме оморембу Бике
поисде. Мере воисдембу уре эз дуылме ведешенуым, эз
чумме шенуьм. Оммо э дуылме вероморе нисе дануьсдем-
бируьм... Мере дорут фуьрсорут э е чабанская бригада,
э лап дуре ейлогъ. Э правлений колхоз э ме гуфдируьт,
ки мере э жигей эн е пире мерд чупон Бобо Осман эдете
фуьрсоренуьт. У эдее э пенсия рафде, э жигей эну одоми
геречи.

Ме э ейлогъ оморенге, чупонгьо мере лап э муьгъро-
вуниреоз гъобул сохдуьт. Эз гъеме зиедте шори сохд
пире Осман. У шохьонгум, пушой Османе э рэхъ декуьр-
де, чупонгьо е чогъэ гусбенде куьшдуьт, хуб е келе гIэ-
тош веноре, жерге-жерге тикегъой гушде э буьскгьо во-
курде э гъирогъ гIэтош дезерим. Гушд биренге, овурдуьт
нунгьо, шоробгьо норут э сер суьфре. Иловлейму гъеме
догъ, гиев бу, э звер сер иму э асмуй гъеминони, темизе
ковре эвруьшуьме хуно бугьо эдембируьт асдарагьо ти-
кегъой жовогъиле хуно товуш доре. Вор-вори шохьонгу-
ми е рач эдембу серин сохде одомире. Э межлуьс нуьш-

дегоргьо гьер одоми хъэрекет сохдембу егиле пейлей хушдере э пейлей Османевоз эри зере, песе э хъэрмэхь-гьойгеревоз.

Себэхьимуьн е хуб вераюнде гӀэсбе овурдуьт эй келе мерд Осман Э кемер эн гӀэсб холинче кешире егьер ве-бу, э муйгьой гӀэсб гуьлгьо бесде бируьт. Дуь жогьиле чупон эз логъум гӀэсб гуьрде овурдуьт э ки эню. Те е гиле э кул гӀэсб венуьшде, Осман э энгуьшдевоз огол зе овурд мере эки хуьшде. Песе э пушой эн гьемей брига-да вегуьрд у э дуьдесиревоз чомох хушдере, гье и э десе исэГӀэт деригьо чомохъэ, э сер чумгьой хуьшде вено, моч сохд, песе до э ме.— Веги и чомох мере, хэлефме, бигьил и чомохме эз ме эритуь еровурд муну, эз ме, эз келе мерд...

Сес эн Осман дегиш бисдо, эз гьирмизи бире миже-гьой чум эню дуллу бисдорут гӀэрсгьо. Эхи, келе мерд-гьо, гьуногъ, гӀэилгьоре хуно чум гӀэрс: биренуьт. Дие гӀэрсгьой чум энуре кес невинуь гуфдире, у руне чарунд песово, пое зе э хори, хуьршлемиш бирере хуно гуфди:

— Эже мундейт теимугьой, гьоггьоре хуно, биерит ебо инжо гӀэсбе.

Э хуьрметевоз келе мерде э гӀэсб венуьшунде, фир-сорим э дигь. Эз у рузевоз корме, зиндегуниме дегиш бисдо. Руз иму гусбендгьоре э сер доггььо, дерегьо михорундим, шев э гьирогъ гӀэтош, э ён гелей гусбенд меслэхьэт мисохдим, мэгӀни михундим, келе-келе книг михундим.

Оморе-оморе дуьлме е кем хиник бисдо эри Бике, унгъэде дие могъбули нисе кеширембируьм эри эню. Оммо пор э сер поизи, гелей гусбенде эз ейлогъ э гьиш-логъ э бердеки, е хъэрмэхьме эз дигь вогошденге овурд е когъоз до э ме. Денишируьм э руй эн конверт, мивинуьм когъоз эз Бикеи. Вэхд шохьонгум бу, ворушиш эдембу оморе эз гьово. Гусбендгьоре э е дере кура сохде, иму э е мугьоре дерафдим. Мугьоре э гъэд эн е келе гъэе дебу, э гьирогъ эн е лугьонде дереи. Бирэхьне диворгьой эн гъэле гьеме дуре гуьрде сие тов зеребируьт. Кидан э гъэриш ченд сад салгьо ченд жире одомигьо имуре хуно э рэхь дебирогоргьо инжо дироморе гӀэтош воноре эз воруш-сайлов пэхьни биретге, енебуге шеве себэхь сохдетге. ГӀэилгьо э минжи эн гьое е хубе гӀэтош веноребируьт. Оммо у руз дуьл ме лап догъуногъ бу, дегуьрде рузе хуно бу. Иму э рэхь дерики эз гусбендгьойму се

гусбенд жейле бире верафдебируйт э сер гъэе. Унжо е хубе гиев вебу. Угьо унжо верики эз гъундуъри эн гъэе се келе сенгъ офдоре расиребу э сер гусбендгъо. Мере гъеми э гусбендгъо хъэйф оморембу, гъеми э пушой хъэрмэхъгъо — хижолети. Эз елойге ме терсирембируым э гуш ленге Исрапил дерафдге и хэбер у мере сер мигируъ эри серкуш зере, э гІэрей эн комсомолгъош биебур мусоху. Оммо ме негъогъ ижире лап дуьлпесои кешируым. Бебейму эз гусбендгъой хуъшеде се гусбенд вегуърде дешенд э гелей эн колхоз.

Дуьлме у руз гъэреболугъ бугеш, когъоз эн Бикере вегирдуьмки шор бисдорум, конверте векенде куьнд оморум эз гІэтош, сер гуьрдуьм эри хунде. Оммо когъозе вегуърде ме шор биребируьмге, хундумки уре омбар пешму бисдорум. Э когъоз е доне гоф не вебу эз товун дусдиму, муьгъбет иму. Ведини у и когъозе гъечи эри хотур не мундеи нуьвуьсди, оммо эз дуьли нэгІ. И дес ме лап егъин э сер офдорум, ки у дие мере нисе хосде. Хъуьрш сохде ме когъозе дешендуьм э гъэд гІэтош, сухундум. У когъоз э пушой чумгъойме сухде, чаруьсд э хокистер. Гуйге э у когъозевоз э еки дусдиму, муьгъбетиму сухде э хокистер чаруьсдге.

Мере моисдге, гъелбетки, э гуш нигуьрдуьм Исрапиле, воисдге ишуре ведекуьрденгу мере эз комсомол. Оммо ме увэхди э чуь руевоз миденишуьруьм э хэлгъ, э дусдгъо-хъэрмэхъгъойме, э чуькле бирорлегъойме, угьо э сер ме — э сер келеи бирор шовгІо сохденуьт. Эри, гуш венит песой эн гъозие-гъэдермере.

Зимисду не нимей весале гировундум э етэгъгъо, э гъишлогъ, ним сал зиедте чупонгъо эз хунегъо-жигегъошу дур бире мундут э етэгъгъо. Унегуьре угьо э догъгъо, э дигъошу э вогосдеки омбар шор бируьт. Хинике кулокгъой эн чул, зуьгІбегъо, ховсуьзе шевгъо э вэхд гусбендгъо зенде — гъеме четинигъо эз сер бисдорут. Дуьл имуш шор бу эз кешире жофойму. Эз сад гусбенд иму сади чуьл вере вегуърдебирим.

Ме э чупонгъойгеревоз эз песой геле э омореки эриме гъечи оморембу, гуйге гъемей эни геле эн мени. Ме шинохдембируьм э и геле гьер гусбенде, гьер верере. Эри кими энугъо эри чуькле гІэиллегъоре хуно четини, дуьлпесои гъо кеширейм. Э ермени чуьтам э гелейму е пире гусбенд нечогъ биребуге. Иму уре некуьшдим, чуьнки бердор бу. Дуь орине гирошеде гусбенд бала зенде бэгъ-

до муьрд. Шохьонгумгьо гелере э етэгь овурдеки, э ки верегьо, сер гуьрдуьт дедегьо не балагьо эри мэгI зере. Песде дуь екире офде, угьо олхогьин бисдоруьт сес мэгI зерей поисд. Оммо и етим мунде вереле мэгI зере-зере эдембу гешде дедешуре, чужь-чужьки сохдере хуно. У шев ченд бо у эз сер чапар вешенде хуьшдере, вирихдебу э чул. МэгI зере-зере дедешуре гешде огол зере. Эри одоми гьечу оморембу гуйге у эдее гирисде. Иму уре гуьрде тимор сохдембирим, хьэрекет сохдебирим эз дес эри шир доре, сммо у сере шувунде гене сер гуьрдембу эри мэгI зере. Эхир-эхириш иму уре э ки эн е дуьшие гусбенд хуте сохдим.

Ихдилот ме, гьуногь, дураз кеши, эдее верасденуьм. Гуш венит имогьой эхир эн ихдилотмере. Чупонгьойму эз гьишлогь э ейлогь вогошденигьо руз э дигь иму мигIде хуно бире. Зенгьо э гьейвугьо, боругьо вешенденуьт холигьо-холинчегьо, духдергьо бэхш доронуьт чупонгьоре бофде ейлугьгьо, кисегьой томбоку, гIэилгьо — десдегьой гуьлгьо. Согь руз эз себэхь те шохьонгум э мейду кура бирени хэлгь, зерени, вежегьисдени, шгри сохдени. Имбурузиш эн иму ижире мигIиди. Ишмуш эдее шиновусденит чуьтам согь руз гьовол-зурнов зеренуьтге. Эгенер ишму мидиритге, гьуногь, э чуь хьуьрметевоз имуре гьобул сохдутге. Угьо мере не хьэрмэхьгьоймере э душ вегуьрде э кучегьой эн дигь, э сесгьой гьовол-зурнов нен «ураревоз» гердунденге, эриме гьечу омо, гуйге эз ме мозоллуьте одоми э и гIуьлом кес нисди. Э мейду хэлгь гьеме кура биребу. Э гьовол-зурнов зереки, Бобо Османа куьгьне чупоне диловундуьт э мейдуь, венорут э гьужогь энэ е гьир-гьире верелере. У верере э гьужогь хуьшде сэхд гуьрде, гIэйиллере хуно, сер гуьрд эри вежегьисде, килэхьэ э уьктемиревоз э сер чумгьо веноре. У е-дуь гиле чэрх хурд э мейду, песде сер гуьрдуьт чупонгьо эри вежегьисде лезгинка. Песде нубот раси э ме. Гьетге ме э мейду дироморе мивинуьм э пушой мейдуь э гьэд хэлгь поисди Бике. У э рузгьой екишобот э самолетевоз оморе-рафдембу э дигь. Э тен энэ гье у гуьле-гуьле булши вебу, пор пушой э институт рафде вокурдебугьо. Дуьлме верафд-фурамо. Бике поисдебу э ён эн Исрапил. Исрапил чуь буге эдембу гуьфдире э гуш энэ, оммо Бике душгьоре вешенде, наз сохдере хуно эдембу хэндуьсде, эз зир чум э ме денишире. Дуьлме гене вогошд эри энэ, пушотейнере хуно хун ме гене

эри энү дуьш зе. Оммо э дуьлме гье усэгIэт гумон офдо. Белки у мере шенде э Исрапил ошугъ бири. Эз и ченд мегъ пушо э гушме дерафдебу, ки сер ебо Бике э дигъ оморе и ленге чепуьч Исрапил рафдембу э хуней энугъо, Бикеш е-дуь гиле оморебу э комсомольский комитет э ки эн Исрапил. Белки Исрапил мере э гIэмелевоз, э гье-лебулеревоз гьишди инжо, жейле сохди эз Бике, уре э хуьшде эри ошугъ сохде. Гьисди Исрапил бирачи, ус-делуьге ленги, оммо эз зугъу михьтож нисди, бульбуле хуно дилможи.

Дуьлме эдембу гъэгр кешире, оммо чутьам оморе поисдуьмге э пушой эн Бике ме недануьсдуьм. Э чумгьоревоз огол зеруьм, текелиф сохдуьм уре эри оморе веже-гьисде э меревоз. Исрапил виники у эдее наз-буз сохде, гьуьл зере уре дешенд э мейду. Душме э душ энү е пер-товуш расики, сифет энуре ме уьз-беуьз дируьруьмки, буй эн муйгьой энү э виниме верафдки, гуйге мере пар-гьо верома. Э вежегьисдеки мугум евошлей э гуш энү: «Туь мере хосдени небуге нэгI, гу, жугьоб ди?» Бике сере гъуз гуьрде зури-зури ведерафд эз мейду.

Ини, ме гуфдируьм гьеме гьозие-гъэдермере эришму, гьуногъ. Ведини мере мозолуье деде незенди.

Чуьшме э минжи эн асму поисдебу. Сесгьой эн гьовол-зурнов дие неомо, буьлбуьлиш э гъэд эн куле дие нэхунд, э хьисобовоз пар зере рафд э е жигейге. Дуь сипре пелпелуьгьо, э хьисобовоз гье у и пушо эз пушой-му, Ибраим чомохэ э хори зеренге эз гъэд гиевгьо вэ-хуьшде пар зеребируьтгьо, гене вогошде, оморе нуьшдуьт э гьирогъ чомох энү. Ибраим э тигъэтевоз дениширебу э угъо, эз жиге нежуьмуьсде. Гье и туьтем сер эн Ибраим дуллу гьисди, мивинуьм эз песой эн кулелугъ, е сад митро эз иму нуьшдебиримгьо жиге дурте веди бисдоруьт дуь одоми кук не духдер. Э дес эн кук десдечу дебу, у ленгуьсде-ленгуьсде эдембу оморе, духдер е сие черде хунширин бу, э тению гуьле-гуьле булши вебу. Ме гьей-сэгIэт шек сохдуьм ки и ленге кук Исрапили и раче духдер Бикей. Э расди дес эн духдер е десде гьуьзуьргуьл дебу, эз чепи дес энү гуьрде Исрапил уре э гужевоз кешире-кешире эдембу оворде э лой эн Ибраим. Уре дире угъо поисдуьт е дэгъдэгъэ. Ибраим нуьшдебу е кем э гьуьндуьре жиге, ме э пушой энү, э саре жиге э гъэд эн гьуьндуьре хэсде гиев дегешдебируьм. Унегуьре ме эзу-гьо веди небируьм. Исрапил ведешенд дес хуьшдере эз

дес Бике, бирмунде э у Ибраиме, фуърсо пушово, ю песо-вогошде рафд эз пушой чум, веди небисдо. Духдер е минут поисде, сере тик гуърде, дениши э лой Ибраим. Десдей гуъле э сине гъэл гуърде у дуь гиле келе-ксле огол зе Ибраиме э дусди, мигъровуние сесевоз, Ибраим эз нокуми эз хов хэбер сохде одомире хуно, чумгъоре тик гуърде дениши э мэхътели не шориревоз. У зури-зури въз хуъшд э пой, лов сохд гъулгъой хуъшдере, гъэнетгъой гъуше хуно, видов-видов рафд э пушорэхъи эн духдер. Дуь сипре пелпелуъгъо и сэгІэт, нуъшдебируъгъо э гъи-рогъ чомах эн жовоне чупон паруъсде эз сер гиевгъо, пэхъни бисдорут эз пушой эн чум.

СЕГЪМЛУЕ ГЪУНОГЪ

Себэхьмунде пире мерд эн немс, ранжбер Курт Гаммер, суьгьруьсде-суьгьруьсде ведиромо эз хуне э хьэет. Гьетте дер хунере вокурде, э сифет эну раси гьирмизине ригагьгой эн чуьшме. У чумгьоре гьуьжунде, лове е пертовуш э хэнде веберд, сипре, эз дурей эн гьйэле е кем зерд бире фирегье биггьгой хуьшдере тимор сохде.

Гьеле ди Гаммер эри хуьшде фикир сохдебу е дегь муьсембее хэрегушгьоре эри веноре э гьэребей хуьшде, берде э шегьер э гьэссбчи эри фурухде. Эзугьо биевгьо пуле гьерчуй бисдо эри восдоре оворде эз шегьер.

Те ебо ешикгьоре э хэрегушгьоревоз оворде веноре э гьэребе, дерафде э говду эри гьэсбе ведировунде, эжеки у бесдебу э ён эн дуь гов ю, пире мерд омо гирошд э минжи эн хьэет. У присд э ён е келе дуразе гьит, э ён комики керггьо эдембируьт пес-пес сохде, хэсдере хуно нуьшдебируьт э сер эну.

Гаммер вегуьрд эз куьф эн пинжек хуьшде гьэйлере не е гьутилей эн гьовунире, э комики томбоку дебу. Гьэйлере томбоку пур сохде, келе мерд кеши, после де-ниши э иловле.

Хьэет эн Гаммер бу э ён эн нуькере э эхир эн чуькле дигьле, эз чор-пенж сара хунелегьо, э сер эн е гьундуьре тепен. Эзинжо гьемей дигь очугь веди бу. Иловлей эни чуькле дигьле гьеме чуькле ковре муьлкгьо не хэсде вишегьо бируьт. Инжо лап динж, соките жиге бу. Кимивзгьодо эри э и хоригьо оmore гьэршу бире одоми гьечи оmoreмбу, гуйге у лап э дуре олхогьине жигей эн гьуьлом омори офдориге. Эри хуьшдени эн Гаммериш гогьбир мэхьтеле кор оmoreмбу, ки инжо — е чуькле жигелей эн ватан ю, эн Германиеи гуьфдире, гье эну хуьшдени

Германия, комики гҮуьломе э шивиш дешенди, и ченд сали э е немей гҮуьломевоз эдее женг берде.

Пире мерд чум э хифлет рафдере хуно эдее денишире, чуйтам гъир-гъир гуьрде эз гъэйлей ю дуре ведироморениге, песде зверо верафде хъэл бирениге, оммо думитгьо, хъэлгьой энэ э е лойгеи. У эдее фикир сохде эри хуьшде, кей мерасуьге и довго. Курт Гаммере э екиш, не э англичанин, не э американец, не иллогьки э урус хъэйф не езугъ нисе оморе, э комигьоревоз одомигьой эн вилеет энэ эдее довго сохде. Чуйтам хъэйф не езугъ биев уре э угьо? Англичангьо вегуьрдет эришу немей гҮуьломе нуьшде, эдее кеф сохденуьт. Американецгьо ингъэде суьрх кура сохдет, э вечиреревоз верасденигьо чи нисди... Урусгьоре хори омбари, лап омбари. Оммо косибе Германиере не колониегьои, англичангьоре хуно, не омбаре суьрхи американцгьоре хуно, не омбаре хорини урусгьоре хуно... Гъечи эдее гуфдире сервор эн немцгьо Гитлер. Гьелбет Гитлер бие хубте дануь и коре эзу, эз овоме ранжбер Курт Гаммер, комики согъ гҮуьмуьр хуьшдере, э и чуйкле дигъле, э гъэд вишегьо кулегьо гировундс поисдигьо. Гьергой Германия дуьшменгьой хуьшдере бесгъун до, увэгдои э Германия келе булигьо, бэхдеверигьо мибу.

Оммо ежирейге беде фикиргьош оморени э дуьл эн Гаммер, огъуре хуно зере тэхъл сохдени уре. Довго гьуморвозире хуно ечини: дануьсде нисе бире туь мибериге, небуге миниге. Э пушотеине довгош Германия зеребу вегуьрдебу филогъэдер хоригьо улкегьоре. Оммо песой ю чуй бисдо? Эхириш зеруьт дербодогъун сохдуьт Германиере. Худо мееро белки и десиш гъечу бирембу.

Гаммер хъэрекет сохдени ижире беде хъэлгьо, думитгьоре эз дуьл хуьшде эри шенде. Оммо и думитгьо гҮэнге хуно гене оморени вогосире э у. Чуйтам неёв ижире думитгьо э дуьл энэ. Эхи и гиросдигьо зимисду е гъушун эн Германия э ён нуькерей волга дербедогъун сохде омори, уш чуйжире келе гъушун! Имогьой урусгьо э зир сине дешенди гъушунгьой эн немецгьоре эдее пиш сохде песово.

Курт эз хьол, зиндегуни хуьшде дануьсдени: э фронт коргьо усол биренге, эн юш песде усол бире. Эзу имогьой налогиш омбар вегуьрде эз пушотеине зиед. Е теке кук энэ э довго пуч бире бэгъдо, зен юш комики эз дуьл нечогъ бу, уш омбар некеши, муьрд е-дуь мегъ гиросде

бэгъдо эз товун кук пуч бирей хэбер оморенге. Имогьой у мунди тэхьное доре хуно э више. Эзимбэгъдойге чув миевге э сер энү, у ние данусьде.

Курт е лугъонде ох кеши, сер гуьрд пес-песоеки гъэй-ле кешире, у э и жире дуьлесдие фикиргъо, хээлгъо дерики, бирден э хъэет энү омо е чуькле гІэилле диромо. ГІэилле сер бирэхьне, пой бирэхьне бу. Муйгъой сер энү гъиргъир, чуьлки, эз зуревоз шуне незеребу. Сифет энү зимзерд бу, зир чумлегъою вемасире бу. Э тен энү е навуке пара-парае шеилей чити вебу. Эз гІэрей энү шеилэгъэре зэгІифе жендеклей эн гІэил веди бу.

Кукле эз диремун пенж салеле зиѐдте нибисдо. У омо лейлум хурдере хуно, серлере гъуз гуьрде, поисд э пушой эн Гаммер. Гаммер гье усэгІэт э мэхьтели, э терс ве пегтиреиревоз дениши э гІэилле. Герме кешире верасде гъэйлере доноре э куьф хуьшде, гье усэгІэт вэхуьшд э пой. Э дуь энгуьшдевоз, эз дуьм буй гуьрде жэгІ гуьруьгъоре хуно, у гуьрд эз чуьлкие муйгъой эн гІэил, тик гуьрд сер энуре, буьхь сохде пире чумгъой хуьшдере, дениши э сифет энү. Курт гъошгъоре дуллу сохде, э гъэгъревоз пуьрси.

— Жугъури?

Эз лэгІэй эн гІэил е доне гофлеш неведиромо, не уре омун э пой поисдеш небу. Гьетте Курт муйгъой сер энуре рэхьо доре, гІэилле шуьле хуно дураз бисдо э сер бирэхьне, эз эвир эн шовуне гьеле хиник бугъо хори. Э ён пойгъой эн пире ранжбер у дураз бире, ранг рафде гъутинелей хуьшдере вено э сер эн бирэхьне хори, чумгъой хуьшдере сэхд сохд. У эзи гьолоке нечогъэ хуно бу.

Гаммер дениши э мэхьтелиревоз э лой эн сег. У гьич хьов-хьов несохд чуькориге и нешинохэ гъэрибе гІэил э хъэет дироморенки. «Э хьисобовоз и гІэиле эз лагерь ьирухундет, пезде рэхьо доре. Кидан гьейсэгІэт э сирогъ эни гІэил жугъур охранигъо, полицейскигъо эдете гешденуьтге?»,— э дуьлпесоиревоз думит сохд эри хуьшде пире мерд.

Гаммер лап хуб дануьсдембу, э чув дуьшмениревоз дениширенуьтге инжо э лагерь деруьтгъо пленнигъо, иллогъки э жугъургъо, чуьжире гуж-гъээзоб воноренуьтге э угъо. Э ер энү бирден омо, чуьтам эзи ченд руз пушо угъо шев-нимешев гьемееки э дигъ э ширине хов дерики сесгъой парт-парт гуниле шендегъо омоге, сесгъой буьруьж, эн равуьсдей сеггъо омоге. Пушой себэхь гьеме сокит

бисдоки, э дигь э мотоциклего вери омо раси е ченд эсесовцего. Огол зере мерд-мулей эн дигье, угьо буй-ругъ дорут э угьо вегируйт э хушдеревоз теверго, лапаткагоре, буравт э песой эн нуькере, э гъэд више, унжо е чухуреки векенуьт, депучунт эз плен вирихде урусгоре, комигьореки угьо куьшдет инжо.

ГъейсэгІэтиш е беде, сегьмлуйе, гъэрише хове хуно оморембу эри энугь у унжо э гъэд эн више диробугьомуьгуьжуьзе. Гъемей жендек эн мегьитго сула-сула, пара-пара, хуни-хэмири бируйт, сергошу хуьрд, гьулго-базугошу бурра. Э жигей чум дуь чухуре яра вебируйт э сифет муьрдего. Гуйге чумгой энугьоре шилогьго э дундугьошуревоз векендет. Веди бу эсесовцего те эз ишу куьше ерегьсуьзе, эз хьол офдоре гиснее пленниго дес кенде, беде женеврегьоре хуно хьэловобиребируйт э жендек эн муьрдегош.

И кор э ер эн Гаммер омоки, у диешь чумтерс бисдо, дуьлдэгьдэгьэи кеши. Коми гъэлифо вегуьрди овурди и гІэил жугьуре э сер энугь бологь? НэгІ, у гъейсэгІэт менишуну уре э гІэребей хуьше, миберуь зури-зури мидуь э полиция.

Пире ранжбер эз билбули, дуьлдэгьдэгьэи хуьше даже фурмуш сохд, эйчуь хьэл сохдебуге у е сэгІэтойге эри рафде э шегьер.

Гъисди хуьшдени Куртеш унгъэде эз жугьурго хош нисе оморембу уш е кем бовор сохдебу э радио, э газетго, э докладгой эн фашистгой Германия гуьфдире оморембугьо дургуниго, хьэшого, бедигьго э товней эн жугьуру. Оммо чуьш бисдоге эз дуьли энугь небу властгой Германия лап келе гъэзоб сохде гуьфдире э угьо. Песде эри хуьше думит сохде, у гуьфди: Э ме чуь кори. Беруьм ебо зури-зури и гІэиле дуьм э полиция, сер мере эзи бологь хилос сохум.

Курт э охмуриревоз дениши э ён пойгой ю дураз биробугьо гІэилле. Э сер энугь, э сер куьше, буй гуьрде моле хуно, шишире оморембу мегезго. Мегезго дегуьдербируьт хоколуь вешенде гьутинелей гІэиле, бирэхьне пойлегьгой энуре, дерафдембируйт э гушлегьгой энугь, оммо гъэрибе гІэилле гьич деслереш ние жумундембу эз гьолоки.

«Белки муьрди?» — думит сохд эри хуьше Гаммер. У гъеусэгІэт гьуз бисдо, дес зе э гІэил. Кукле чуме невокурде, ноле кеши. «Белки хубтеи, те ебо ире э шегьер

берде, шуьгъэм энире екем пур сохде? Э и эслогъ жун недери. И э рэхъ муьрдге, сер ме гиж мибу э иревоз. Зуьнде берде э жигейю расунде хуби уре»,— э дуьл хуьшде думит сохд Гаммер.

Пире мерд чуме-чару сохд э иловле, вегуьрд гІэиле э гъужогъ хуьшде, суке парлере хуно, зури-зури деберд э хуне, нушунд э сер эн стул. Гаммер овурд но э пушой эн гІэил е пура пейлей эн шир не е келе тикей эн сиегье нун. ГІэилле те ебо э сер чи дес кешире, чуметерсе хуно дениши э сэхьиб хуне.

— Веги ху, веги ху,— э пейлей шир бирмунде, гуфди Гаммер гъош-гъобогълуь.

ГІэил десгъой ю лерзире-лерзире вегуьрд пейлей шире ведо э буз хуьшде. Е хуьп шир э гисне руригъой энудерафде мунде чумгъой энучаруьсд, у шуш-нефес гуьрдере хуно хурд пейлей шире. Песде гІэил чуькле пенжелей хуьшдере гъеебо вено э сер эн тикей нун, эз зир чум э ихътиборсуьзиревоз денишире э пире мерд э десевоз кеши овурд нуне э ки хуьшде.

Курт гъош-гъобогъ хуьшдере дуллу сохде, гъеебо векенд эз нокуми тикей эн нуне эз дес эн гІэил.

— ГІэмел ниев! — гъэгъри-гъэгъри гуфди у келе-келе.

ГІэилле эз сес эн келе мерд не эз нокуми эз дес ю нунэ векендеи эз терс гъеебо хуьшдере вешенд, зэхъле-вежэгъи ве чум терсиревоз дениши э сифет эн Гаммер. Келе мерд е минут поисд э хуьшде домундере хуно, э дес хуьшде вежогъунде тикей эн нуне, фегъм сохде иловлей энуре. Песде недуьл-недуьл у бурри нимей эн нуне до гІэиле.

— Весси туьре и тике,— э сифет эн гІэил неденишире гуфди у.— Эритуь гъеебо омбар хурде гІэмел ниев, дануьсдени, гІэмел ниев, небуге мимири!..

Келе мерд дануьсдембу, ки гІэжел эн гІэил омори расири, у имбуруз-себэхъ егъин мимируь е эз гиснеи, енебуге эз дес эн полиция. Оммо пире ранжбере нисе воисдембу и гІэил мируь э хуней энучу, э пушой чум энучу, эз хьэлол гъэзенж сохде нун энучу.

ГІэилле е доне гофиш невераси эз сэхьиб хуне гуфди-гъо, оммо тикей нуне вегуьрд, гье усэгІэт гиснемуьрде хуно бегъем нежавусдеки фуберд.

Гаммер куьнд омо эз гІэилле, гуьрд эз гъул энучу.

— Имугъой дие вэхиз — гуфди келе мерд, лов хуьшдере е пертовуш э суьпле хэнде веберде.

Кукле чаруьсд песово, пенжегьой хуьшдере э сер эн стул веноре асдалай фурамо. Песде гье усэгIэт чаруьсде э улойге зур-зури рафд э куьнж хуне. Унжо э сер хори туморегьой гIорди, кепеки гьэтмэгьэриш сер-серекки дечире бируьт. ГIэилле шенд хуьшдере э сер энугьо пойлегьой хуьшдере кеши.

Келе мерде хьэз неомо эзи кор эн гIэил. У эри хуьшде думит несохдебу кукле шуьгьэмию сирои биремунде мурав мидегердуь гуфдире. У омо э ки энугь эри эз гьул энугьурде вэхизунде уре, оммо гIэилле гьетте дегешде, чумгьой ю э хов верафд. Келе мерде езугь омо уре хэбер сохде. Бошгу, бигьил хисуьгу имбуруз, думит сохд эри хуьшде сэхьиб хуне, себэхь миберуьм уре э шегьер мидуьм э жигейю. У эри е руз инжо мундеи, е кориш нибу.

Оммо себэхьмунде лап сэхде ворущ омо. Эз гьово гуйге эдембу сайлов тигьи бире, эз хоригьо, кучегьо эдембу гIов рихде. Гаммер дениши э гьово: асму булут гуьрдебу. Ведидуки и ворущ-шэхде эи зуригьо нипою, белки те шохьонгумиш омоге. Э де вэхдиге Гаммер гьич э ижире руз э жой ниведерафд, оммо у имбуруз эз гьово э жигей эн ворущ сенгьиш тигьи бисдоге бие бурав э шегьер, беруь дуь э полиция и гIэиле, те эз товней энугь э сер ю е хэто оморе.

Гаммер гьейсэгIэт гьэгьри-гIоси бу эз хуьшде, эз имбуризине гьово, эз и куклей жугьур, комики омори сер энугь э бологь-гезиро дешенде. У гьейсэгIэт эдембу, гьэгьр-пешмуни кешире эйчуь ди берде и гIэиле недо гуфдире э шегьер.

Гьемей ю эз ворущ тар бире-бире Гаммер ведировунд гIэсбе эз говду эз жиливию кешире-кешире, овурд э ён гIэребе, хомут доно э гердению, тимор сохд луьжугьой гIэсбе, тар бире кефел энугь, песде дебесд э гIэребе. ГIэилле э и вэхди десе э зир бонилей хуьшде доноре чумгьой ю э хифлет рафде-нерафде бу. Э пушой чумгьой энугь омо гиросше рузгьой эн кутэхьэ гIуьмуьр-зиндегуни энугь. Ини элее дире ю э е фирегье келе кучей эн шегьери. Э и куче е келе гьундуьре хунегьо гьисди, дедей энугьо е келе одоми ченд е чуькле тикмеле нушу доре э пушой энугьо. Куче одомигьо — зенгьо, мердгьо, гIэилгьо пури. Ини бебей энугьо нуьшди э пушой пенжере э ён мошин, элее партаг духде гьемиге э зир зугьу эри хуьшде мэгIни хунде. Бебей энугьо омбар нуьшде эри кор сохде э сер эни мошин. У бебешуре э ер овурденге гье усэгIэт

мошин парталдухиш оморени э пушой чумгьой энү поисде, гуйге бебе не и мошин е жуниге. Расди мошин вэхуьшде э пой нисе гешде, мэгIни ние хунде э дедеевоз гоф-хуьжет ние сохде бебере хуно. Ини бебей энугьо э кул хуьшде е чуькле туморелере бесде эдее эженге рафде. Дедей уре гьэл гуьрде эдее гирисде. Э ер энү нисди кей буге и кор, оммо э ер энү хуб мунди дедей согъ руз эдембу гIэрс рихунде. Егилейге эз куче у шиновусд сес эн е келе мэгIнирe. «Вставай страна огромная». «Вэхиз буьзуьрге вилеет». И мэгIнире хундегоргьо — мердгьои. Угьоре у эдее эз пенжере дире. Эдее гуфдиренуьт угьо эдее рафде фашистгьоре эй куьшде. Гуфдиренуьт гьисди ужире одомигьо, зобуне беде одомигьо, угьоре фашист нуми, угьо э кесиге хэто, локо зернуьт, куфденуьт, куьшденуьт. Оммо вилеет чуьиге у гьеле ние дануьсде. Э хьисобовоз вилеет е гужлуье, келе зуьнде чини, эз у гьеме зобуне одомигьо — фашистгьо терсирени, небуге у мердгьо вилеете огол низенуьт вэхизуь э ишуревоз биев гуфдире фашистгьоре эй куьшде.

Омбаре вэхд giroшдиге эзумогьой теимугьой небуге кеме вэхд giroшдиге у ние дануьсде. Оммо э ер энү лап хуб мунди, чуьтам ебо э хуней энугьо э зарбовоз шишире диромоге е дезде нешинохэ мердгьо. Э сер энугьо э жигей эн килэхь лугьонде гьэзегьой муьсире хуно вебируьт, э десгьошу — ерэгь. И нешинохэ мердгьо гуьрд эз гьул эн дедей энугьо кешумоле, хьэрой сохде-сохде бердуьт уре. Гьемин гье и килэхьгьой гьовуни вебируьтгьо одомигьо гуфдиренуьт фашистгьо бируьт.

Песде уре не дедешуре венушундуьт э е вагон. Э вагон омбаре одоми дебу, мердгьо, зенгьо, эри жуьмуьсде, чаруьсде жиге, не эри бегьем нефес кеширеш минкин небу. Чэрхгьо э зир эн вагон гье эдембируьт сес, тэнгьэ-тунгъ сохде. Оммо чуь кориге гьич у э вагон дерики себэхь нисе бирембу. Чендбо у хисиребу, хэбер биребу, оммо э вагон товуш нисе бирембу. Эхириш е гиле нимешев бирден чэрхгьой вагон дие сес несохдуьт, вагон поисд, дер энү э нокуми векурде омо. Э и вагон деруьтгьо зенгьо-мердгьо шендуьт хуьшдере э лой дер, эзунжо э хори. Песдс чумтерсе бэгIэвечегьоре хуно угьо вирихдуьт гьерки э ело. Дедей энугьо уре э гьужогъ вегуьрде эдее видовусде эз гьэд чул э лой эн торике хэсде више. Э асму асдарагьо пури. У гьич гьингьэде асдара недири э асму. Гиргинее менг эдее лампере хуно товуш доре

э гьово, товуш сохде хоригьго, кулегьго, вишегьоре. Эз жьиге эз песо эдсе сесгьой эн туьфенг оморе. Сер ебо сес эн туьфенг оморе дедей э зэхьлевежэгьиревоз вешендени хуьшдере, деш сэхдте жарундени уре э синей хуьшде, зиедтеш зури-зури видовусдени. Дедей лап во-мунди, у эдее дире, оммо эз песини гуж-хьэрекет хуьшде у эдее видовусде эри вирихде, дур бире эзи сегьмлюе жиге. У дануьсдени и туьфенг шендегоргьо гьемин гье у одомигьои — фашистгьо, э сер ишу лугьонде килэхь-гьой гьовуни веруьтгьо. Угьо эдее видовусденуьт э песой эн ю нен дешу. Угьоре воисдени юре не дедешуре куь-шуьт, сур сохут эз руй эни раче товуше гьуьлом. Эйчуь угьоре ю не дедешуре куьшде воисдеге у ние дануьсде. Гьеле эз омбаре коргьо уре хэбер нисди э и гьуьлом.

Ранг асму сер гуьрд супенжере хуно эри бире. Дуь э песой еки тор бире гьэргь бисдорут э гьово пушойсе-бэхьине асдарагьо. У не дешу э гьирогь више, э ён эн е савзелуе жиге оморе ведироморенки гьирогь асму гьирмизи биребу. Э гьэд више э гьэрей кулегьго сер гуьр-дуьт эри хунде, жив-жив зере гьушгьо, муьргьго, шори сохде себэхь бири, эдее чуьшме ведироморе гуьфдире. Е кемигеш вэхд гирошде бэгьдо чуьшмей себэхьмундеи ведиромо, хори-гьоворе товуш, ерашуьгь сохд. Суьфдеи гиле у гьечи э гьуьмуьр хуьшде э чум хуьшдеревоз эдее дире чуьтам себэхь очмиш бирениге. Оммо у поисдигьо жиге гиевгьо гьеме тари эз шей эн себэхьи. Бирэхьне пойгьой эн у эдее кут бире э гьэд эни тара гиевгьо. У эз хиники е пое вегуьрдени е поигере норе пой сухде ве-чере хуно.

Эз угьо поисдетгьо жиге е кем дурте е чуькле дигь-леи. Эз гьэрей эн доргьо вединуьт гьирмизине бунгьо ве диворгьой эн хунегьо. Дедей энугьо гогь гирисдени, гогь эз нокуми гьэл гуьрдени моч сохдени уре эз чумгьо, эз пушони, эз гьутинегьо, гогь гьуьл зере уре эз кемерю, гуьфдирени: «Видов, зубош, балайме, бура э у хуне»... бирмундени э десевоз э лой эн е хуне, эз песой эн доргьо ве-ди гьисдигьо.

Чуьтам гуьфдире дедей ижире гофе. Беге у нис дануьс-де уре лап гиснеи, дуьл энуре эдее эз гиснеи берде, эз елойге чумгьоюреш эдее хов шишире. У эхи согь шев нэхисири. Песде э же рафде у дедейсуьз? Думит сохдени у чуь гуьфдиреге. НэгI, ведини, у думит нисе сохде. Дедей гьейсэгIэт чешмише хунои. Чумгьой эн у чаруьсдере ху-

нои, сес юш дегиши. У эз дедешу терсиреш терсирени гьей сэгIэт екем. Оммо чуыш бисдогеш у эз дедешу жиро нибу, усуыз у е поиш вегуърде э е жигеш нирав.

Дедей и десиш гьуыл зе э десевоз э лэггэре кемер энү, егIни, у бурав гуфдире э у ю бурмүнденигьо хуне. И дес уре гьуыл зеки у офдо э сер сифет, песде э гужевоз вэ-хуышд. У эз дедешу гьэгьри бире, гьейсэгIэт мигируьсуь нигируьсуь, чаруьсд э лой энү эри эз гьэгьр дуыл хуышде е зобуне, нифрие гоф гуфдире э у, оммо дедей эз пушой чум вир бисдо. ГIэил э дуылдэгьдэгьэиревоз чумечару сохд э иловле, дедей э ежигеш веди небу. Э пушой энү поисдебу боруре хуно сэхде више, лигегьой энү эдембу жуьмуьсде шивен сохдере хуно. Дедей эз пушой чумгьо рафдки, вир бисдоки, э дуыл гIэил ченд жире терсгьо, мэхьшевогьо омо. Дуыллей энү э желе гуърде гьушлере хуно лерзи, вежэгьуьсд. Эри энү гьейсэгIэт гьечу омо, гуйге э иловлей энү гьисдигьо доргьо, вишегьо, кулегьо, хоригьо эдее э дуьшмениревоз шишире оморенуьт э сер энү, эри хьэл-хьовут сохде уре, тэхьное, езугьэ, кумексуьзе гIэиле, фуберде женевере хуно. Эз сегьм эн дуыл хуышде у офдо э сер эн гиевгьо, руй хуышдере э гьэд тар гиевгьо пэхьни сохде, сер гуьрд эри хьэрой сохде, гирисде.

— Ой де-дей, ой дедей, эжеи туь? Ме терсиренуьм, терсиренуьм. Вогорд э киме!

...Гаммер гьуз бисдо э звер сер эн хисиреbugьо гIэил, эри вэхизунде ведеберде уре э хьэет э гIэребе эри веноре. ГIэребе хьозур бу э хьэет, э угьо дениширебу. Оммо бирден эз гьэд эн хов буьруьж, божэхь эн гIэиле шиновусденге, у серевире хуно бисдо, эз ворүш тар бугьо кеф дес хуышдеревоз сэхд гуьрд лэгIэй эн гIэиле, гьэгьри-гьэгьри гуфди: «ЛэгIэйтуьре ги, хьэрой месох, лэгIэйтуьре ги!» Оммо эз пушой чумгьой ю оморе гирошде коргьо, гьеле очмиш, уьгь небиреbugьо гIэил, бужуре хуно бире, сер гуьрд э дегешде жигей хуышде куышде вечере хуно эри тартапил сохде. Эз гирьё, гьирке жендек гIэил лерзире-лерзире у эдембу э хьэрой, э минетевоз дедешуре огол зере.

Тэхьле гирьёй эн гIэил, чуьк-чуьки сохдеигьой энуре дире, келе мерд гьирогь до хуышдере. ГIэилиш вэхуышд нуышд э сер эн «хьэлов» хуышде, эн э зир ю деbugьо куьгьне туморегьо, дениши э иловле. У э сер офдо ю эжеинге, унегуьре у дне хьэрой несохд, энжэгь тэхьле

гьирке сохде-сохде эдембу евош-евош нум дедешуре гуьрде, гирисде, э десгьоревоз гIэрсгьой чум хуьшдере покурде.

— Ой худо, чуй сохум э и гIэилевоз,— денишире э гIэрсгьой энэ э мэхьтели-дуьлесди домунде одомире хуно, гуфди келе мерд. Эз же омо ведиромо э сер ме и хэто, и бологь?!

Бирден уре гIэйб, номус омо эз сохде коргьо, хэелгьой хуьшде, эз товун энэ кор ки у эдембу тэгIди сохде эри зурри-зурри берде доре и кумексуьзе, сэхьибсуьзе гIэиле э полиция. Чуйни тэхсир эни гIэил, чуй хэтое кор сохди у, чуй зарали, зобуни сохди у эри Германия, эри хэлгь эн немецгьой! Эз муьрдей энэ чуй хэйри эри Германия. Беге и гIэил мунд гуфдире гье зуу товне Германия довIоре эз сер ниберуь, у мечаруь, догьиногь мибу, гIэил—гIэили эн коми милетиш бисдоге. Э дуьл эн гIэилгьо е беда, е зобуни, е бэхили эри екиш недери, угьо не э е мемлекет, не э е хэлгь зарали зере дануьсденуьтгьо одомигьо нисдуьт. ГIэилгьо кумексуьзуьт, темизе дуьлуьт.

Э ер эн Курт омо кеиге эз киниге шиновусдебугьо гоф эз товун энэ кор, ки сег не гIэил хубе одомире эз усоле одоми гьеусэгIэт шинохденуьт. Угьо э ки усоле одоми эз сери-вери хуьшде гьич куьнд ниевт. Лов эн келе мерд е пертовуш э хэнде верафд. Ведини дуьл эни гIэил уре дануьсди хубе темизе одомини гуфдире, унегуьре эзу куьнд омори. Оммо, ю, «хубе, темизе одоми» эдембу хьэрекет сохде зурри-зурри и гIэиле эри берде э дес эн полиция доре, и тэхьное сэхьибсуьзе, кумексуьзе, нечогьэ оворее гIэиле комики э ю жун хуьшдере ихьдибор сохди. Оммо чуй вероморе эз дес энэ эри э у гIэил ники сохде? Эгенер у и гIэиле пэхьни сохдге, дануьсдуьтге эз товун эни кор, увэхди угьо Гаммера хогьин, дуьшмен эн хуькуьмет эн Германия хьисоб мисохут, уре э е гьезе-мет, енебуге э концлагер мидешенуьт. Увэхди бире-небирей эн Гаммер медавар эз дес ю, э зэхьметевоз кем-биш кура сохде овурде молгьэре, муьлк-хори миминуь эри кесгьо. Белки зереш зеге Гаммера эз товун эни кор. Еккейге у келе мерд, тэхьное вомунде одомини эз гьер рузине кор эн ранжбери, у чуйтам э рэхь миберуь и гIэилеш э сер эн ингьэде кор? Песде и кукле е доне гоф нисе дануьсде э зугьун немец, не ю, Гаммериш е доне гоф э зугьун уруси нисе дануьсде.

Э ижире гуруне гъэрише фикиргъо хээлгъо дерики Гаммер поисдебу э зир эн воруш эз жиге нежумьусде, гъемей ю тар бире, ние дануьсдембу чуй сохуге. Бирден у гъебо эз хов хэбер бирере хуно сере тик гуьрд, рафд э минжи хъэет, э ён гІэребе гІэсбе эз гІэребе эй векенде.

Себэхьмунде торики-товуши Гаммер дуьлпесоре хуно бире эз нокуми хэбер бисдо. У вэхуьшд, эз гъэд хъэлов, дегесунд лампере, пой бирэхьне куьнд омо эз кровать эн гІэил. ГІэилле саламат хисиребу, эдембу э тегьнимире-воз нефес кешире. Оммо гъошлогъой эну дуллу буьруьт, ловгъой ю гирисденире хуно бируьт. Бирден гъошгъой гІэил дуз бисдо, суьпенже зере сифетлей эну очугъ, хун недерие ловлегъой эну э хов э хэнде верафдуьт. Э дуьл эн Гаммер лап рэхьм омо эри гІэил, чумгъой ю гІов-гІови бисдо, лов ю э хэнде верафд. Гье и туьтем эз буру киниге тарпа-тарп сэхд куьфд дер эн хунере, песде е келе, терс дорере хуно хъэрой сохд.

— Полиция омори! Вокунит дере!..

ДУСДЕ КИФЛЕТ

(О черк)

...Хинике кулоклубе руз эн ноябрь 1952 сал бу. Кулок луйгегьой доргьоре эдембу шувунде. Велггьой доргьо э ранги-берангие пелугьо ухшеш зерембируйтгьо еки-еки, сесуыз, гӀэрсе хуно эз чумгьо, эз луйгегьой эн доргьо бурра эдембируйт офдоре э хоригьой эн куче. Е келе зен, дуразе фирегье булиши э тен ю вери, сэхд ленгьусде-ленгьусде эдембу пой вечире рафде эз куче. Э дес эн у е соворе гӀэилле дебу, э чуылкие пара эдиел пучунде. Сифетлей гӀэил зерд, хоке хуно бу, эн муьрдере хуно. Эз гӀэилле е доне сес нисе ведироморембу. Эз чумгьой эн у дугьле-дугьле эдембируйт чуькле гӀэрслегьо рихде.

Келе зен кимивэгӀдо э дуьлпесоиревоз мидениши э дору дерафде ранг рафде гьутиелегьой эн гӀэил, песеде сере тик гуьрде, мугуфди келе-келе.

— Ой худо, и блогье туь э серме эз же фуьрсорей?!

Забия Магомедова, е денуьшдее зен, гиргине очугь раче сифет, неденишире э пенжогь сала гӀуьмуьр хуьшде, диремунде и келе зене э гӀэилевоз огол зе уре. Келе зен нум хуьшдере шиновусдки чаруьсд песово.

— Эй холей Талбике и гӀэил эн кини, э же рафде туь э иревоз э и хинике руз? — пуьрси Забия. Песеде э сифет гӀэил денишире, гуфди э дуьлпесоиревоз.— Э и гӀэил гуйге хьол невери, и нечогуь хунои.

Келе зене гуйге вогьне воисдембу гьейсэгӀэт гьэгьр эн дуьл хуьшдере эй тигьи сохде. Гоф эн Забияре шиновусденге, Талбике туьндлемиш бисдо.

— ГЭил эн кини? — гъэгъри-гъэгъри гоф эн Забияре пуьруыш сохд у, э биразиревоз денишире э гиргине сифет энү, поисде э минжи эн куче. — Белки туь гъечуь дануьсдени ме зендем и гЭиле шову нэхэбереки? Шенде гЭили. Коми хьээсуьзиге шенди и гЭиле э гъирогъ шегьер, э сэхьро, худо гЮвун эни гЭиле эзу ведешено.

Талбике зури-зури ихдилот сохд эри энү, чуьтам у эз лой гъоврегъо э омореки омо расд бисдоге э и гЭилле. ГЭилле э эдиел пучунде норе оморебу э гъирогъ рэхь. Хинике кулок эдембу жумунде белгъой эн эдиеле. Эз сес эн кулок сес эн гирисдей эн гЭилеш шиновусде нисе бирембу. Э гуфдирей эн Талбикеревоз худо уре э гъэншер эни гЭил овурди ведировунде инжо, э дуэлию шову венгесди бурав э сер гъоврегъо, э гъоврей шуьвер хуьшде сер кешуь. Эгенер екем у дирте оморе расд мибисдоге э гЭил, гЭил жу мидо.

— У гъейсэгЭтиш э хуьшде недери,— э езугъбериревоз денишире э сифет эн гЭил гуфди Талбике,— эз хиники, эз гирисде, эз гисней э гЭил гьолок невомунди. Терсиренуьм э гъужогъме муьрде невомунуге. Эдее берденуьм э милиция доре.

— Чуь гЭили: нариней небуге духделей? — пуьрси Забия, песде дес зере э сифет эн гЭилле гуфди.— Гьутинелегъой эни жилид зерики!

— Духделей, гъэдоволим,— гирисдере хуно гуфди келе зен.— Хуьшденме эдее э гужевоз рэхь рафденуьм, мере дуьл, омун и гЭиле э милиция бердеи. Езугъ оморе мере э гЭил, у чуь тэхсири...

— Гьелбет, холей Талбике, туьре келе зене гъувот эни кори? Ди гЭиле э ме, ме миберуьм мидуьм э жигейю, — мгу эз келе зен Забия.

ГЭиллере э гъужогъ хуьшде сэхд гуьрде, Забия видов-видов омо э хуне. И гЭиле э и хьол диренге эз ер энү ведерафд, ки у эдембу э базар рафде гуфдире, те шуьверю эз кор, гЭилгъо эз школа оморе у бие чи хьозур сохде бигьилуь эри энугъо.

Э хуне и вэгЮди екиш недебу. Забия зури-зури гЮв воно, гсрм сохд, тешде но, тенлей гЭиле векенде доно уре э герме гЮв. Эз руй гЭилле мибисдо шеш-хьофд мегъе. Деслегъо-пойлегъой гЭил эз хиники кут биребу. Гьетте жендек энү э герме гЮв расире э лэгъэре ранг рафде сифетлей гЭил хэнделе вероמו. Оммо гьеусэгЭт эз сулагъой вини энү риз гуьрде-гуьрде хун рихд.

Забия гІэиле шир доре, э герме эдиел пучунде, дегердунд эй хисунде. Песде эз сундугъ вегуърде е тозе руйхъеловире у сер гуърд эри гІэил гъобогъо, шеилегъо духде.

Суьфде э хуне вогошд шуьвер эн Забия, е пура, пенжогъпенж сала мерд, э тению формой эн лейтенант милиция вери. Эз зир шопке веди бу сипи бире муйгъой сер эню.

— Эн кини и гІэил? — пуърси у э лой кровать, гІэиле дегешдебугъо жиге денишире.

Лов Забия э хэнде верафд. Эзи се сэгІэт пушо гъегчи шуьвер юре хуно ю хуьшдению э куче пуърсиребу эз келе зен Талбике и гІэил эн киниге «Меш гъечу Талбике мере жугъоб доробугъоре хуно жугъоб дуьм бу?»

Шуьвер дениши э сифет зен хуьшде огъур-домогаъ хуно.

— Туь э ме гъегчи эйчуь денишире, Ислам? — э вогънеки гъэгъри бирере хуно гуфди Забия. — И гІэил эн зен шинохмени. У э киме нори и гІэиле ю рафди э базар чем-чи эри восдоре.

Ислам векед парталгъой хуьшдере, вокурд пижама, омо нуьшд э ён стол. Те эрию зен чи овурде у сер гуърд тозе гозите эри хунде. Забия овурд но э пушой шуьвер хуьшде бурра сие нуне, чоиш.

— Гъэгъри мебош. Ислам, имбуруз э песой эн гІэил мунде мере можол небири эри чи сохде, — гуфди Забия.

— Бошгу, гъэгъри эйчуь, — лове э хэнде веберд Ислам.

Эз пенжере ведибу чуьтам гъово тор, диеш хиник бирембуге. Ислам вэхуьшд, дегесунд уьшугъэ. Хуне гъеусэ-гІэт товуш бисдо, рач бисдо.

— Гъово эдее шохьонгум бире, дедей эн гІэил гъелеш веди нисди? — э мэхътелиревоз пуърси Ислам, чой хуьшдере э хурдеки, — Теимугъой чуьтам гъэрол гуърди у?

Забия куьнд омо э ки шуьвер хуьшде, поисд э пушой эню, дениши э сифет эню э шори, э муьгъревуниревоз.

— Эйчуь гуфдире дедей эни гІэил веди нисди? — лове э хэнде веберде гуфди у, — ме кинуьм, менуьм дедей эню гІэил.

Ислам гъеусэ-гІэт вераси коре. Огъур-домогаъ сифет эню очугъ бисдо, лов ю э хэнде верафд. У вэхуьшд зен хуьшдере гъэл гуърд. Песде гъердуьшу зен-шуьвер э бузпой оморут асда-асда сес несохде э ён кровать. ГІэ-

илле сэхд хисиребу. Зерде, дору дерафде гьутинелегьой энуге доребу, эрэгъ вешендебу, гуйге э сер эн гьуь-зуьргуьл себэхьи шей нуьшди. Оммо эз синей эн гІэил эдембу хуьр ведироморе. И хуьр ведироморей эз синей энуге екем дуьл энугьоре хуьрд сохд. Веди буки гІэил не-чогъи эз сутенжени. Ислам гьеебо лове э шоре хэндс ве-берде, денишире э зен хуьшде, мугу:

— Дануьсдени чуьиге, Забия? Бие иму и гІэиле нум ним Зухра.

— Бошгу,— рази бисдо Забия.— Зухра раче нуми, оммо гІэил юш рачи, чуьтам оmore эритуь?

— ГІэилгьо гьеме рачуьт,— э ловхэндеревоz гуфди Ислам, эз гІэилле чум неведуьрде.

Эзи рузевоз Зухра бисдо хьофдимуьн гІэил, комиреки Забия не Ислам вегирдебинуьт эри дошде, келе сохде.

...Ислам Магомедов аваречи, эз дигь Буртунай Казбековский райони. Бебей энугьоре паздегь гІэил бу, оммо е тикеле хориш небу. Унегуьре бебей энугьо э гІэилгьой хуьшде, э косибиги-гІонии хуьшде денишире мугуфди: «Худо кимигьоре гІош доре, кимигьоре иштогь, кимигьоре — гІошири, кимигьоре омбаре гІэил».

Бебей Исламигьо косиб бугеш уре гІэил хьэз оmoreмбу, сер ебо уре тозе гІэил бире у шори сохдембу. Возигьой эк гІэилгьо дуьл энуре веровундембируьт, у имид сохдембу, ки гІэилгьо келе бире кумек мибошут эрию. Оммо эз гиснеигьо, тенголигьо, битемизигьо омбаре бирор-хэгьер эн Ислам муьрд э гІэиле вэгІдогьо. Э 1922 сал муьрд бебей эн Исламигьош. Эзу муьрденге гьичиш немундебу, эз е буше дуре гуьрде хуне, е хуне хуьрде гІэил не е пире кечи бэгъэй. Ислам увэгІдои чордегь-паздегь сала гІэил бу. Эри э гиснеи немуьрдеи у сер гуьрд эри эн е кулак батраки эри сохде. Песде рафд э Хасавюрт, дерафд э завод фэхьлеети эри сохде. Эз 1929 салевоz у дерафд э милиция эри кор сохде. Эзумогьойлеревоz у си сал зиедте кор сохде э милиция.

Магомед милиционер гьисди э ченд дигьгьой эн Хасавюрт рафде оmoreебу э гьуьллугь эн милиция. Гье у 1929 сал жогьиле милиционер рафдебу е гиле э гьуьллугь эн милиция э дигь Чанка-юрт. Е руз хубе офдое руз бу. Велгьой доргьо, ковре гиевгьой эн сэхьро эдембируьт тов-тов доре. Эз серине вор-вори гендуьмгьо-зимигьо ковре шаргьоре хуно э дерьегь эдембируьт жуьмуьсде. Эз гьэд зимигьо веди бирембируьт гьирмизине, ковре,

сипре гуьлгьо. Эз дорун више эдембу оmore сес эн буьл-буьлгьо не жуьр-жуьрагьо.

Дуьл эн жогьиле Ислам гьейсэгIэт гьеми шор бу, екемлей могьбул. Формай эн милиция уре рач гуьрдембу, Ислам юш хуьшдениюш дануьсдембу. Вожей эн гIэсбе буш сохде, у евош-евош сер гуьрд эри хуьшде мэгIни хунде. Исламе воисд гьей соху гIэсбе видов-видов бурав расуь э дигь. Гье и вэхди у вини е денуьшдее духдере. Сифет эн духдер гиргине бу, сипи, чумгьойю сипсигь. Чумгьо, сифет эни духдере диремунде дуьл эн Ислам гьеми шор, гьеми могьбул бисдо, гуйге э и чумгьой хуьшдеревош и вогосунд рафд дуьл энуре э хуьшде. Суьфдеи гиле у гьечи духдере диренге билбуле хуно бисдо. Ислам куьнд омо эз духдер, пуьрси э зугьун гьумугьи (у гье усэгIэт шек сохд духдер гьумугьи гуьфдире).

— Сельсовет ишму эжеи?

Те дигь расире хэйли рэхь бу, ним верс, эзи гIэре энжэгь бунгьой эн хунегьо веде бу. Очугь мэгIлуьм буки и жогьиле милиционер и гофе эй хьэз эдее пуьрсире. Духдер гьупире эз расди душ хуьшде э чеши душ веноре, бирмунд э десевоз э лой эн дигь.

— Э дигь рафдитге миефит,— жугьоб до духдере сере гьуз гуьрде эз зир чум денишире э Ислам.

Исламе гIэйб омо эз пуьрсире гоф хуьшде. У гьирми-зи бире, э пойгьоревоз зе эз гьэбуьргьэгьой эн гIэсб, гIэсбе гьей сохде рафд э лой дигь.

Оммо эзу руз эйло и нешинохэ духдере у эз дуьл хуьшде ведешенде нисе дануьсдембу. Э гьержой у мирафд чигьрет эни духдере, денуьшде буй-балай энур, гиргине сипре сифет энур, хунширине сие чумгьой энур оmoreмбириуьт сироте хуно э пушой чумгьой энур поисде. Чендбо Ислам рафде-оmore сохдебу э у дигь егилейгеш у духдере эри дире, томоше сохде, гоф сохде э уревоз.

Егиле э хэвлети у пушой духдере гуьрде, дуьлию дэгьдэгьэ хурдере хуно гуьфди эзу.

— Забия, мере зен нисди, кифлет нисди, бие э ме э шуьвер,— песде екем гIэре доре гуьфди,— мере эз туь омбар хьэз оmore...

— Мереш эз туь хьэз оmore,— гIэйбе-гIэйб, сере гьуз гуьрде гуьфди Забия,— оммо ме гьич вэхд зентуь бире нидануьм.

— Эйчуь эхи? — терсирере хуно пуьрси Ислам.

— Ме эз гIуьмуьр бисд салеш нисдуьмге э сер ме

гилгулигьо омбар овори. Ме бие зенуым, дедей эн дуь гІэилуым. Ме угьоре шенде гьич э шуьвер нирам.

Забия и гофе гуфдиренге дуьледэгьдэгьэре хуно бисдо. Э дуьл энү омоки, гьейсэгІэт жогьиле кук гьошгьоре дуьллу сохде, э гуфдире гоф хуьшде пешму бире, могорду мурав песово. Оммо кук нерафд, лов энү э муьгьорвуне хэнде верафд.

— Ки гуфдире э туь, надан, туь гІэилгьойтуьре ше гуфдире,— серкуш зерере хуно жогьиле зене гуфди Ислам.— Ме эдее туьре э гІэилгьойтуьревоз вегирденуым. ГІэилгьойтуьреш бебе гереки, ме бебе мибошум эри энугьо.

Эз гІэилгьо суьфде — «бебе» гуфдире огол зе Исламе е сала Маржан, гьиргьире муйгьо. Чорсала чуькле кукле Шитий не шешсала духделе Гьава, комигьоки гьеле фурмуш несохдебируьт бебешуре, хуьшдере екем кенор гуьрдембируьт эз Ислам. Оммо е мегьиш негирошд, гІэилгьо вогосируьт э Ислам. Гьетте эз сиро сес пое-пой энү оворе, сер ебо Ислам эз кор вогошде, гІэилгьо, «бебе омо», «бебе омо» гуфдире, шори сохде-сохде рафде гьэл гуьрдембируьт уре, моч сохдембируьт.

Чуьклеи духделе Маржан шев эз гьэл бебешу ниомерембу, гье э Исламевоз хисирембу э е кровать. КимивэгІдо гІэил хьэлове тар мисохд. Ислам эз хов хэбер бире, зению недануь гуфдире, мэхуьшд, хьэлове мичарунд, хуьшге руйхьэловире кешире, сессуьз гене мидегешд э жигей хуьшде.

Егиле шев чин чуьклеи гІэил Маржан дегешде э хьэлов, чуькле вемасире деслей хуьшдере э сиечердее гьутиней бебешу веноре хисиренге, Забия омо нуьшд э сер стул, э ён кровать. ГІэилгьо хисиребируьт, Исламиш э сэхде хов дебу. Эз шев хэйли рафдебу. Забия имишев э и дири недегешдебу эй хисире, чуьнки уре э хуне кор омбар бу. Гьечи е сала гІэил хуьшдере э Исламевоз э хисиреки диренки э пушой чумгьой энү гирошде рузгьой энү омо.

Ини, у, Забия сиздегь сала духделен. Уре не дедеи, не бебе. Угьо кей муьрдетге Забия ние дануьсде, э ер Забия чигьрет энугьо неьмунди. Забия э ки эн келедешу, тэхное келе зен зигьисде. Хуней энугьо хуней гилови бу, пенжере недери. Чум рузиш э хуне нимелит — торик бу. Забия шиновусдебу угьоре е холуни гуфдире, оммо холу эз садгиле е гиле оворе э у сер кеширембу.

Е руз весал, дорго гуьлкендебугьо вэгдо холуй Забия, сипре кутэхъэ рушгьо, гьошгьобогълуье мерд омо э ху-ней энугьо. Келе мерд гьич э келедедей эн Забияровоз руз эхэйрбуш недоре, гуьрд эз гьул эн сиздегь сала гIэил берд э хуьшдеревоз.

Забия гIэилиш буге верасирембу: эри духдер, келе-тею юре э бердеки лоигъ нисди пуьрсире эйчуь берде, э же берде гуфдире.

Холу дуз вегуьрд овурд хэгьерзорей хуьшдере э ху-ней хуьшде. Холуй эн Забия келе мерд бугеш, зен ю ом-бар жогьил бу. Угьо косиб зигьисдембугеш, сер-тен эн зен холу геймиш бу, э герден ю генлегьо дебу. Оммо зен холу геймиш-гейдуьрмиш бугеш лов-буз эн у, гьош-гьо-богъ энду дуз небу, у гьемише гьэгьри-гьэгьри гоф сох-дембу.

Е руз Забия э гIэилгьоревоз э хьзет тупе-туп, гIэбо-ков возиреки зен холуй энугьо гьош-гьобогъ дуллу сох-де, омо кеши эз гьул эн Забия.

— Туь хосдехунди, гIэруьси, эри хосдехунд гIэмел ниёв э гIэилгьой кесевоз вози сохде, — гуфди э гьэгьре-воз зен холу.

Кини одохлуй энду, чуь одомини, э же зигьисде, сиз-дегь сала гIэил ние дануьсдембу. Холу кесе хунош буге эри энду зен холу бед, гьошгьобогълу — Забияре гьечу бирекиш рафде нисе воисдембу э гьэрибе жиге, э неши-нохэ мердевоз, у терсирембу эзу. Оммо холу не зен холу э терсевоз, э менэхьэфиревоз Забияре э гIэребе венуь-шунде фуьрсорут э е дигьиге. Забия песе дануьсдебу, ки холушу юре фурухди гуфдире э пулевоз. Шуьвер эн Забия е чуьл сала мерд бу. У гьич э хубиревоз э ширине зугьуневоз гоф ние сохдембу. У очугь гуфдирембу, терс дорембу Забияре, ки у эз ки энду вирихдге, микуьшуь гуфдире уре. Не эри вирихде Забияре жигеш небу. Келе-дедей энугьо дуь-се мегь гирошде бэгьдо эзу гIэруьс бире эйло, офдо муьрд, холу не зенхолуре у ө чум дире ние хосдембу, угьо уре э пулевоз фурухдет гуфдире.

Пенж сал гирошде бэгьдо шуьвер эн Забия е гиле сэхд нечогъ бисдо. Гье у дегешдеревоз дие у эз хьэлов невэхуьшд, муьрд Мунд жогьиле зен э се гIэилевоз, сэ-хьибсуьз, кумексуьз.

«Ислам шолиехь омо ведироме эри гIэилгьойме, эри-ме э и четине бедбэхде вэхдме», — денишире э шуьвер

хуышде э дусди, муьгьревуниревоз эдембу фикир сохде эри хуышде Забия.

...Ме нуышдем э хуней эн Ислам нен Забия Магомедов. Хуней энугьо темизи, гьеме шушде-руфдеи, э селигъэревоз вечирей. Забия денишире э лой пенжере эдее ихдилот сохде эриме гирошде рузгьоре, чуйтам у не Ислам э еки расд оморетге.

Оммо ужире одомигьош бируьт, комигьореки воисдембируьт э мозол иму мешет бошут, гъэсд сохут,— песой ихдилот хуышдере оворде, эдембу гуфдире Забия гъэгъри бире одомире хуно.— Эйчуь рафде Забия э у, туь сер туьре вир сохдей, — мугуфдируьт эз ме е пара зенгьой дигь иму,— Ислам — товлини, аварец, туь кумычкаи. Милет иму, зугьун иму бешгъэи. У гъич туьре эз дуьли нихогьу. Еккейге туь бие зени. У гъээзгъи, зен нехосдеи, туь дедей се гIэили, мизигьуь э туьревоз, гIэйбиш бу гуфдире, кеф мисоху, песде мишенуь туьре. Эзуш одомигьой ю гуфдирембу,— Забия э энгуьшдевоз бирмундени э саламматиревоз э раче-берачей эн ю нуышдигьо шуьвер ю.— «Дес ке эзу, Ислам, у тойтуь нисди, эйчуьи туьре у, бие зен, дедей се гIэил. Имугьой туь бие жофо кеши, етимгьой кесе дори».

Забия гоф хуышдере поюнде, дениширени э Ислам.
— Ислам, гъечу небу, ме гуфдирере хуно?

Магомедов сере дуллу гуьрди. Ведини эз дуьли энунисди и песини гофгьой эн Забия.

— Эйчуьи туьре и зиедие гофгьо, Забия,— свош, дэгIно зерере хуно гуфди Ислам, сере тик гуьрде, э зен денишире.

— Ме беге, Ислам, гуфдиренуьм и гофгьоре, худо мееро, нэхогьтуьре эри серкуш зере, — сере ён гуьрде э муьгьревуниревоз денишире э шуьвер хуышде гуфдирени Забия,— мере воисдени гуюм чужире хубе, дуьруьсде, дуьлтемизе одоминиге туь. Э хотур эни кор э ёр овордум ме и гофгьоре.

Песде Забия э лойме денишире гуфди:

— Дануьсденит э и гофгьо чуй жогьоб доге Ислам? У мугу эзугьо «эриме гьеме одомигьо екини: вой аварец, вой гьумугь, вой урус, вой эрмени. Ме гIэилгьой кесе эри вегуьрде дошдеи эриме хуьрди нисди, келегедини, мердетини». Виниренит гъеле у вэгIдои чуй гофгьо гуфдириге шуьверме. Ислам у вэгIдоиш коммунист бири.

— Беге ишму коммунистит эз 1929 сал? — пуърсуь-руьм ме эз Магомедов.

— НэгI, эз 1940 салуьм,— жугьоб до Ислам.

— Чухдеш увэгIдои партбилет небири уре,— э сер гоф хуьшде поисд Забия,— у вэгIдоиш холисе коммунист сохде коргьоре хуно, гуфдире гофгьоре хуно сохди.

...Салгьо дуь э песой еки шаргьой дерьегье хуно зере гиросдуьт. Кифлет эн Магомедов э дес тенгиревозиш буге, э дусдиревоз зигьисдебируьт. Ислам пушотеинере хуно э милиция кор сохдембу. Забия гогь санитарка э базар, гогь официантка э столовая. ГIэилгьой эн Забия Исламе эз деде кемте нисе хосдембируьт. Э ер эн Забия мунди ижире кор. Е руз Шитий гьеле дуваздегь-сиздегь сала гIэилле гьисди видо-видов, шуш-нефес гуьрде, ранг рафде видовусде дироморени э хуне.

— Эдей, дедей, зубош мере е корде, енебуге е биз ди,— эзи сер хуне э у серигей хуне видовусде э битобиревоз гуфди Шитий.

Забия мэхьтел, дуьлпесо бире дениши э кук хуьшде.

— Туьре чуь бири, Шитий, э туь ранг невери? Песде туьре корде енебуге биз эричуьни,— пуьрси Забия.

— Эгь,—сифете гьужунде, э сабуьрсуьзиревоз пой норе, пой зегуьрде гуфди гIэил,— дануьсдени, бебе гьейсэгIэт эз куче гуьрде е пиёне мерде, хулигане эдее берде. У пиён е женгесуре одомире хунои, эдее хьэрой-хьэрой сохде, терс доре бебере. У бебеймуре зере-куьшдге чуь хуби... Ди мере е корде бурам э песой энугьо, эгенер пиён э бебе хьэлово бисдоге ме э песой бебе ведиром.

Дениши дики ледешу ние доре не корде, не биз, гIэил гьэзгьри бире, гириденире хуно бире видов-видов ведерафд эз хуне.

Е сэгIэт гиросше бэгьдо Шитий вогошд э хуне, руй хэнде, дуьл шор.

— Бебе недиреки, дуз бебере те милиция берде рэхь сохдем,— э дуьлхоширивоз гуфди Шитий.— Эгенер пиён э бебе дес мизеге ме гьеусэгIэт э песой энү ведироморе тембихь энү пиёне мидорум,— э уьткемиривоз гуфди гIэил.

Е руз Ислам чум руз зури-зури омо э хуне. Э кор гьисди у гьич руз э хуне нисе оморембу. Гьовой эн Ислам сер-су, дуьл ю битобе одомире хуно бу. Забия гьетте э сифет энү денишире шек сохд ки егьин е кор бири гуфдире.

— Хэйр гердо, чуви Ислам, гъвойтуь ежирейгеи?,— пурси э дуьлпесоиревоз Забия.

— ДовгЮи, довгЮо,— нефес гуьрдере хуно жугьоб до Ислам,— Германия шишири оmore э сер эн вилеет иму.

Угьо зен-шуьвер е ченд минут нуьшдуьт могьбул, дуьлхуьрд, гоф несохде. Песде Ислам вэхуьшде эз жигей хуьшде, муьшдгьоре жарунде мугу келе-келе.

— Гитлер герден хвьшдере хуьрд мисоху инжо. Гьушун иму, хэлгь иму дербодогьун мисохут фашистгьоре.

Гье эз суьфдеи рузгьой довгЮо э Хасавюртовский детский дом руз-беруз эдембируьт овурде етим мунде гЮилегьоре, бебегьо, делегьошу э довгЮо, енебуге эз дес фашистгьо муьрдгьоре. У рузгьо Ислам эз кэр оmoreм-бу гьеми дир, гьемиге хэсде-мендере хуно, могьбуле хуно.

— Туь эхи могьбуле хунои? — пурси е гиле Забия сер шев гьеммееки кифлетлугь нуьшденге эри чи хурде.

— Эри шори сохдеш е себеб нисди мере,— огьурдомогьлуь жугьоб до Ислам. Песде гене е кем э хуьшде домунде мугу — дуьшме омори э ён Грозный расире, гьер руз э довгЮо эдее э гьозоргьоревоз одомигьо пуч бире, гЮилгьо етим мунде, вилеет иму э зир келе секо-неи дери исэгЮэт.

Е ченд минут гьердуьй энугьо поисдуьт гоф несохде, могьбул, дуьлхуьрде хуно.

— Дануьсдени чуьиге Забия,— сер гофе суьфде веровунд Ислам,— е гЮиле, енебуге дуь гЮиле веги биер, эз детдом гьерчуьтам гири мидорим угьореш.

Забия гьичиш негуфди.

Э и ченд салгьо зигьисдеи э Забияревоз Исламе эзу е гЮилиш небиребу. Оммо Ислам не Забия и песини салгьо вегуьдебируьт эришу се етима эри дошде: хьофд сале Бексултане, пенжсала Сулеймана не шеш сала Нуржана. Гене гЮил вегуьрде овурде гурунд нибуми эри дошде. ГьейсэгЮэт угьо э гЮилгьоревоз хьэшд сер кифлетуьт. Эз довгЮогьо бири чигьо э гьити дери, эри хурде бегьем чи нисди, эри вокурде партал.

Себэхьимуьн зури-зури чи хурде, Забия омо раси э детдом. Гьэриш детдом гЮилгьо пур бу. Кимигьой энугьо лэгьэр бируьт, эз гьувот, эз хьол офдоре гЮилгьо бируьт, келе одомире хуно могьбул, думутлуь бируьт. Э хьисобовоз э чум ишу дире терсгьо-муьгЮуьжуьзгьо кори сохди э гЮилгьо, угьо гьеле фурмуш несохдет бебе-

гъо-дедегъошуре. Оммо ижире гІэилгъош бируът, коми-гъоки гуйге гІуъллом э хэпер ишуш небу, эдембируът эришу возигъо-хэндегъо сохде.

Ислам гуфдирере хуно гІэилгъо гъеме рачуът, ширинуът, войгелуънуът. Гъич хубе одоми нигую: и гІэил бирачи. и гІэил рачи, и гІэил сиегъи, и гІэил сипини. Дуъл эн гІэилгъо темизуът, угъо не бэхили, не дуьшмени, не темэхъкори ние дануьсденуът. Угъо чуйкленют. Чуйтам гьер гуъле е ранг, е хушбуй гъисдиге, гьер гІэилеш е рачини е ширинини.

Забия оморенге э детдом, э гІэрей эни бибесуьз-дедесуьз мунде гІэиллегъо у ние дануьсдембу, комире эзугъо вихуь вегируьгу гуфдире эри хуьшде. У гъейсэгІэт бу э тегьер одоми, комики ведиромори э чеменлугъ эри гуълчире. Оммо гуьлгъо омбар вери э чеменлугъ, дуь эз еки рачтеют, унегуьре у ние дануьсде э сер эн коми поюге. Оммо эз гъемей эни гІэилгъо зиедте Забияре эз е духделе хъзз омо. У чор салале мибисдо эз гІуьмуьр.

Эз воспитательница пуьрси Забия, дануьсд нум энду духделе чуйге. Песде огол зе уре эз некуми.

— Мадина, гІэилме, духделейме, бие э киме! — гуфди у шори-шори э муьгьровуниревоз, десгъой хуьшдере дураз сохде.

Духделе гьетте нум хуьшдере шиновусде, чаруьсд песоно. Чумгъой энугъеми шор, гъемиге терсире, мэхьтеле хуно бисдорут. Оммо гІэил эз жигей хуьшдеш нежуьмуьсд, куьнд неомо. Эхъисобовоз у е пертовушиш буге дануьсдембу дедешуре, э ер ю мундебу.

— Ме дедейтуьнуьм, хэлефме, эйчуь ние оmore туь э гъэлме? — гъэл хуьшдере фирегъ сохде, э ловхэндеревоз денишире э гІэил э муьгьревуниревоз гуфди Забия.

Духделе чуйк-чуйк сохдере хуно домунд э хуьшде, косиб ние дануьсдембу бовор соху небуге несохуге. Кегьребое чумлегъой энугъе минет ве мэхьтелиревоз дениширебируът э Забия, егІни, дургуни туь небуге расди.

— Туь дедеймуниге дие теимугъой эже бири туь? — пуьрси духделе.

Гъирке омо вепичи э бугъоз эн Забия.

— Ме, гІэилме, хэйли вэхд нечогъ биребируьм, унегуьре оmore недануьсдебируьм э китуь, гирисде-гирисде гуфди Забия.

ГІэил бовор сохд. У гъеебо эз поисде жигей хуьшде видовусде, хъэрой сохде, «дедей», «дедей» гуфдире шенд

хуьшдере э гъэл Забия. Забия не Мадина синесов бисдорут э еки. Эри Забия эз раслиш гъечу омо исэгІэт, ки и гІэил эз дуьл жигер энун ведиромореи, бэгъдовой ченд сал омори офди у гІэил хуьшдере гуфдире.

Е кем вэгІдо гирошде омо э детдом Исламиш. Пушой угъо ведерафде е духделейге, гъечи той эн Мадина, сие гиргине гъутинелегъо, гъир-гъире муйгъо, сиегъе чумлегъо видов-видов омо э ки энугъо, э дуьдесевоз гуьрд эз бел эн Забия.

— И дедеймуни,— гъэгъри бире эз Мадина гъош-гъобогълуь дениши у э Мадина, деш хуьшдере вогосунде э Забия.

Забия лове э могъбуле хэнде веберде дениши э сифст эн шуьвер хуьшде.

— Бие дуьл эни гІэиле могъбул несохим, вегирим иреш эриму,— гуфди Ислам дул ю буланмиш бире.

Забия гъуз бисдо, тимор сохд гъиргъире муйлегъой эн духдерлере песде э «мэхътелиревоз» келе-келе гуфди:

— Вой, чуьтам ме не бебе туьре гъе е бирден нешинохдейм, балайме, гІэилме...

Ислам не Забия зен-шуьвер гъемей эни гофгъоре ихдилот сохдуьт эриме э келе хъемендиревоз, гъич е келегеде гоф, хуьшдере тэгІриф дореи ме эзугъо не шиновусдуьм. Угъо гъич негуфдируьт э ме, чуьтам четин буге гІэилгъоре эри дошде.

Гъеме кукгъо, духдергъой эн Забия нен Ислам келе бирет ведироморет. Омбардеки энугъоре кифлети, гІэилгъои. Еки энугъо зен хосдет, еккейге э шуьвер рафдет. Гъер мерде шориюни, гъэйгъуюни. Шатий, бебешуре хуно кор сохдени э милиция, уре се гІэили. Е кукигей энугъо — Сулейман фэхъле кор сохде э совхоз. Уреш ченд гІэили. Духдергъой энугъореш: Маржана, Мадина-ре, Макаре, Куржана кифлетгъошуну. Угъо гъемише когъоз нуьвуьсденуьт эри бебегъо, дедегъошу, оморе рафденуьт э ки энугъо.

— Е доморме уруси,— гІэйб оморере хуно гуфди Забия.

— Урус нисди, украинци,— гуфди Ислам.

— Иму эз урус те украинец тефигІэт нисе сохденим. Эриму — уш уруси, уш,— э гоф шуьвер хуьшде гуьре жогъоб до Забия, песде э лойме денишире мугу — мере гІэйбиш сохдитге, мере нисе воисдембу духдермере дуьм э урус э шуьвер. Мугум э дуьлме, духдере мегируь ми-

беру э Уруснет, кидан унжо угьо чуйтам мизуьгьуйтге э еки. Песде, гІэдотгьойму нен урусгьо, ишмуш дануьс-денит, бешгъэуьт, ежирейгеи.

— Муьгьбете, екире хосдеи миллети ние бире,— гуфди Ислам.— Жогьилгьо, одоми екире хосдеи э миллет кор невери. Муьгьбет ние пуьрсире туь чуь миллетиге, муьгьбет пуьрсирени туь чуь одоминиге: хубиге, зобуниге, рачиге, бирачиге, элчэгьиге, небуге гІэсуьлмендиге. Э гьер миллетиш дери хубгьош, хэребгьош. Унегуьре духдере ме э миллет денишире ние доренуьм, э одоми доренуьм,— несигІэт дорере хуно гуфди Ислам.

— Чуьтами домор урусишму? — пуьрсируьм ме эз Забия.

— Алексей? Лап хубе домори, гІэсуьлменде куки,— шори сохде эз домор хуьшде гуфди Забия.

Э сер эн ихдилот иму э гьейву сес эн дер вокурде не сес эн дер сэхд сохде омо. Э хуне зури-зури диромо е очугъэ духделе, зерде назуке муйлегьо хьэшд-дегь сале: Э расди дес энү сумка дебу, ведибуки эз школа омори гьейсэгІэт. Екем гьиргьире муйлегьой энү, хэндереуе сифетлей энү, палтуй энү эз ворущ тар бируьт.

— Шохьонгум эхэйр бу,—э дилбоширевоз, лове э хэнде веберде гуфди духдер.

— Эгъуьбеттуь эхэйр, Зухра,— э мигьровуниревоз гуфдируьт Забия не Ислам.

Ислам вэхуьшд, вегуьрд эз куьф хуьшде дуь песини номергьой эн «Пионерская правдере», и пушой шохьонгум эз киоске восдоригьоре. Э десевоз угьоре дуз, тимор сохде у э лов хэндеревоз гуфди эз Зухра эз лап чуьклеи гІэил хуьшде.

— Ги эри туь, хэлефме, тозе гозетгьо. ГІэилле шори сохде-сохде восде эз бебешу гозите, рафд э гьирогь.

Ме гьейсэгІэт денишире э и чуькле духделе э ерме омо хинике кулоке руз эн ноябрь 1952 сал, гьемин гье у руз, кейки Забия, уре эз хиники не гиснеи гьолок бире, нечогъэ, хьофд мегье гІэиллере э гъужогь хуьшде гуьрде зури-зури оморевуге э хуне...

Шегьер Хасавюрт.

ДОЛЛОК

— Расдире гуом э ишму, гьер мерде рач бире воисде,
— тижe серчире э биней буъгозме овурде, гуфди доллок.

Уре е келе гиргине сер вебу. Сер энү чире бу. Хори сер энү е кем кову, гуйге лиле зерере хуно бу. Сифет ю фирегь, сие черде, жуьргIэтлуь бу. Уре гьолинде сие бигъгьо вебу. Э гоф сохдеки бигъгьой энү верафдембу фураморе.

— Э и кор е гIэйб недери,— мугу эз ме руш мере э чиреки доллок.— э раг инсон дери уре эз рачи эри хьэз оmore. Рачи кире герек нисди; девере, кечире, хэре. Негьогъ нисе гуфдирени: хэр эз же дануьсде хьэлво чуьиге. Енебуге веги девере виниш. Ишмуш эриме оморенигьо чендбо э гIуьмуьр ишму дирейт девере,— ме э гузги дируьруьм чуьтам э фирегье сифет энү суьпле хэнде жесдге.— Кемер эн деве бонгъузи гуфдире, енебуге герден энү шефди гуфдире уре гьич е тикеш гIэйб оморени беге эз бишерки хуьшде, хижолети кеширени беге. Сер зиеди у диешь сере тик гуьрде, келегед гешде, э текебуриревоз, гуйге и хони, беги. Оммо веги имогьой туь зенмере виниш.— Сес эн доллок эн могъбуле одомире хуно бисдо — э вини энү е чуькле зигил веромори, эз товун эни зигил имуре э хуне чум вокурде нисе гьишде, гуйге э хуне ес дери. Гье эдее фугъунде, эй хьэз гьэгьри-гIоси бире, э уревоз эри хуб-хош нуьшде и песини вэхд эзи зигил ведиромори э вини энү гоф сохде нисе бире.

Е дэгъдэгъэ доллок поисд, думутлуь дениши э хори, е лугъонд ох вокоши, сифет ю могъбул бисдо. Э хьисобовоз э пушой чумгьой энү зигил эн бешгей вини зен ю омо поисд. Мере езугъ омо э доллок.

— Еккейге рачи кире герек нисдиге дануьсденит ишму? — сес эн доллок гене жуьргІэтлуь бисдо. Веди буки доллок эз у сорт одомигьо бу, комиреки хосиет нисди омбар дерд--дуьлесди кешире. — Дуразруйгьошму нен иму рачи герек нисди муьрде одомире, чуьтам герек нисдиге уре хубе хуне-жиге, герме ванна ве дечигьойге.

Ме винуьруьм э гузги, чуьтам ловгьойме э хэнде верафдениге. Песде довом недоре, ме сер гуьрдуьм эри хэндуьсде. Доллок гьеусэгІэт терсире, серчире дур берд эз бугьозме, гоф хуьшдере бурри:

— Хэндуьсде гІэмел ниев, гражданин, категорически гІэмел ниев,— фирегье сие гьошгьой хуьшдере гьуьжунде, гІэиле несигІэт дуьгьоре хуно гуфди э ме,— те ишму э и куьрси нуьшдейтгьо эри сер-руш чире ме ответственинуьм эз товун ишму, чуьтам хирург ответственин гьисдиге эри пациент хуьшде э вэхд эн операция сохде уре... Песде, гражданин, э и ме гуфдиренуьмгьо ихдилот е хэндее енебуге руьхшендие кор недери.

Э лой расд, э сер эн фирегье хори зирпенжерей е ковре елка вебу, э жуьр-бежуьре ранги-берангие игрушкале-гьорево вераюнде оmore. Эз товуш эн лампе угьо жовогьиле хуно тов-тови дорембируьт. Эз пенжере ведибу, чуьтам лепе-лепе верф оморембуге. Пушой эн шохьонгум бу. Мердгьо, зенгьо, кулекгьо э дес дери, геймиш-гуьйдуьрмиш шори-шори эдембируьт рафде.

Хэндейме поисденки, доллок гене сер гуьрд эри чире рушмере, песой ихдилот хуьшдере гуфдире.

— Э киму оморенуьт ченд жире клиентгьо: мердгьо, зенгьо, жогьилгьо, огьилгьо. Эйчуь оморенуьт угьо э киму? Рач веди бошут гуфдире. Ненге эйчуь оmore угьо э киму вэхд ишуре, пул ишуре хэржи сохде. Гьери ишму е-дуь мегь сер-руш мечирит, зен ишму эз ишму митерсуь. Дуз ние гуфдиренуьм ме?

Доллок пой но песово, дениши э ме чуь мугуюмге. Ме «гм» гуфдире, сере жумундум, егІни, дузи.

— ГьейсэгІэт иллогьки хэлгэ воисдени рач, тимор веди бошут, чуьнки хэлгэ эй хурде чи гьисди, эй вокурде — хубе партал. Шуьгэм гисне гьисди, э тен бегьеме чи неверики одоми э песой рачи-бирачи ние гешде. Оммо рачиреш гереки э тэхьэрию дузетмиш сохде,— эз сенигІэт хуьшде келегеди сохдере хуно гуфди усдо,— Прическа дузетмиш сохде, муйгьой клиенте дуз сохде

хьэпуър-чуьпуьре кор нисди, иму э чолгъуревоз гиев ние чиреним.

«Категорически гъэдэгъэй» эн доллоке э ер гуърде, ме хьэрекет сохдуьм эри нэхэндуьсде.

— Ини эришму ме гуьом и пушогъо ме э дамски салон кор сохдембируьм. Омори э киме е келе зен, гъолинд, э тешд вемасире хэмире хуно. Имогой одоми лэгъэр-чогъ бирей тэхсир энунисди, эри эни кор гуфдире гофме нисди... Эри, пуърсируьм эзи чуь прическа сохумге эри энуну. «Сохит эриме прическа лап жогъилено мугу, песой муйгъоймере бур, э пушониме гъиргъире муйлегъо сох, песде муйгъоймере сипсиегъ сох».

Эриме е четине кор нисди, вегуърде муйгъой энуре сиегъ сохде, у гуфдире прическа эри сохде эри энуну. Оммо эз клиент пул вегуърде, песде уре бишерк-бухур сохде гъэчэгъире хунои. Ме дуьруьсде гражданин, член эн профсоюз коммунальни корсохгъо ужире коре сохде нидануьм. «Мадам, мугум ме эзу, у туь гуфдиренигъо прическа лап эри жогъиле духделегъо гъэмел оморенигъои». Оммо гьетте и зен шиновусде и гофе, гъулмере сэхд гуьрд, гуфди келе-келе «Эри, эри, пожалуйста, хосденуьм эз ишму, гъечи сохит прическаймере ме лап жогъил веди бошум».

Доллок ох вокоши, суьпле хэнде сохд.

— Чуьтариш гири ме уре э гужевоз э сер венгесдуьм, ки у гуфдиренигъо прическа э у гуьнжо нидуь, бирач, руьхшендире хуно веди мибу. Ме денишируьм э гъошгъой энуну. Эз ранг гъошгъой энуну ведibuки, е вэгъодо муй сер энуну зерд бу. Ме гье у жире ранг зеруьм муйгъой энуре э сал энуну, э комплекцией энуну гуьре е хубе прическа сохдуьм эри энуну.

Доллок е кем ленгуьсде-ленгуьсде дерафд э у утогъиге, ведировунд герме компресе, эз комики эдембу бугъ ведироморе, вено э сифетме. Песде шуне не гъэйчире вегуърде у сер гуьрд бигъгъоймере эри дуз сохде.

— Ишму, э хьисобовоз, эришму эдее думит сохденит, эричуь гуфдиренуьм ме и гофгъоре,— гуйге э гъэвл офдоре ме чуь думит сохденуьмге гуфди доллок, лове э суьпле хэнде веберде.— Ме унегуьре гуфдиренуьм, хьовир клиент, ки э гъэреймуш, эн доллокгъо деруьт пушолуье усдогъо, маякгъо, творчески кор сохденуьтгъо одомигъо. Оммо гъимет имуре дануьсдегор нисди.— Усдо гене е лугъонде ох вокоши.

— Ишмуре беге эри кор ишму пул кем доре? — пуър-суьруьм ме эз доллар.

Доллар гофмере шиновусдки, сифете гьечи гьуьжунд гуйге туьрше элуьче хурдере хуно.

— Беге гьеме кор э пул омбар доре-недоре вери,— мугу доллар, серкуш зерере хуно мере.— Э метелегьо гуфдирени: «ошув верме гьошув вер». Хубе гоф эз пул зиеди эри одоми. Ини ме гьейсэгIэт пуьрсуьм эзишму: гьич ишму э ежиге хундейт доллар герой эн е очерк, эн е ихдилот, енебуге эн повесть бу? НэгI. Оммо писател-гьойму имусуьз, долларсуьз угьо э рэхь нисе рафденуьт. Оморенуьт э киму сер-руш хуьшдере эй чире, оммо эз товнейму е произведение ние нуьвуьсденуьт... Эри одоми бедхьисоби оморе эхи.

Доллар гоф хуьшдере поюнд, песде гье э ужире могь-буле сессевоз гуфди:

— Ини ме шинохденуьм е писателе, эз дигь имуни у. У омбар нуьвуьсде эз зиндегуни дигь, эн колхозгьо. Оммо у эз зиндегуни эн дигь дануьсдени гьечу, ме эз зиндегуни эн планетай Марс дануьсденуьмгьоре хуно.

— Четини э гоф ишму эри бовор сохде,— гуфдируьм ме э у, э песой энду ме нешинохде писатель ведироморе.

— Гьи? Чуь гуфдирит ишму? — пуьрси доллар, эхьисобовоз гофмере нешиновусде. Е бигь энду гьеусэгIэт зверо верафд фурамо дуьм эбрэгьэ хуно. Эз ме дие жу-гьоб нешиновусдки у гене сер гуьрд гоф хуьшдере. — У ме гуфдиренуьмгьо писатель эз гIэилиревоз эз дигь омор-и. У э жеиге э е келе шегьер зигьисде. У э дигь рафдени э чор-пенж сал егиле, е куьнде одомию муьрденге, ене-буге эри дусд-миросию гIэруьси биренге. Эриме оморе-нигьо у дигьиму — писатель гьейсэгIэт хире эз инжи те-фигIэт нисоху, суьмергьэндиле эз гьэмишлугь. У гоф-суьз, э дуь-се руз егиле рафдени эри руш чире эки доллар, оммо нуьвуьсде эз товней эн доллар е-дуь гоф ние нуьвуьсде. Ме бисд сали уре недирем, оммо хьэйф, миесде офдоре у э десме, ме мидануьсдуьм чуь сохумге э уревоз, — э сес эн доллар, не гьошгьо-сифет энду ме ви-нируьм э дуьл энду эз товней энду писатель хубе хэелгьо недери гуфдире.

Ме жуьмуьсде-чаруьсде сохдум э жигейме, песде пуьрсируьм.

— Чуь мисохдит ишму, у э дес ишму миофдоге — мере гье усэгIэт хьэз неомо эзу. Ме даже пешму бисдо-

рум у сер ихдилоте веровунденге э у езугъбери сохдум гуфдире.

— Чув мисохдуым? Чув сохдебуге доллар э мулла Насретдин,— суыпле хэнде сохде гуфди доллар.

Ме шиновусдебируым кеиге ихдилот эн доллар нен мулла Насретдине. Е гиле мулла Насратдин вэхуышди э ки эн доллар оmore эри сер чире. Серчи эн доллар лап куыт бири. Сер мулларе э чиреки гъечи сэр эн дорд дорембу, гуйге эдембу пустюре кенде берде. Эз дорд дорен эз чумгъой мулла гIэрс венорембу. Доллар эри мухшули эн мулла Насратдин сер гуырд эри гоф сохде э уревоз, пуырсире эзу? «Э Мулла, ишму ченд бирорит?»

— Иму пенж бирор бирим, мугу мулла, оммо эз серме э дестуэ офдоре эйло хысоб сох ки иму чор бирор зиедте немундейм.

— Эйчув эхи, мулла? — э мэхътелиревоз пуырси доллар.

— Эзу товне ки, жугъоб до мулла,— мере имид нисди ме эз зир дес туэ согъ медиром гуфдире.

Ме сер гуырдуым хуб эри томоше сохде эз гузги сифет эн долларе гье у сэгIэт перт бисдорум мунд эз мэхътели. И доллар гьемин дигъбонимени. У писатель у гуфдиренигъо — менуым. Бисд сал иму екире недирейм, унегуыре не ме уре. не у мере нешинохди.

Э герденме дебугъо салфетке гуйге лап тасунд бугъозмере. Ме векенде шендуым салфеткере, зури-зури вэхуышдуым эз сер куырси, видовусдуым э лой вешалке. Шляпаре зури-зури э сер веноре, эз серсуи, стуле зирпойме венгеседе вирихде ведерафдуым ме э куче.

Шев э пушой эн чумгъойме ченд жире ховгъо оmoreбу. Бигъверие доллар, бирэхъне куыте серчире э дес гуырде эдембу видовусде э песойме. Иму э е сэхъро бирим, гъово лап герм бу. Бирден миденуышуым мивинуым э пушой ме суымергъэндиллугъи. Дерафдуым ме э гъэд эн эри пэхъни бире. Суымергъэндиллугъ хэсд бу, гъуындур вишере хуно. И суымергъэндиллугъ эн колхоз «Тозе зуындегуки» бу. И колхозе гьемише э гозитгъо, э э районный конференциягъо критиковать сохдембу, суымергъэндилгъой энугъо пучбире гуфдире. Фикиргъойме гьейсэгIэт э песой эн доллар бугеш, ме хуб фегъм сохде эз расдиш винируым, ки и суымергъэндиллугъ нисди, гъэмишлугъи.

Доллок эдембу геште мере э гъэмишлугъ э куьте сер-
чиревоз, рушгъой мере эй чире. Эз гъэмишлугъ куьндте
е ковре хир бу. Ме эз гъэмишлугъ гироште дерафдуьм
э гъэд эн хир эри пэхъни бире.

Э гужевоz вирихде эз дес доллок хилос бисдорум. Эз
видовусде, эз герми нефесме гуьрдебу, гъемейме тар би-
ребу. Оморум миденишуьм мивинуьм е келе гъэребеч-
дори. Эзир эну е хубе серинини. Дегешдуьм, дураз бис-
дорум э зир эни гъэребечдор. Э гIэрей хэсде лигегъой
эну эдембу е рач буьлбуьл хунде. Лов ме э хэнде верафд.
Бирден е гъэребеч офдо эз дор раси э пушониме. Пушо-
нире э десевоз сэхд гуьрде ме хэбер бисдорум мивинуьм
э ён болушме эз расдиш гъэребечи, оммо и гъэребеч ме
бу. Песде э ерме омо чуй хов дируьмге ме, гье усэгIэт
вэхуьште нуьвуьсдуьм тозе ихдилот эз товун эн доллок
чуйтам сенигIэт эну герекиге одомигьоре, егIни, сенигIэт
энуш гIуьзетлуьни, хуби де сенигIэтгьойгере хуно.

ШУЪВЕР ЭН ДУЪ ХЪОВУ

Э жун ишму, эз и дуьимуьн зере, Аснате, хосде эйло, ме чум вокурде гешде нисе дануьсденуьм не э хунейме, не э и дигь. Чорейме буге сермере мегируьм мивируьхуьм, оворе мибошум э гьержой бисдо. Гиногькор бирем дуь зен хосдем. Хосдем-хосдем дие. Дуьимуьн зене ме эри кеф ме не хосдем, межбур бирем хосдем. Ме беге гьирмизине биглоре хурузум, енебуге глугьре гьизмише султануьм эз е зен рази небире?

Чуьтам дуьимуьн зен ниесдуьм хосде ме, егиле ишму гуит, зен ме, и сивпенж сал эдее э уревоз, глэйбиш бу гуфдире, зенишуьвери сохденуьм, оммо е глэйлле зиедте незенди эри ме. Уш ки — духдер.

Гьелбет, духдериш — глэйли, жун жигермени. Оммо чуьш гуфдириге духдере берде э куккевоз той сохе нибу. Ме муьрденге эз ме бие нум муну. Кук — еревурд эн бебеи. Дуь бэхшиш дуьл ме песо гьисдигьо эз у товней — ме муьрденге эрме ки «гьэдуш» мизенуь, нуьмаз михунуь? Духдере ерсаед гуьрде нисе гьишде, еглени у бегьеме одоми нисди. Жугьургьойму себэхьмунде нумаз э хундеки гуфдиренуьт: «Шуькуьр э нум туь худо, туь мере зен хьэсуьл неорвудей». Зен э дин туроревоз, еглени, э глэбоков — мэглреке недери. Меш эрме норем: бигьил кемер бонгьуз бугу, е чум кур, е луьнг шефд бугу, гьэрез кук бугу. Э худо глэени, мере кук гереки, мере дору гуфдире нэгл. Е бебе дегь кукке мидору дегь кук э бебере нидору.

Э пой-дес глэруьс, кук хуьшдере вегьишдеш чоресуьзе коргьои. Не гьейсеглэт келе мерд бире унгьэде терсиш нисди, пенсияйтуьре эз колхоз, эз хуькуьмет веги нуьш — ху эритуь.

Оммо одоми сенгъ нисди гъемише эри мунде, «Глов немируым» екиш нэхурди. Ме муърденге мере э генгидим дешендегор кес нибу, чуьнки эри нешумойме гъядуьш зерегор кес нисди. Эхи офирегориш,— худо Гловуне э ме мегиро, куьгъне бишэГре судье — руьшвехуре хунои: гьерки дес юре руьгъэни сохд, гье у одомире хосде. Эн худош гъечу. Ки нуьмаз хундге, содогъо доге, эз у одоми уре хуш оmore. Кук мибисдоге мере эри ношумойме содогъош мидо, нимазиш михунд.

Гье эз хотур эн и кор рафдем шинох бирем э е жогбиле бие зеневоз, Аснат гуфдиренигъоревоз. Гъисди и Аснате е бегъеме рачи нисди: лэгІэй ю келеи эн шулбуде хуно, чумгъою хъири, еки э асму денишире, эки э хори, сифет ю гъечи сиегъ гъисди, гуйге гъурум эн тове вегуьрди э гъутинегъой эн у зери.

Рачире екиш э гъиче нисе веноре. Ме имугъой келе мердуым. Жогбилле нисдуым, раче духдер-гІэруьсе диренге эри билбул бире. Аснат рач нисдигеш, эз жендек е женевер, гІэзроиле хунои. Мугум, э жун ишму, и зен э гІуьмуьр хуьшде кеми е бисд пенж гІэйил мизендуь гъич э хэперюш ниев, гъич нигую, ежигейме дорд доре гуфдире. Зенме дануьсд ме эдее Аснате хосденуым гуфдире, су гуьрд дегеси. «Эйчуь хосде туь Аснате, келе мерди, руш туь сипини, вэхд эни коргъои эритуь, эз гІулом гІэйб ние оmore туьре, не э Советская власть ужире закониш нисди е мерде ихдиер дуь зен эри вегуьрде, белефилон, гъей-гъуй...»

Меш мугум: «Закон нисди — ме законсуьз мегируым. Дие раби эйчуьни э гІуьлом. Имуре е пара рабигъо гъисди, э жун бебейму нен туь, пул дориге мере э Аснатовоз нэгІо, хэрэ э гъэтуьревоз мэгър мисохут».

Огол зеруым рабире э хуней эн Аснат, е пенжогъ монет шишируым э дес ю, хуб гъуногълугъи сохдум уре, рабиш е гофе дуь гоф несохде, кор ме не Аснате бурри кутэхъ сохд. Кетуборе эз раби вегуьрде шишируым э куьф эн шоволме.

Аснат э у гъирогъигей эн дигъ зигъисде, э гъирогъ эн лгъонде дохъори. Эз е тараф гъечи бирей хуби, эз е тарафиге — усол. Хуби эни кор уни, э чум эн келеи, зенме гъэршу нибу, небуге угъоре гъемме руз э еки екикуьшигъо, биебуригъо мибисдо. Коргъой гуьгъоре хуно, «гъуз-гуьрмесе, гевил буланмез». Оммо усол уни — дури. Ме э ки Аснат э рафдеки э чум кес невохурум гуфдире, е

сер шев — нимешев рафденуым э ки энү. Оммо гьечи би-рекиш, гьэрез гьерки бисдо шэхьитуре хуно оморени расд оморе э рэхь ме.

Ини эз и е орине пушо е сер нимешев бу, ме вэхуш-де э лой Аснат рафдуымгьо. Лап гьечи дир поисдуым, чуьнки, менгие шев бу, мугум менг ебо дарав, эз пушой чум ибуд бу, мере э торики кес невинуь. Эри, хушдере э боругьо-чапаргьой хьэътгьой кес ведеро, асда-асда рафдуым. Э кучегьой дигь е доне ношумо веде нисди. Гьеме эз зуревоз, коргьой гуюгьоре хуно, худо доре чи-шуре хурдет, хисирет. Эз е доне пенжере е товуш веде нисди. Бирден садан эз зир хори ведироморере хуно, омо э пушой ме ведиромо келе зен СэгІэдот — Дуьмбег.

— Хэйр гердо, шев-нимешев э же рафде туь эйло? — поюнде мере, эдее пуьрсире эз ме.

СэгІэдот — Дуьмбег келе хэбербер, фитнеи. Дануьс-дени ю нолоигь, эже рафденуымге, оммо эдее пуьрсире эй хьэз, мереш эз рэхьме гуьрде гьишде. Песде гьечи, э е келе сесевоз, хьэроевоз эдее пуьрсире, кафтар куксег, гуйге ме эзи кеми-кеми се верс дурумге, енебуге гушгьой-ме кариге. У э гІэмелевоз гьечи келе-келе эдее пуьрсире, хэлгь шинову, дануь гуфдире, ме эдее шев-нимешев э ки Аснат рафденуым гуфдире.

Мере воисдембу гуюм эз у: «Э туь чуь гІэжел мунди, кафтар, э гьержой ме рафденуым, оворе бош ведаре эзинжо эз серме», оммо негуфдурум. Мугум лэгІэй эни сеге э серме невокунум, эз ме дес кенуь бурав гуфдире, мугум э вогьнеки. — Валлагь, холей СэгІэдот, ИшмогІил бригадир нечогь бири, э хьэлов дегешди, эдее э у эри сер кешире рафденуым чуьш бисдоге шинохи, дигьи-жэгІ-метини.

— Бура-бура, — хоши-хоши, мугу эз ме СэгІэдот — Дуьмбег, — меш гьейсэгІэт эдее эз унжо оморенуым. Иш-могІил нуьшди э гьуногь хуьшдеревоз э е лезгиревоз эдее эрэгьи хурде, лэхьэим сохде, мэгІнигьо хунде. Е пуьтуьркере хурдет верасдет, э дуьимуьн сер донорет...

Қилэхь хуьрсенги эз же восденуым биерум ме эриме, и хэлоигь шев э ки Аснат э рафдеки невинуь. Чум гирош-догоре э энгуьлевоз нибесди, зугьунюре — э мерезевоз. Коргьой гуюгьоре хуно: «Э деве венуьшде; э гьэд геле пэхьни нибоши». Э е чуькле дигь, мере вою гуфдире, ижире коре эз хэлгь пэхьни сохде бире?

Гъеле догъ уьсде дэгъме, эз ме и е сали Аснате хосдем, и дуь зенме гиже бирет хъэлово бире э и ализе рушгъойме. Дерхэребин гъуьзигъо ишмуре э и рушме чухъ гIэжел дери эхи? Жогъиле зен хъэрекет сохдени гъэме сипре муйгъоре эз рушгъойме эри ведешенде, тен нимей рушме — сипини. Гъэдошмуре вегиром, эн пенжогъхъофд сала мерд рушгъою сипи нибу? Пире зенме гириге хъэрекет сохдени сие муйгъоре эри ведешенде эз рушме.

Жогъиле зен гене гуюм гъо, уре хъэз ниеморе рушгъойме сипини гуфдире, ме лап келе мерд веди биренуьм. Уре воисдени, сипре муйгъоре ведешенуь эз рушгъойме, ме жогъилте веди бошум. Оммо и суьфдеи зенме эйчуь хъэлово бириге э рушме, сер ме нисе ведерафде. Э гуфдирей энуревоз, э рушгъой ме рушг офдори, э ижире рушевоз э пушой дигъ-жэгIмет ведерафде гIэйби. Э балам, рушг чуьтам офдоре э и рушме, ме дедей э офдуме севоре гIэйл хуьшде дениширенигъоре хуно денишире — гъуьллуьгъ сохденуьм и рушмере? Гъисди рушме э у жире гъуьллуьгъ сохдеи верзиреш верзирембу. Мэ э ишму гуюм, эз руш ме рачте, келете, шэлгъэмте руш э и дигъ е доне мерд-мулере невебу. Ме сер ебо э мейду, хэлгъ кура биренигъо жиге ведироморе, неки жогъилгъо, мердгъош э пой вэхуьшде, мере жиге доре, хуьурмет гуьрдембируьт. Гъеме — эз хотур эн рушме. Имогъой рушме э нимеиш немунди. Дуьм эн лэгъэре гIэсб — ебуре хуно дуьлуни. Векендет талан, туьр-туьр сохдет рушмере и нолоигъэ зенгъойме.

Эдее гуфдиренуьм эз и суьфдеи зенме.

— Хуб-о, гъе гуюм, рушг офдори э рушгъойме, ёгъин гъе э и сие муйгъо эйчуь офдори?

— Сие муйгъо мундеки, угъо э сипре муйгъо темэхъ ние сохде.

Ки дануьсде гофгъо-коргъой эни зенгъоре, делилогъоют дие. Бие туь э вихътей зугъун энигъо ведиро, э сер гоф энигъо гоф расун.

И жогъиле зениш мере эслогъ эз хьол' венгесди, пушоте гене и сипре муйгъоре у хъитиетле, асдалей семе ведешендембу, мере унгъэде дорд недухъ гуфдире, гъейсэгIэт у гъечи кеширени, э жун ишму, гуйге пуст муьрке керге эдее кеширеге, е нимей жунме ведарафде. Ди шохъонгум ме е гъэрише хов дирем. (Э жун ишму эз и жире коргъо, дуьлесдигъо, одоми неки гъэрише ховгъо, жингириш мибу). Эри, э хов диренуьм рушгъойме эз пушо-

теинеш дурази, гьолинди. Оммо е нимей рушме сип-сипини, верфе хуно, е нимейге — сип-сиегь. Жогьиле зен ме Аснат сэхд э дуй десиревоз гуьрди эз сипре лой эн рушме эдее э зарбевоз кешире ведешенде, пире зенме гуьрди эз сие лой рушме, уш те э ю хьэрекет деригьо эдее кешире. Эз и кеширей энигьо томом жунме эдее ведарафде эз терс не эз зэхьмет мере глов-эрэгъиш шишири. Эдее хьэрой сохденуьм бебе-дедей энугьоре вешмерде-ведоренуьм, эжи, эки мугуи, сег бирет э рушме хьэлово бире.

Эз сэгІэр жунме, эз гьэд хов ноле зере, хэбер бисдорум. Миденуьшуьм мивинуьм эз расдиш Аснат нуьшди э бонлейме эдее рушмере кешире, песеде гье и туьтем эдее шиновусденуьм, киниге эдее асда-асда пенжерей хунере куйфдени. Шешвиш нимеи. Ме гье у сэгІэт э сер офдорум бинегІигьэр эн коре. Ошне омори э ки Аснат ме хисиренки. Эри дануьсде, синемиш сохде, ме сэхд хисиремге, небуге нэгІ Аснат эз рушгьойме сер гуьрди эри кешире. Эгенер, егІни, ме хэбер нибисдорумге, коргьой гуюгьоре хуно,— хуне хэвлет, боже девлет.

Негьогь нисе гуйфдире э метелегьо: «Пире мерд зен хосденге — кеф эн жогьилгьои». Эн меш гьечу. Э гьэвл эн и кор офдоре мунде, хьуьрш зе вешенд э мазалейме. Эбрэгь гезирере хуно, вэхуьшдуьм эз хьэлов, э е зарбевоз е сэхде муьшд зеруьм эз синей эн хьэесуьзе зенме, гьечу э зиршейни-зиршоволиревоз э пой вэхуьшде, гьужогь зеруьм парталгьоймере, ведироморум эз ки Аснат.

Э рэхь е гьушу сег омо э ме хьэлово бисдо, те э хуне омере расире угьо эз ме дес невенкендуьт.

Себэхьмунде, имбуруз, вэхуьшде виниренуьм «аллагьверсуьн», э куьф шовол ме кетубойме нен Аснат не дери. Ме медан, ме шову сеггьоре э шоволевоз, э жигей тухмох, эз хуьшде э пиш сохдеки кетубо эз куьфме офдоребей. Гьисди дие у жегьендимие кетубо мере герекиш нисди эз Аснат э ме хогьин-михэнет ведироморе эйло, оммо мере, гьелбет, нисе воисдембу у э дес кес офдону гуйфдире. Кетуборе те и вэхди ме э хуьшдеревоз гердундембируьм эз терс эн келеи зен мугум мофдону э дес эну, эз гьэгьр миденуь мисухуну.

Те ме сертен мере вокурде ведерафде эз хуне, кетуборе офдет, вегуьрдет. Офдореш э дес ки офдори кетубо — эн СэгІэдот — Дуьмбег, те пишней у кетуборе э дес гуьрде гешди э дигь, э гьеме бурмунди, э песойме ченд жире-жире гофгьо гуйфдири. Песеде коми мердимазар —

гъурумсогъиге кетуборе вонори э гозит «Крокодил», э кетубо кеширет шекуъл — сирот мере. Э зофруй сирот нуувуьсди: «Меджнун — келе рушгъо» ве жуър-бежуьре нолоигъэ гофгъо. И гозите э пушой мейду, э хэлгъ кура биренигъо жиге, э гъемей гъуълон нум мере биебур сохдет. Имугъой мере эри чум вокурде ведерафде э гъэд дигъ-жэгмет минкин нйсди. Гуфдирени: «Э сер ленге кечи дохъориш офдорени». Себэхъ эз шегьер духдермеш э шуьвер хуьшдеревоз эдее оморе. Имогъой чуй сохумге, нисе дануьсденуьм. Белки хуьшдере э нечогъи венуьм, у вэхди и думбурагъо гъурумсогъгъоре э ме езугъ оморе, у гозите эз пушой чум вегуьрде ибуд-рошогиим сохдут? Эз расдиш чуйиге кефме нисди. Эл-ле, ини гъэбуьргъэй-ме сула сохдере хуно бисдо, песой кемермеш. Ох! Ой зен, хъэловогъой мере деше-е!..

КЕЛЕБЕБЕЙМУРЕ Э КОММУНИЗМ ЗИГЬИСДЕ ВОИСДЕ

Ди эриме е когъоз омори эз келедедейму. У э келебеймуревоз э дигь зигьисде. «Гезизе невейме, нуьвуьсди э когъоз, гьетте когъозмере вегуърде, э буз туь гювиш вериге, гюве мигьили зу-зу мией мираси э дигь. Келебешмуре жин гуърди, не мере, не екиреш э и дигь чум вокурде ние гьишде. Э хотур худо, туь жун гьоврей эн фэгьире бебейтуь зу бие рас инжо э дигь»...

Хэбер эн келедедейму мере омбар дуьлхуърд, дуьлпесо сохд. Кидан чуь омориге э сер келебейму, нечогь, делуь бире чуь жире уингьо вэхизундениге у э гъэд дигь-жэгмет. Когъоз келедедеймуре вегуърде, ме рафдуьм э завод, э жеки и хэйли сал кор сохденуьм инженер, начальник эн цех, дироморум э ки директор, гуфдируьм э у эз товней эни когъоз.

— Гьечуниге гьич е сэглэтиш дир месох, бура э дигь, виниш чуйиге, чуь нисдиге. Эгенер эз тарафме кумеки герек бисдоге, телефон зе эриме,— дес мере гуърде гуфди э ме директор.

Е сэглэт негирошд ме э дигь оморум раси. Имогьой эз Махачкала те дигь иму рафде е килэхь чэрх дорере хунои. Пушоте те глэребей нарговиревоз эз дигь те Махачкала оmore е орине гирошдембу. Имогьой эз Махачкала э дигь иму автобусгьо рафденуьт, самолетгьо.

Эз келебейму келете э глэрей огъсэгъгъэлгьой дигь иму недери. Э бешпурт глүьмуър энү нуввуьсде омори 1840 сал. Э бешпурт энү гуьре веди бирени у сади бисд-дуй салаи. Оммо эрме оморенигъо сал — глүьмуър эн келебейму дуз нуввуьсде неомори, у е дегъ-паздегъ сал келеи, енебуге дегъ-паздегъ сал чуькле эз у бешпурт веригъо салию, чуьнки э вэхд энү соводсуьзе торике одомигъой дигь иму сал эн эз деде бирей глэилгъой хуьшдере нисе нуввуьсдембириуьт.

Е гиле ме хъэрекет сохдум эри дануьсде эз келебейму у чендсалаиге, кей бириге эз деде.

— Эз же дануьсденуьм ме, кей биремге эз деде,— хэндуьсде, верфе хуно сипи бугъо дуразе рушгъой хуьшдере тимор сохде гуфди у. Песде е кем э хуьшде домунде гуфди.— Фэгъире дедейму эз ме гуфдиребу, ки ме эз деде бирем у сал е жингире сег е келе зен дигьимуре глэнж гуьрденге. Дуй се руз гиросде бэгъдо келе зен юш жингир бисдо муьрд.

Гм, бие имогъой дан, жингире сег э коми сал глэнж гуьрдебуге келе зене. Жингире сеггъо неки эзи сад-сади пенжогъ сал, э вэхд эн перглүгъой Мисраим, цезаргъой эн Рим, хонгъой эн Хэйтогъиш бири. Э гъечиревоз сал одомире дануьсде бире?

Келебейму мидениши мивини ме э думит домундем, гене э пажире дес хуьшдеревоз рушгъой хуьшдере тимор сохде гуфди: — Иреш гуьом эритуь. Ме дегъ сала глэил бируьм, и кор э ерме лап хуб мунди, е шев е одоми эз дигь иму, эрме оморенигъо Мухтер нум бу уре, е духдере э нэхэбереки э сие епинжи хуьшде пучунде вирихунде бердебу. Е верс эз дигь дурте рафденге, у епинжире лов сохде, э теретэглдиревоз воисд томоше соху ю вирихундигъо духдере. Мухтер диренге уре е офдоре суьсд небисдо эз мэхътели не хъэлезигери. У эз теретэглди э торики шек несохте э жигей эн жогъиле-марале духдер е гъэрие денду неверие зене вирихундебу.

Келебейму гене ченд жире, дуй эз еки глэлеметте гъозие-гъэдергъо гуфдиребу, оммо эз екиш эни гъозие-гъэдергъо дануьсде небисдо у кей эз деде бириге. Оммо кей келебейму эз деде бире не бирей ю эри недануьсдеи гъич э гуш, хэпер юш небу. Оммо эз товун глүьмуър ю дураз бу гуфдире, гене хэйли салгъо зигъу гуфдире у гъэйгъу омбар кеширембу. Э ермени ижире кор. Эзи бисд сал пушо келебеймууре тозе дондугъо веромореву,

гъеме сип-согъ, шире хуно сип-сипи. Егиле иму э мейду поисдеки эжеки хэлгъ дигъ кура бире, еки эз дигъбонигъойму гъечи эй хъэз мугу эз келебебейму:

— Лелей Абакар, дендугъойтуь эн жовоне хуно сип-согъи.

Келебебеймуре эзи гоф гъеусэгIэт жин гуьрд, туьндехуй бисдо.

— Гъи шогъмар вереве э зугъунтуь,—хъэрой вегуьрд э сер энугу келебебейму, хуни-хуни э дуьшме дениширенигъоре хуно денишире э у,—чумгъой туь ние дире бега и дендугъоре духдир дешенди эрима, мере, келе мсрде донду э же омори.

Келебебейму дургуну гуфди дендугъой энуре духдир дешенди гуфдире. Дургу гуфди, чуьнки у терсирембу чум мирасуь гуфдире э дендугъой энугу. унегуьре уре хъэз нисе оморембу эз товун дендугъой энугу гуфдирегор мибисдоге.

Гъетте эз самолет фураморе ме рафдуьм э дигъ. И дегъ сали ме э дигъ небирем. Дуьлме гуйге тозе бисдоге ме дигъмере эз гIэилиревоз шинохэ жигегъоре, доргъоре, богъгъоре тепеигъо-дерегъоре дируьмки. Дигъ иму э и дегъ сал хуб бири, рач бири. Эз гIэрей фирегъе кучегъо эдембируьт мошингъо, мотоциклгъо рафде. Тозе хунегъой сенгъи, келе пенжерегъо дери омбар вокурде оморет. Э келе хъэет эн школа гIэилгъо келе-келе сес сохде-сохде эдембируьт э перемена возигъо сохде. Э пушой гъир зере мейду, э звер сер эн клуб репродуктор эдембу келе-келе мэгIни хунде. Сес мэгIни е сер э гъирогъ дигъ, э лой богъгъо, догъгъо, не дерегъо эдембу лов бире. Э ме вохурдембируьтгъо жогъилигъо, духдергъо сер-тен ишу эн жогъилгъо духдергъой шегъере хуно хуб, геймиш бируьт.

Ме дере вокурде э хуне дироморум ки, мивинуьм келедедейму чорзани зере нуьшди э хори, э ён кинле. Э сер эн кинле э гъэжгъуй муьси эдее гъингъэр дуьшире. Ме гъетте э хуне дироморе, келедедей гъеусэгIэт мере нешинохд, песде шинохдки гуйге эз шори пардушгъо воромо уре. У гъеэбо вэхуьшд эз жигей хуьшде, э лэгъэре гъуьж дироморе десгъой хуьшдеревоз гъэл гуьрд герденмере, шори сохде-сохде.

— Туь хош оморей, балайме, товуш эн чумгъойме жун-жигерме,—гуфди келедедей, гъэл гуьрде, моч сохде мере. Те келедедей герденмере эз гъэл хуьшде ведешенде, ме э чумгъоревоз фегъм сохдум иловлей эн ху-

нере, эз Г1эрей эн вокурде дер денишуурьум э доруни хунеш. Келебебе э ежигеш веде небу. Дуьлме лап тенги сохд, дуьлпесо бисдорум. Гьетте келедедей десгьой хуьшдере эз герденме вгирде, пуьрсируьм эзу ежеи гуфдире келебебе.

— Эгь, эже биренини келебебешму,— дуьл хуьрде хуно десе фушенде гуфди келедедейму.— Песини вэг1до у ерузлей худоиш э х не недери, овореи, лилову берде керге хунои. Имбуруз, себэхьмунде зури-зури гье у дуь пейле шир хурде не е тике пени эз хуне ведерафдигьои. Эз ме мугу эдее э дивон огьсэгьгьэлгьо рафденуьм. Ини нуьшдем теимугьой, дениширем э у, оммо веде нисди. Гьингьэр эдее хэшил бире э кинле вемунде.

Ме э кем и гофе шиновусдумки олхогьин бисдорум э дуьлхоширевоз муьгьревуниревоз денишуурьум э келедедейму: У эз мунде жиге деш чуьклеле, сар бири, лэгьэр бири, пуст эн сифет ю гьуьж дироморе, деш тор бири. Ме э келедедейму денишире могьбуле хуно бисдорум. Гьемей гьувот, гьулгьой хуьшдере, герми ве муьгьбет эн дуьл хуьшдере, у дори имуре, ферзендгьо, балагьой хуьшдере, оммо ю хуьшг бири, сиегь бире гьорте доре хуно э ковре више.

— Келебебе чуь сохде унжо э огьсэгьгьэлгьоревоз?— пуьрсируьм ме эз келедедейму.

— Чуь сохде... Эдете кинигере суд сохде,— келедедей домунд э хуьшде десе вено э чуькле, екем буруне ведироморе пажире пушони хуьшде, гуфди — э ерме ние оморе нум эну ализи.

Оммо е минутиш негирошд, келедедей шор бирере хуно гуфди:

— Эри, угьо унжо этете е фунияце суд сохденуьт.

— Кире? Кире? — лове э суьпле хэнде веберде пуьрсируьм ме.

Эдее гуфдиренуьм э туь дие: этете е фунияце суд сохденуьт, биразире хуно дуборе гуфди келедедей, э тегьни-мирево суьфре дешенде, бишбогьгьо норе.

— Валлагь, келе дедей ме ние дануьсде чуьиге фунияц, негуи — минет сохдере хуно гуфдируьм ме э у.

— Э ишму э шегьер ижире одомигьо нисди беге,— нерм бирере хуно жугьоб до келедедей, кор хуьшдере э сохдеки.— Ки дануьсде, балайме, гуфдиренуьт, ижире тозе хэтокор ведиромори, уре фунияц гуфдиренуьт. У фунияц э е жигеш кор ние сохде, оммо ченд дуь Одоми

чи хурде, ичку омбар хурде, меймуре хуно не глэйб дануьсде, не помус.

Песде келедсдей гьош-гьобогь хуьшдере дуллу сохде, мугу гьэгьри-гьэгьри:

— И келебешмуре э и фунияцевоз чуй дери. Пулку-рори беге и. НэгI, бис е тез жомо дуь э гьеме жиге хуьшдере дешенуь. Ини эри эни недэ же коргьой энү огөл зерем овордем туьре, хэлэфме. Же уре э сер деше, гу эзжире коргьо дескенуь, дэгIпо зе уре.

Ме эхириш эз гофгьой эн келедсдейму верасируьм, ки тозе хэтокор у гуфдиренигьо туняядци. Ме уре э сер офодрум чуйжире глэзориге глэзор эн келебешейму, эйчуьниге дуьлпесоигьо, дуьлдэгьдэгьэигьой эн келедсдейму.

Сирку э сир-суьркеревоз поре э сер эн суьфре, келедсдейму декуьрд герме гьингьэре эримеш, эри хуьшдеш. Эз ме мугу, те гьингьэр хишик бире герме-герм хурум гуфдире, оммо ю гуйге фурмуш сохдере хуно э пушой ю бишбогь чини гуфдире, сер гуьрд ох кешире-кешире дердгьой хуьшдере эй гуфдире, «эри комигьоки эз ме бэгьэй екиш чоре, дерму офде нидануь».

— Ини гуш вени туь ебо, хэлэфме,— бишбогьэ ишдогь бурра одомире хуно песо доре сер гуьрд гене шуькеетигьой хуьшдере келедсдей.— Гьич э у, э салгьо-гIуьмуьр энү гуьнжуьсдени ижире бидэгIэтие коргьо? Эслогь эз рэхь худои эз дин-месиб ведерафди, гьич ураза-тэгI-нит шие гуьрде. Эдее гуфдиренуьм эзи: жон Абакар, мэху э вэхд эн ураза, довом ди, тоб ди, терси эз худо. Туь келе мерди, е пойтуь э гьовре дери. Эи зуригьо бие туь э у гIуьломиге, эз сер эн куьрпи Сират гирори. Оммо у чуй гуфдиге э ме, хэлэфме, дануьсдени. Эле, гушгьойме миседе кар бире, и гофе шиновусдеинжо.

Келедсдей е лугьонде ох вокоши, десе зе эз зани хуьшде.

— Ебо бигIоре хуно хэндуйсд келебешму, песде мугу эз ме: «Ме гьич бовор нисохум, гьэри, ки гьисди ужире куьрпи Сират, комики э гуфдирей гьуроневоз эз муй сертуь пазуки, эз сер энү жире куьрпи гуйге э кул деве енебуге паргов венуьшде гирошде бире. Нисди не ужире куьрпи, не женнет.

У гуфдирени ижире гофгьоре, э жендекме офдорени лерз, терсиренуьм худо э гофгьой энү гьэгьр сохде э иму е гуж неьруге. И пушогьо эзи коргьой энү мере кем

мундебу пирилч зерени. Песде офдоре муърдуымге чуй хуби эри эни серсу, э хуьшде недери. Эри, коргьой гуьгьоре хуно е гофе бигьилуьм, е гофе гуьом. Эз ме хьэлово бири и пушогьо. Эзи бисд сал бэгьдо биренини. У чуйге... коммунист.

— Коммунист нэгI, келеддей, коммунизм,— дуьзетмиш сохдум гоф энуре.

— Уре ишму хуб миданит, хэлефме,— рази бисдо келедедей, песой гоф хуьшдере гуфдире.— Унегуьре, мугу, мере тэгIнит-уразе гуьрде, хуьшдере пуш-пушоки эз хьол венгесде муьрде нисе воисде. Ме ингьэде сал зигьисдем мугу, е бисд салигеш эри зигьисде эриме гьичиш нисди. Мере воисдени, мугу, коммунизмереш винуьм э чумгьой-меревоз.

— Эз же дануьсде келебебе гьемей эни коргьоре,— эз дуьл шори сохде-сохде пуьрсируьм ме эз келедедей.

— Эз же? — э бирази, гIоси бирере хуно гуфди келедедей,— бедгьул ведирово эри энү худосуьз... Гье уни дие, сер келебешмуре гиж сохдигьо, у Шарапил учитель, э комиревоз туь э гIэилигьо хьэрмэхь биригьо. У э келебешмуревоз дусд бири, шевгьо-шохьонгумгьо оморерафдени э ки энү, эри энү гозитгьо, кинигьо хундени. Уш эриме эри хуьшде одоми офди эри нубоюре хунде. Келебешму гьерчу у гуфди бовор сохдени гIэиллере хуно. Эслогь эз эгьуьл чешмиш бири и мерд.

Те келедедейму и гофгьоре эриме гуфдире, ме се бишбогь гьингьэре э сир-суьркеревоз хурдум, оммо бишбогь эн келедедейму гьечу мундебу дес незере. Уре, ведибу, воисдембу гьеме э дуьл ю деригьо гофгьоре гуь э ме те келебейму оmore. Оммо ченгьэде келедедейму шуькеет сохдебуге эз дес келебейму «зобунигьой» энуре гуфдирембуге, унгьэде ме э дуьлме эзу шори-келегеди сохдембируьм.

Эз гофгьой эн келедедейму ме гене верасируьм, ки э вэхд суьмергьэндил вечире келебейму е келе чомохэ вегирде поисдембу э сер рэхь, гьэреуле хуно. Гьеркоми колхозник бисдо, комики емуьш-гьэребеч берде воисдембугьо эз богь хуьшде э шегьер эри фурухде э базар, келебейму угьоре гIэйб-номус доре мигьишд э приемный пункт доре, угьоре мигьишд рафде эри суьмергьэндил вечире.

Эз гофгьой эн келедедей ме дануьсдуьм ижире коргьойгереш эз товун келебейму. Э келебейму хэбер

расиребу ки е мерд юре зен, дуь гІэил гьисди воисдембу дуймуьн зен эри хосде эри хуьшде. Келебебейму гьетте и гофе шиновусде, туьидлемиш бире, рафде терс дорербу, биебур сохдебу уре

— Туь бега гьирмизине хурузи, небуге одомиши,— хьэрой вегуьрди, э сер энун келебебейму.— Эгенер туь э сер зентуь зен хосдиге иму э пушой эн гьемей жэгмет туьре суд мисохим.

И пенж рузи келебебейму эз председатель колхоз лес нисе кенде гье эдее гешде э песой энун, хьэлово бири э жун председатель, егьин э ферма механизация дешенуь гуфдире. Ижире механизацияре у э гьуншие колхоз дирэбу.

Гьетте келедедейму ихдилот хуьшдере верасде, ме те келебебейму оmore, вэхуьшдуьм эз сер суьфре.

— Эже рафде туь, хэлефме? — э дуьлпесоиревоз пуьрси эз ме келедедейму?

— Эдее э ки учитель Исрапил рафденуьм,— мугум ме эз келедедейму зури-зури э лой дер рафде.

— Бура — келе-келе э хьуьршевоз гуфди келедедейму.— Хуб нубой энун гьурумсогьэ хун, шелей юре веде, вешмер у худосуьзе, сенгь рихо э сер энун. Бигьил динж бигьилуьгу келе мерде. Чуь вогосири мунде у э келе мерд?!

Ме ведироморум э куче. Эгенер ме пенжогь сала нибисдорумге, тенгенефес нибисдорумге, гьейсэгІэт мивидовусдуьм ме э гІэиле вэгІдогьоймере хуно э ки хьэр-мехьме, гьэл мигуьрдуьм уре, согь боши мугуфдурум у келебебеймуре э и гьэвлгьо, э и эгьуьлгьо дешенди гуфдире, э пире вэгІдой энун дуьл энун шори, ниет пур сохди гуфдире, келедедее песде ме гьерчуьтам гири э сер мидешенуьм, эмин мисохум.

Келебебейму егьин ю гуфдирере хуно мивинуь коммунизмере э чум хуьшдеревоз.

ОДОХЛУЙ ЭН ПИРЕ ФАТМА

Гуюм и пушогоь э сер ме, эн келе зен, чуй кор омориге? Валлагь шиновусдитге, нэхогьошму пэх мибу эз хэндуйсде. Гьисди, ме шовгЮ дорем и сура э екиш негуфдирени. Оммо ме э хуьшде вороморе дануьсденуьм беге? Зугьун мере э расе бесдигеш, гене гоф хуьшдере негуфдире тоб-девом нидуьм. Ижире ализе хосиет дери мере. Негьогь мере э дигь зен-зору, гІэруьс духдер «дэгь-дэгьэй есиев» огол нисе зеренуьт.

Шев-шохьонгум ме эз хуне ведерафденге, бирден дуь доне озгьуне жогьиле гедегьо, шилолигьо э сер вече биёвгьоре хуно, гьов кендуьт оморут э сер ме. Угьо мере депучундуьт э епинжи, гІэйиллей соворе хуно гьундогь вонорут э кул ишу — еллагь, вирихундуьт.

Ме э ишму гуюм расди гофе: мере хуьшденимере воисдембу и дуь жогьиле кукгьо мере вирихунут гуфдирс. Ишму белки мере эри эни кор гІэйб мисохит, серкушиш мизенит, кидан, мугуит: хок э сер чуйтуьни кафтар — гьэри, хун зери вешенди беге э келле-мезелайтуь, хуьрштуь веромори беге, хьэшдод сала пире зен э же и коргьо э же? Поит ебо, гьэдошмуре вегиром, те чой расире поже мевекенит, те биней кор-хьоле дануьсде, нэхогьмере серкуш мезенит.

Меш дануьсденуьм — ме келе зенуьм. Оммо муй нэгьогь сипи несохдем, гІуьмуьрмере э усולי бедиревоз негирьвундем. Шуькуьр э худо, е кук ме — сад сал гІуьмуьр гердо уре э дире шиновусдегоргьоймеревоз, офицери, э салдати гьуллугь сохде, серхьэдгьоймуре дошде эз дуьшмегьо — жансуьзгьо, е кукигейме — лап одлуье чупон эн колхозини. Сирот энэ э келе, шекуьл кешире

тэхдэ э минжи дигь иму вери. Духдерме гириге, э согъи хуькьумет иму нуьгь гІэйл зенди, дегьимуьн э шуьгъэм ю дери. Денишит, чуй жире гІэйлгьоре ме келе сохде ведировундемге.

Эгенер ишмуре дануьсде воисдениге, э жогъилиш ме е рач — сирот бируьм, дуь гуьл гьутинейме эдембу дуь гьуьзуьргуьле хуно су гуьрде сухде. Э ёрмени, нис дануьсденуьм, эзи пенжогъ пенж салиге небуге шесд пенж салиге пушо, э дигь иму е ошугъ оморебу. Амбар мэгІ-рифетлуье, дананде ошугъ бу, буьлдуйрчине хуно мэгІ-ни хундембу, е хуб сазиш зерембу. У мере э мейду диренге, эри ме гье унжо мэгІни гуьнжундебу. Э у мэгІни хуьшде у дуь гьутинеймере э дуь нимей сибевоз той сохдебу, дондугьоймере э инжиревоз. Имуьгойле эз у «инжи» дуь пушой денду бэгъэй недомуни э лэгІэйме. Гьетте ме хэндуйсде и дуь донду пушово ведироморени, и е сале невелейме — гьурумсогъ э сифет ме дениширенге терсирени, гьечуй дануьсдени мере воисдени гІэнж гуьрде эз нерме жигей ю.

Эри, нуьшдем ме ди шохьонгум э хуне, эдее невеймере э гуфере жумунденуьм, эри эню «ненем-ненуй» хунденуьм. Гьечи дес ме э сер гуферей гІэйл верики, чумме эдее э хов верафде. Э пушой чум ме, булутгьо э сер догъгьо сэйл зере гердугьоре, хуно, гирошде рузгьош эдее оморе гирошде. Э ерме оморени жогъиле гуьзеле вэгІдогъойме. Дуьлмеш буланмише хуно бири мунде.

Бирден, эз гьэриш хове хуно миденишуьм мивинуьм, еки дер хунеймере вокурд, асда-асда диromo. Чуме вокурдум, мивинуьм и диromорегор — кук эн гьуншимуни Микаили. У е сисгье-чердее куки, фирегье сифети, фирегье гьошгьо. Ме уре эз гьэд е жэгІмете одомиш, гье усэгІэт мишинохум. Сифет эн у исэгІэт эн дуьлпесо, дуьлдэгъдэгъэ биренигьо одомире хуно бу. У эдембу песово-пушово чуме-чару сохде. Мугум эз у:

— Хэйр гердо, Микаил, чуй кори туй э лойгьойму оморей, чэрх хурдей?

Микаил сере гьуз гуьрди, эдее гІэйбе-гІэйб хэндуйсде, дугмей шеи хуьшдере векендени дезере,— ведини чуйиге эдее дуьлтенги сохде.

— Бэхшлемиш мисохи, холей Фатма,— мугу у е гьэдер э хуьшде домунде бэгъдо,— мере э ки туй е гьуьллуьги. Ме дануьсденуьм, туй и гьуьллуьгь мере бегьем мисохи.

Меш е кем мэхьтел мундум, э хуьшде домундум, мугум: «Чуь гьуллугь биренини ире э меревоз».

— Хуб, дие, сермере дорд меди,— мугум эз Микаил, — гу бура чуь гуфдире воисдениге туьре!

Микаил нуьшд э раче-берачейме, э ён гуфере, гьуз бисдо, э ён гушме мугу:

— Имуре воисдени имишев е духдере вирухуним...

И гофе шиновусдемунде, хов ме гье усэГэт паруьсд, гуйге киниге э жилиде глов сер зофруво дешенд мере, хун зе вешенд э келлей ме. Ме гье у сэгГэт туьндлемиш бире, вегуьрдуьм дуразе шуше чубугьэ, эри зере эз сер Микаил (Ме у шуше гьемише норенуьм э киме керг-вече эз дер дироморенге эз жиге невэхуьшденки угьоре эри пиш сохде).

— Туь чуь гуфдири? — е хьэрой вегуьрдуьм э сер Микаил.

Эз хьэрой ме гГэил э гуфере гье у сэгГэт вешенд хуьшдере. Микаилиш терси, десе пушово, кешире зури-зури мугу эз ме:

— Жон холей Фатьма, поит, е кем сабур сохит, бей ме муно, э дуьл ме ужире хээлгьо недери, егиле хо-муш бошит, песой гофе шиновит...

Ме шуше норум эз дес, сер гуьрдуьм гГэиле эри жумунде.

— Гьери гу,— мугум эз Микаил,— чуь гуфдире воисдеге туьре. Сер ме, мугум, эз гофгьойтуь нисе ведерафде. Егиле туь эдее гуфдире: «имуре духдере вирухунде воисде», пезде гьетте чубугьэ э дес ме дире, зугьуре чарунди, гуфдири: «нэгГ, гьечини-гьечинигеи».

Эхир ки, эз гофгьой Микаил ме верасируьм ки, уре е хьэрмэхьи, Ильяс гуфдиренигьо. Ме шинохденуьм у Ильясе, е раче, хушбуйбалае куки. Оммо небуд-нэгьуьзи, хуьшдере э кор зеренигьо одоми нисди, пиенискеи. Дедешу, фэгьир, бие зен, кор сохдени, у энжэгь сохдегьой энуре э шороб-эрэгьи дорени. Гье и небуд пиенискее Ильяс ошугь бири э е духдер, Рукият. Ме эришму гуюм, у амбар раче гуьзеле духдери. Эз у хубте корсох э гГэрей дояркагьой колхоз иму недери. Пор у, (худо гьувот до уре), гьозор трудодень гьэнзенж сохди. Дуь машин тэхуьл оворди эри энэ эз гьомбор колхоз. Ильяс ю пиениске тембелиш гьисдиге, дануьсдени, гьурумсогь, э чуь духдер ошугь буге. Валлагь, у духдер мереш хьэз оmore. Эгенер ме кук мибисдорумге — ме ужире духде-

ре эз десме ниведешендуым. Э гуфдирей эн Микаилевоз, духдереш эз Ильяс хъэз оmore, оммо эри э у э шуьвер рафде э герде нисе вегуьрде, гуфдири мугу: «Туй эрэгъи-шороб хурдере шендиге, э кор дерафдиге, у вэхди мием э туй». Лап жигей ю гуфдире Рукият, баракалагъ, небуге пиенискее шуьвер эри чуйи одомире!

Мугум ме эз Микаил:

— Туй эйчуй нисе хосде, пардил, Рукиате, ижире раче, эгъуьлменде, кордана духдере эз дес туй ведешендени?

Микаил сере гъуз гуьрде, мугу:

— Ме холей Фатме, рач нисдуым. Э чум духдер хуш эри оmore эн суьфде бие одоми рач бу.

Мугум эз Микаил:

— Туй гЪэиле хуно эдее гоф сохде. Рачире одоми э гъиче нисе веноре. Эй мерд эн суьфде коргъойю не дуьлю бие рач бу. Мерд беге тикмелеи. Е гофе дуь гофиш месох, бебейтуь муно, гье имишев, ме хуьшден ме дарам, эз е-дуь мегъиге, худо воровуно, гЪэруьси нишуним эри-туь, меш э гЪэруьси кейвони бире, е келегъэи эз туй бэхш вегируьм. Хъэйф эн у духдери, песде мурав э дес эн и небуде тембеле пиенискее Ильяс мофдону.

Микаил гене гЪэйбе-гЪэйб, лове э хэнде веберде, мугу.

— Дануьсдени чуйниге, холей Фатма, угъо дуь екире хосденуьт, э гЪэрей энугъо эри гъэриш бире э ме лоигъ нисди. Ильяс хъэрмэхьмени. У гъечиниге зобуне одоми нисди. И шороб-эрэгъи сер энуре гъэриш сохди. Мере воисдени уре э дузе рэхъ дешенуьм.

Эри, Ильяс, дениширени дирени, Рукият эю эри оmore э герде нисе вегуьрде, мэхъшово сохди уре шев эри вирихунде. Э хъэрмэхъ хуьште Микаил, хъэлово бири:

— Туй эн ме дусд, хъовириге, э ме кумеки сох, духдере эри вирихунде.

Микаил домунди э мэхътел: гоф хъовир хуьшдере э жиге нееру, у эзу гъэгъри, бирази мибу, эз е тарафиге уре нисе воисде эз хотур эн и кор нум эн Рукият биебур бу, хуьрд бу...

Лап герекие гоф хуьшдере, чуй гуфдире воисдембуге уре Микаил э чорзани вэхуьште, асда-асда гуфди э гушме. Песде э жигей хуьште нуьште, келе-келе мугу эз ме:

— Иму гъечи, холей Фатма, и коре сохдимге, гъеми э сер духдер хэлгъ биебури ниверав, гъемиге белки э и коревоз Ильясе э сер дешенде дануьсдимге.

Ме гьесбо рази небисдорум. Е гъэдер вэхд думит сох-
дум, пессе жугьоб дорум разименди мерс.

Шохьонгум кук мерс не г'эрэуьс мере гьингъэр э сир-
суьркеревоз дорум. Пессе гьемей кифлет дегешде хиси-
ренге, сермере дегуьрде, ведерафдуьм э буру. Шев то-
рик-зулмати бу. Э чум одоми энгуьшд доноге, одоми,
ние дире. Асмуш гьечи торик гьисди, гуйге гьурум, сие-
тов зери. Евош, диворгьой хунсгьоре гуьрде оморум ве-
дироморум э хьэет эн Рукиятигьо. Гьелэгъи хуней энугьо
эз хунейму дур нисди. Гьетте э хьэет эн Рукият диromo-
ре, мивнуьм бирден чуьнге э сер ме офдо. Дес киниге е
ейлугъэ гье у туьтем доно э лэг'эйме; ме офдорум. Мере
гье у туьтем пучундуьт э епинжи, венорут э кул.

— Э же берим ире? — шишируьм ме сес эн Микаилс.

— Чуьтам э же? Беге туь нис дануьсде, — г'оси би-
рере хуно гуфди асда-асда Ильяс, — бер э «Мугьорей эн
соймишигьо». Зубош бер, те имуре кес дире.

«Мугьорей соймишигьо» — е келе лугьонде мугьорей.
У дери э гъэд эн гьуьндуьре гъэей эн сенгъи. Ингъэде у
гъэе гьуьндуьр гьисди, е сер эн у э асму вери, поинейю
экун лугьонде дохьор дери. Амбаре рузгьо булутгьо
э гуьмге кура бугьоре хуно, кура биренуьт э иловлей
келлей эни гъэе. Поиз не весал, чупонгьо гелегьоре бер-
денге, сайлов, воруш оморенигьо вэг'до угьо э и мугьоре
пэхьни биренуьт. И мугьоре э куьндигьой дигь имуни.
Уре «мугьорей соймишигьо» эри чуь гуфдиренуьтгеш
гуюм эришму. Гуфдиренуьт эз ченд-ченд салгьо э хьэрэм
эн е хон е раче гуьзеле жовоне духдер дебири. У духдер
э дигь ишу, те э хьэрэм хон офодре, соймиши эн с жово-
не кук — чупон бири. Нуькергьой хон оморенге, е гиле
э и дигь хэрж эри вечире, диреду и раче духдере. Э гуже-
воз эз бебе-дедей ю векенде, бердебу уре бэхш — пиш-
кеш эри хон. Кук — чупон, одохлуй эн духдер дануьсде
и коре, омореду э дервозей хон, поисдебу эри эн у э нуь-
кери. Эз инжо вирихунде бердебу одохлу — соймиши хуьш-
дере. Соймишигьо эз ки хон вирихденге е гъэдер вэг'до
угьо пэхьни биребируьт гье э и мугьоре, инжо зигьисде-
бируьт. Эзумогьойлеревоз и мугьорере хэлгъ нум норет
«Мугьорей эн соймишигьо».

— Туь хьитиет бер уре, — эдее шиновусденуьм ме сес
эн Ильясе е гъэдер вэхд эз дигь дур бире бэгъдо. — Чуьнге
у эри сесиш нисе сохде. Кидан тасунде — куьшдейге уре
э таретэг'ди.

Мивинуым Михаил эдее гуфдире:

— Туь, Ильяс, фикир мекеш. Рукият сес нисе сохде — э хьисобовоз суьсд бири. Эз у суьсд бирейгоь зен хэйлогъире е кориш нибу, туь олхогъин бош. Э «Мугъорей эн соймишигъо», э жуи сертуь, ме э чум хисирекиш мурам мирасуьм, э е доне сенгъиш пой ме нерасиреки.

Те иму рафде расире, гъово э асму е кем очугъ бисдо. Эз гъирогъ асму эз песой догъгоь менг тов-тов доре ве ди бисдо. Ме эз Гэрей эн епинжи э е чумевоз эдее диренуьм чутьам Михаил мере, э душ хуьшде веноре бердениге.

Эхириш оморим расирим э «Мугъорей соймишигъо». Михаил ю вегуьрд мере эз душ, гъоб шишере хуно, э хьитиетиревоз, коргъой гуюгъоре хуно «нум худой-нум худой» но э хори. Ильяс гъе у туьтем мугу эз Михаил:

— Зубош фонаре дегесун!

Михаил фонаре дегесунд, дуре гуьрде диворгъой эн торике мугъоре гъе у сэгIэт товуш бисдо. Ильяс гъе у сэгIэт омо, поисд э сугъразани, э пушой ме, гуфди эз ме: «Рукият, бэхшлемиш сох, ме ижире коре эри сохдеи. Мере де чорейге небу, ме туьре чен жуи жигерме, хосденуьм, ме туьсуьз зигъисде ниданиуьм». И гофгоь э лэгIэй эн у дери, ме епинжире эз серме шендуьм, нуьшдуьм, водорум хуьшдере э дивор, хэндуйьсде, бирмундум э у денду недерие лэгIэймере.

— Вирихунди гъурумсогъ?! — пуьрсируьм ме эз у э гъэгър не руьхшендиревоз.

Бирден Ильяс перт-гъогъ бисдо, мунд, сенгъ дохъорире хуно, ранг до, ранг восдо, песде е кем э хуьшде диromoки мугу:

— Бебей ме жон, и туьни, холей Фатма!? Песде э пой вэхуьшде Госи-диври бире келе-келе мугу эз хьовир хуьшде,— Михаил, э геде кире э епинжи пучунде овурдей туь!? Чумгъой туь э же бу? Имугъой э гъемей гIуьлом биебур мибошим ки?!

— Эже бу? — туьндлемиш бире, гуфди Михаилиш.— Чумгъойтуь эжебуге, эн меш гъе унжиге бу. Ме тэхьно небируьмки. Туьш бири э меревоз дие. Э торики сечмиш несохдем...

Ильяс сер гуьрд эри вирихде, ме гуселере эз расей ю гуьруьгъоре хуно, сэхд гуьрдуьм эз хьофдранге галстук эну, мугум:

— Дие вирихунде овурдей мере, биебур сохдей э пушой эни вилсет, ме разинуым эри э туь э шуьвер оморе, хогь мере гьурумсогь!

— Эле, туь чуй гуфдире, холей Фатма, туь э же ме эже, ме той невегьой туьнуым. Гьич э дуьл хэелгьой меш туь недебири, иму егІэлмиш бирейм туьре недануьсдеки вирухундейм!..

— Гьо,— мугум эз Ильяс, рэхь энуре ведебуре, э муьшдевоз эз синейю зере.— Е одомигере, гІовунсуьз-хэтосуьзе духдере вирухунде хэел дебу э дуьл туь?! Духдер кес бегем эри туь сиб-гІэрмуни эри эз богь кес вирихунде, небуге инсони?! Уре беге дуьл недери, номус-хьэё нисди. НэгІ,— мугум,— ме и коре гьечи нигьилуым, е мере хогь, е небуге гьейсэгІэт мурам мэгІлуым мисохум э прокурор э силсовет, кеми эри паздегь сали мидарай э гьэземет.

Ме э гоф сохдеки эз диворгьой мугьореш сес унг оморе, сес ме ченд е гром лов бире. Микаилиш поисди э фонаревоз э лэгІэй мугьоре, эдее э пэхьники чум зере мере, егІни: «Гу, холей Фатма, машаллагь, амбарте терсун уре, бигьил э эгьуьл диоров». Эз душ эн Ильяс гуьрде, Михаил мугу:

— Ильяс, офдо э пойгьой эн холей Фатма, бэхшлемиши хогь эз у, небуге кориму шифи, хунейму гижичи.

Сер ишмуре амбар дорд недуым, игьрол сохдим гье инжо, э «Мугьорей соймишигьо», эз имбурузевоз Ильяс пиенискеире шендени, дарафдени эри кор сохде э колхоз, чуйтам э мерд, э жогьил лоигь гьисдиге. Эгенер у, Ильяс, ме гуфдирере сохдге, ме хуьшдениме мидарам э ки бебедедей эн Рукият уре эри хосде эри Ильяс. Ильясе эри олохогьин сохде ме уре гоф дорум, шовгІо дорум, и имишевине гьозие-гьэдере э екиш негуфдирени.

Оммо ме тоб — гьэрол недорум, гуфдируым эришму, ме э сер Ильяс овурде коре. У гофиге игьролигере — эри Рукиате дерафде хосдеи ме егьин бегьем мисохум. Кор э ю, э хуьшдени Ильяс вери имугьой.

МЭСЛЭХЬЭТ НЕ ГЫНГЪЭР

Келе мерд Гээиз ведиромо эз хуней хуыште, поисл э минжи эн хьэът е ченд бо чуме-чару сохд, дениши э иловле. Гьово шохьонгум бу. Чувьше эз зуревоз дарафдебу, эдембу торик бире. Э иловлей эн дигь гьуьндуьре боругьоре хуно поисдебируьтгьо догьгьо эз торики дие веди небируьт. Э гьово суьфделе асарагьо ведироморебируьт, э хунегьо тозеле товуш дегесунде оморебу.

«Вэхд бири, дие бурам» — гуфди э дуьл хуыште келе мерд Гээиз. У суьфделе пой норебу эри рафде, эз говду, бесдуй муьси э дес дери ведиромо зен энэ э пушой рэхь энэ. Бесду шир пур бу. Зен Гээиз е дуразе лэгьэре зен бу. Е-дуй минут угьо э еки гоф несохде поисдуйт э рачеберечей эн еки: Гээиз — сарле, чувькеле, лэгьэрле, зеню — гьуьндуьр, гоз-гозе хуно.

«Дори дие мереш худо ижире зен,— э хуыште хэндуйсде э дуьл хуыште гуфди Гээиз, э руьхшендиревоз денишире э буй-балай эн зен хуыште, сипре, гьэьчи зере рушгьо-бигьгьой хуышдере тимор сохде-сохде.— Чутьтам

хосдемге ме и зене гье у вэхдигьо — эгъуьл ме нисе бура».

ГӀэзиз ченгӀеде дуьлшоре, зарафатчие одоми бугеш, уре гъӀгър оморембу зен эн у гъечи э пушой эн у поисдембуге, эз гъундуьри балай хуьшде дениширембуге э сари эн у. И коре у эри хуьшде хуьрди дануьсдембу.

Суьфде сер гофе вэхизунд зен ГӀэзиз.

— Э мерд, туь гене э же рафде, руз шохьонгуми? — пуьрси зен.

— Э гьержой мере воисд эдее рафденуьм, э туь чуйни? — хуьжет поисдере хуно, гуфди ГӀэзиз.

Песде у сере тик гуьрде, э е уьткемиревоз зе гиросд эз пушой эн зен хуьшде.

Келе зен э хуьшде домунде, поисд э минжи эн хьӀт песде келе-келе гуфди э песой шуьвер хуьшде:

— Имугьой диртегьо гӀӀилгьо эз кор бие биевт, гьингъэриш э сер эн кинле вери, дуьшири, поисде е кем сир куфде, песде гъеме э еки чи мухурдим дие!

ГӀэзиз пой вечи, гофгьой зене гьич э гуш хуьшдеш не доно, гуйге зен гьич э уревозиш нисдиге, песде э ер ю гоф офдорере хуно, поисд чаруьсд руе хуней хуьшде, хьӀрой дешенд келе-келе.

— Ой зен, э жун бебейтуь, э метелегьо гуфдиренуьтгеш: эз меслӀхьӀт гьингъӀр хуби, оммо, эриме эз гьингъӀртуь ширине меслӀхьӀт хуби. Ме эдее эри меслӀхьӀте гуш веноре рафде, туь месуьз гьерчуьтар гири э рӀхь бура.

Гуфдиремунде и гофе, ГӀэзиз деш зури-зури пой вечи. У э дуьл хуьшде зенеш вешмерд, еГӀни э и хӀре гофгьо, лӀгълӀгьингьой хуьшдеревоз уре е кем гуьрд поисд гуфдире. У терсирембу дир мибу гуфдире. У гьейсӀгӀӀт эдембу э клуб рафде. Эз себӀхьмундеревоз радиоузел се гиле хӀбер дореду, ки э дигь лектор омори гуфдире, лекция эри хунде: «Чуьтам зиндеи не инсон э гӀуьлом гӀӀемел оморетге».

И дуь сал бу ГӀэзиз эз колхоз э пенсия рафдебу. Корсуьз у э хуне гъӀрол нисе гуьрдембу. Гьемешев оморембу э клуб, гуш венорембу инжо эри хӀлгъ хундебируьтгьо лекциягьоре, докладгьоре, томоше мисохд кинофильмагьоре. Оммо имбурузине лекция эри ки э диндогӀӀт бовор сохдениге, эри энугьо бу.

Гуфдиренуьт, и имбуруз омориго лектор лап жогьиле гӀӀили, — эдембу фикир сохе эри хуьшде ГӀэзиз, —

гъисд-гъисд дие. Негьогъ гуфдире беге э метелегьо: «Эгъуъл еште улмез — боште улер». Кимигьоре мивини руш сипи сохдет, оммо э мувэхъ ишу э жигей эгъуъл суьмер дери, коргьой гуюгьоре хуно эз руш дурази эз эгъуъл кутэхъ, нун хурдени — гъуьмуър дураз сохде. Оммо э кимигьойге мидениши: жовони — гъэили, оммо худо мебуро, зиреки, данандеи. Негьогъ нисе гуфдире ки, «Биренигьо вече эз гъэд лое жив зере».

Гъечи эри хуьште фикир сохде, Гъэзиз недануьсд, кей омо расиге э лэгъэй дер эн клуб.

Э гъэриш клуб хэлгъ пур бу, гъеме келе мердгьо, келе зенгьо, килэхъэ ве сефгие сергьо. Э сер трибуне поисдебу е назуке жогъиле назушменде гъэил, чуькле бигълегьо вери. Э клуб, э сер скамейкагьо дие жиге нсбу. Расди э пушой скамейка, э ён трибуна е-дуй хэвлете жиге мундебу.

Гъэзиз э буз-пой, асда-асда омо нуьшд э сер эн у скамейка.

— Те ебо эришму ихдилот сохде, чуьтам зуьндеи не инсон э гъуьлом яратмиш бириге,— гуфди жовоне лектор,— мере воисдени гуюм эришму хуьшдени эн зуьндеи чуьниге.

Гъэзиз диеш хуб нуьшд э жигей хуьште, вено кеф десе э ён гуш хуьште, эри хуб гуш доште.

— Зуьндеи гъисди ассимиляция ве диссимиляция эн зуьнде чигьо — гуфди жогъиле кук.

Пире мерд диеш хуб гуш вено эри шиновусде, оммо е доне гоф эн лекторе у не вераси. Песде гъэгъри-гъэзоб, лектор е фурмуш сохдиге эри ки хундеге у лекцияре, енебуге хундеи не «хьохмой» хуьшдере эри бирмундеиге э и соводсуьзе келе мердгьо эдембу туйкуьлмиш сохде эз жуьр-бежуьре философски гофгьо, гуьрде нумгьой эн ченд жире келе философгъре, эн Платоне, Аристотеле, Демокрите, Гегела, Дарвина...

Э балам ижире бидегъэтиэ нумгьош гъисди э руй гъуьлом? Кини и одомигьо, нум эн комигьореки гуьрдени и кук,— делинегъои небуге наринегъои, муьрдегъои, небуге зуьндегъои, урусгъои, мисирмугъои небуге жуьгургъои? — э мэхътелиревоз эдембу пуьруьш сохде эри хуьште Гъэзиз.— Белки э пушони эн и кук, лекция хунденигьо, гъэтош вери, унегуьре гъерчуь бисдо эдее пертово доре рафде эз лэгъей хуьште, расд-дургу? Э одоми гъэтош вебиренге у неки гъэлетие гоф, э хуьште недерие

коргъо сохде. Ини у, ГӀэзиз, е вӀдо сӀхд суьтелжен бире э кун хӀэлов офдоребу. Э у сӀхд гӀэтош вебу. У нечогъ гӀисди, э вор хундеки оморебу гӀэрие зен эн у уре э гужевоз эз бодие герме шир доре. ИнгӀэде э ГӀэзиз гӀэтош вебу, у гӀечуь дануьсдебу, и э сер бонилей ю гӀуз биригъо одоми зен ю нисди, гӀэзроили эз ки худо омори жун юре эри берде. ГӀэзиз дир несохде, эз жун хуьшде хӀэлежигер бире, гӀе бирден э зиршейни-зиршеволиревоз вӀхуьшдебу эз хӀэлов, эз гӀичей эн дивор фирегӀе хӀанжел хуьшдере вегуьрде, шишире рафдебу э хуьршевоз э сер зен хуьшде, уре эри куьшде. Хубчи э сес хӀэрой эн зен эн у гӀуншигъо кура бире, хӀанжеле эз дес эн у весдоре, э гужевоз ГӀэзизе кешире э хуне лебердебу, э хӀэлов дегердундебу. ГӀэзиз э и думитгъо дерики, бирден е келе сес, пих зере шиновусд у э песой сер хуьшде. ГӀэзиз чаруьсд песово, мивини, усдо-демуьрчи дигъ хисири сӀхд, сере э сине, келе, дуре гуьрде десгӀой хуьшдере э сер шуьгӀэм веноре. У э пих зереки синей эн у тулугӀэ хуно эденбу верафде фураморе. У келе мердгӀойгеш нуьшдебируьт ховолуьре хуно.

ГӀэзиз чаруьсд э лой эн лектор, пуьрси:

— ГӀэмел миев!

— НӀгӀ! — бирден э жигей эн лектор эз гӀэд хов хӀэрой дешенд усдо,— ме гӀеле хӀртуьре нӀгӀл незерем.

Усдо э сер офдоки, ю э усдохоней хуьшде нӀгӀ, э клуби гуфдире, бирден серсоне хуно хуьшдере вешенде, гӀӀӀб-гӀӀӀб чуме-чару сохде, дениши э иловле. ГӀеме хӀэлгъ сер гуьрд эри хӀндуьсде, зарифат, мӀхсерегъо сохде. Эхир хӀнде, мӀхсере сокит бисдоки, лектор пуьрси эз ГӀэзиз.

— Чуь гуфдире воисде ишмуре?

— Эн суьфде согӀитуь,— руьхшенд кимси жугъоб до ГӀэзиз, сипре руш хуьшдере хорусде.— Туь бӀхшлемиш сох балайме, ме гофтуьре эри зерей. Дануьсдени чуьиге, керге хое сохде воисдге, туь уре э тапинжеревозиш терс дориге, гӀӀрез у хоей хуьшдере несохде нӀгӀилуь. Эн меш гӀечу. Э дуьл ме е гоф омоге, ме худош омоге, гӀӀрез у гоф мере биӀ гуьм: ужире хоснет дери мере.

— Эй леле, гофтуьре кутӀхъ негуи, чуь гуфдире воисдениге туьре — гуфди э гӀӀӀгӀевоз эз сер трибуна жогӀиле кук.

Келе мерд хуьшдере э нешиновусде веноре, сер гуьрд гене гофгӀой хуьшдере.

— Гуш вени, балайме, э иму гуфдирени: «ГӀэсбе эз гъируьш ю дануьсде бире, одомире эз гоф ю», оммо ме эз гофгъой туь эдее диренуьм, туь сер-кор гӀуьломе нисе дануьсде. Э гуфдирейтуьревоз веде бирени, ки зиндеи «ассалами-вессалам», еГӀни хьэпуьр-чуьпуьр. И туь гуфдиренигъо гоф дуз нисди, балайме.

— Ме гьечу негуфдирем,— гӀоси бире, гуфди лектор.

— Гьечу гуфдирей, гьечу гуфдирей,— эз нуьшде жигеьошу э е лэгӀэ жугьоб дорут келе мердгъо.

— Дирири? — суьпле хэнде сохде, гуфди ГӀэзиз э жогьиле кук денишире.— зиндеи амбар темэхьлуье чини, эз гьеме чигъой гӀуьлом ширини. Негьогъ нисе гуфдире э метелегъой эн догъистонигъо «Зиндеи шура гӀове хунои, ченгъэде хурди, одомире тешне бире». Ижире чини зиндеи. Ме, балай ме, э куьнди эдее хьэшдод сале биренуьм, э и гӀумуьрме хубигъош амбар дирем, усолигъош, пир бирем, эз гьувот офдорем, оммо гене чумме эз гӀуьлом сирои нисди, мере воисдени е хьэшдод салигеш зигьуьм. Чуьтам мере зигьисде невою: гьейсэгӀет зиндегуниму е жирейгеи, хуби, ворлуни. Э же мивини туь гьейсэгӀэт гӀэилгъой эн догълугьоре швгъэм бирэхьне, кун бирэхьне гердуь, мерд-муле эри е лугъо нун гьэзенж сохде оворе бу ведерав э гьэрибе жигеьо, лезет шекер энжэгъ э гӀэруьсигъо винуь, тозе тирохгьоре энжэгъ эри мигӀиди вокунуь? Оммо гьечи ме гуфдирере хуно бу пушоте, те Советски власть бире. Хуб бу туь эриму мугуфдириге, меслэхьэт минориге, чуьтам иму и зиндегунимуре деш ворлуь, деш хуб сохимге, одоми амбар ве жунсогъ зигьуьге. И пушогъо е духдир эриму е лекция хундебу э товун эн зарали эрэгъи-шороб, иллогъки эри жогьиле одомигъо. У амбар дуз гуфдире: Жогьиле одоми шороб нэхурдекиш пиени, шороб-эрэгъи хурдге у эз эгъуьл чешмиш бирени рафде, дие у вэхд эри энугӀовиш екини, гӀэтошиш...

— Весси, леле,— э гьэгьревоз гуфди эз ГӀэзиз лектор, пешму бире уре эри гоф дорей,— нуьшит э жигешму, ме гьеле лекцией мере хунде неверасдем, э ме мешет мебошит

ГӀэзизе воисдембу гене е-дуь хубе гофгъо-несигӀэтгъо дуь и жовоне эз у эгъуьлменде несигӀэтгъой хуьшде, оммо лектор гоф юре буррики, у гьэгъри бисдо, нуьшд э жигей хуьшде. «Чуьш гуфдиге и лектор ме дие эз лэгӀэй-

ме е гофлеш ниведировнум» — гуфди у э дуьл хуьшде. Оммо пире ГЭзиз гене диromo э хьуьжет э лекторевоз.

Хьуьжет вэхуьшд эз товней эн и кор. Лектор е-дуь гоф гуфди эз товней эн «эволюционное учением эн Дарвин», песеде мугу:

— Одомире худо неофири, одомигьо эз Одом не Хьово небирет чьуьтам э туро нуьвуьсде омориге, одоми эз мейму гЭсуьл овори...

И гофе ГЭзиз не у келемердгьойге шиновусденге, амбар мэхьтел, гЮси бисдорут. ГЭзиз эз жигей хуьшде вэхуьшде, мугу эз лектор.

— Ме эз и пенжогь сал пушо эри хэзеин ме кор сохденге, у мере мейму хундебу. Эри энугоф ме зере е чум энуре ведешендебируьм. Песеде мере е сал э пулсиегьо, силисгьо кеширебируьт.

ГЭзиз э гоф сохдеки эз жигей хуьшде вэхуьшд, э ки услодемуьрчи нуьшдебугьо е келе пире лэгьэре зен, донду неверие лэгЭй хуьшдере вокурде у назуке герден дураз сохде, мугу э гьэгьревоз эз лектор.

— Мейму туьш гьисди, бешешмуш, гьэлифо. Гьилогьэ хуно эдее гьэр-гьэр зере гьерчуь э лэгГей ю омо, э хьуьрмет куьгьне муьрдегьойму дегмиш бире!..

Гуфдире и гофгьоре, гьэрие зен э зир зугьун хуьшде фугьунде-фугьунде ведерафд эз клуб.

Лекция верасденге ГЭзиз зур-зур-зур омо э хуне, э ки зен хуьшде. Кукгьо, гЭруьсгьо, духдергьой энуги хурде хисиребируьт. ГЭзиз дениши э сифет зен хуьшде э мигьревуниревоз, хэндуьсд, мугу э дуьл хуьшде: «Чуьш гуфдириге, эз зен хуьшде одомире э гЮьлом куьндте, эри одоми жун сухундегор нисди».

— Валлагь, зен,— мугу у эз гьэри хуьшде,— нэгьогь неденишируьм ме и дес э гофтуь.— Эз у иму гьейсэгЛэт шиновусдеймгьо меслэхьэт, лекция, гьингьэртуь гьозор пой хуби. Веги биер ебо гьингьэре э сир-суьркеревоз. Бисмиллагь...

«ГІЭЖЕЛ ЗЕНГЬО»

И хуьжет — гьолмогьол э гІэрей эн домор, эн тракторист колхози Обо нен Беневше,— келедедей эн одохлуй ю, Хумор, сер гуьрде омо эз товун эн гьурумите муьлк «гІэжел зенгьо» гуфдиренигьо.

И гьозие-гьэдер эни кор сер гуьрд гьечи.

Э дигь имбуруз-себэхь миесдо гІэруьси эн Обо нен Хумор бире. ГІэруьси екем пес мундебугьо эз товун гьовол-зурновчигьо бу, комигьоки миёсдуьт оморе эз дуре дигьгьой эн лезги. Гьовол-зурновсуьзки гІэруьсиш екини, раче, гуьлуьшоне хушбуйлуье богь сес хундеи буьлбуьлгьо недериш. Эхирки, чум эн гьеме пушо рэхь бу.

Егилейге, руз чоршобот, себэхь зусери э гьемей дигь, е сер те богьгьо-вишегьо лов бисдо хуьроме сесгьой эн гьовол-зурнов. Э и сес хэлгь эз хьэлов-жиге вэхуьшде тэгІди-тэгІди, келе, чуькле ведироморут э буру, э шориревоз гуфдире-гуфдире:

— Ини, оморет гьовол-зурновчигьо, гІэруьси сер гуьрди!..

Ме гуюм эришму, эри чуькле дигьим, э коминжоки энжэгъ е 40—45 хуне дери, гІэруьси э дигъ бире келе шорини. Гьеме, эз келе гуьрди те чуькле шори сохденуьт. Э гъэд се руз, се шев э хэвлете вэГдо кура биренуьт э сер мейду, жогьилгьо те вомунде вежегьисденуьт э дух-дергьоревоз, зарифат-мэхсере сохденуьт, э еки ошугъ соймишигьо биренуьт, чуькле гІов-гІэил дигъ кура бире э ён мейдуй гІэруьси эришу возигьо сохденуьт, келе мердгьой дигъ э жогьилгьо денишире, пире сергьошуре лой доре, гирошде рузгьоре, жогьилигьошуре э ёр овурденуьт, еГни вэхдгьо бу, имуш жогьилгьо жовонгьо бирим, э имуш ижире кереметгьо добу.

Бирден чуь кор бисдоге гье у руз, гьовол-зурновчигьо зурновгьошуре э лигьобгьо донере пешму, сер дуллу гьишдуьт рафд эз дигъ. ГІэруьси поюнде омо. Хэлгъ амбар мэхьтел мунд. Гьечи эйчуь бисдоге екиш недануьсд. Иллогьки сабуьрсузе зенгьо ченгъэде э гІэрей еки и коре пуьруьш-вориш несохдуьт, эз и кор сер ведеберде недануьсдуьт.

Гье и туьтем зензору, гуйге э сере-дуьлесди эни мэхьтеле кор домундебугьо вэГдо, омо э пушой энугьо ведиромо Гуьлпери, огьиле бие зен. Гуьлперире гьеме эз песой чум «телефон» гуфдирембируьт, чуьнки чуь хэбер, чуь сирогъ, э же чуь кор мибисдоге, у эз гьеме пушо дануьсдембу, песде э сер еки дуьдуь веноре эз хуьшде лов сохдембу э гъэд дигъ. Ки э ки дусд бириге, коми мерд эз зен хуьшде могъбул, биразиниге, э герден ки гІэил верафдиге, ки хэто сохдиге, ки чуь гуфдириге, чвь хов дириге, гъэрез э гьеме коргьо кор бу Гуьлпери «Телефоне». Оммо «Телефон» хэбер-бериш буге, э кор колхози песо небу.

Гуьлпери омо поисд э ён зенгьо, э куьнди эн куьрпи дигъ, э ён хуней Беневше. Дуьл энугьо гуйге эдембу бил-бул бире те недануь Гуьлпери чуьиге, чуь нисдиге. Гуьлпери те ихдилот хуьшдере сер гуьрде, сие-мосдиле сифет хуьшдере гъужунде, чаруьсд э лой хуней Беневше е жэгъли веноре э хэнде-руьхшендиревоз мугу:

— Хок э сер туь, кафтар! — Песде сер гуьрд эри гуфдире.

— Эри, гуюм имугьой эришму гьозие гъэдер эни коре, хэгьерме ишму, данит егиле, чуь муьГжуьзе донориге и пире хэре кафтар э чум хэлоигъ.

Кутэхьи гоф, гьетте имбуруз э и кара гушгьой ме сес

шоре гъовол-зурнов эн косибе жогъилгъо Обо нен Хумор дерафде — эле пуст кено Беневше эз гловун эн угъо — ме гье у сэгIэт серсоне хуно эз хъэлов вэхуышдуым, э сер глов-гIэтош верире хуно — гIэйбиш бу гуфдире э ишму — пожеймере теретэгIди вокурдум, мугум эз гъеме пушо бурам амбаракбу сохум холей Беневшере. Чуыш бисдоге мугум ме эриме, келебей шуввер энукIэмлей эн келебей эн, чен хокгъой ю гIуьмуьр гердо ишмуре э шиновусдегоруревоз, эн фэгъире шуввер ме бире. Мугум, чой чойден кечендеш гъисдиге бурам омбаракбу сохум. Екиге эриме норумки, Хумор етим воромори, холей Беневше эри энугъеми э жигей бибеш бири, гъеми э жигей дедеш. Омори, мугум, Беневше гIэруьс бирей эн невей хуышдере э чум дири. «Мен не хээл мугу, бу не хээл». Бие винишит имугъой и чуь сохдиге!..

— Жон Гуьлпери, гу ебо бура, чуь бириге гъерис! — э битобиревоз гуфдируьт е ченд зен.

«Телефон» хуышдере э шинирекиш невоно, сер гуьрд э тегъними хуышдеревоз эри гуфдире:

— Оморум шуш-нефес гуьрде э ён гъопуй эн холей Беневше расируьм, мивинуьм э пушой гъопу поисди трахтир. Обо э парталгъой кори э тен ю вери, медал солдатиюш э синей ю, поисди э лэгIэй дер, шори-шори э хэндеревоз элее келе-келе гуфдире э Хумор.

— Хумор-жон, амбарак бу гIэруьсиму!.. ГъейсэгIэт эдее рафденуьм песини мундигъо хорире «гIэжел зенгъо» гуфдиренигъоре эри кутон зере.

Меш хуышдере водорем э лой гъопу эдее шиновусденуьм. Бирден миденуьшуьм мивуьнуьм холей Беневше дедей шилолире хуно, эз сер те пой гъемей ю билесумол э гIорд не хэми гIэруьсиревоз, муйгъой сер юш лов-тум, пох-похуре хуно, делуье хурузе хуно гъов кенде омо э сер эн Обо.

— Гу ёбо гъейсэгIэт туь чуь гуфдириге, гу ебо гъери! — чумгъоре чарунде э хъэроевоз мугу Беневше.

— Бибей ме муно,— мугу косибе домор, мелле холей Беневше е усоле гоф негуфдирем.

— Негуфдирей? — деш жин гуьрд Беневшере.— Туь не гуфдирей исэгIэт, эдее рафде гъуромите муьлке «гIэжел зенгъо» гуфдиренигъоре эри кутон зере?! Ме ихдир нисе доренуьм туьре у муьлке эри кутон зере, е теке суьрхе, офдуме балаймере эзир гIэжел эри дешенде. Эгнер рафдиге туь у жигере эри кутон зере, дануьсде бош,

ме невей мере э туь нидуьм, нидуьм, гІэрусире ми-
поюнум.

Обо миденуьшуь мивинуь э холей Беневшереvoz эри
гоф-хуьужет сохде четини, гьечиш-гьечуш Хумор зен
эну мибугьои, чуьнки угьо э еки соймиши, ведиромо эз
гьопу, венуьшд э трахтир, гьуччогье хуно рафд и гьуро-
мите муьлк «гІэжел зенгьоре» эри кутон зере.

— Эз расдиш, герек небу Оборе дие у бедбэхде —
гьэретиконе муьлке эри рафде зере,— э биразириевоз
мугу е огьиле зен.

— Лап жигей ю сохди, рафди Обо у хорире эри ку-
тон зере,— э жуьргІэтевоз гуфди жогьиле колхозчие
зен.— Обо жогьили, комсомоли, э армия бири, хуб сохди
э гоф эн Беневше неденишири. Эхир эн и беде овозере эз
товун эн и муьлк норе гереки. Екиге и буше — тие, хэв-
лете гьуромите хоригьоре эри зере гьемейму э собранией
колхоз рази бирейм, дес вегуьрдейм, Беневшеш гьечу.
Имугьойле эйчуь футуракуьсде у, домор ю эдее кутон зе-
ре гуфдире у муьлке?

— Мелле, гьэгьэй,— мугу гье у келе зен и дес хоши-
хоширевоз,— гуфдиренуьмгьо, егІни Беневше э туро не
фолгьо бовор сохденигьо одомини. Уне гуьре гуфди-
руьм...

...Дигь иму, гьеме дигьой эн зофруи тараф Догьисду-
ре хуно чоркиномуьрдуью гьеме вишеи, дереи, богьи,
муьлки, мержгьои. Эз товун эн гьер муьлк, дере э фи-
кир хэлгь е гьозие, овозе, меселе дери. Гьисди и гьозие-
гьо овозегьо эз куьгьне вэхдгьо мундетгьои.

Эз товун эн у муьлк «гІэжел зенгьо», э сереботи ко-
мики и гьолмогьол ведиромо э гІэрей хуьсуьр нен домор,
ижире куьгьне овозе дебу э лэгІэй хэлгь.

Гуфдиренуьт э девр Николай и хорире кутон зере
кошдебу е гьэрибе эрмени Богдасар гуфдиренигьо. Ген-
дуьм э у хори вероморебу хэсд, вишере хуно, суьмбуьл-
гьо пур, дуьруьжд. Кими ранжбергьо бэхилиш сохдем-
бируьт э Богдасар. Оммо бире буле тэхуьл омо эз чум-
гьой косибе Богдасар ведиромо. Э вэхд бичин дурун-
деигьо жогьиле зен Богдасар э сер зендеи муьрд.

Гье ижире беде кор е сал giroшде бэгьдо омо э сер
раби Юсуфиш. Дуьимуьн зен раби Юсуьф бу жогьиле
раче, гиргинее сер сифет, пура жендек. Огьиле раби уре-
ченгьэдеш эз суьфдеи зен хуьшде зиедте хосдембу. Би-

чинчигьой эн раби Юсуьф э зими дурундеки раче жогьиле зен ю омо муьрд.

Раби Юсуьф нэглет сохд и хорире, гьэдэггэ зе э хэлгъ, ки де и хорире кес не кору. Гьерки и хорире кошд, гуйге худо зен энуре куьшдени. Вединики худо э сер хори гьэгьр сохди.

Эзумогьойле и хорире хэлгъ нум но «гІэжел зенгьо». Екиш и хорире эз у вэхд эйло кошдегор небисдо, мунд гьечу ченд салгьо тигьи — гьуромит.

Ченд салгьо мердгьо эз зенгьошу гІоси-гьэгьри биренге э и хориревоз терс дорембируьт угьоре, егІни мурам у муьлке микорум, гІэжел жунгьуре мидуьм.

Оммо мердгьой дигь иму ченггэде мугуфдируьтгеш, терс мидорутгеш зенгьошуре рафде у муьлке никошдуьт, Угьо гьэгьиггэтиш бовор сохдембируьт, ки у муьлке «гІэжел зенгьоре» кошде мунде зенгьош, мимуруьт, гІэилгьошу серрэхьу, дедесуьз мумунут.

...Ггьэрез гІэруьси бисдо. Дириш нэгІ, гье у руз. Эз гьеме зиедте гІэруьсире эри нушунде «кор шори никире» пес эри нешенде сер гуьрд эри хьэрекет сохде хуьшдени Беневше, келедедей эн Хумор. Сер хэлгъ, эн зен-зору иллогьки, гуйге у руз гиж бисдо эз и мэхьтеле коргьой эн Беневше. Неки угьониге, даже «Телефониш» э гьэвл хэбер-суьрогъ эни сур-кор нераси, ченггэде хьэрекет сохдкиш. Эз товун эни кор э ю суьрогъ нерасиреи Гуьлпери — «Телефон» сэхд гІоси бире вешмерд Беневшере, мугу: е и зен хуьшдере э хэре пэхьлики венори, енебуге и делуьни, чешмиши.

Беневше фуьрсоре одомигьо зурновчигьоре эз нимерэхьи кешире вогордундебируьт. Беневше э мигьревунимэхьэнефиревоз гьуногъ сохде, гІош-еггьи гІэруьси ве шороб доре бэггдо гьовол-зурновчигьоре, угьош екем сорхуш бире, гуйге фурмуш сохдуьт, бэхшируьт э Беневше, чуьтам себэхьмунде эз домор гІоси бире пиш сохде ведекуьрдебуге ишуре эз дигь. Гене гьовол-зурновчигьо сер гуьрдуьт э е хьэвесевоз дамба-дуду эри зере. Гене э гьемей дигь, е сер э боггьо, зимигьо, вишегьо лов бислорут шоре сесгьой эн гьовол-зурнов гІэруьси.

Гьисди эз ёло белки Беневше гьич э гердеш нивегуьрдге невей хуьшдере Хуморе э Обо тракторист эри доре, эгенер хуьшдени Хумор гІэмелдан, фегьмлуь, ниведиромоге.

Эз е тарафиге Хуморе моисдге гыч э гофгьо-гьсле-булегьой эн келедешу неденишире мигьшд, мирафд э сдохлуй хуьшде. Оммо Хуморе гьчу нисе воисдембу. Уре воисдембу э хуби-шолумиревоз и коре эз сер гировуну, гьемиге келедешу эз у бирази дуьлхуьрд, дуьлпесо небу, чуьнки у эз чуьклеиревоз бебе-дедесуьз веромори, Беневше уре келе сохди, дошди, ведировунди.

Хумор сер гуьрд э гофевоз эри гьонмиш сохде, верасунде э келедешу ки у эз Обо негьогъ гьэгьри-гьоси бири гуфдире, еГни, Обо у гьуромите муьлке кутон зе кошд гуфдире Хуморе эз у кор гьичиш нибу, у хэберовозе эз товун эн у муьлк раби Юсуьф ведешендигьо гьеме дургуни.

Неве и гофгьоре э келедешу гуфдирембугьо вэгдо, Беневше э сугьразани нуьшде, гьемею гьорд — хэми эдембу э тешд хэми гьэриш сохде. Хумор гуфдире гофгьо эз и гуш мидарафд эз у гушигей эн у медиромо.

Хумор виниренге ки э ижире гофгьоревоз келе зере нерм сохде нибу, омо нуьшд э ки энү, дес келедее э хоширевоз тимор сохде, мугу гьэйбе-гьэйб:

— Э келедедей, эз ме гьэгьри мебош, Обо мере моч сохдебу, ме имугьой одохлуй эн кесиге чуьтам биренуьм?

Беневше е кем э хуьшде домунд, ведешенде десгьоре эз хэми, дениши э Хумор, пьсде сере жумунде, мугу:

— Гьэйгьү нибу, хэлефме, и кор гьелбет ниесд бире, оммо сег дерьёгье лап зе гуфдире, дерьёгь эз у мурдал нибу. Туь темизи, дуьруьсди, хьэлоле гусбенди. Эз Обо бэгьэй эриту беге одоми гьэгьети? Лап хуб-хубе гедегьокукгьо гьэдойтуьре мегуьруьт, э пойгьойтуь миёвт.

Сабуьр Хумор дие лов бисдо, дуьл ю лап битоби дуьлестии кеши, диренге ки догьэ эз жигей хуьшде чарунде мибу, оммо и овоме, э гофгьой рабигьо фолчигьоревоз гиж бире куьгьне муьвэхэ эни зене дуз сохде, гьонмиш сохде нибу. Э гофгьо, войгегьой эн Беневшеревоз бисдоге у э Обо ние бурав. Пулгьо, молгьо, хьэзгьо, шоригьой эни гьуьломиш э дуьл Хумор, э чум эн у нидебу, эгенер Обо эн у небисдоге. Эз елойге Беневшереш уре эз хуьшде гьэгьри сохде нисе воисдембу. Хумор лап э дуьлесди домунд. Бирден эз жигей хуьшде серсоне хуно вэхуьшде. Хумор рафд поисд э куьнж хуне, сере гьуз гуьрде, зар доно гирисд.

— Жон ке-лей-де-дей,— мугу у гьирке вепичире-вепичире,— ме не Обо имугьойле е мегьи зе шуьверим...

И гофе гуфдиренге э келедешу Хумор деш сэхдте гиридс, чуьнки межбур бисдо э сер хуьшде ижире хэшо-ре эри вешенде, э и тэхьэревоз семе разименди келеделе-шуре эри вегуьрде э Обо эри рафде. Хумор дануьсденбу, ки эгенер келе зен э гоф ю бовор сохдге, де чорей эн у ни-бу, войгеш-невойгеш э герде мегируь уре эри э Обо доре, егНи, дие духдер пучи, хуьрде гьоби...

И гофе эз невей хуьшде шиновусде мунде Беневше гьогь-перт бисдо мунд э жигей хуьшде, гуйге эз сер — мазалай энү тоёгьи — тухмох расиге, эз сер энү чэрх рафдере хуно бисдо: диворгьо, гьитгьой бун хуне, тешд хэмии, Хумор э нимелите торике куьнж хуне—гьеме чэрх хурд э каруселе хуно. Песде гуйге э хуьшде диromore э е серсони — луйп-луйпиревоз вэхуьшд э келей пой, сер гуьрд муй хуьшдере бурра, гьутинегьой хуьшдере зере, «гьейвой-гьызар» сохд эри муьрде одоми сохденнго-ре хуно.

Гьей-вой, гьызар! гьей-вой, гьызар!

Е офдуме невелейме э бебе-дедеевоз.

Гьей-вой гьызар...

Песде гьеебо некуми э гэвл офдоре поюнд «гьей-вой гьызар» хуьшдере, дуьм сухде гуселере хуно видовусд э куче, тере-тэгИди до фуьрсо е ченд бирордоморгьой эн Оборе буравт э гуж — хушевоз эз нимерэхьи вогордунут биерут гуфдире гьовол-зурновчигьоре, гIэруьси дир не-сохде нушунде биев.

...И ме сохде ихдилот, биребу пирор э сер поиз. Пор гье и вэхд гьишдуьм рафд э дигьиму э вэхд отпуск. Эз возгол те дигьиму чор верс рэхьи. Эз поезд фураморенге мивинуьм холей Гуьлпери — «Телефониш» гьемин игIэ-рей. Ме медан иш гье э и поездевоз эз шегьер оморе бе-бей. Согь эни рэхь дилможе-буьлбуьле зугьун эн «Теле-фон» динж — хэвлет небу, гье эдембу фугьунде, гофгьо сохде эз ило э уло.

Чуьшмей эн сер поизи е рач эн гьеминонире хуно эдембу тов, герми доре. Эдее рафденим эз гIэрей више-гьо, хиргьо, дурунде зимигьо, гьугьэр зере хоригьо. Омо-рим ведироморим э у жиге куьгьне гьуромите муьлк «гIэжел зенгьо» гуфдиренигьо. ИсэгIэт ведибу, ки инжо гендуьм кошде дурунде вечире омори. Э хэсде — сиггэ зерде куьлевуш эн у денишире веди бу, ки хубе тэхуьл вегуьрде омори эз инжо.

Эз песой эн више эдембу оморе сес трактор.

— Обо, эдее кутон зере э трактор хуьшдеревоз,— э дуьлшориревоз гуфди юлхьэрмэхьиме.

— Гьери туь негуи эри ме,— мугум эз Гуьлпери,— эз зен эн Обо, чуй хэбери? Эхи э овозеревоз эз товун эн и хори, э несиГІэтгьой эн раби Юсуьфевоз, зен эн и хорире кутон зенугьо-коругьо егьин бие муьруь, гьетте бичин сер гуьрде. Гу гьери, зуьндеи Хумор зен Обо?

«Телефон» вараси гьенег-руьхшенди эн и гофгьоре эз товун эн и овозе, шэгьгэ зе хэндуьсд.

— Эле, пуст кено у,— хэндуьсде-хэндуьсде мугу Гуьлпери.— Туь дануьсдени, ки холей Беневше чуй кор овордубуге э сер эн жогьилгьо. Кем мундэбу коргьой эн угьо хэреб бирени. Хумор, мермекине, согьи саламати, кук бири уре, эз туь мере бошорей. Эз и хори звеной эн Хумор — имугьой у звеновой — эз гьер гектар 25 центнер гендуьм вегуьрди. Чуй бире дануьсде, белки уре орден до, герой до, енебеуге э Москов э сельхозвыставка Фуьрсо!..

— Келе зен чуйтами? — пуьрсуьруьм ме эз Гуьлпери.

— Холей Беневше? Зуьндеи,— мугу «Телефон».— Расди исэгІэт у э кор кемлей рафде, амбариш э хуне бире, э невей хуьшде денишире — э ясли нисе доре. Оммо, гуш вени егиле, эз у гоф раби Юсуьф дургу-дулоб ведироморе эйло эз товун эн у гьуромите муьлк «ГІэжел зенгьо» у дие э рабигьо, нуьмазгьо бовор нисе сохде. Пушоте руз шобот, мигІид мибисдоки муьмуьрдгеш э кор нирафд, э руз ю се гиле нимаз мухунд. ГьейсэгІэт уре гуйге вэхд-можолиш омбари, оммо нимаз нисе хунде.

— Хубчи,— мугу — и овозе эз товун эн гьуромите муьлк дургу ведиромори. Ме имугьой э сер офдорем у рабигьо гуфдире гофгьо, доре лошунгьо — гьеме дургу-дулоби, гьерки э гоф эн у муллагьо-рабигьо, фолчигьо-фэхрегьо дениши эз ме ветете овом, егІэлмиш, эгьуьлсуки.

— Дирени, чуйжире хуб бириге имугьойле Холей Беневше! — шори сохде гуфди «Телефон».

ОВИЛ ЭН БЕБЕЙМУ

(Эз гофгьой эн шинохме)

Гьетте бебейму нешумой хуьшдере доре, зури-зури сер-тен энуре векендуьт, вегуьрдуьт уре эз сер хьэлов. (егІни, муьрдере э хьэлов гІэжел недери, бигІоре хуно эри дегешде поисде). Эз хьэлов вегуьрде, овурде норут уре э куьнж эн хуне, э сер бирэхьне хори, (егІни, дие гьечиш-гьечуш е гІэзор — середерди э у нивогосу). Э пушой эн куьнж хуне бесдуьт е сипре руйхьэлови, э бонлей бебейму дегесундут лампере.

Тейте бебеймуре э сер мида веноре, э сер гьоврегьо берде, егиле хуб тен энуре э герме гІововоз шушдуьт, гуйге, е гиле хуб сер-тен нешушде, хьомумлемиш небире э у гІуьломиш екиреш нисе дегьишде, даже хуьшдени рабиреш.

Э хьэет иму пур бисдорут зенгьо, мердгьой эн дигь иму. Зенгьо дедеймуре э гІэрелугь хуьшде дешенде, синегьошуре куфде, сер гуьрдуьт эри «гьей вой гьызар» сохде. Оммо зенгьо синегьошуре евош, эри хьээзле куфдембируьт (кире гуьрди дерд муьрдей эн хэлгь эри эз расдиш сер-синей хуьшдере зере хуьрд-хэсде сохде? Гьечиш-гьечуш дие муьрде, коргьой гуюгьоре хуно, диндили-гьундили зере нивэхизуь). Э ермени кими эн у зенгьоре эз бебейму не эз дедейму гьэгьр оморембу, эйчуьйге ме ние дануьсденуьм. Ченд бо ме шиновусдем угьо бебе не дедеймуре чуьтам сухде-сухде нифригьо сохдембуьруьтге, оммо угьо исэгІэт ловгьоре дигиле сохде, сифет гьужунде, синере куфде, ченд сес эн мэгІ эн зенде гомиш гирье вокурдебу, гуйге бебейму нэгІ, бебей эн-

гъо, енебуге бирор энугъо муърди, эденбируът шивен сохде. Оммо эз гъеме зиедте хуъшдере вешенде, шивен сохде, муйгъоре бура, гъутинегъоре пара сохде, синере э зарбароз куфдембу косибе дедеиму. Эз е тараф дедейму хуъшдере зере куъшдембу, эз дерд дуъл хуъшде, гІээзизе шуъвер, бебе, нун биер эн гІэилгъой ю муърди гуфдире, эз е тарафиге хуъшдере, муърдей хуъшдере э пушой хэлгъ эри вегирлуъ— гІуъзетлуъ сохде. ЕгІни, хуъшдере кем куъшдиге, зенгъо песде э песой энугъо гофгъо-хэберберигъо мисохут, мугуют: муй дедей эн и зен бурра биево, уре дуъл сенгъи дерики, у бегъем сер-сине некуфд, гъутине невененд, бигІори ки у! Э лэгІэй зугъун эн е пара зенгъой жугъуриму вераво дуъшме. Угъо э руй эз туъ мугуют: «ГІэдойтуъре вегиром», эз песо мугуют: «гъэдофетге расо э синейтуъ». Э сер е гоф дегъ гоф менуът э песой туъ ченд жире гоф мисохут. Гъе эзу товне, меш дедеймуре хуно, е бэхши эз товун эн у кор, ки бебейму — муърди гуфдире, дуъл ме эдее сухде эри энугъо, оммо дуъ бэхшиге хэлгъ мере гІэйб несоху гуфдире, те иллож ме рафде, синере куфде, келе-келе гирисдембируъм.

Оммо мере эз ме е кем чуъклете бирор бу, дуъваздегъ сала. У думбура гъич е гІэрслеш ние рухундембу. Муйгъой энугъо е рач гъир-гъир, сифет ю сиегъ, гъэретов, дендугъою сипи, шире хуно бу гуфдире, иму уре э хуне «Хъэбеш» — «абиссинец» огол зеренбирим. Неужели и думбураре» «абиссинеце» дерд бебе, хъэйф бебе негуърди? — гъэгър кешире, думит сохдембируъм ме. Эз хотур эн жэгІмет кура бирей е-дуъ похли гІэрс рухунугу дие, биебур несоху имуре... «У лов-буз дуллу, гъош-гъобогълуъ денишире э иловле, э гъеме, эдембу асда-асда гешде э ило э уло. Гъетте ме э у хуни-хуни денишире, «абиссинец» сере э улойге мичарунд, шоволе вокошире (шовол эн у чуъ кориге гъемише офдорембу), песово чаруъсде мирафд евош-евош э у тарафиге. Ме э дуълме эри эн у сэхд гъеле-буле гуърдебируъм, эз товун ижире бебере бигІуъзет-бихуърмет сохдеи, уре те хъэл бифе донорени куфдени.

Эз товун эн лап чуъклеи бирорлейме, нум эн келебебейму, ме е гофлеш гуфдире нидануъм. У е сал ние гІэилле бу. У е тике нуре э е дес, не е кесег пенире э е десиге гуърде хурде-хурде э е иштогъ-темэхъэвоз эдембу гешде эри хуъшде сер бирэхъне, кун бирэхъне. У гъеле эз сер мито те гІэруъси тефигІэт сохде нисе дануъс-

дембу. Сер энү гъеле эз е коргъой гІуьломиш нисе веде-
рафдембу. Эз у мипуърсиримге:

— Эй, думбура, туъре эз гъеме чуй хъэз оmore?

У гъеусэгІэт жугъоб мидо:

— Хъэм, бай-бай. У «Хъэм», гуфдире мунде, лэгІэй хуьшдере мокурд, энгуьшде мишиши э лэгІэ. «Бай-бай» гуфдире мунде, сере ён гуърде, кефлей дес хуьшдере моно э сер гъутинелей хуьшде.

Оммо ме терсирембируъм у хурум-хурум, тембел, ховдусд келе мибу гуфдире, песде у жогъил, вэхд эвленмиш бире бисдоки, е доне хубе обурлуъе духдер э у ниев гуфдире.

Оммо э сохде думитгъойме песде ме амбар пешму бисдорум. Се мегъ гирошде бэгъдо эз бебейму муърде эйло, чуйкле биролеймеш муърд. ГъейсэгІэтиш э ер ме оморенге у, дул ме буррани офдоре. У эз чуй муърдиге песде ихдилот мисохум эришму.

Ме медан, «абиссинеце» ме негъогъ серкуш зерем, гъелебуле гуърдем эри эн у. У эз ме кемте нэгІ, эз ме амбартеш дуьледерди кеширебу эз товун бебейму муърдеи. Ме гъе у руз, е ченд сэгІэт гирошде бэгъдо э сер офдорум и коре. Оммо, ме э ишму гуом, у хъэремзеде — гъурумсогъ э сер иму е кор овордебу э вэхд овил эн бебейму, хэйли вэхд сер ебо у кор эн у э ерме оmore эз гІэйб — хижолети эриме жиге нисе офдембируъм.

Митой бебеймуре вегуърдебугъо руз асму дегуърде — догъуногъ бу, дуьл мере хуно, эз гъово эдембу чиг рихде. Вэхд поиз бу, хоригъо малад бу. Э иловлей дигъ иму вебируьтгъо вишегъо, богъгъо, уже нимелит бирэхъне бируьт. Зерд-хэзон бире велгъо эдембируьт рихде эз угъо. Э хиники, ворущ, малад неденишире, э дигъиму чуйтам гІэдот буге, е кесег эз эхироти бебейму э герденме беседе, шовол мере те сугъразани вокошире, пой бирэхъне, рафдуъм э пушой мида, бебеймуре эри гъовре сохде бердеки. Хьолмеш небу у руз, эдембируъм лерзире, чуйнки и пушогъо э беш бураки э више эз сер дор офдоре, нечогъ бирибурум, гъеле э хуьшде недироморебируъм. Чуй миесдуъм сохде — эри гъеме гъисдигъо гІэдоти: мир — эз гІэдот мевадара.

Бебеймуре депучунде верасде мунде, жэгІмет ведиромо э гъирогъ гъоврегъо. Эз инжо эрх гирошдембу. ГІов энү темиз — палаш бу, гузгире хуно. Хэлгъ дес-руй хуьшдере шушде, кимигъо рафдуьт э песой кор ишу, ки-

мигьойге мундут инжо. Гьемееки чаруьсдуьт руге восток, раби Шафад чуьниге хунд э зугьун турои, песде гьемееки гуфдируьт «Омин». Едэгьдэгьэш негирошд, раби огол зе оворд мере, поюнд э ки хуьшде.

— Гу еки-еки э туь гуфдире гофгьоре,— мугу эз ме раби,— ме кук эн бебейме, эз кемер бебейму оморе...

— Ме кук бебейме, эз кемер бебейме оморе.

— Э пушой жэгмет эдее шовго сохденуьм, ки эз иму се бирор бэгьэй бебеймуре де кук нисди. Эгенер э хумне, чигьрет иму оморутге эки бебейму, инжимиш — глэзиет дорутге уре э гьовре нэглет — охмури худо нен жэгмет расо э сер энугьо.

Ме эз песой эн раби гуфдируьм гьемей эни гофгьоре, хэлгь э е лэглэ гуфдируьт «Омин». Жэгмет лов бисдо, меш оморум э хуне.

Гьисди те э ме раби гуфдире ме дануьсдеш ние дануьсдембуьруьм гьисди гуфдире ужире руьхьгьо-шидимгьо, хумней имуре вегуьрде э хори-гьово гешденуьтгьо. Мере воисдембу винуьм э чуьммеревоз у э хумне-чигьрет ме гешденигьо шидиме. Эз елойге терсирембируьм у шидим, хумнейме гьисдигьо, е усоле, биебурие кор мисоху э дигь-жэгмет иму, песде хэлгь гьечуь мидануь ме сохдем и коре.

Эри, ме эз дурине, э хуне оморечи, дируьм, чуьтам гьуншиму эз говду ведировундениге гомиш имуре, эз расе кешире уре. Э минжи хьэет, сенгьэ хуно поисдебу дедейму, эз жиге нежуьмуьсде. Э ён эну пой бирэхьне поисдебу бирорме «абиссинец». У е пое вегуьрде е пое норе эз бел дедейму эдембу кешире, чуьиге гуфдире э у оммо дедейму гьич уре э гуш ние гуьрдембу. Гьуншиму ведировунд гомише э гьйрогь хьэет деберд э зир чордогь, бесд сер гомише э гьит эн чордогь. Э сер эн чордогь тоей эн гиев вебу.

Дуьлме гумон сохд, зури-зури оморум, куьнд бисдорум эз угьо.

— Чуьи инжо? — пуьрсируьм ме эз дедейму не эз бирор ме?

— Гьэшгьэре эдете куьшде?! — зар доноре руй хуьшдере чарунде, глэрсгьой чум хуьшдере покурде-покурде гуфди «абиссинец».

«Гьэшгьэ» нум гомиш бу. Гомиш ю, гьеме гомишгьоре хуно снегь бу, оммо минжи пушони эну сипи бу, унегуьре иму уре «Гьэшгьэ» нум норебирим.

— Эдей, бие «Гъэшгъэре» мегьил куышде. «Гъэшгъэ» эйзуригъо мизендуь, имуре шир-руьгъэ мибу. Бебеш муьрди, «Гъэшгъэсуьз» кор иму гурун — четин мибу.

Дедейму гъошдомогълу поисдебу, эз лэгъэй хуьшде е гофлеш неведировунде. Эри энущ гурунд оморембу гомише куышде. «Гъэшгъэ» э пушой чум иму вероморембу, келе бирембу. У чукле сеглей хъэетире хуно эз песой эн гьеркиму видовусдембу. Иму уре эз сер дес тикегъой нун, пенжей муьнуьк, жуьгь дорембирим. Герме рузгъой эн гьеминон «абиссинец» менуьшд э кул эн у, гъэреб э кул деве венуьшуьгъоре хуно, мирафд э чой, э гъиругъ дигь, э ён есиевгъо. Унжо «Гъэшгъэ» те бинебугъоз мидегешд э гъэд серине гъов, рэхъэти мисохд. «Абиссинец» мерафд э сер кемер энущ, бэгъэ хуно мидешенд хуьшдере э гъэд гъов, те кову бире, э ю лерз офдоре тен хуьшдере мишушд. Одоми эн кифлет хунеймуре хуно хосдембирим иму» «Гъэшгъэре».

— Дес кенит,— гъоси бирере хуно, жугъоб до эхир дедейму.— Эдее куышденуьм «Гъэшгъэре». Мере воисдени овил бебешму э хуьурметевоз гирору. Бигъил и хьофд руз хьофд шев хэлгъ биев, чи хурутгу, гъуьдуьш сохутгу, гоморе — туро хунутгу.

Пойгъой «Гъэшгъэре» э расеревоз сэхд бесдуьт, гъуьл зере венгесдуьт уре. Омо раби Шафадиш, тиже бирэхъне фирегъе корде э дес гуьрде. Гъетте рабире э кордеревоз дире «абиссинец» офдо э хори, гилгез бисдо, хъэрой дешенде, деш сэхдте зар доно гирисд! «Вой, бе-бе,» «вой Гъэшгъэ», вой «Гъэшгъэ», вой, бе-бе».

Эри моле куышдеи раби берд сер «Гъэшгъэре» не 25 монетиш.

Хуьшдени раби Шафад, гомиш имуре куышдебугъо, е гъуьндуьре мерд бу, фирегъе рушгъо. Эз гъуьмуьр мибисдо пенжогъпенж сала. Фирегъе рушгъой энущ нимелит си-пи бирембу. Раби Шафад пиенискее одоми, лути-бомбули бу. Руз шобот у эз пэхъники э песой кулегъо пэхъни бире гъэйлеш кеширембу. Е жогъиле бие зен эз у гъэилиш мундебу. Дие биебур небу гуфдире, эз рабиети невегуьру гуфдире уре, чорей эн раби Шафад небисдо, у жогъиле бие зене э сер зен хуьшде мегър сохд хосд овурд. Ижире одоми бу раби Шафад.

Шохъонгум биренге, се хунейму пур бируьт эз оморе-горе мердгъо не зенгъой дигь иму. Гъемееки угъо дуь э биней зани еки нуьшдебируьт. Зенгъо журо, мердгъо жу-

ро, э сер дуразе нимдергьой пешми. Э пушо дешенде оморебу суьфре, э сер суьфре норе оморебу келе ленгеригьой муьси. Гьембизе хуно ленгеригьо пур бу эз герме душунде гушд — гушд эн «гъэшгъэ». Э пушой эн гьер одоми норе оморебу бишбогъгьой егъни, душунде хое, зерде, жерге-жерге шишегьой эрэгъи. Э расдилой ме нуьшдебу раби Шафад. Э чепило дигьиму — Дадаш — лэгълэгъ гуфдиренигьо. У лап буше лэгълэгъэ одоми бу, эз лэгъэй хуьшде гьерчуь гири пертово дорембу рафде, расд е небуге дургу. Э девр Николай у э бебеймуревоз э салдати э е полк гьурлугъ сохди, унегуьре у хуьшдере хьэрмэхъ бебейму, дусд хунейму хундебу. Э хунейму оморегоре мердгьо пейлегьоре пур сохде мухурдуьт эрэгъире, э песой ю хуб гушд, хое хурде закуска мисохдуьт. Сер ебо угьо пейле вегуьрде, нум муьрдере гуьрде, му-гуфдируьт: «Монухьоту когут гердо, э жигей хуьшде динж гердо, менухьой эн генгидими гердо, худо глутьмуьр юре э гъилгьой ю бэхшо». Сери е пейле ведоре, зугьун эн Дадаш — лэгълэгъ дэгъдэгъэй есиево хуно эдембу фугьунде. Бирден у куьнд бисдо э ён гушме, буй эрэгъи нен егънире эз лэгъэ лов сохде, гуфди бигьоре хуно хэндуйсде-хэндуйсде:

— Фэгъире бебешму лап мерд — гьуччогъ бу, луттикефчи. Ме не у э салдати э Варшава гьурлугъ сохденге ченд гиле э уревоз эри кеф сохде э ки зенгьо — паненкагьо рафдебирим. Е рач, е хубе жендек, буй-бале у зенгьой энугьоре вери...

И гофгьой энуре шиновусде мунде ме эз гъэйб-номус эриме жиге ние офдебируьм. Ме амбар терсирембируьм, гофгьой энуре хэлгъ шиновусде, биебур небошим. Чутьтам гуюм эз у, лэгъэйтуьре ги гуфдире, е чи э у гоф гьонмиш нисе бире.

Ме э фикир дуьлесди эн и кор дерики, э чумме е муьгьужизигеш дерафд. Раби Шафад лап пиен-гъэмбер биребу. Негьогъ нисе гуфдире ки, пиениш екеини — делуьш. Шафад э жигей туро хунде, доръш доре, чунере вешенде, сер гуьрд келе-келе, э эвозовоз гуйге, у э сер гьихэл эн нуьмаз вериге, эри хунде «Шир гье ширим», «Широй ширегьо у ки эри Шелуьмуь, моч ди мере эз у мочгьой лэгъэйтуь, ки хуби дусдитуь эз шороб. Сиегьуьм ме, оммо рачуьм ме, э суней ерушолем, чуйн хэймей гъэребисдон ве чуйн пердей Шелуьмуь...»

Егилейге миденишуым мивинуым «абиссинец» ведиромо эз у хунейге шовол хуышдере вокошире-вокошире. Чумгьой энугьирмизи бу, вемасирере хунобу, гьош-гьобогьгьой ю лап дуллу бу. У хуни-хуни дениши э раби, песте бирден хуышдере эз сер хэлгъ шенде, шив кенде диромо э гъэд суьфре, нуышд э сер дуь сугърезани, сэхд гуьрд э е зарбевоз кеши эз рушгьой раби.

— Хурдей, лухьлухуыт сохдей гушд, эрэгъи, имогьойле муьрдала мэгънигьо хунде туь э сер овил бейму!...

Раби мэгъни хуышдере поюнде, божэхъ дешенд.

— Бобо вой, руш мере... руш мере векед!..

Божэхъ эн раби деш вешенд хуьршгьой эн бирор мере.

Э е дес руш рабире сэхд гуьрде, э е десиге у сер гуьрд эри э муышдевоз зере эз сифет, эз вини эн раби э зарбевоз.

— И муышд э жигей муьрдале мэгъни хундеитуь, и муышд, э жигей эн «Гъэшгъэре» куышдеитуь.

Гъуногъгьо — оморегоргьо гьеме мэхьтел мундут, раби э жигей эн дореш доре, гоморе хунде «Шир гье ширим» хунди гуфдире. Оммо диренге, ки рабире «абиссинец» эдее куфде, рушгьоюре эдее кешире, кимигьо амбар шори сохдуьт, егъни бигъил кешуь рушгьой энугь пиениске, луги бомбули, дургу-дулобе, дедуь уре, гьечу хуби эри энугь, оммо келе мердгьо, э худо-гуро бовор сохдегоргьо амбар гъоси бисдоруьт эз коргьой эн «абиссинец». Угьо гье эз сер суьфре вэхуыште оморе, э гужевоз векендуьт, э рушгьо ве э ехэн раби вепичиреbugьо «абиссинеце». Дедейму диренге и коре зэхълей ю рафд. У эри хуыште ноки, доре гушдгьо, егънигьо, гъошгьо, эрэгъигьо гьеме пуч бисдо, гьеме коргьо вечаруьсд, сер гуьрд гье э минжи хуне, э сер суьфре, э сер бишбогъгьо, ленгеригьо хуышдере вешенде-фушенде, сине куфде, «гьей вой гьизар» сохде.

Раби эз хъэлегигериниге, небуге лап эз гъэдер зиеди хурдеиге, сер гуьрд хоригьо-жигегьоре гьемере эри верэхшире, муьрдали — билосумол сохде. Е дуь одоми гье у сэгъэт уре эз гъул гуьрде ведебердуьт эз овил хуне. Хэлгъиш, оморогору, кимигьо э суьпле хэндеревоз, кимигьо э гъэгъревоз, кимигьо э мэхьтелиревоз сер гуьрдуьт дуь э песоеки эри вирихде ведерафде эз хунейму.

Эдете гуфдиренуьт, раби Шафад гьстте эз хунейму э хуней хуьше вогоше, вегуьрдебу эз догъле гоморей хуьшдере, э сер келе, гьирмизине вемасире вини хуьше веноре чешмекгьоре, сер гуьрд эри хунде, лово хосде садан-гьэлифо зенуь шуьл-кут соху гуфдире «абиссинец» е небуге худо гье усэГІэт ГІэжел фуьрсуь гуфдире эри жун энунь.

Эз у шевевоз имугьой дегь сал вэхд гиросди. Эз турогьо ве нэгІлетигьой эн раби Шафад е муйлеш не офдори эз сер «абиссинец», у гьейсэгІэт е жендеклуье, жуьргІэтлуье жогьиле одомини, э колхоз кор сохде, хубе жоборде колхозники. Оммо лап чуклеи бирорлейме муьрд эз дес Шафад. ГІэил суьвруьже гуьрдебу. Овоме дедейму э жигей рафде духдире огол зере, рафдебу э ки раби э у туьро денишуь, хьэйкел соху гуфдире эри нечогь хуб биреи. Туро не хьэйкел раби кумеки несохд э нечогь, косибе ГІэил э е ээхьметевоз, э ГІэтош дегесирере хуно муьрд.

И пушогьо ме рафдебируьм э ки бирорме. У десмере гуьрде, хош омори сохдонге мере, ме кем мундебу хьэрой невегуьрдени: гьечи сэхд гьувотлуь гьисди у.

— ГьейсэгІэт миофдоге келе рушгьой эн раби Шафад э и десгьой туь, чуь хуб бу эри энунь? — пуьрсируьм ме эз у э хэндеревоз.

«Абиссинец» юш сере гьуз гуьрде, хэндуьсд, песде э ме денишире гуфди:

— Гье э у руш энуре кеширеревоз сер юре эз герден ю медешендуьм.

Песде сифет эн у гье у сэгІэт могьбул, чумгьою ГІэрсире хуно бисдо. Ме гье усэГІэт дануьсдуьм чуь омоге э дуьл энунь, кире э ер овурдге у. Дуьл меш буланмиш бисдо. Меш дие эз буланмиши дуьлме гоф сохде недануьсдуьм, оморум поисдуьм э ки энунь, гьэл гуьрдуьм уре эз душгьою.

ДУБИМУЫН КАРТИНА

ЭЗ ПЬЕСА «ТОЗЕ МЕСКЕН»

Хъэет эн Довиди, э гъэд эн дигъ. Эз болхун дуллунуът десдегъой сумергъэндил, гъох сохде гусбенд, гъирмизине фуьл-фуьлгъо, расегъой эн сир. Э минжи хъэет, э зир эн дор, э сер сумогъ нуьшдет Шимшуьн не хъэрмэхъгъою: Шомоил, Рамазан, Мирзо. Э пушой энугъо — суьфрей. Э сер суьфре кузей шороби, буржунде нугъои, гловгуурде фуьлфуьлгъои, боднегъой дулмаи. Э гъирогъ суьфре—сази.

Р а м а з а н. (*Дениширени э гъеме*). Дусдгъо, вегирит пейлегъошмуре хурим эз согъи бирорме нен дусд Шимшуьн нен одохлуй ю. Худо у рузгъоре биёре, неки э глэруси эн Шимшуьн, эн глэйлгъоюш э ижире шоре межлуьс хурдени гердойм.

Гъемееки. Барракаллогы!

М и р з о. (*Эз Рамазан*) Рамазан, ме э гъеме гофгъойтуь разинуьм, энжэгъ мере е чуькле текелифини.

Р а м а з а н. Гу Мирзо, иму хьозурим э гъуллугътуь.

Ш о м о и л. Гу, дусд!

М и р з о. Шимшуьн неки хубе дусд имуни, у хубе ошугъи, сазчини, ярашугъи эн межлуьсгъоймуни. Те и пейлере хурде мере воисдени эзу мэгӀнигъой хуьшде е мэгӀни хуну эриму.

Гъемееки. О, о, о! Э и гофтуь иму омбар разиним.

Ш и м ш у ь н. Коми мэгӀнире хунум эришму, дусдгъо!

М и р з о. «Бендгъой муйтуь, ой духдер».

Ш и м ш у ь н. Э сер чумгъойме.

Рамазан вегирдени эз ён суьфре дорени сазе э Шимшуьн. Шимшуьн зерени сазе, хундени.

- Ш и м ш у ь н. И дуълмере сохди яра,
Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер,
Тэхьэр онор пара-пара,
бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер.
- Г ь е м е е к и. Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер.
- Ш и м ш у ь н. Пой зериге эз мугьбетме,
Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер
Шогьмар мибу эй синей ме,
Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер.
- Г ь е м е е к и. Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер.
- Ш и м ш у ь н. Туь шендиге мере эз дуъл,
Бендгьой муйтуь бендгьой муйтуь, ой
духдер
Эй герденме мибу энгуъл.
Бендгьой муйтуь бендгьой муйтуь, ой
духдер
- Г ь е м е е к и. Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой,
духдер.
- Ш и м ш у ь. Гуфдириге туь: «ёр» эз ме,
Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер.
Телгьо мибу эри сазме.
Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер.
- Г ь е м е е к и (*Э такт эн мэг'ни чек зере*).
Бендгьой муйтуь, бендгьой муйтуь, ой
духдер.
- Г ь е м е е к и. Ой согь боши Шимшуьн, сад сала
боши.

Зеренуьт пейлегьоре э еки, хурденуьт. Дироморени Мемей,
дениширени э суьфре.

Мемей. Ме эзи кор ишму рази нисдуьм, чигьо гьечи
мунди рафде э сер суьфре: Мэг'ни хуну, вежегьуь гуфдире
беге одоми чи нихуру?

Р а м а з а н. (*Вэхуьшдени*) Жон дедей. Туь сохдей-

гьо хурекгьо омбар мезелуьни, оммо эри чуймуни жовоне дусдгьо мэгIни, шори, муьгьбет эз хурекгьойтуьш мезелуьни, гъэгъри мебош.

Мемей. Худо гъемише шор сохо дуьлгьошмуре, э рач еки, э гъичий еки муношит сад сал.

Рамазан. (*Дорени пейлере э Мемей*) Имогьой, жон дедей, ху и пейлей шоробе э имуревоз.

Гъе мее к и. (*Вэхуьшденуьт э пой, вегирденуьт пейлегьошуре*). Э согъи холей Мемей, э согъи дедей.

Зеренуьт пейлегьоре э Мемеевоз, хурденуьт э еки.

Мирзо. (*Эз Рамазан*) Омбар мозоллуье одомини туь, Рамазан, ижире бэхдевере деде, чуйн Мемей биреки туьре.

Мемей гъэл гуьрдени Рамазане, моч сохдени.

Мемей. У эриме эз кукме Шимшуьн кемте нисди, те уре келе сохде чумгьойме сипи бири, э посой гьофойме верафди. Ме эри Шимшуьн унгъэде зэхьмет не кеширем эри энү кеширере хуно.

Рамазан. Гъери гу, жон дедей, чендгъэдеи бируьм ме дедейму муьрденге? Нуьш ебо инжо э киме.

Мемей. (*Нуьшдени э ён Рамазан, гъэл гуьрдени уре, ох кеширени*). Муьрдеи дедешмуре екиш недири, хэлефме. У сур э худои, сур э бенде, вой эри мунде рузгьойме. Оммо е деде туьре бу, шэгIме хуно эдембу товуш доре, е гиле мивиниге одоми уре егилейгеш эри дир хьэсрот мундембу.

Мирзо. И сип-согъэ зен, дедей ГIэил гъечи чум руз сур бисдо рафд хэберсуьз-суьрогъсуьз эз руй хорй?

Мемей. Эри хэлефме... Гъе у руз фэгъире Пери эз ме гIэрдовуж дебердебу, гIорд эй зере, хэми эри сохде Ме не у гъеми гъуншигьо бирим, гъеми хэгъергилигьой еки, шуьвергьоймуш, Довид не ГIэличупон э еки бироргилигьо бируьт. ГIэличупон гъейсэгIэтинере хуно увэгI-дои чупон эн хон бу, гелегьой энуре гьуллагъ сохдембу. ГIэилгьош имуре гъе э е сал биребу... Эри, гъовой шо-хьонгум дерафдуьм э хьэет энү, огол зеруьм эз дер гьопу Перире — жугьоб дорогор кес нисди. Дироморенуьм э хуне, мивиннуьм хэми туьршов зери э тешд домунди, эдее эз гъиругьгьой тешд тигъи бире, э домой дер созуш

нисди. И (*бирмундени э десевоз э Рамазан*) хьофд рузе ГІэиллей ненехури, дегешди э сер палас, гьемей ю пурини, эз гиристе, гиснеи, кову зери, гьолоки, эй сес сохде гъувотлеш немунди косиблере. Шимшуьн ме у вэГІдои ГІэил ненэхур у. Вегирдуьм Рамазане, овурдум э хунейму. Эзу рузевоз е пуштунмере Шимшуьн хурди, е пуштуьнмере Рамазан. Дуь бироре хуно э зир десме, э е хуне келе бирет угьо.

Шомоил. Гьич мэит энуреш неофдут?

Мемей. НэгІ, хэлефме. Шек сохденим белки эз нуькере глов э вегуьрдеки сайлов зери берди уре. Гуфдирени дие: «Бедмозоле эз сер девеш гуьрг михуру». Эзи хомуш нуьшде жиге омо ижире кор ведиромо э сер фэгьир. (*Гирисде-гирисде э бел келегъэиревоз покурдени чумгьой хуьшдере.*) Эз фэгьир е гьоврелеш эри еровурдиш немунд. Косибе ГІэличупониш эзи кор э сер ю оmore эйло эз дерд эз зугьун пелтек бисдо, эзумогьойле э хуьшде домунде-домунде гоф сохде... (*Пауза*) Дие балайгьойме, ишму нуьшит межлуьс ишмуре гировунит, ме дарам нуьшуьм э ки гьуншигьо.

Шомоил. (*Вэхуьшдени*), НэгІ, имуш эдее рафденим, холей Мемей. Себэхь зу-сери бие э бигор бурам дуьнгьой эн хоне эри гьуьч сохде. Ди екем дир ведироморебируьм гуфдире, нуькергьой хон кем мундебу мере зере куьшдени. Ишму дануьсденит, эри энугьо рэгІиете куьшде гьичиш нисди.

Рамазан. Зурбое гуж вери э хэлгь. Бебейму ГІэличупон гуфдирени эз е гусбенд одоми е пусд шендге, оммо беггьо, хон эз гьеркиму эдее ченд пуст кенде. Эри хори вегуьрде хэрж ди, сери нешумо хэрж ди, эри мулла хэрж ди, зе эри хосдеи хоне хэрж ди. Гьеле хуби э е хэржевоз рази бисдоге... КимивэгІдо э уревозиш рази нисе бире. Э базар читуьре овурди эй фурухде — хэрж ди, э есиев гендуьм кеширени — хэрж ди. Бебейму гуфдирени: сер вегирде вирихденини эз зулум эни беггьой му?

Шимшуьн. Дузи бирор, дузи. Бебейму и дуь сали векил эн хони, оммо гьемише дуьлхуьрди эз коргьой хон, хониш эзу гье биразини.

Шомоил. Дие кешит бурайм. Шев эдее ние бире.

Вэхуьшденуьт гьемееки, дес эн Шимшуьне гуьрде, согь боши гуфдире эз Шимшуьн не эз Мемей ведерафденуьт. Мемей суьфрере эз хори вечире, ведерафдени.

Шимшуьн сер гуьрдени суьмгьой сазе эри бурмиш сохде. Эз дер гьопу сер донорени Шушен. Шимшуьн гье усэгIэт вэхуьшде куьнд оморени э ки гьопу.

Шушен. Э хуне екиш не дери?
Шимшуьн. (Э лов хэнде, зарифетевоз, хундени).

Бие мепой, э лэгIэй дер.
Месох мере езугь-хэсде,
Диро, диро раче духдер
Э хунейму гьич кес неде.

Шушен гIэйбе-гIэйб дироморени. Шимшуьн гуьрдени эз гьул энү, оворде нушунде э биней эн дор, э сер сумогь.

Шушен. Ме миоморум беге, э ме Рамазан гуфди эз туь бэгьэй гьейсэгIэт э хуне гьич кес неде.

Шимшуьн. (Э зарифетевоз) Небуге э мэгIнине бовор несохди .

«Диро, диро раче духдер,
Э хунейму гьич кес неде?»

Духдит верасдит эри зен хон зар-зарие гьобойюре?

Шушен. (Сере жумундени) Ме лелей Довиде дирем унжо э дервозей эн хон.

Шимшуьн. У омори беге!

Шушен. Ме дирем е чи. У мере эз гьул гуьрде берд э хониш бирмунд (Шимшуьн э тигьэтевоз дениширени э одохлуй хуьшде). Хон (гIэйбе-гIэйб) е гьэдер мере тэгIрифи до.

Шимшуьн. У эри энү коргьо келе усдои.

Шушен. Е эршефиш бэхш до мере... (Домундени э хуьшде), оммо ме э туь гуьм, Шимшуьн, чуй кориге и песини рузгьо дуьлме е жирен, гьэреболугьэ хунои.

Шимшуьн. Эйчуь бие бу дуьлтуь гьэреболугь? Белки туь бовор нисе сохде ме туьре эз жунмеш, жигермеш ширин хосденуьм гуфдире?

Шушен. НэгI, нэгI, эзу товне нэгI. Дануьсдени э пушой чумгьой ме гьэриш-гьэрише ховгьо оморе, э дуьлме жире-бежире коргьо, секонеигьо оморе, гьечуь дануьсденуьм киниге имуре жейле мисоху, э иму е локо мизенуь, муьгьбет иму э зир секонеи дери.

Ш и м ш у ь н. (*Хэндусдени. Гъэл гуьрдени одохлуй хуьшдере, венорени сер энуре э душ хуьшде*). Кини имуре жейле сохдегор, э иму локо зерегор, муьгьбет имуре э зир секоне дешендегор. Бебейму и дуь сали векил эн хони, жунме согъи, жендек ме согъи, бебегъо дедегъойму омбар разинуьт, шорут иму э еки эдее гъисмет биреним гуфдире... Дие чуь воисде туьре, жунме?

Ш у ш е н. (*Сере гъуз гуьрде*). Ние дануьсденуьм, э жун худо гъич ние дануьсденуьм... Энжэгъ сестуьре, мэгИни туьре шиниренге дуьлме динж, олхогъин сокит бирени.

Ш и м ш у ь н. (*Лове э хэнде веберде*). Гъечу буге ме э тэхьно нэгI, бие э еки хуним «МэгИни кук не духдере э сер билогъ».

Ш у ш е н. (*Эн Шушен гье усэгIэт гъовойю дегии бирени, хэнде-хэнде*). Бошгу, разинуьм.

Ш и м ш у ь н. (*Саз зере, хундени*)

Э сер билогъ оmore,
Э е гуьзел вохурдум
Уре гьетте ме дире
Эз тешней су гуьрдуьм.

Ш у ш е н

Су гуьрдиге нэхогътуь
Видов э билогъ дара
Омбар хосденуьм эз туь
Деске эз серме буре.

Ш и м ш у ь н

Чумгъойтуь гъилинж-нешдер
Яра сохдет, дуьлмере
Минет сохденуьм, духдер,
Дан ебо туь дердмере.

Ш у ш е н

Чумгъойме нисди нешдер,
Негъогъ эйчуь гуфдире
Э гуьлсебэхьи бамзер
Сохде ошугъ угъоре.

Ш и м ш у ь н

Те эз гIовтуь нехурум
Нибу синейме рэхьэт,
Эз туь омбар хосденуьм
Мере меди туь зэхьмет.

Ш у ш е н

Чумгьойме эдей дире
Туь гуйге бирей ошугъ.
Е дерд гьнсдиге туьре
Гу бура э ме очугъ.

Ш и м ш у ь н

Дерд ме, ой духдер, уни,
Ме э туь бирем ошугъ
Войгей эн дуьлме туьни,
Гуюм бурам ме очугъ.

Оморени сес пое-пой эн гIэсб. Угьо мэгIнишуре поюнде, гуьз-
гьулогъ биренуьт.

Ш и м ш у ь н. Э хьисобовоз бебе эдее вогошде э дигь
эз ки хон.

Ш у ш е н. (*Терсирере хуно*). Эле, эле гьопуре воку
зури-зури вирихуьм ебо э хуне.

Э сефгиревоз шерм гуьрде, видов-видов ведерафдени. Шимшуьн
рэхь сохдени уре.

Ш и м ш у ь н. (*Э дуьлшориревоз*). Гьич фикир мекеш,
гьеме коргьо хуб мибу. Мегьиге гIэруьсимуни, шино-
вусди?!

Сес пое-пой гIэсб гужлуь бирени, песте поисдени. Е ченд минут
гирошде бэгьдо, дироморени Довид. Сифет энз зерди огьур-домогьн

Ш и м ш у ь н. Бебе, хош оморей!.. Туь чуйгиге могь-
бул, дуьлхуьрде хунои?

Д о в и д. Дедей э хуне дери?

Ш и м ш у ь н. НэгI.

Д о в и д. Гье у недерии хуби, гьеле огол зере меёр.
Мере э туь гуфдирение гофи. (*Довид хэсдере хуно нуьш-*

дени). Туьш нуьш инжо, э пушойме (*Довид дениширени э сифет кук хуьшде, у гьелемеле гоф гуфдире нисе дануьсде*).

Шимшуьн. Бебе, гу, чуй бири! Белки э туь охмури зерегор бири. Ме эричуьнуьм (*Шендени сазе. Туьндлемиш бире*). Ме мидуьм дивун энудомире.

Довид. (*Нечоггэ хуно*). Балайме, дерд э ме охмури зере небу, ме метовусдум у коре. (*Ох кеширени, сере чарундени э улойге*).

Шимшуьн. Де чуйни гьечуниге эйчуь ние гуфдире туь?

Довид. (*Э кук хуьшде денишире*). Зугьунме нисе рафде, хэлефме, эри гуфдире, и ченд сэгIэт эз хуьрш, сэгIэр эн дуьле э доггьо дерегьо оворере хуне гешдем (*Екем жургIэтлуь, келе-келе*). Оммо бие гуьом, чоре нисди... Зулумкоре, зуное хоне воисдени суьфдеи шев гIэруьси... (*сере гьуз гуьрдени*). Дие туь дануьсденики...

Шимшуьн гье усэгIэт жингире хуно вэхуьшдени, сере э десовоз гуьрде, хьэрой сохдени, хуьшдере песово доре.

Шимшуьн. Бебе! И чуй гофи ме шиновусденуьм. Ме муьрдере э герде мегируьм и коре, и номусе э герде нивегируьм... Ме гьейсэгIэт мегируьм хэнжел мере, медуьшуьм э гIэсб, мурам э дервозей эн хон, е ме уре микуьшуьм, е у мере куьшуьгу.

Пой норени эри дерафде э хуне.

Довид. (*Э гьэгревоз, келе-келе*) Пойтуьре норе э е жигеш мара! (*Гьолоке хуно*). Пой инжо. (*Шимшуьн поисдени, оммо гьовой ю сер-суре хунои*). Туь жогьили, туьнди, эз эгьул гоф нисе сохде. Гье гуьом туь имишев хоне куьшди. Себэхь э жигей энудомире, енебуге бирор энудомире э тэхд минуьшуь, туьреш микуьшуь, мереш, одохлуй-туьреш эри хуьшде мегируьт.

Шимшуьн. (*Гирисдере хуно, э хуьршевоз*). Дие гьечуниге имуре э гIуьлом зигисде герек нисди, ме номус мере гьирьетмере, муьгьбетмере дошде недануьсденге!

Довид сере гьуз гуьрде поисдени. Шимшуьн э пушой энудомире э сугьрезани поисде хунде, минет сохдени.

Ш и м ш у ь н

Бебе, хэбертуь сухунд, кобоб сохд дуьл мере,
Э огызар чарунд руз-рузгормере,
Эз огъуш тэхъл сохд согъ г'уьмуьрмере
Омон, жон бебе, чорейму эз туьни.

Ошугъ бирем ме э е алагуьзулуь,
Дуьшме донори э дуьлме телуь.
Меш э тегьер, Меджнуьн мибошум делуь
Омон жон бебе, чорейму эз туьни.

Хундембируьм ме эй дусди ве мугъбет
Э жунме венгесдуьт лап келе зэхъмет
Бебе, меди балайтуьре гъечи г'эззиет
Омон жон бебе, чорейму эз туьни.

Довид куьнд овурдени эз хуьшде Шимшуьне. Шимшуьн венорени
сер хуьшдере э сер зани эну, гирисдени, душгъою лерзирени. Довид
сер энуре, кемер энуре тимор сохде-сохде э заруьнжие сесевоз
хундени.

Д о в и д

Гофгъойме мунугу эйтуь едигор.
Эз дуьл эн бала ме гъисдуьм хэбердор
Кешигеш мере хон э расе, э дор
Нигъилуьм муьгъбеттуьре э хори зере.

Балайме туь — хубе буьл-буьл богъини,
Э межлуьсгъо — тэг'рифлуье согъини,
Одохлуйтуьш раче марал догъини
Нигъилуьм муьгъбеттуьре э хори зере.

Дуьл бебе хэсден, месох буланмиш
Э тегьер эн Меджнун мебош туь чешмиш
Сурмере гъони мисохум очмиш
Нигъилуьм муьгъбеттуьре э хори зере.

Шимшуьн не Довид вэхуьшденуьт. Эз дер гъопу шуш-нефес
гуьрде дироморенуьт Рамазан, эз песой эну бебей энугъо
Г'эличупон, Шомил, Мирзо.

ГІэличупон. (Эз Довид) Гьей се-се-сэгІэт хэ-хэ-бер о-омори, хон гу-гу-гурун я-я-яралуьни...

Довид. Яралуьни?

Рамазан. Эри, лелей Довид, кук энү э кукугьой бегьоревоз э еки бире, гьэсд сохдет хоне эз тэхд эри венгеседе. Хон гурунд яралуьни. Дие посой юре ние да-нуьсденим.

Довид. (Эз ГІэли) ГІэли бирор, туь эз ме ченд гиле гуфдиребири, кифлетгьоймуре вегуьрде, вирихим эз зир дес эни зулумкоре хон?..

ГІэличупон. (Чомох хуьшдере э хори зере). Гье-гье-гьейсэгІэтиш э-эдее гуфдире-ре-нуьм!..

Довид. Гьечу буге лап хубе вэхди куч-кучмол имуре эри вегирде те себэхь бире вирихде эз туьпрогь эн хон, э вишегьой эн Муьшгуьр. Унжо эриму тозе мескен зеним.

ГІэличупон. Э гье-гье-гьержой туь ра-рафди и-и-муш э туьревоз.

Шомоил. Имуш!

Мирзо. Гьемей жэгІмет эн дигь имуш!

Хьэет эн Дсвид э гьэд е ченд минут одоми пур бирени.

Сесгьо. Имуш! Имуш! Имуш!

ПЕРДЕ ФУРАМОРЕНИ.

СЕРНОМЕ

«Кишди хьомоли (повесть)	3
Духдер нэхирчи (Повесть, дуимуйн бэхш)	79
Ихдилотгьо	173
Гьолмогьол э гIэруьси	175
Мугьбет	197
Сегьмлуье гьуногь	217
Дусде кифлет	228
Шуьвер эн дуь хьову	247
Одохлуй эн пире Фатма	260
Мэслэхьэт не гьинггээр	267
ГIэжел зенгьо	273
Овил эн бебейму	281
Эз пьеса «Тозе мескен»	289

Хизил Авшалумов

ДОЧЬ ПАСТУХА

На татском языке

Редактор М. Бахшиев.

Художник И. Садыков.

Художествен. редактор Е. Омельченко.

Техн. редактор М. Ханукаев. Корректор А. Семендурев.

Сдано в набор 12.VI-1963 г. Подписано в печать 20.VIII-1963 г.
Форм. бум. $84 \times 108 \frac{1}{32}$. Бум. л. 4,6875+1 вкл. Печ. л. 9,375+1 вкл.

Усл. печ. л. 15,375+1 вкл. Уч.-изд. л. 13,85+1 вкл.=13,884.

С00901. Тираж 3000. Цена 42 коп. Переплет 15 коп.

Дагестанское книжное издательство Министерства культуры ДАССР,
Махачкала, ул. Маркова, 55. Зак. 916.

Типография им. С. М. Кирова Министерства культуры ДАССР,
Махачкала ул. Маркова, 51.

Цена 57 коп.

МАХАЧКАЛА 1953

Хизил Авшалумов

ДОЧЬ ПАСТУХА

На татском языке